

శ్రీరస్తు

శ్రీ మత్పరాభట్టారికాయై నమః

తా ర క మ్ -

బ్రహ్మశ్రీ శ్రీ రామదత్తాదాదిభట్ట నారాయణదాస
మహాకవి విరచితమ్

(సవ్యాఖ్యానమ్)

★ భా వార్థ దీ పికా ★

వ్యాఖ్యాతా

బ్రాహ్మ భూషణ

రాంభట్ట లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి

విశాఖపత్తనమ్.

దాస భారతీ ప్రచురణలు-21

సుసంపూర్ణ కవిత్వం

ప్రొఫెసర్ గెల్డ్నర్ మాధ్వుబర్గు యూనివర్సిటీవారు శ్రీ నారాయణ
దాసపద్యాల తారకగ్రంథముపై పంపించిన అభిప్రాయముకూడ
ఇందు పొందుబరచబడినది.

జానాతే యన్న చంద్రార్క జానతే యన్నయోగినః
జానీతే యన్న భర్గోఽపి తజ్జానాతి కవిః స్వయం.

వచః సుధామయం కావ్యం పీత్వాహం తృప్తమానసః
కృతజ్ఞః అభిప్రశంసామి భవంతం కవిశేఖరమ్.

Year
1929

Prof. GELDNER
Marts Burg University.
West Germany.

జూపిటర్ ప్రింటింగ్ పెన్

అరండల్ పేట, 7వలైను,

గుంటూరు - 2.

భూమిక

సంగీతసాహిత్యముల రెండింటిని సమానస్థాయిలో సంతరించుకొని సాక్షాత్కరించిన సరస్వతియే శ్రీ మదజ్ఞానాదిభట్ల నారాయణదాస మహాశయుడు. వైణిక శ్రేష్ఠునిగా, లయబ్రహ్మగా, హరికథాపితామహునిగా లోకమాతని గూర్చి బహుధా శ్లాఘించినది. కాని అతడు మహావండితుడు మహాకవి. ఆశుకవి. అష్టావధాని, అనన్య సామాన్య వచోవిలాస సంతోషిత ప్రజానీకుడు. బహుభాషావేత్త.

ఈ మహాకవి పెక్కుగ్రంథములను ఆంధ్రములో సంస్కృతములోను రచించెను. అముద్రితములైన యాగ్రంథములను సంపాదించి, సవరించి, ముద్రింపజేసి పాఠకలోకమున కందించితిని. అతని కృతులయిన కాశీరామచంద్రశతకములు గూడ ఆంధ్రములోని కనుపదింపబడినవి. పాఠకీకభాషనుండి సంస్కృతములోని కనుపదింపబడిన “ఉత్తరభాష్యాం” అనుదానినే ఆమహాకవియే నాటు తెనుగున వివరించిరి. ఇంతవరకాతని గ్రంథములేదోవిధముగ పాఠకలోకమున కందినవి. కాని “సంస్కృతభాషలో రచింపబడిన “తారక”మును మహాకావ్యముమాత్రము అట్లేయుండిపోయినది. మహాఅగ్రంథమును తెలుగు లిపిలోనికి ముద్రించినంతమాత్రమున ప్రయోజనము కానరాలేదు. అనల్పకల్పనలతో, అపూర్వవదప్రయోగములతో అతిమనోహరముగ రచింపబడిన ఆమహాకావ్యమునకు వివరణగావించిముద్రించుట అవశ్యకమనిపించినది. సర్వసమర్థుడైన సంస్కృతవండితుడు తక్కు మరయొక రావనిని నెరవేర్చజాలరు. ఎవ్వరులభింతురాయని నిరీక్షించుచుండ శ్రీబ్రాహ్మభూషణ శ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు నాకంట బడిరి. ఈమహాకార్యభారమును వహింపుడని వారినర్థించితిని. దానికి వారంగీకరించి, రెండుమూడున్నూ గ్రంథమునుజదివి, కవిహృదయము నాకల్పించుకొని ఆశ్చర్యవరపశులై, “ప్రాసిన యిట్టి మహాకావ్యమునకు వ్యాఖ్యానము రచింపవలెను. సామాన్యగ్రంథములకు వ్యాఖ్యానము కింది స్కరము” అని భావించినసంస్కృతములోనే వ్యాఖ్యానమునురచించిరి.

అంతనాగక వ్యతిర్లొకమునకు తెనుగున తాత్పర్యముగూడ వ్రాసి యచిరకాలములోనే నాకందించిరి. నా మనోరథము నెరవేరినదని సంతసించితిని. వ్రాతప్రతి నెలరోజులలోనే నాకందచేసిరి.

పిమ్మట, దీనిని 'కళాప్రపూర్ణ'-విద్యత్కవి శ్రీ వెంవరాల నూర్యనారాయణశాస్త్రిగారి కిచ్చి, దీనిపై వారియభిప్రాయమునడిగి తిని, వాడుకూడ పతమానందభారతులై మంచియభిప్రాయమును వ్రాసిరి. పిమ్మట "వ్యాకరణ సార్వభౌమ శ్రీ పేరి నూర్యనారాయణశాస్త్రి గారికి, "వ్యాకరణాలంకారచక్రవర్తి"-శ్రీఅప్పల సోమేశ్వరశర్మగారికి, "సాహిత్యాలంకార"-శ్రీమాన్-కోగంటి సీతారామాచార్యులవారికి నందించితిని. వాడుకూడ మిక్కిలి సంతోషముతో మంచి అభిప్రాయముల నిచ్చిరి.

ఇట్లు, దాససాహితిని పరిపూర్తిగావిండితి. ఇదియే చివరిగ్రంథము. చివరిదై నను అన్నింటికంటె ముందుదనియే చెప్పవచ్చును.

సకల జగత్ప్రసిద్ధుడైన ఆ మహాత్మునికి ఈమాత్రపుసేవ గావించితిని, నాజీవితము పార్థకమైనదని భావించును.

ఇట్లు, గ్రంథమునకు వ్యాఖ్యానము వ్రాసిన బాహ్యభూషణులకు, దీనిపై సదభిప్రాయముల నొనంగిన, కళాప్రపూర్ణులకు, వ్యాకరణ సార్వభౌములకు, వ్యాకరణాలంకార చక్రవర్తులకు సాహిత్యాలంకారులకు నాహృదయపూర్వక నమోవాకములు.

ఇట్టి బృహద్గ్రంథమును ముద్రించుటకై తగిన ఆర్థికసహాయము నందించిన శ్రీశ్రీశ్రీ తిరుపతి దేవస్థానములవారికి నామనఃపూర్వక నమస్సుమాంజలులు. దాసభారతీ ప్రచురణలకు సహకరించిన శ్రీ బొల్లెపల్లి సత్యనారాయణరావుగారు కూడ అభినందనీయులు.

గుంటూరు

1-10-87

ఇట్లు

క రా ఈ శ్వ ర రా వు
దాసభారతీ ప్రచురణకర్త.

- ప్రతిజ్ఞా -

అస్మిన్మనో శ్లోకేషు పాదపూరణమంత్ర ఫలకవద ముపసర్గస్య
 వోపసర్గ సమానాకారస్య పునరుక్తి రప్యసిద్ధోపసర్గ ఉతాప్యసిద్ధోపసర్గ
 సమానాకారో భిన్నలిజవచనసాదృశ్యే లోకాతీత పదార్థవాచక
 శబ్దో వినా దివ్ధాతుఘటితం నాసి, లుజ్ లజ్ లిట్ లోఽధిక్రియ స్తేకమశః
 ప్రథమ ద్వితీయ తృతీయసర్గేషు, ద్వీతీయ తృతీయసర్గయోర్భూతేతర
 క్రియావాచక తిజస్తరూపం న గన్యతే. పాణినీయ నూత్రాణా
 మవైదికానా ముదాహరణ మేతత్కావ్యమ్.

ప్రతి న

ఈ తారకమును గ్రథమున నున్న శ్లోకములందు, పాదపూర
 ణమే ప్రయోజనముగాఁగల "తు-హి-చ-స్మ-హ-వై" అనుపదము
 లుండవు. ఉపసర్గములకుగాని, వానిలో సమానమైన రూపముగల
 పదములకుగాని, పునరుక్తులులేవు. వ్యసిద్ధములుగాని యుపసర్గలుగాని,
 యవ్యసిద్ధములై యుపసర్గలవలెఁ గనఁబడునవిగాని, లేవు. భిన్నలింగ
 ములును, భిన్నవచనములును, గల యుపమానములుండవు. లోకా
 తీతములైన వస్తువులను దెల్పు శబ్దములులేవు. ఒక్క దివ్ధాతువుతోఁ
 గూడిన పదములుగలవు. ఒకటి రెండు మూఁడు సర్గలందు వరుసగా
 లుజ్ లజ్ లిట్ క్రియాపదములువయోగింపఁబడినవి. రెండు మూఁడు
 సర్గలందు భూతకాలమును బోధింపని క్రియాపదములులేవు. ఈ
 కావ్యము వైదికములుగానట్టి పాణినీయనూత్రముల కుదాహరణము.

కథా సంగ్రహము

భరతవర్షమున వింధ్యపర్వతమునకు దక్షిణముగఁ జంచన్నది ప్రవహించుచున్నది. తన్నదీతీరమున సంశ్రితకల్పమును పేరుగల యొక గ్రామమున్నది. అందు విద్వాంసుఁడు తపోధనుఁడునగు మహేశ్వరుఁడను బ్రాహ్మణోత్తముఁడు గలఁడు. అతని భార్యయు నాతనివలె విదుషీమణి. పతివ్రత. నూత్నిగ్రాహిణి. ఆ పుణ్యదంపతుల సంతానములోఁ గనిష్ఠ పుత్రుఁడు పరదేవతాంశమున జన్మించెను. ఆబాలుఁడు మాతృగర్భమందు పసించుకాలమందే, దేవత లా భగవద్రూపుని నుతించి, వాని యవతారప్రయోజనమును విని యానందించిరి. ఆ బాలకునిపేరు తారకుఁడు. ఆతఁడు సార్ధకనాముఁడు.

ఆ తారకుఁడు బాల్యమందే తన సహజప్రజ్ఞాపాటవమునఁ బ్రతిభావంతుఁడై, యా గ్రామమునకు సమీపముగా నున్న విబుధనగర మహత్త్వమును వృద్ధులవలనవిని యొక నాఁడావట్టణమును బ్రవేశించెను. తన నిశితమనీషా మహిమంబున నాపత్తనమందలి యనాచారములను గ్రహించి, యిష్టదీపత్తనమునఁ బూర్వవై భవమంతరించి, దురాచారములు వ్రబలి యున్నవన్నిచింతించెను.

ఒకనాఁడాతఁడటునిటుఁదిరుగుచు రాజోద్యానసమీపమున కేగి, యన్యవదేశముగ్గు నానగరచరితమును గూర్చి మధురముగఁ బాడుకొనుచుండెను. అదేసమయమున నా యుద్యానవనమున విహరించుచున్న రాజకుమారుఁడాగానమునకు, నాపద్యములందలి యర్థవిశేషము లకు ముగ్ధుఁడై, తనభటునిద్వారా యాతారకుని బిలిపించి, నవయావనముతో జగన్మోహనాకారముతో నున్న యాతారకుని జూచి, పరమానందభరితుఁడై, యాతని నాదరించి, తన తండ్రికడకుఁ దోడు

కొనిపోయి, వానిని దన దండికిఁజూపెను. ఆవ్రభువుకూడ, యాచారకుని గానమాధుర్యమునకుఁ గవితాధారకుఁ గల్పనాశక్తికి, దివ్యయావమునకుఁ బరవశుఁడై, తన కుమారునితో పాటాతనిని తన సౌధమున నుండ నియమించెను. కొలఁదికాలములోనే యా తారకరాజకుమారు లిరువురును బ్రాణమిత్తులయిరి. వారిరువురును మానము దినములలోనే యన్ని దేశభాషలను, ఆదేశములందలి యాచారములను, సుకరముగ గ్రహించిరి. గురూత్తముల కడకేగి వారివలన నన్నివిద్యల రహస్యముల నెఱింగిరి. ఇట్లు సకలకళాపరిపూర్ణులై సర్వవిద్యావిశారదులై వారిరువురును, స్వతంత్రజీవనమును గావింప సంకల్పించి, రాజానుమతిని సార్వభౌమనివాసస్థానమైన పాశ్చాత్యదేశమున కొకదినమున, బోవ నిశ్చయించుకొనిరి.

ధూమనౌకలో సముద్రమునఁ బ్రయాణముఁ గావించుచు, వారిరువురు నందలి వింతలను జూచుచు, కొలదిదినములకుఁ పాశ్చాత్యదేశమందలి చంద్రదీప్వమునుఁ జేరిరి. క్రమముగ నాదీప్వమందు చంద్రకాంతాశదీప్తరమందున్న చంద్రమతి యను రాజధానిని జేరిరి.

అచ్చట తమ ప్రజ్ఞాకాశలమునఁ బ్రజల యాదరమునాజ్ఞించుకొని, మంచిసమయమున చంద్రదీప్వసార్వభౌమని దర్శించిరి. ఆ చక్రవర్తియు, వీరి ప్రవర్తనాదికమును జక్కగఁ బరిశీలించి, వీరి యమానుష కృత్యముల కానందించి వీరిని తన సైన్యమున కధిపతులనుగాఁ జేసెను. మానముదినములయిన పదవ నొకనాఁడుసార్వభౌమనిసోదరుఁడొకచోట శత్రువులచే నాశ్రమింపఁబడి నిర్భంధితుఁడయ్యెనను విషాదవార్త మాతాత్తుగ వినఁబడెను,

అంత వీరిరువురును, సార్వభౌమని యొకచోటఁ బిలిపించి, తమ మైన సైన్యమును గూర్చుకొని, నొకలపై నున్న కేగి, శత్రువుల రహస్యములను గుర్తించి, మాతాత్తుగ వారిపైఁబడి, వారిని సర్వ

నాశన మొనరించి, రాజసోదరుని బంధవిముక్తుని గావించి, యా శత్రు సేనాధిపతిని బంధించిరి.

విజయవార్త రాజధాని జేరెను. సార్వభౌముఁడు సకలవైభవములతో నెదురేగి, చాచి తోడి తెచ్చెను. తన సోదరునినోట నాకుమారవరుల ప్రతాప దిక్కును పని మిక్కిలి యానందించెను. మరునాఁడు సభలోఁ దారకుని మిగులఁ బ్రశంసించి, తనరాజ్యమున వానికి ధర్మాధికార పదవి నొసంగెను. మఱియు నాతనిఁ దనప్రాణమిత్రునిఁగ బ్రకటించెను. రాజపుత్రునకుఁ దన పుత్రికనిచ్చి వివాహముఁ గావించి భారతవర్ష సార్వభౌమునిగ నాతని సభిషేకింపుచుని తన సోదరునితోఁ జెప్పి, వారిని పారి దేశమునకుఁ బంపెను.

తారకుని ప్రజ్ఞాపాటనముచే నిర్మింపఁబడిన విమానమునధిష్ఠించి, నూతనదంపతులును, తారకుఁడును, యువరాజుతోఁ గూడి, త్వరితముగ విబుధనగరమును జేరిరి. నువ్వహూర్తమున రాజపుత్రుని సకల భారతవర్షమునకు సార్వభౌమునిఁగఁ బట్టాభిషిక్తుఁజేసి సార్వభౌమ సోదరుఁడు స్వదేశమున కేగెను. రాజపుత్రుడు సార్వభౌముఁడై నిరాతంకముగ రాజ్యమేలెను. తారకుఁడు గూడ మిత్రునిచే గౌరవింపఁబడి, గృహస్థుఁడై సంతానపంతుడై సుఖముండెను.

రచయిత : శ్రీమదజ్ఞాన అదిభట్ట నారాయణదాసః

అహోఽహంతు చతుర్ముఖః త్విహి మా గురోస్మభి చంబసీ
 త్పుష్పానంత ముఖం కథం త్వమపి మాం చుంతేతి వ్యాపారత్
 శ్రీ నారాయణదాస తా విసుగతం వృష్ట్యైవ చాన్ బ్రీడితా
 తత్కావ్యక్రమిభా మహోజ్జ్వల మతి స్సోయం కవీశం ॥ ౧ ॥

బ్రహ్మశ్రీ ఆ. నారాయణదాసుగారిమీద

ఆచార్య : య. స్వీ జోగారావుగారి పదము

నాయని నాల్గు మొములవునా రెంటు ముద్దిద, దంచు నల్కయా
ప్యాణముగా మోసింపఁగ 'అవంతముఖన్ నను నెట్లు ముద్దిదం
బోయెదో; యంచు జెల్వన - 'ముద్దిదెదన్ గను' మంచు నల్క నా
రాయణదాసు గాఁగఁ త్రపనందు సరస్వతికిన్ నమస్కృతుల్.

కవి వ్యాఖ్యాతృ సన్నిహిత సంబంధము

కవిగారిది	సుపర్ణి ముఖి నదీతీరము,
వ్యాఖ్యాతది	వేగవతి నదీతీరము.
వారి గ్రామము	అజ్ఞాడ
వీరి గ్రామము	గుణివాడ
వారింటి పేరు	అదిభట్లవారు
వీరింటి పేరు	రాధాభట్లవారు
వారి పేరు	నూర్యనా రామరాజుదాసు
వీరి పేరు	లక్ష్మీరామరామరాజుస్త్రి
వారు	హరికథా పితామహులు.
వీరు	బౌద్ధహిమనులు.
వారు	హరికథావివచన వటువులు
వీరు	పురాణ వివచన శిష్యులు
వారు	స్వతంత్ర జీవనులు
వీరు	అస్వతంత్ర జీవనులు
వారు	మహాకవులు
వీరు	అనువాదకులు
వారు	ఆటపాటనూటల మేటి
వీరు	ఉపన్యాసక మూర్ధన్యులు
వారు	జగద్గురువులు
వీరు	అచార్యపర్యులు
వారు	పేరూరు ద్రావిడులు
వీరును	పేరూరు ద్రావిడులే
వారు	తాతలు
వీరు	మనుమలు

వాని వ్యక్తి మాతామహులు, మహాకవిదాసుగారు అక్కచెల్లెండ్లకు పోయారు. కాన మాతామహుని కావ్యమునకు దాహిత్యుని వ్యాఖ్యానము ఇదియే కవి వ్యాఖ్యాతృ సన్నిహితసంబంధము.

అని సర్వజ్ఞుడు. వ్యాఖ్యాత కించిత్ జ్ఞుడు.

మాయోపహిత చై తన్యము ఈశ్వరుడు. ఆ ఈశ్వరునకుమాయ అధీశ్వరు మోడును. అనిద్యోపహిత చై తన్యము జీవుడు. ఈజీవుడు మాయకు సబద్ధుడై యుండును, కాని యీ జీవేశ్వరులిద్దరును మాయా కల్పితములే. ఉపాధిభేదముచే భేదముగాని వాస్తవిక భేదములేదు. ఉపాధి నశించిన మిగిలినదాత్మయే కదా!

కావున పై వారిరువురకును బాహ్యలక్షణములను విడిచిన నాకామలత్వము సమానమే.

కావ్య ప్రశంస

తారకము మహాకావ్యము. రచయిత మహాకవి. హరిగదా
వితామహుడు. వాగ్గేయకారకుడు. లయబ్రహ్మ. ఆటపాట : టల్ల
మేటి. పూర్ణపురుషుడు. శ్రీ మదజ్ఞానాదిభట్ల నారాయణదాస మహా
దయుడు, సకలకలాప్రపూర్ణుడు.

పరిమాణములోఁ జిన్నదయ్యును బ్రౌఢతలో మిక్కిలి మిన్న
యీ కావ్యము. ఇందు భారవికవి యర్థగాంభీర్యము, మాఘకవి సర్వం
కవపాండిత్యము, శ్రీహర్షుని గ్రంథగ్రంథి విన్యాసములును సర్వతో
ముఖముగఁ గానవచ్చును.

ఇది, భాషాపరిణతిలో, భావవిన్యాసములో, నలంకారచమత్కృ
తిలో, ఛాతురప్రయోగవద్ధతిలో సర్వోత్కృష్టమై నాస్యతోదర్యసీమలు
యున్నది.

ఆలంకారికలు నిర్దేశించిన మహాకావ్యలక్షణము లెదలకవి
అవత్తనఁజెన్నియుఁ గథలో కలిసియేయున్నవి. ఒకటి రెండు పక్క
రసములన్నియు నిందు సమమధురముగ నిరూపితములు. ఇంద్రుత్త
ముత్పాద్యము. రాజపుత్రుడు నాయకుడు. తారకుడు ఉపనాయ
కుడు. ఇదియొక అమూల్యకావ్యబంధము. దీనికిదియే సాటి.

మహాప్రకార స్మృతిః

“వ్యాకరణ సార్వభౌమ”

పేరి సూర్యనారాయణశాస్త్రి

రాజమహేంద్రవరము

1-3-1984

గురవే సర్వలోకానాం భిషజే భవ రోగిణామ్

నిధయే సర్వ విద్యానాం దక్షిణామూర్తయే నమః.

శ్రీ మద్భారతీయాలంకారాణాం మూర్ధస్యః, సకలదార్శనిక సిద్ధాంతవేత్తా, జగన్నాథ వణ్ణేత సర్వేషాం రమణీయార్థ ప్రతిపాదకశ్శబ్దా కావ్య, మితి కావ్యలక్షణం వ్యకాశయత్. ఇదమేవ లక్షణమద్యత నై రాద్రీయతే. తస్యచలకలకల్య శ్రీమతాం జన్మసిద్ధ సకలవిద్యానాం పుంభావ సరస్వతీనాం సర్వవేదవేదాజ్ఞ శాస్త్రార్థపారదృశ్వనా మజ్ఞా జాదిభట్ట నారాయణదాస మహాకవీనాం ప్రబంధాఃసర్వాత్మనా ఉదాహ రణం భవితమర్హన్తి. యతఃపణ్ణిగ్రాజేన కావ్యస్య తద్గుటనానుకూల శబ్దార్థోపస్థితి యాపా కవిగణాకేళలా ప్రతిభా కారణత్వేన వ్రత్యపాది. తేనైవ మహాకవీనాం దేవతా మహాపురుష ప్రసాదాది జన్మమదృష్టం ప్రతిభాయాహేతుత్వేన ప్రాదర్శితం. నారాయణదాస మహాదయానాం వినైవగురోస్సకాకాదభ్యయనం పరదేవతా ప్రసాదజన్యేన అదృష్టేన కావ్యకరణానుకూలా ప్రతిభా సముదపాది. ప్రతిజ్ఞాతత్త్వానారాయణ దాసమహాకవినా స్వీయతారక కావ్యప్రారంభే.

“స్వభావ పాండిత్యబలేన కుర్వే” ఇతి ఏవమేవ కాశీశతకేపి.

“వ్యరచీత్తం మయా కాశీశతకం నై జగీమతా

శ్రీనారాయణదాసేన కవితాగాన శాలినా” ఇతి.

యద్యతేన ఏతే మహాదయా న్యాయవ్యాకరణాః జ్ఞాతవేదాంతమీ మాంసాది శాస్త్రపారదృశ్వనామపి విస్మయజనకాన్ సవరసభరితాన్

ప్రబంధరచాన్ శరమ సిమః. తేచప్రబంధా ఆంధ్ర, ఆంగ్ల, సంస్కృత
భాషాను విరాజ నే. తద్గ్రంథావలోకనే శ్రీమతాం మహాకవీనాం యతీ
వ్యాకరణశాస్త్రజ్ఞతా? కియతీ అలంకార విశ్వానపద్ధతిః? కియద్వా
వేదాన్తశాస్త్ర వైదుష్యమ్? కీన్మతోహ భావతీయమనకులాది తత్త్వేషు
విశ్వాసుః? కియాన్వాభావాశిష్టతణ వధః? కియద్వా వ్యంగ్యార్థ
ప్రకాశకమ్? ఇత్యాది సర్వం స్పష్టిభవతి విశ్వేషాం వివశ్చి దవశ్చి
మానామ్.

ఏవం స్థితే మహాత్మనశ్చరితే “అనియ ప్రబంధానాం మధ్యే
తారకాఖ్యం మహాకావ్యంప్రతి ఇద్విదలలోకయామః - పాణిని
మహర్షిణాలోకకానాం నైదికానాం శబ్దాం సాధుత్వంప్రతిపాదితమ్.
తేషాం మధ్యేలోకక శబ్దానాంసాధుత్వ ప్రతిపాదకానాం సినూత్రాణి
తేషాముదాహరణతయా కావ్యమిదం మయా నిర్మయతే. ఇతి ప్రతిజ్ఞా
కారి. “అనేన జ్ఞాయతే” ఇదం కావ్యం వ్యాకరణశాస్త్రదాహరణ
భూతమితి. సాచ ప్రతిజ్ఞా శబ్దసర్గాత్మక అత్రకావ్యే సాకల్యేన
మహాకవినా నిర్వూధా. పాణినియే సనాదయః-12 వికరణాః-28,
లకారాః-10, తజః-18, కృత ప్రాయేణ శతం-100 సువః-21 తాబాన్ శ్రీ
ప్రత్యయాః-9 తద్ధితాః ప్రాయేణ ద్విశతం-200 ఇత్యా వత్స అష్ట
విధాః ప్రత్యయా స్తుతీయచతుర్థశ్చమూర్త్యకే ౭ అధ్యాయత్రయే
పాణిని కవినా ఉపాదిశ్యన్త.

ఏతేషాం ప్రత్యయానాం ప్రకృత్యా సంయోజనే ప్రయోగార్థా
శబ్దా నిష్పాద్యన్తే. ప్రకృతిశ్చ ధాతు ప్రాతిపదికయాపేణ ద్వేభా
ప్రాదర్శి ముసినా” ప్రకృతిప్రత్యయ సంయోజనే ౭ పేక్షితం కార్యజాత
మిరిక్తమధ్యాయ వజ్చకంబోధయతి. నిరుక్తాష్ట విధ ప్రత్యయాస్తైర్ని
ష్పన్న శబ్దా అత్రకావ్యే ప్రాదర్శివత, తేషాం సర్వేషాం
శబ్దామత్ర ప్రదర్శనే పానడక్త్యభియా విరమ్యతే.
హన్తు ఇదమేక మవశ్యం వక్త వ్యనుస్తి-వ్యాకరణ శాస్త్రే

తిజ్ఞ ప్రక్రియా బహులా దురవగాహన, తత్రాపిలుజ్, లిటాః ప్రక్రియా దుర్ధరా దురవబోధాచ “భూతమాత్రే లజ్” అనద్యతన భూతేలజ్, భూతానద్యతన పరోక్షేలిట సహ ప్రక్రియా అతిక్లిష్టేతి మన్యానా స్తత్ప్రయోగేణైవ మమ పాల్గొనఁగలకర్తావిష్కరణ మావశ్య కమిత్య వగచ్ఛన్తశ్చ నారాయణదాస సుహృదవయః ప్రాధమికేనర్గతయే లుజ్, లజ్, లిడంతాని శబ్దైః ప్రాయుజ్జత ఇతితైః ప్రథమత ఏవ ప్రతిష్ఠా కృతా.

1. సర్గే, లుజ్ ప్రయోగాః

సాణినీయే-లుజ్ శబాద్యుపనాదతయా లాఘవేన ప్రక్రియా నిర్వహణాయ‘చ్చి’ ప్రత్యయో వికరణోవిహితః సచక్వాపి నశూయతే. తస్యస్థానే వచ్చ ప్రత్యయో అగ్రేణ విధితాః.

1. ఛేః సిచ్ - ఏవ్యుచ్చ అనేకథా విపరిణమితః

(1) క్వచిల్లుగా దినా లుప్తః

శ్లో. 1. వసర్గే 20. అభూత్ 28. అగాత్ 32. అశక్త.

(2) క్వచిత్తస్య ఇడాగమః-

శ్లో. 1-18 అయోదిప్త, 36. అలోకిప్త-4 అజనిష్ఠాః 31 అగతీత్.

(3) క్వచిదిడ భావః-

శ్లో. 1-4 అవాత్సీత్ 8 అన్యసార్సీత్

(4) క్వచిత్సిచ్ ఇట్ భావోఃసక్

శ్లో. 1-54 అహస్సీత్

2. ఫీచోఽపనాదతయా ఛేర్జిచ్

శ్లో. 1-7, అనాయి 10 అభాజ

3. తథా, చజ్

శ్లో. 1-18 అజ్జనః 58 అమమదత్. అచక్రిశత్

4. తథా అజ్

శ్లో. 1-30 అవప్తత్ 9 అశగత్ 30 అరుదత్

5. తథా క్సోపి విహితః పరస్తు స వ్రశ్యతే నోప యుయుజే.

3. సర్గే లిట్ ప్రయోగాః

ధాతోన్నయత్యేన ద్విత్వం లిటివ్యధాయ

తత్ర విచిత్రాః ప్రకియాః కల్పితాః

1) లిటి పరతః క్వచిత్ 'ఆమ్' వికరణః లిటోలుకి తతః లిజ్జరకాణాం
కృభ్యస్తీనా మనుప్రయోగః

సర్గ-1 శ్లో-1 కోలాచక్రతుః 2. ప్రబోధయామాన 3. వైద్యా
మాన ఏషు ఆమస్తం భిన్నం పదమన్యాయమ్.

2) ఆకారాంతధాతోః పరస్మైవస లిటి జౌకారః

4శ్లో. అస్తర్దధౌ 7. అబభౌ 8. భిరస్థా

అన్యత్ర అకారః 6. జగామ 8 ఆ

ఆత్మనే పదే ఏకారః 2 నిన్యే

3. అదధాతోః 'ఘస్థాదేశః' స. 1-20 జఘాన

శ్రీమతాం మహావీనా మేష స్వభావః - యత్ స్వవరిచితా
నాం వదార్థానాం తత్త్వియాపేక్షైవ స్వభావేషామప బాధనమ్. తేచ
వదార్థాః తాకితాః శాస్త్రైకగమ్యావా ఏవ న్నునామ. తతాపిద్యయీ
గతిః స్వాభ్యస్తానాం శాస్త్రాణాం తద్రూపైవ ప్రదర్శనేన స్వశోవ్య
శోభా జననమిత్యేకా రీతిః. శాస్త్రార్థాన్ స్వస్వరూపేణాప్రదర్శ్య కేవలం
తద్విషయ సంయోజనమూత్రేణ శాస్త్రస్వశోభాజనన మిత్వన్యో రీతిః.

ఆద్యారీతిః ముచ రి శ్రీహర్షాదేః అన్యారీతిః కాళిదాసాదేః
ఆద్యారీతిం పరిశీలయామః. అనర్థరాఘవే - శూర్పణఖామాల్య
వతోస్సంవాదే "నహిస్థానివద్భావేన జహతి క్షత్రియత్వమ్" చంద్రో
దయవర్ణనే 'జయతి జనికర్తుః ప్రకృతితా".

శ్రీహర్షం వశ్యామః.

1) సమవాయి కారణగుణాః కార్యసంక్రమాన్తిస, నిమిత్త కారణగుణాః
ఇతినై యాయిక సమయః, వ్యభిచరితోవా? ఇత్యుత్తేష తే

దమయన్తి స్త నవర్ణనే,

కలశే నిజ హేతుదణ్డజః కిముచక్రభమకారితాగుణః,

సతదుచ్చ కుచోభవన్ ప్రభాఝుర చక్రభమ మాతనోతి యత్,

చక్రభమః - చక్రస్యభమణమ్ చక్రవాక భాన్తిశ్చ.

2) అధరబిమ్బ మిత్యాదయ ఉపమితసమాసా అసమర్థా ఇతి,
ఉపమానాని సామాన్యవచనైః ఇతి నూతేనుహభాష్యకారీయ
సిద్ధాంతోవిలసతి. తత్రచ హేతుః సాధారణధర్మస్య ఉపమానోప
మోయయోరుభయత్రాపి శాబ్దాన్వయేన ఉపమేయస్య సవిశేష
ణత్యేన అసమర్థమేవ. ఏవంస్థితే 'అధరబిమ్బ' మిత్యత్ర అధరం
బిమ్బమితి ఉద్ధృతమసానిర్ధేయ సమాస స్వరణమ్? అధరం
మిమ్బం యస్మాదితి వ్యధికరణ బహువ్రీహితా తస్య సమర్థత్వ మేవ
సిద్ధ్యతి. లోకే ఉపమానభూతం బిమ్బఫలం బైమ్యధనోష్ఠాత్
అధరం = నీచ మితి కావ్యశాఖాపి సమ్భవతీతి వర్ణయతి శ్రీహర్షః.

“అథరం కిల బిమ్బనామకం ఫలమస్మాదితి భవ్యమన్వయమ్
లభ తేఽథరబిమ్బ మిత్యదః పదమస్మార దనచ్ఛదం పదత్.

- 3) తమో నాతిరి క్తః పదార్థః కిన్తు తేజోఽభావయావమేవ. నీలం తమ
శ్చలతీతి ప్రతీతిః దీపావసరణౌపాధికే భ్రాన్తిరేవ. ఇతి వై శేషిక
సిద్ధాంతః. తముపనిబధ్నాతి శ్రీహర్షః.

“ధ్యాన్తస్య వామోరు విచారణాయాం వై శేషికం చారుమతం
మతం మే.

జౌలూకమాహుః కిల దర్శనం తత్ క్షుణ్ణం తమన్తస్య నిగూఢణాయ
కణాద శాస్త్రస్య వై శేషికమితి, జౌలూకమితి వ్యవహారః, తమసి
యచ్ఛక్తుః పదార్థాన్ విశేషయాజేణ గృహ్యతి తదేవోత్కృష్టం
ఖలు. తచ్చ దివాన్తస్య చక్షుః రాత్రే వామయో రూర్వోః
విశేషేణ చక్షుషా ప్రత్యక్షీకరణం సర్వాభిరుతమితి సార్వజనీన
స్సముదాచార ఇతి కావ్యశోభా. ఏషాచ వామోరు పదేన ధ్వన్యతే
కవినా.

- 4) ఏవం నారదం ప్రతి ఇన్ద్రస్యవచనే ఉపేన్ద్రస్య జై మిని మునిత్వము
దీతమితి వర్ణయతి కవిః.

“విశ్వరూప కలనాదుపవన్నః తస్య జై మిని మునిత్వముదీయే
విగ్రహం మఖభుజామసహిష్ణుః వ్యర్థతాం మదశనిం ససినాయు”

జై మినిర్మహర్షిః విశ్వరూపాణి = మీమాంసా సూత్రాణి చయా
మాన. ఉపేన్ద్రోఽపి విశ్వరూపాణి = దశావతారాన్ దధార.
జై మినిః దేవానాం శరీరాది పశ్చకం నిషిషేధ నవమే, ‘పజ్ర
హస్తః పురన్దరః’ ‘సహస్రాక్షో గోత్రభి ద్వజాబాహుః’ ఇత్యా
దీనా మర్థవాదత్వమజ్ఞీచకార. ఉపేన్ద్రోఽపి దేవానాం విగ్రహం

శ్రీరామనైస్సహ విరోధం న సేషే. అత ఏవ మమవజ్రాయుధస్య

వైయర్థ్యం నిరుపయోగత్వం అకల్పయదితి కావ్యశోభా, అను
జర్య ఉపేంద్రస్య సాహాయ్యాత్ అహమిదానీం నిరుపద్రవో వసా
మీతి వ్యజ్ఞోర్థః కావ్యశోభాం పుష్టాతి. ఏవం

1) స్వం నైషధాదేశ మహావిధాయ కార్యస్య హేతోరపి నాన
లస్సన్

కిం స్థాని వద్భావ మద త్తదుష్టం తాదృక్కృతవ్యాకరణ పునస్సః

2) ఇహ కిముషసి పృచ్ఛాశంసి కిం శబ్దరూపం
వ్రతి నియమితవాచా వాయసేనైషవృష్టః
భణ ! ఫణిభవశాస్త్రే తాతజః స్థానినా కా
వితి విహిత తుహివాగు త్తరః కోకిలోఽభూత్.

3) గత్వా నైరా నలంబైమీం నాకస్మాత్త్వం ప్రవేక్ష్యసి
షణ్ణాం చక్రమసంయుక్తం పత్యనూనణ్ణకారవత్.

4) ఉభయీ వృక్కతిః కామే నజ్జేదితి మునేత్మనః
అపవర్గే తృతీయేతి భణతః పాణినేరపి

5) క్రియేత చేతాధు విధ క్రిచిన్తా
వ్యక్తిస్తదాసా ప్రథమాభిధేయా
యాస్వాజనాం సాధయితుం విలాసై
స్తావత్ క్షమా నామవదం బహుశ్యామ్.

6) ఉదయన్మ తదద్భుత మాతిభి
ర్థరణి భృద్భువి తత్ర విఃకృశ్యయత్
అనుమితోఽపి చ కావ్య నిరీక్షణాత్
వ్యభిచచార న కాపకతో నలః.

ఇత్యేవ మాదయ శ్చతకస్సన్తి కావ్యే. నర్వరాపి తత్తత్పు

ప్రార్థాన్ స్వయాపేక్షైవ ప్రదర్శయతి తేన చ కావ్యస్య శోభాం జనయతి చ. అతవేవ 'నైషధం విద్యదాషధ' మితి సార్వతాకికీ ప్రతీతి స్పష్టా తా.

ద్వితీయా రీతిః కాళిదాసాదేః. తేహి సర్వేషు శాస్త్రేషు విద్య మానాన్ సిద్ధాంతాన్ సంప్రదాయాంశ్చ నూత్నయాపేణ స్పృశన్తి నతు శ్రీహర్షదయ ఇవ శాస్త్రార్థాన్ విమృశన్తి యథా.

1) ఏతావతా నన్యనుమేయ శోభికాంచీ గుణస్థాన మవిందితాయాః. ఇతి అత్రోపక్ష సాధ్యహేతుాన్ వివిచ్య అప్రదర్శ్య అనుమాన ప్రక్రియాం దర్శయతి తావతాజ్ఞాయతేతస్య న్యాయ వైదుష్యమ్. ప్రయోగశ్చ ఇత్థం మల్లినాథేన కథితః. గారీశతమ్బం లోకాతిశాయి సౌందర్యం గిరిశాంకాయాథత్వాత్. యన్నైవం తన్నైవమ్.

2) 'అపవాదై రివోత్సర్గాః కృతవ్యావృత్తయః పరైః'

ఇదచ్చ వాక్యం న్యాయ వేదాంత వ్యాకరణ మీమాంసా శాస్త్రేషు విద్యమానాన్ బహూన్ విషయాన్ గర్భికరోతి. నతు విషయప్రవృత్తయః కవినా నోట్టజ్జితాః.

3) 'శ్చుతే రివార్థం స్మృతిరన్వగచ్ఛత్'

సుదక్షిణా నన్దిన్యా, మార్గమన్వగచ్ఛత్. ఇత్యస్య ఇదమప మానమ్. శ్చుత్యర్థాను గతయః ప్రమాణం, న స్వాతంత్ర్యేణ విరుద్ధా స్వప్రమాణమేవ ఇతిహి సర్వదార్శనికానాం సిద్ధాంతః నూత్నేక్షికయా ప్రాదర్భి. నన్దిన్యా శ్చుతి సాదృశ్యం, సుదక్షిణాయా శ్చుతి సాదృశ్యచ్చ ప్రత్యపాది. అనేన సర్వాత్మనా సంసీ సేవయేవ సుదక్షిణాయాః ఫలసిద్ధిః, నాన్యధేతి కావ్యశోభా. తథా ప్రత్యయ ప్రకృతియోగ సన్నిధిః. ఇత్యాహ కాళిదాసః. మా ఘోష్యాహ.

విజయ స్వయి సేవాయాః సాక్షి మాత్రేఽ వదిశ్యతామ్
ఫలభాజి సమీక్ష్యోక్తే బుద్ధేర్భృగ ఇవాత్మని.

కాపిలే తస్త్రే బుద్ధిరేవ సర్వాణ్యపి కర్మాణి నిర్వర్తయతి,
ఫలంతు పురుషో భుజే, ఇతి సిద్ధాంతః, ప్రత్యసాది ఏవం సాక్షి మాత్రే
భవతి (కృష్ణే) సేనయా కృతో విజయోఽ అవదిశ్యతే.

తథా:- అవ్యనారభమాణస్య విభోరుత్పాదితాః పరైః
వ్రజన్తి గుణతా మర్థాః శబ్దా ఇవ విహాయసః

ఆకాశోవిభుః భేరిదణ్డ సంయోగాదిభిః జలతాశ్శబ్దా ఆకాశస్య
గుణతాం యాన్తి. తద్వత్ కింఞ్చిదప్య కుర్వాణస్య విభోః సమ
ర్థస్య ప్రయోజనాని స్వాధీనాని భవన్తి.

తథా : 'ధాతులీన మువసర్గ ఇవార్థమ్' ఇత్యాహమాముః.

ఏవ మనేకత్ర మహాకవయః శాస్త్రసమ్మతానర్థాన్ ప్రాదర్శయన్
ఏవం శాస్త్రవిషయే కవీనాం ద్వయీగతిః ప్రాదర్శి. ఆద్వారీతిః న
నగ్వసుగమా. పరంతు కవేః పాణ్డిత్య ప్రకర్షః ప్రతిభాతి. ఏతా
వతా నాన్యేషు న్యూనతా సమాపదనీయా' ప్రకృతిః ఖలు సాతే
షామ్'. ద్వితీయా రీతిస్తు సర్వేషాం హృదయజ్ఞమా నుబోధాచ్ఛ
యద్యపి కావ్యమార్గే శాస్త్రాణాం స్వస్వరూపేణ ప్రాదర్శనం
రసాస్వాదస్య విచ్ఛేదకారి తథాపి సంయోగే నఖ త్తతానీవ రసా
స్వాదము లేజయన్తి ఇతి సార్వలాకిక మేతత్.

ద్వితీయాం రీతి మాశ్రయతాం మహాకవీనాం విషయే విదిత్యా
గమనికా పరిశీలనీయా. యత్ - ఆముఖే కేచనశబ్దా అసాధుత్వేన
భాసన్తే. సమ్యక్పరిశీలనేన సాధవో భవన్త్యేవ. తాదృశ శబ్దానాం
ప్రయోగేణైవ స్వకీయః శాస్త్రపటిమా ప్రతిభాతి. యథా- అధికరణే
శ్లోకేః '8-2-15 ఇతి నూత్రే 'గిరాడశ్చందసి' ఇతి వార్తికేన గిరిశబ్దే

ఉపపదే శీఙః ఛందసి డో విహితః, గిరాశేతే ఇతి గిరిశః - ఏతదీత్యా శ్రయణే గిరిశ శబ్దశ్యలోకే అసాధుత్వమేవ ఏవం స్థితే కాళిదాసః-

1) గిరిశముపచార ప్రత్యహం సా నుకేళి

2) ఆరోపితం యద్గిరిశేన పశ్చాత్

3) శుశ్రూషమాణాం గిరిశోఽనుమేనే.

4) అథోపనిన్యే గిరిశాయగారీ' ఇతి గిరిశ శబ్ద మసక్యత్ ప్రాయుజ్ఞుః. పూర్వోక్తరీత్యా లోకే గిరిశశబ్దోఽసాధురితి స్పష్టమేవ ప్రతిభాతి హి. వస్తువు అయం శబ్దః లోకేపి సాధురేవ గిరిరస్యాస్తీతి విగ్రహే 'లోమాది సామాది పిచ్చాదిభ్యః శనేలచః' ఇతి నూత్రేణ లోమాదిత్వాత్ మత్వర్థీయశ్చః గిరిశః. ఇయచ్ఛిక్తి ప్రక్రియా 'తద్ధితోవా' ఇతి వార్తికే మహాభాష్యకారై రేవ ప్రాదర్శి

ఏవం జి ఫలాధాతోః నిష్టాయా మనుప సర్గాత్ పుల్లక్షిబక్యశోల్లాఘాః (7-2-55) ఇత్యనేన పుల్లశబ్దో నిపాతితః. తేన ఉపసర్గరహితస్యైవ సాధుత్వమ్ వరన్తు కాళిదాసః

1) లోభధృమం సానుమతః ప్రపుల్లమ్

2) ప్రపుల్ల రాజీవ మివాఙ్క మధ్యే

3) ఉపసి సర ఇవ ప్రపుల్ల వద్మమ్.

ఇత్యాది ప్రాయుజ్ఞుః పుల్ల = వికసనే ఇతి ధాతోః వచాద్యచి ప్రపుల్ల మితి సాధురేవ భవతి.

ఏవం మహాకవీనాం గ్రంథేషు విచిత్రాశ్చబ్దాః ప్రాయుజ్యంత, తేహి పదశాస్త్ర మర్మజ్ఞాః "ఉదయతి వితతోర్ద్వ రశ్శిరజ్జా" వితి మాఘః

"ప్రవిఘాటయితా సముత్పత"న్నితి భారవిః

"రక్షాం సీతి పురాపి సంశ్రుణుమహే" ఇతి మురారిః

హంసం తనా సన్నిహితం చరన్తమ్

మునేర్మనోవృత్తిరివ స్వికాయామ్' ఇతి శ్రీహర్షశ్చ.

ఏవం శ్రవణ మాత్రేణ అసాధుత్వేన భాసమానానాం
సమ్యక్పరిశీలనే సాధూనామేవ సతా శబ్దానాం ప్రయాగమాత్రేణ
స్వీయం పాణ్డత్య మావిశ్చక్రుర్మహా క్షయః, ఇయచ్చ రీతిః ప్రకృత
తారక గ్రన్థేఽపి దృశ్యతే. అత్ర చ స త్వాత్ శాస్త్రార్థ ప్రదర్శనం
క్వాచిత్కమ్. ప్రకృతగ్రన్థ విర్మితిస్తు కేవలం స్వీయ పదశాస్త్ర పాటవ
ప్రదర్శనాయైవ. అతి యే యే శబ్దా ఆముఖే అసాధుత్వేన ప్రతి
భాన్తి. తే ఏవ విచారణే సాధుత్వ మాప్నువన్తి తాదృశాశ్చబ్దాః
మహాకవినా ప్రాయుజ్యన్త తాన్ కిచ్చిత్పశ్యామః.

1) ద్వితీయగర్గే 12 శ్లోకే 'అయథాతథ్య' మితి మహాకవేః
నాథాయణదాసస్య ప్రయోగః. అత్ర కాచిద్విప్రతిపత్తి రస్తి,
యథాతథా శబ్దాత్ బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ భావే వ్యజ్ఞే, నజ్ పూర్వ
కత్వే "యథాతథా శబ్దాత్ పూర్వ యోః పర్యాయేణ 7-8-31 ఇతి
నూత్రేణ పర్యాయేణో భయపదవృద్ధి ర్విహితా. తేన 'అయథాతథ్యం
అయాథాతథ్య' మితి హి యావద్వయం సిద్ధ్యతి. ప్రకృతే ఏకస్యాపి
పదస్య వృద్ధిర్నకృతా ఇత్యక్షేపః ప్రతిభాతి. అత్రమహద్భిర్యత సీయమ్
మమ తు ప్రతిభాతి. తథ్యమనతిక్రిమ్య యథాతథ్యమితి పదార్థా నతి
వృత్తా వవ్యయీభావః, తతః యథా తథ్యమభావః. అయథాతథ్యమితి
అర్థాభావే అవ్యయీ భావః యథావత్సం జ్ఞా నూత్రే యథాలక్షణ
మప్రయుక్తే ఇతి మహాభాష్యే అవ్యయీభావద్వయమ్, న యథాతథ్యమ్
= అయథా తథ్యమితి యద్వానభో తత్పురుషేఽపి తస్య సాధుత్వం
సిద్ధ్యతి. 'సాయథా తథ్య వృత్త' మితి మూలమ్, అత్ర స+అయథా
తథ్య ఇతి చేదమాశ్రిత్యేవ విచారః ప్రస్తుతః. యది తు స+అయథా

తథ్య ఇతి చ్చేదః క్రియతే తదా బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యజీ, నిరుక్త
 సూత్రేణ పూర్వపద మాత్రస్య వద్ధౌ, సవర్ణదీర్ఘే. సాయధాతథ్య ఇతి
 తద్ధితాంతం సాధ్యేవ, తత్ర స కాపి వివరితత్తిః. ఏవంశ్చ అప్యయీ
 భావద్యయ స్వీకారే అప్యయీభావ సజ్జతత్పురుషయోః తద్ధితాంతాశ్చ
 యజేవా తేన సహేతి తుల్యమోగే (2-2-28) ఇతి బహువ్రీహా.
 సహస్య సాదేశే సవర్ణదీర్ఘేచ సాయధా తథ్య వృత్తమితి నాగాయణ
 దాస మహాకవేః ప్రయోగః సజ్జచ్ఛేతే. ఏతత్ప్రకారత్రయం మనసి
 కృత్వైవ ఏవ విశిష్టప్రయోగో మహాకవి నాఽకారి. అత ఏవ 'స్వభావ
 సాక్షిత్వ బలేన కుర్వే' ఇతి ప్రతిజ్ఞా నిర్వ్యాధా. మధ్యమపక్షమాశ్రిత్య
 శ్రీలక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రి. శ్వాభ్యాతమ్.

2) సర్గే, 31 శ్లోకే 'వ్యవణాయదితి శ్రీదాసమహాకవేః ప్రయో
 గః. విపూర్వకాత్ పణధాతోః లజి వ్యవణాయత్ ఇతి రూపమ్. అత్ర
 కాచస విచికిత్సా. పణధాతోః స్తుతౌ "గుపూధూప విచ్ఛివణి పనిభ్య
 ఆయః" 31-1-32 ఇతి సూత్రేణ ఆయప్రత్యయే పణాయ ఇతి జాతే
 "సనాద్యంతా భాతవః" ఇతి విశిష్టస్య భాతుత్వే తతోలజి అణగమే
 వ్యవణాయదితి రూపమ్. స్తుతావన్యత్ర తు న ఆయప్రత్యయః. అతో
 లజి ఆత్మసేవదే వ్యవణత ఇతి రూపమ్ ఏవంశ్చ స్తుతౌ వ్యవణాయత్
 ఇతి, అన్యత్ర వ్యవణత ఇతి భవతి. వ్యవణాయదితి కథం సజ్జచ్ఛత ఇతి
 హి ప్రశ్నః. ఏవం సమాధీయతే. పణతే ఇతి పణః పచాద్యచ్, తతః
 "ప్రతిదిపకాద్ధాత్వార్థే బహుళ మిష్టవచ్చ" ఇత్యనేన ఆచష్ట ఇత్యర్థే
 నిచ్, ఇష్టవద్భావేన టిలో శ్చ తస్యస్థానివద్భావేన నోవభావృద్ధిః
 తతః కర్తరి లజి, తిపి ఇకాంతోపే, శపి, గుణే - అయాదేశే, విశబ్ద
 యోగే యణి వవణాయత్. అయ వ్యవణాయదితి దాస కవి ప్రయోగ
 సాధీయానేవ.

3) 5 స్కరే, 56 శ్లోకే అర్థయస్య అత్రాయమాక్షేపః, అర్థశబ్దాత్ ప్రాతిపది కాత్ నిచ్చత్స్యయే “అర్థవేదయో రావు గ్వత్త్వః” ఇత్య నేన ఆపుగాగమే తతః లోటి ఆత్మనేపదే మధ్యమపురుషైక వచనే అర్థావయస్వేతి భవతు మర్హతి, ఆగమం వినా అర్థయస్వేతి కథమ్ ? అత్ర సమాధీయతే, నేదమర్థ శబ్దాత్ ప్రాతిపదికార్థేణిచి రూపమ్ కిన్తు అర్థ ఉపయాచ్ఛాయామ్ ఇతి చా రాదికాద్ధాతోః నిచి రూప “మర్థయ స్వేతి భవతి, యద్వా హేతు మణ్ణాన్తాత్ లోటి మధ్యమపురుషైకవచనే చ అర్థయస్వేతి రూపమ్, మమ సాహాయ్యమితిరైః ప్రార్థనాం కార యేదిత తాత్పర్యమ్, యది తు ఇతతానపేక్షయా స్వయమేవ ప్రార్థయ స్వేత్యాశయక త్వే తు నివృత్త ప్రేషణాద్ధాతోః హేతుమణ్ణావపి ప్రకృ తార్థ సిద్ధిః, తథా చ ప్రయోగః-

“ప్రార్థయన్తి శయనోత్థితం ప్రియాః” ఇతి

4) 4 స్కరే 36 శ్లోకే “సమచలయత్” ఇతి.

అత్రేయం శజ్కా-చల ధాతోర్హేతు మణ్ణౌ, ఉపధా పృద్ధౌ తతః క ర్తరి లజీ అడాగమే సమామోగే “సమచలయదితి భవతు మర్హతి, అధకథం” సమచలయదితి సమాధీయతే, భ్వాదిగణే ఘటాదా ‘కమ్పనే చలి’ గితి పత్యతే, తస్య చలనార్థే ‘ఘటాదయో మితః’ ఇతి మిత్యే ‘మితాం హ్రస్వేః 6-4-92 ఇతి హ్రస్వే సమచలయదితిరూపం అకమ్పయదిత్యర్థః, విసస్కరేతి తాత్పర్యమ్, కమ్పనాదన్యత్రతు న మిత్యమ్, “శీలం చాలయతి” అన్యథాకరో తీత్యర్థః.

5) 1 స్కరే-17 శ్లోకే, వేత్తుమితి రూపమ్ అన్యవేదితు మిత్య ర్థః, అత్రకేదిదాచక్షిరన్, విద సత్తాయాం, దై వాదికోధాతుః అనిటా కాకాను, ‘పద్యభి ద్విద్యతి ర్విసద్’ ఇతి శ్యనానిర్దేశాత్ దై వాదిక

ఏవానుదాత్తః. తతః తుముని 'ఏకాచ ఉవదేశేన నుదాత్తాత్' (7-2-10) ఇతి ఇటో నిషేధే వేత్తుమితి గూఢమ్. వ్యక్తతే విదేశః జ్ఞానార్థకత్వాత్ ఇటా వేదితుమితిస్సాత్ అతః జ్ఞానార్థకత్వాత్ కథం వేత్తుమితిగూఢమ్? సత్యం, వేత్తుమితి గూఢసిద్ధౌ సత్యజ్ఞానార్థకత్వం లక్షణయా స్వీక్రియతే.

ఏవం పరిశీలనే ఏతాదృశ నిగూఢ వ్యక్తియా జ్ఞానవతామేవ నారాయణదాన మహాకవి పద్యేషు పదాని సాధుత్వేన ప్రతిభాన్తి నాన్యేషామితి న విచిన్య ప క్తవ్యమ్. అత ఏవ నారాయణదానః కాళిదాసాది ప్రబంధేష్వివ పదరచనా మకరోత్. ఏతాదృశ వ్యాకరణ పరిజ్ఞాప వమేవ క వేః ముఖ్యం ప్రయోజనమ్.

ఇదం త్వవశ్య మవధేయమ్ యత్. "పాణౌకృత్య జయార్థ" మితి చతుర్థస్థై పద్యమ్.

జయార్థమ్ = జయలక్ష్మీమ్, పాణౌకృత్య = పరిణీయ. ఇతి లక్ష్మీనారాయణకాష్ట్రీణో వ్యాఖ్యన్.

వెన్నురాల సూర్యనారాయణ కాష్ట్రీణస్త్యేవ మభిప్రాయన్తి. జయార్థం = జయలక్ష్మీమితి వ్యాఖ్యాతుః ప్రమాదః, అతోమూలే జయార్థమితి పాతస్సాత్ సూర్యరాయాన్థౌ నిఘణ్టౌ ముద్ధిశబ్దస్య సమృద్ధిః సార్వతీ, లక్ష్మీరిత్యర్థ త్రయం కథితమ్ తద్బలాజ్ఞయ X ముద్ధిమ్ = జయార్థి = మభివృద్ధిమ్, లక్ష్మీమితి వాఽర్థోలభ్యతే. అతయేవ పాణౌకృత్య = పరిణీయేతి లక్ష్మీనారాయణ కాష్ట్రీణాం వ్యాఖ్యానసి శబ్దచ్ఛత - ఇతి.

అత్యేదం బోధ్యమ్ - అర్థశబ్దో ధనవాచకః. ధనఞ్చ లక్ష్మీ గూఢమ్, అతో జయార్థా మిత్యస్య జయలక్ష్మీ మిత్యర్థ స్సిద్ధ్యంతి లక్ష్మీ నారాయణ కాష్ట్రీణామా శయః కావన్నాత్యేణ జయలక్ష్మీమిత్యర్థ శబ్ద శక్త్యాన లభ్యతే. అతో ముద్ధిశబ్ద ఘటితః పాతస్స్వీక ర్తవ్యః తేనార్థ సజ్జతిరిత్యభిప్రాయో వెన్నురాల ముహూర్తయానామ్.

ద్వితీయస్థగే అనుఖ్యదితి పదం | వయస్కం మహాకవి నా తద్రూప
 సిద్ధినితమ్, సుఖదుఃఖ తత్త్వియామూమితి కష్టాదిగణే పాఠః, తతః
 "కష్టాదిభ్యో యగి" త్యనేన హ్యస్తే యక్ష్పత్యయః సుఖ+య
 ఇతి స్థితే యక ఆర్థా ధాతుకత్వా "దత్" లోపః" ఇత్యకారలోపే సుఖ్య
 ఇతి జాతే ననాద్యన్తా ధాతవః. ఇతి విశిష్టస్థా ధాతుత్వే తతః కర్తరి,
 లజి, అదాగమే, తిసి, ఇకారలోపే, కపి. పరయాపే అనుఖ్యదితి-

అత్ర యశమాగమమ్మన్యస్తే కేచన విమర్శకాః, తత్తున సమ్మక్
యశః కిత్వం దృష్ట్వాతే బ్రథముః, యశ ఆగమత్వే సుఖ ఇత్యత్ర
లోప ఇత్యకారలోపా నాపత్యేః సనాద్యన్తాధాతవ" ఇత్యనేన
ప్రత్యయాన్తస్య నిబన్ధన ధాతుత్వానాపత్యేశ్చ.

కిచ్చ ఏతే విమర్శకా యజ్ఞం ప్రత్యయం కంచన
మన్యస్తే, తదపి నయుక్తమ్. యజ్ఞక్ ప్రత్యయః. కింతుయజ్
తస్య యజోఽచిచేత్యనేన లుక్పదేన లోపా విహితః. ఏనాం
యజ్జగన్తప్రకరణం, యజన్త ప్రక్రియేతి వ్యవహరవి.
వన్మాత్రేణ తస్య ప్రత్యయత్వం సిద్ధ్యతీతి దిక్.

వ్యాఖ్యాన రీతిః

ఏతాదృశస్య ప్రబన్ధ రాజస్య అనుకూలావ్యాఖ్యా అపేక్ష్యతే.
వినా వ్యాఖ్యానం తారక కావ్యం న సుజ్ఞాతం భవతి. పాణినీయలాఙ్క
నూతాగ్రా ముదాహరణమే తదితి ప్రతిజ్ఞాతం కవివర్త్యైః. అప్రజ్ఞాత
మపి కోశస్య బలం ప్రాదర్శికావ్యే. అతః వ్యాకృతిః కోశశ్చ ఏతత్ప్రా
వ్యార్థ పరిజ్ఞానే అత్యంత ముపకురుతః. ఏషం స్థితే శ్రీమద్భిః కట్టా ఈశ్వర
రాయ మహోదయైః తారక కావ్యవ్యాఖ్యాన నిర్మాణాయ శ్రీరామ
భట్ట లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిణః ప్రేరితాః. తత్ప్రేరణా మజ్జీకృత్య శాస్త్రి
భిః భావార్థ దీపికేతి వ్యాఖ్యావ్యరచి. తేహి శాస్త్రి పర్యాః పాలూరు
గ్రామే స్థాపితే వేదసమాజే సాహిత్యే అధీతినః. తేషాం కోశ బలవతి
కం జాగర్తి. తాన్ విజయనగర మహారాజ సంస్కృత కళాశాలాయం
మహామహిమపాధ్యాయ తాతా సుబ్బారాయశాస్త్రిణః, మహామహి
మోపాధ్యాయ పేరి వేంకటేశ్వరశాస్త్రిణః, మహాపాధ్యాయ సోమ
వేంకటశాస్త్రిణః న్యాయ వేదాన్త సాఙ్ఖ్యయోగాదిదర్శనాచార్య గంటి
నూర్యనారాయణ శాస్త్రిణశ్చ శాస్త్రాణి అధ్యజీగవన్. ఏతాద్వయైః
లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిణః వ్యాఖ్యారచనే బద్ధహితు ఆసన్ తేహి.

“ఇహాన్వయముభేదైవ సర్వం వ్యాఖ్యాయతే మయా

నామూలం లిఖ్యతే కిచ్చిత్ నానపేక్షిత ముచ్యతే.”

మల్లినాథ ప్రతిజ్ఞామనురుద్ధానాః కావ్యం వ్యాఖ్యర్హన్. తత్ర
కావ్యార్థ పరిజ్ఞానస్య యావత్ వ్యాఖ్యతి రహేత్వతే సాన్యక్షేపి. ఆధిక
వ్యాఖ్యతి ప్రదర్శనం తత్ర నోపయుజ్యతే ఇతి మనీషయా విస్తరేణ పద
శాస్త్రం న ప్రదర్శితమ్.

“అభాజి కాభ్యాం ధరణీ చిరాయ”- ‘తత్రత్వికా’ చలదుచ్చాధ
చూడవాన్, అనువత్, తిషడ్లు, అచ్చగత్య. ఇత్యాదీనాం విశిష్టశబ్దా
నాం విషయే వ్యాకరణ ప్రక్రియా విస్తరేణ నిరూపితా. కిచ్చి కోశబలం
వినా ప్రకృతకావ్యం నాధిగతుం శక్యత ఇతి సమనస్తరమోక్తమ్.

1) నిఘ్నటాస్తే	2) దివాకీర్తి
3) ఉరస్యస్తః	4) వాచమాకాః
5) నిషద్యాపి	6) ప్రతోలీమ
7) సింహసంచాననా	8) హైయజ్గవీనః
9) నిష్ఠానమ్	10) కూర్చికా
11) మస్తు	12) విశేషక
13) భమరక	14) అప్రపదీన
15) దేవచ్ఛంద	16) అనువదీన
17) నాకే	18) కోలాఞ్చికతుః
19) కూపకేస	20) గుణవృక్షకమ్
21) అనాయ	22) కువేణీ
23) వితర్ది	24) వప్రః
25) కేదారః	26) అవదాతః

27) ఆజ్ఞాయాః

28) కాణ్డ

29) యథాజాతః

30) తీరస్య

31) శిశ్విదానం

32) తద్వదః

33) పాదాతం

35) వార్తమ్.

ఇత్యాదీని కోశమూత్ర) ప్రసిద్ధాని పదాని కవినా ప్రాయోజిత. నామ
లిప్సాను శాసనాది కోశపరిజ్ఞానాభావే ఏతాని పదాని సంస్కృతాని
భాషాస్తరాణివేతి వ్యాముహ్యేరన్ పాఠకాః తాదృశప్రమాదో
మాభూదితి లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రివర్యాః సర్వాన్ కోశానేకముఖ
కృత్య ప్రథమతః పదస్య అర్థం ప్రదర్శ్య, తస్య ప్రమాణతయా కోశం
తిలిఖుః. తేన మహానువకారః సంవృత్తః, కోశప్రదర్శనం రామభట్టా
నామేవ సుశకమాసీత్. నా న్యేషామిత్యత్ర న కాపి సంశేతిః. తేహి
నిరుక్తరీత్యా వ్యాఖ్యానస్య యే యే అంశా అపేక్షితాస్తాన్ సర్వా
వపి ప్రదర్శయా మాసుః. ప్రథమత స్సమన్వయ, అనంతరమ్భావం
విలిఖ్య దేశభాషా వశం పదాస్సన్తః సర్వేషామపి పద్యానాం స్వదేశ
భాషాయామపి తాత్పర్యం ప్రోల్లిఖన్.

ఏవం మూలగ్రంథస్య వాఖ్యాగ్రంథస్య చ సుకృతినోః శ్రీమంస
యోరివ మహదానుకూల్యం సజ్జాతమ్ ఇతి అన్ధ్రప్రదేశస్థా స్సర్వేఽపి
గ్రంథకర్త్రోః అధమర్ణా ఏవ ఆసన్నితి ధృఢమహం విశ్వసిమి. ఏతద్గ్రంథ
ప్రచారాయ శ్రీమన్తః ధన వన్తే మహాన్తః ఉదారచరితాః కష్టా
ఈశ్వరరాయ మహోదయాః బద్ధదీక్షా భావన్తి మహాదిదం ప్రమాద
స్థానమ్. లోకానా మేతాదృశ మహోపకార కారణాయ ఈశ్వరరాయ
మహోదయానామాయురారోగ్యైశ్వర్య భోగభాగ్యాది జాతం శ్రియః
వతిః ప్రసాదయేత్విత్వా శీరాశాసే.

శ్రీ:

—: అ వ తా ర క ము :—

1. (శ్రీ) నారాయణదాస కృతమైన “తారక”
కావ్యానికి సమీక్ష)
2. (శ్రీ) రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి విరచితమైన
తారకవ్యాఖ్యకు అభినందనము)

అప్పల్ల సోమేశ్వరశర్మ

విశాఖపట్నం-13

24-3-1988

శ్రీ:

—: అ వ తా ర క ము :—

వ్యాకరణాలంకార చక్రవర్తి, - సాహిత్య విశారద, - వ్యాకరణ విద్యాప్రవీణ, - భాషాప్రవీణ.

అప్పల్ల సోమేశ్వరశర్మ, యం. ఏ; పి. ఒ. యల్.

ఉపాచార్యుడు (విశ్రాంతి)

సంస్కృతవిభాగము,

ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయము: (వారైరు).

“తారకము” ఒక సంస్కృత మహాకావ్యం, కర్త శ్రీమదజ్ఞాన
అదిభట్ల నారాయణదాసుగారు, వ్యాఖ్యాత శ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు, వ్యాఖ్యానాదులకు ప్రోత్సాహకర్త శ్రీ కర్ణా

ఈశ్వర రావుగారు, కావ్యం కమనీయంగా ఉండి చవులూరించింది. కర్త అంతరంగంనుంచి ప్రబోధించారు. వ్యాఖ్యాత సాహర్దంతో వెన్ను తట్టేరు. ప్రోత్సాహకర్త అన్వర్థంగా ఆదరించి వరించేతు. గుణచయం నన్ను బంధించింది. “ద్విర్బద్ధం సుబద్ధం భవతి” అన్నమాటకుబదులుగా “త్రిర్బద్ధం ప్రబద్ధం భవతి” అన్నట్లయింది. నాలుగు దశాబ్దాలపాటు కావ్యాలంకార శాస్త్రపరిచయం నాకుందిగదా!” అన్న విశ్వాసం కూడా ఏర్పడింది. ఇంత తదగ్రం ఉన్నందువల్లనే ఈ దిగువ కొన్ని విషయాలను నేను ముచ్చటపడడం జరిగింది. అవి కూలంకషాలూకావు. తలస్పర్శలూ కావు- స్థాలీవులూకాలు మాత్రం అవుతాయి.

ఇక ఉద్దేశక్రమానుసారంగా ప్రస్తావించుకుందాము- “తార కము” అయిదుసర్గల కావ్యం, మొత్తం రెండుపదిదల తొంభైఎనిమిది శ్లోకాలు ఇందులో ఉన్నాయి. కథ చాలా చిన్నదే. అతిస్థూలంగా (పరమసంగ్రహంగా ఉంటుంది— “భారతదేశం - వింధ్యప్రదేశం - చంచన్నదీతీరం-సంశ్రితకల్పమనే గ్రామం - మహేశ్వరుడనే శ్రోత్రీయ బ్రాహ్మణుడు, అతని భార్య— ఆదంపతులకు పరదేవతాంశంగా ఒక కుమారుడు కలిగేడా - అతని పేరు తారకుడు - పెరిగి పెద్దవాడై నకల కలాపూర్ణుడయ్యేడు-అతనికి దేవయాత్రాభిలాష కలిగింది-ముందుగా విబుధనగరం వెళ్లేడు - అక్కడ జకుమారునితో పరిచయంకలిగింది- రాజున్న చక్కగా ఆదరించాడు- రాజకుమారుడూ తానూ కలిసి, సముద్రయానం చేసి, చంద్రదీపం చేరుకున్నాడు. అది భారత చక్రవర్తి నివాసం - చంద్రమతీనగరం దాని రాజధాని - చక్రవర్తి వీరిని చూచి సంతోషించి స్నేహ చేశాడు- వీరిద్దరూ ఆవదలో చిక్కుకున్న చక్రవర్తి తమ్ముని సంతరించేటందువల్ల మరీ పొంగిపోయి చక్రవర్తి తన కూతురును రాజని పెండ్లికిచ్చి, వివాహం చేసేడు- అంతే కాకుండా దానితో పాటు తన సాయంతరాజ్యమైన కర్మభూమికి (భారతదేశం) స్వాతంత్ర్యం ఇచ్చి, అట్లునికీ ఆ రాజ్యాధికారం అప్పగించాడు.

తారకుని ఘనంగా నత్కరించి బ్రాహ్మణజాతికి కొన్ని వరాలిచ్చాడు. తారక రాజపుత్రులిద్దరూ స్వదేశంవచ్చి సుఖంగా ఉన్నారు.

ఈ చిన్న ఇతివృత్తం కేంద్రంగా ఒక పెద్ద కావ్యం విస్తరించింది. కన్నూరి కొంచెమయినా పరిమళ మధికం. మణి చిన్నదయినా కాంతి హెచ్చు. వజ్రం అల్పమైతా సారం అనల్పం. ఆ విధంగానే స్వరూపం లఘువుగాఉన్నా గుణగణాలనుబట్టి ఆత్మసౌందర్యాన్నిబట్టిన్నీ తారకం మహాకావ్యం అనిపించుకుంది. శబ్దార్థాలు, గుణాలంకారాలు, శయ్యా పాకాలు, రీతివృత్తులు, వ్యంగ్య వైభవం - ఆదిగా ఆలంకారికులు చెప్పిన కావ్యసంపద అంతా ఇందులో అమరిఉంది. ఏ ఒక్క పద్యం పరిశీలించినా ఈ అంశం విశదం అవుతుంది. ప్రతిపాద్యమైన విషయం, నాయకుడు రసం, అవసరమైనంతవరకు పర్లనలు- ఇవన్నీ దీనికి మహత్వాన్ని సంపాదించాయి. రెండే రెండు సర్లలున్న కాలిదాసుని మేఘ సరిదేశం మహాకావ్యం కాలేదా? పాడవుతున్న సమకాల సమాజాన్ని బాగుచేయాలనీ, అందుకు దేశానికి స్వాతంత్ర్యం అవసరమనీ, దాన్ని చక్కవర్తిని మెప్పించి సంపాదించడమే ముంచిదనిన్నీ ఈ కావ్యంలో ప్రతిపాదితమైన విషయాలు. చరిత్ర, సమాజం, రాజకీయం - ఈ మూడున్ను ఇక్కడ పెనవేసుకొని ఉన్నాయి. నాయకుడు తారకుడు. అతడు కుటుంబతారకుడు- సమాజతారకుడు - దేశతారకుడు-చివరకు సంసారతారకుడున్ను అవుతాడు. ఈ పౌచిత్వాన్ని అనుసరించే "తారకము" అనే నామకరణం జరిగింది. సహనాయకుడు లేక ఉపనాయకుడు విబుధసగర రాజకుమారుడు. వీరరసం అంగిరసం. అది పాండిత్య వీరంగాను, దయావీరంగాను, యుద్ధవీరంగాను అనేకరూపాలతో కనబడుతుంది. శృంగారం, అద్భుతం, భయానకం, శాంతం, మొదలయినవి అంగరసాలుగా అక్కడక్కడ చోటుచేసుకున్నాయి. దేవతలు బాల తారకుని స్తుతించడం, తారకుని బాల్యపర్లనం, విబుధసగర పర్లనం, యుద్ధపర్లనం, రాజధానీపర్లనం మొదలయినవి కొంగొత్త సాయగా

లతో నడిచేయి. ఈ విధంగా “ఉపదేశం, సద్యః పరనిర్వృత్తి” అని కావ్య ముఖ్యప్రయోజనాలను కూడా సహృదయులకు “తారకం” అందిస్తుంది భవతు.

ఇవన్నీ ఒక ఎత్తు. “సౌశబ్ద్యము” కేవలం ఒక ఎత్తు సామాన్య లకు సాధ్యముకానివీ, వైయాకరణైక శరణ్యాలూ, ఆలోచనా మృతాలూ అయిన శబ్దాలు పదేపదే ఈ కావ్యములో దర్శనమిస్తాయి. తత్తాపి కొన్ని క్రియాపదాలు “సభూతో న భవిష్యతి” అన్నంతగా కనిపిస్తాయి. దేవసభ, ఉన్నసమ్, సర్వవేదః, తీర్థధ్వాంక్షః, గేహే శూరః, అహంయుః, ఖట్వాహాధః, కింపచానః, శిశ్విదానః, కద్వదః, భేదం భేదమ్, భావం భానమ్, అన్వగ్భాపమ్, ప్రియప్రియేణ, ప్రియా కృత్య, ద్వితంత్రః, గౌలక్షణికః, సుదివాః, సృజ్యమానః, మొదలగు వందలకొలది శబ్దాలు ఎడాపెడా తగులుకొని, “పాణినీయం జన్యోగ్ర మందున్నదా? తేదా?” అని పండితులను సైతం ప్రశ్నిస్తాయి. సమ్య చిత, అతి తిరాయత్, అగ సధాయత్, అశిశయత్, అమమ్రదత్ అవవ్రధత్, అదద్రధత్, అచక్రశత్, అనుబోధాయాంబధూవే, సుఖాయతే, మొదలయిన వందలకొలది తిజంతాలు, మహావైయాకరణుని కూడా “ఖనూది”గా (వెంటనే ప్రక్రియ తోచక బుర్రగోక్కుంటూ ఆకాశంవై వు చూచేవాడు) చేయక మానవు. వీటిని వివరించడం ప్రారంభిస్తే అదొక పెద్దగ్రంథంగామారి ‘పానకంలోపుడక’ అవుతుందని ఊహ కోవడం జరిగింది. అయితే ఈ ప్రయోగాలు అర్థాస్వాదానికి మాత్రం అడ్డురావు “పోవులో మిరపకాయలవలె” మృత్యుధ్యను “చురు” మనిపిస్తూ ఉంటాయి. కాగా ఇదొక విధంగా “భట్టి కావ్యం”వలె సాగిం దనవచ్చును. అందువల్ల నే “పాణినీయమాత్రా నామవైదికా నాముదా హరణమే తత్కావ్యమ్” (లోకభాషను సాధించు పాణినీయమాత్రాలకీ కావ్యం ఉదాహరణం) అని కవి ఆదిలోనే చెయ్యెత్తి చెప్పేరు.

సువర్ణ కంకణం కట్టుకున్న చేయి త్రి ఒక దృఢవృత్తిజ్ఞుడేసి, శ్రీ
 దాసకవి కావ్యాన్ని ఆరంభించేడు. "ఈ కావ్యంలో కేవలం పాదపూర
 ãం కోసమని వ్యర్థంగా ఏ పదమూ ఉండదు. ఉపసర్గకుగాని, తత్స
 మానమైన దానికిగాని పునరుక్తిలేదు.
భిన్నలింగవచన సాదృశ్యం చూపబడలేదు
లోకాతీతమైన అర్థాన్ని చెప్పే శబ్దం లేదు....
 అవైదికమైనవాణి నూ తాలకిది ఉదాహరణముగా
 ఈ వృత్తిజ్ఞుడు ఆయన అక్షరశః ఆమోదించేడు. ఏ మహాకవి కయినా
 ఇటువంటి వృత్తిజ్ఞ సాధ్యమయిందా! అవుతుందా! అది ఆయనకే
 చెల్లింది— సరస్వతీమూర్తి గణుక! దానుకానికి సంస్కృతమంటే
 సాటిలేని పేరు - గౌరవమును, కరుణ నే "సాదేవభాషాభిల లోక

కట్టినట్లుగాను పరించబడింది మూడవ సర్గలోని నౌకాయాన పర్ణనం
లోకోత్తరమైన ఈవమో త్వేక్షులతో ముచ్చటగొలుపుతూఉంది.
చంద్రమతీనగర పర్ణనము. అక్కడి జనుల స్వయావ స్వభావాది పర్ణన
మున్ను స్వభావ సుందరంగా ఉన్నాయి. నాలుగవసర్గ అంతా పద్యా
నికి కొక వృత్తంగా నడిచింది. ఉపస్థిత, మత్త, చంద్రలేఖ, లక్ష్మీ
క్రాంచపద, శ్వేనిక, శంభునటనం, తన్వి, మొదలయిన ఇరవై కొత్త
వృత్తాలు ఇందులో విహరించేయి. ఇవి “కనీవిసీ ఎరుగనివి”గా తోస్తూ
కవియొక్క ఛందస్సారాన్ని ప్రకటిస్తాయి. తారక రాజపుత్రులు చక్ర
వర్తి మైత్రీని సంపాదించడం, చక్రవర్తి శత్రువులతో వారు పోరాడి
జయించడం, చక్రవర్తి భారతదేశానికి స్వాతంత్ర్యం ప్రసాదించడం
మొదలయినవి ఇందులోని విషయాలు. విషయానుగుణంగాను, రసాను
గుణంగాను శబ్దార్థ సంఘటనసాగి, కవి ప్రతిభకు నివాళులు పట్టిస్తుంది
ఈ సర్గ. అయిదవసర్గ ఉపసంహారం. చక్రవర్తి కన్యాదానమూ, రాజ్య
దానమూ కూడా జరిపిస్తాడు. రాజపుత్రుడు ఉభయాన్ని స్వీకరించితిరిగి
తన దేశం చేరుకుంటాడు. తారకుడు భారత తారకుడై కుటుంబీకయి
శుద్ధశ్రోతముడుగా జీవనం సాగిస్తాడు. ఈ సర్గ పూర్తిగా దాక్షాఫల
సదృశంగా నోయారినవజేస్తుంది. నారాయణదాన, విజయనగర నామ
గర్భితమైన చక్రబంధంతో కావ్యం స్వస్తివలుకుతుంది.

పైపైని తారకం కల్పితకథాకావ్యంగా గోచరిస్తుంది. కానీ
అంతర్గతంగా ఇది స్వకీయచరిత సంవలితమైన చరిత్రకావ్యం. అన్యవ
దేశంగా తన జీవితచరిత్రను ఇందులో రంగరించేరు శ్రీ నారాయణ
దాసుగారు. వారి చరిత్ర పూర్తిగా తెలిసినవారికే ఈ అంశం అర్థమవు
తుంది. “సువర్ణముఖనది - అజ్ఞాడ అగ్రహారం - శ్రోత్రీయ బ్రాహ్మణ
కుటుంబం - దివ్యప్రభావంతో దాసుగారి జననం - బాల్యంలో వారి
అద్భుతకృత్యాలు - పాండిత్యప్రకర్ష - విజయనగరం - రాజకుటుం
బంతో పరిచయం” - మొదలయినవి సంనిహితలకు అడుగడుగునా

చక్కగా స్ఫురిస్తునే ఉంటాయి. విదేశగమనాదులు కొన్ని భాషనా తరంగాలు. శ్వేతద్వీపం అంటే “ఇంగ్లండు” దేశమనీ, చంద్రమణి అనగా “లండన్” నగరమనీ, చంద్రకాంతానది “థేమ్స్”నది అనీ, సమాజవర్ణన బ్రిటీషు పౌరుల వర్ణన అనిన్నీ ఎవరికయినా - చెప్పకుండానే - ఇట్టే తెలిసిపోతుంది. ఇక దాసమహాకవి వ్యక్తిగతమైన ఆశయాలు, ఆదర్శాలు, రాజకీయమైన, సామాజికమైన, సాంస్కృతికమైన, తాత్వికమైన భావాలు, అభిరుచులున్నూ కావ్యంలో గజబిజగా అల్లుకుని కొన్ని చోట్ల గూఢంగానూ, మరికొన్ని చోట్ల ప్రకటంగానూ దర్శనమిస్తాయి, — “అద్వైతమే తత్త్వచింతావణి - వేదమార్గమే రాజమార్గం - బ్రాహ్మము, క్షాత్రము - ఈ రెండే సనాతనంగా సకల శ్రేయస్సాధకాలు (జ్ఞానవిజ్ఞానాలకు ప్రతీకం బ్రాహ్మం. తేజః వరాకృతమాలకు ప్రతీకం క్షాత్రం) భారతదేశంలో ఒకప్పుడు గ్రామాలు, నగరాలు సర్వవైభవాలతో కలకలలాడుతూ ఉండేవి - అవిప్పుడు బాగా పాడైపోయేయి - అవి బాగుపడాలి - సమాజం పునరుద్ధరింపబడాలి - భారతదేశానికి స్వాతంత్ర్యం సంపాదించాలి. అప్పుడే అన్నీ సమీకూరుతాయి - చక్రవర్తికి అనుగుణంగా ఉండి సహజంగానే స్వాతంత్ర్యం పొందడమే మంచిది - బ్రిటీషు సమాజం అన్నివిధాలా మహాన్నతంగా ఉంది - ఆవిధంగానే భారతసమాజం కూడ ఉంటే ఎంత బాగుండును! క్షాత్రమే రాజ్యమే లాలి - బ్రాహ్మం మాత్రం తత్త్వ ప్రతినిధిగా తారకంగానే ఉండిపోవాలి” — ఇవీ భావవీచికలు. ఇందులో కొన్ని ఈనాడు ఎబ్బెల్లుగా తోచవచ్చు. కాని క్రీస్తుశకం షరవయ్యో శతాబ్ది ఆరంభములో ఈ భావాలు ఎంత సహజమైనవో చరిత్రకొవిదులకు స్పష్టం అవుతుంది. (తారకరచన క్రీ. శ. 1910 ప్రాంతమని గుర్తుంచుకోవాలి). వీటిని గురించి తర్జనభర్జనలు షరవడం నేడు అప్రస్తుతం - అనుచితం. “టేబిల మిల్లు” పుచ్చుకుంటున్న యువకుడు తను తాతగారి దేవతార్చనను ఆక్షేపించడం అనుచితం

కాదా! కాగా ఇటువంటి మహాకావ్యాన్ని సంతరించిన మహావిక
'సమోవాకం ప్రకాశ్మహే'.

వ్యాఖ్యాత శ్రీ రాంభట్ల శ్యామారాయణశాస్త్రిగారు :—
“సాధారణోభూషణ” బిరుదాంకిత - కవివండిత శిరోమణులు—
సాహిత్యసారసర్వజ్ఞులు - పురాణ చన శౌండులు—వావదూకాగ్ర
గణ్యులు - సత్త్వనిష్ఠులు - ఆత్మసంపన్నులు. వీరి కవితాపాం
డిత్య ప్రకర్షను, గుణసంపదను గుర్తించి సహృదయలోకం వీరిని సావ
ర్థ్యమైన “గండపెండెరము”తోను శాకణ కుండలాలతోను సత్కరిం
చింది. ఇందుకు మించి వీరి యోగ్యతను చెప్పడ మెందుకు? ఇదివరకే
వీరు పెక్కు రచనలు చేసి, “సేబాను” అనిపించుకున్నారు. ముఖ్యంగా
కాళిదాసుని వాఙ్మనాటకాలను సర్వంకషంగా తెలుగులోనికి అనువ
దించారు. మురారి నాటకాన్ని ఇంగ్లీషులో ఆంధ్రీకరించారు. ఆంధ్రీకర్త
చింతామణికి ఆంధ్రీలో వ్యాఖ్యవ్రాశారు. సాహిత్య వ్యాసాలను కత
కత వ్రాకటించారు. ఇటువంటి శ్రీ శాస్త్రిగారు ప్రకృతం తారకమహా
కావ్యానికి సంస్కృతవ్యాఖ్యనూ తెలుగు తాత్పర్యాన్నీ రచించేడు.
“సాధారణోభూషణ భూష్యభాషః” అన్న కాళిదాసుని పలుకు, ఇక్కడ
మూలవ్యాఖ్యా గ్రంథాలకు సమంగా సరిపోయింది. సాంతరీయకంగా
నా విషయం కొంచెం చెప్పవలసిఉంటుంది. శ్రీ శాస్త్రిగారిన్నీ నాకున్న
సుహృదయానుబంధము, సహృదయానుబంధము, సారస్వతానుబంధ
మున్ను నుచిరంగాను, ఆసస్యసాధారణంగాను ఏర్పడిఉంది. అందువల్ల
ఆయన సాహిత్యవ్యాసంగాన్ని సామూహ్యంగా నాతోసరి చూపడం,
నేను మిచ్చి “బుర్ర ఊపడము”న్నీ పరిపాటి. అదే తీరుతో తారక
వ్యాఖ్యను సాకల్యంగా చదువునునీ. శలహలిమ్మనిన్నీ” వారు నన్ను
కోరడం జరిగింది. అదిగాక ‘అల్లులొ మల్లుపెద్ద’ అన్నట్లు, నవీనవైయా
కరణుల్లో నాకొకస్థానం వచ్చింది. తాంక కావ్యం విషయంలో వైయా
కరణుల అవతరమున్ను చాలాఉంది. కాగా నేను వ్యాఖ్యానాన్ని ప్రత్యే

క్షరము చదవడమున్ను, 'కొరకరానికొయ్య' వంటి కొన్ని పాఠా-
గాల విషయంలో నాకు తోచిన గుహలను చెప్పడమున్ను జరిగింది.
ఈ అవకాశం కలిగినందుకు నాకున్న ఎంతో ఆనందం కలిగింది. ఘన
ఘనలాడుతున్న కుంచెడు బియ్యం పులివెందులకు కొంచెం కరివేపాకు
అందించినట్లు' సంతృప్తికలిగింది. 'అమర్చినదాంట్లో అత్తగారిచెయ్యి
అనే సామెతకూడా గుర్తుకువచ్చి సవ్యకున్నాను, సరే - దానికేమి!

ఇందులో ప్రతిక్లోకానికిన్ని మృదుమధురమైన సంస్కృత
భాషలో వ్యాఖ్యానము - తాత్పర్యమున్ను—చివరను ముచ్చటయిన
తెలుగులో తాత్పర్యమున్ను, సూచనబడినాయి. వ్యాకరణాలంకార
చ్ఛందో విశేషాలు అవసరమైనంతవరకు నూచనగా చోటుచేసు
కున్నాయి. విమర్శలు, వాదోపవాదాలు, కాకదంత పరీక్షలున్ను—
పూర్తిగా కాలానుగుణంగా విశ్లేషణబడినాయి. ఈ కాలంవారికి అవి
సహించవుగదా! మొత్తం మీద వ్యాఖ్యానం సహృదయశ్రవకంగాను
బాలప్రాథ సామాన్యంగాను, సముచితంగాను సాగిందనడంలో సందే-
హంలేదు. ఇది నా సంపూర్ణానుభవం.

ఇక ప్రోత్సాహకర్త శ్రీ కర్ణా ఈశ్వరరావుగారు:— శ్రీ
నారాయణదాసుగారికి దగ్గరబంధువు. (అల్లునికి అల్లుడు), దాసభారతికి
ఆత్మబంధువు వాణిజ్యవిశారదులైనా వాణివిశారదులు! కూడా,
సహృదయ చక్రవర్తి, సరస్వతీవరినస్యయందాసక్తి గలవారు. ఆంధ్ర
వల్లనే "దాసభారతి ప్రకాశన" మహాసత్రయాగానికి దీక్షితులయ్యాడు.
సంవత్సరాలతరబడి నిర్విరామంగా దాన్ని జరిపిస్తున్నారు. తగిన ఋత్వి
కులను పరించి, పాఠశాలలు ఏర్పాటు సంపాదించి, లోపాలులేకుండా
చూచుకుంటున్నారు. శిష్యులయజ్ఞానం పూర్తికావస్తున్నది. అవభృతం
సమీపిస్తుంది. అందులో ఒక భాగమేమిటా తారకవ్యాఖ్య. నేనుకూడా

శ్రీ దాసుగారి 'జగజ్జ్యోతి'ని సంస్కరించి సారస్వతసీరాజనములో తార కాన్ని సమీక్షించి ఈ అవతారకము రచించి, ఏదోకొంత ఆర్థిజ్యాన్ని వహించేనని చెప్పడానికి గర్విస్తున్నాను- 'ఆచార్య' యన్. వి. జోగా రావువంటివారు 'అధ్వర్యుల'యితే, మావంటివారు 'ఉద్ధారకు' కావడం పరిపాటి, అదేజరిగింది. ఇదంతా జరగటానికి నిదానం శ్రీ ఈశ్వరరావు గారి ప్రోత్సాహం అది లేకపోతే యజ్ఞమూలేదు-ఋత్విక్కులూలేరు. 'నిరాలంబు'దాన సరస్వతీ' అయిఉండేది. 'ఈశ్వరుని సామర్థ్యం' అందరికీ ఉంటుందా - మరి!! కాగా శ్రీ ఈశ్వరరావుగారు సర్వదా సర్వథా సహృదయుల అభినందనాలకు ఆశీస్సులను అర్పింపరు.

చివరగా — ఒక నారాయణుని మూలమూ, మరొక నారాయణుని వ్యాఖ్యానమూ (అద్వైతంగా భావిస్తే మరీమంచిది), కలిగిన ఈ తారకమహాకావ్యం, ఈశ్వరప్రేరితమైన 'అవతారకము'తో కలిసి 'అ చంద్రతారకము'గా ప్రకాశించాలని నా ఆకాంక్ష. 'తథామై'

సహృదయసేవకుడు

విశాఖపట్నం-18

24-8-1988

అప్పల సోమేశ్వరశర్మ

ఇంటి అడ్రస్ :

డి. నెం. 60-96-8/ఎ

టి. పి. టి. కాలనీ, సీతమ్మథార

విశాఖపట్నం-18,

పిన్. నెం. (530013)

పీఠిక

(శ్రీ) గురుమూర్తయే నమః

ఇయ్యది “తారకమ్” అను పేర సంస్కృత శ్రవ్యకావ్యము. ఇందు అయిదు సర్గలు. ఒకటి రెండు తక్కువగా మూడువందల శ్లోకములు గలవు. జగ ద్విఖ్యాత యశస్కులైన శ్రీ మదజ్ఞా దాదిభట్ట నారాయణదాస మహాకవిశేఖరులు రచించిన దీకావ్యము.

బంగారమునకు బరిమళమబ్బినట్లు - రచయిత హృదయమును పూర్ణముగా నవగాహించుకొని సంస్కృతమున నొక ద్యోఖ్య, తెలుగున నొక వ్యాఖ్య రచించినవారు పండిత శిరోమణి; బ్రాహ్మీమాషణి విరు దాంకితులగు బి. శ్రీ రాంభట్ట లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రివర్యులు.

నేటి మన కీకావ్య మపూర్వమైనది. కాని కీ శ॥ 1910 సంవత్సరము నాటికే నాగర లిపిలో ముద్రితమై మూలము మాత్రమే జర్మనీ జీశముద్రాణ పయనించి మార్క్స్ బర్గు యూనివర్సిటీయందలి సంస్కృత భాషా ప్రాచార్యుడగు గెల్దనర్ పండితుని ప్రశంసల నందుకొన్నది. సర్వవిధములనంతటి మహోత్కృష్టమైన ఈ కావ్యము మన మీనాటికిఁ గనులారఁగించి, చదువుకొని యాశ్చర్యానందముల నొందుటకు హేతువు నిస్వార్థ బుద్ధితో శ్రీనారాయణదాస సారస్వత మంతయు నాంధ్రమాతకు పూజోపహారముగా సమర్పించుకొను మహోద్యమమునకు నడుము కట్టిన బ్రహ్మశ్రీ కరాళి ఈశ్వరరాయ మహాశయుల సంకల్ప బలము, ఆయన సఫలీకృత మనోరథులైనారు. అది యాధునిక మగు మన యదృష్టవరిపాకము.

ఇట్టి యపూర్వ సంస్కృత శ్రవ్యకావ్యమును రచించిన గు మహాంతర్వాణి మహాకవి మహాగాయక శిరోత్తము సంస్కృతాంధ్రాంగ్ల

పాపశ్రీ కాది బహుభాషా భాండగారము నైన శ్రీ ఆదిభట్టనారాయణ దాసుగారిని.

“నారాయణదాసు జయంతి సందర్భమున” ఆచార్య, కళా ప్రభుత్వ విద్వాన్ శ్రీ గంటి జోగి సోమయాజులుగారు దాసుగారిని గూర్చి వ్రాసిన పాశ్యము వివిధ లోకములలో మహావిద్వాంసుఁ డెవ్వఁడు? తెనుఁగున డిట్ట, సంస్కృతమున స్త్రుష్ట, సంగీతమున సమూహ్, వింత వింత నృత్యములతో విరాట్టు, కన్నడము, ఉర్దూ, ఆంగ్లము పారసీకము అరబీ భాషలలో, నేరిమి గలవాఁడు, కళాశా లాధిప్తుఁ డయ్యు, ఆఖిల భారతమున సంచరించినవాఁడు, చిక్క మహా రాజు పోషణలో నుండియు, వివిధ గా జాస్థానములలోను పేరుఁడి గౌర వింఁబడినవాఁడును, సాచీనకవులు ప్రారంభించిన ప్రాతకావ్య ప్రక్రి యలో సిద్ధుఁడైన వాఁడును, కేవల స్వయంప్రతిభతో అభ్యుత్థ కావ్య ప్రక్రియలు - సంగీతము సాహిత్యము నృత్యము మొదలైనవాని నన్ని టిని మేళవించి కల్పించినవాఁడు ఏవఁ డైన నున్నాఁడా యని ప్రశ్నింప వచ్చు. ఉండినవాఁడు, శ్రీమ దజ్ఞాడ ఆదిభట్ట నారాయణదాసు. తమ కావ్యరూపమున అజరామరు లైన ఇతర కవీశ్వరులవలెనే ఆంధ్రదేశ మున ఇతఁడు నేడును ఉన్నాఁ డని చెప్పక తప్పదు” అని శ్రీనారాయణ దాసు మహాకవి కృతగ్రంథములు నలువదియాటింటిలో ఈ “తారక” కావ్యమున కొక విశిష్టత కలదు. తక్కిన తత్కృతు లన్నియు భారత భాగవత రామాయణములకో, భక్తిప్రభావము లగు స్తోత్రగ్రంథముల కోవకో, భాషావి శేష బోధనకో, సంగీత సాహిత్య వ్యాకరణాది శాస్త్రములకో, భాషాంత రానువాదములకో సంబంధించినవి. ఇతఁ డీ కావ్యమో యితివృ త్తము. మొదలు సర్వమును స్వకపోల కల్పిత మును, స్వదేశ స్వాంత్ర్య సంపాదన ప్రవణమునై గోచరించుచున్నది

ఈ కావ్యము 1910 సంవత్సరమున ముద్రితమైనది. అంతకు పూర్వము రచితమై యుండవచ్చును. లేదా ఆసంవత్సరమే రచనకూడ జరిగినను జరుగవచ్చును.

అప్పటికి మన దేశము బ్రిటీషుసామ్రాజ్యము చేతిలో అస్థతంత్రముగా నున్నది, అంతకు మున్నే శ్రీ "దాదాబాయి, నారోజి" మున్నగు మహామహులు కాంగ్రెసు అనుపేర "దేశీయ మహాసభ" నేర్పరచి యేటేట దానిద్వారా తమ స్వాతంత్ర్య కాంక్ష బ్రిటీషు సామ్రాజ్య పాలకులకు విన్నవించుకొనుచుండిరి. లోకమాన్యతీలక్ష్మ బుద్ధులు కొందఱు సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యము కావలె నని అతివాదులనిపించుకొనిరి. గోక్షే ప్రభృతులు సామముచే స్వాతంత్ర్యము సంపాదించ యుత్నించుచు మితవాదులనిపించుకొనిరి. ఇది యంతయు 19-వ శతాబ్దితుదను, 20-వ శతాబ్ది మొదటను జరిగిన వ్యవహారము. తరువాత 1905 ప్రాంతమున బంగళాదేశమును బ్రిటీషుపాలకులు రెండుగా విభజించి, ప్రజలలో పెద్దకలవరము లేవ నెత్తి. దానినే బంగళాదేశపు నాయకులగు" బిపిన్ చంద్రసాలా, అరవిందఘోష మున్నగువారావిభాగమును ప్రతిఘటించుచు దేశము నలువంకలఁ దమకు జరిగిన అన్యాయమును ప్రచారముచేయ వందేమా తరమ్'అనెడి యుద్యమము లేవనెత్తి విదేశీయ వస్తుబహిష్కారము మున్నగు కార్యక్రమములు నడిపిరి. ఆగాలి సోకి ఆంధ్రరాష్ట్రమునఁగూడ స్వాతంత్ర్యవాంఛ గల మహామహులు కొందఱు అతివాదులుగాను, పెక్కురు మితవాదులుగాను ప్రచారమునకుఁ దిగి, నాటి దొరతనముచే సాఫల్యము పొందలేక అయోమయ స్థితిలో నుండిపోయిరి.

అంతకుమున్ను మహమ్మదీయ పరిపాలనమున మహాబాధ లనుభవించిన ప్రజలు బ్రిటీషువారిపాలనమున చావకింద నీరువలె పాక్షుచున్న వై దేశిక నాగరకతకు వశులై, శాసన స్వాతంత్ర్యముతోపాటు

సకల భార్యలను ధర్మము లోను దూరమై ఆకారమున మాత్రము హైందవులను, అలోచనలకు, ఆచార వ్యవహారములకు, మత సంస్కారములకు విదేశజులవలె నైపోయిరి.

అప్పట్లో - స్వదేశీయులలో అందును ఆంధ్రుల దుస్థితిని జూచిన శ్రీదాసుగారు మితవాద మార్గమున వాంఛాసిద్ధి కలుగునను విశ్వాసము కలిగి కావచ్చును. రాజకీయనాయకులవలె గాక, తన కవితాశక్తిచే, దేశప్రజల నుద్బోధించి దేశ స్వాతంత్ర్య సంపాదనమునకు, నుసాయముగా, నీకావ్యము రచించినట్లు తోచుచున్నది.

ఈకావ్య నాయకుండుగు తారకుడే నారాయణదాసుగారు ఛందస్సదీ తీతమందలి 'అశ్రితకల్పక' మను సగ్రహారమే సువర్ణముఖ శదీ తీతమందలి అజ్ఞా దాగ్రహారము, అందుండెడి మహేశ్వరుండును పండితుండే దాసుగారి తండ్రియగు వేంకటచయనులుగారు, ఆపండితుని భార్యచేరు చెప్పబడకున్నను, ఆమె గుణగణములకుఁ బ్రతిబింబమైన సరసమాంబయే తారకునితల్లి. తనభర్త నిత్యము పురాణము చెప్పచుండ వినుచు నవి యెల్లరకు మరల బోధించుచు 'చదువులవ్వ అని పించుకొనిన విజ్ఞానపతి మంచి చరిత్రగల యాదంపతుల కన్యపుత్రుండుగు తారకుడే దాసుగా రన్నమాట - తారకుడు మాతృగర్భస్థుండై యుండ బ్రహ్మాది దేవత లందఱు వచ్చి దేవకీ గర్భస్థుండైన కృష్ణవర మాత్మను స్తుతించినట్లే తారకుడు పుట్టిన పెంటనే దేవతలువచ్చి యాతనిని పరమాత్మగా స్తుతించినట్లు మాత్రము మార్చబడినది. సరస మాంబకు భాగవతము ఎక్కువ ప్రీతిపాత్రము, దాసుగారు గర్భస్థుండై యుండగా బ్రహ్మాది దేవతలు కృష్ణవరమాత్మను స్తుతించిన ఘట్టము, గంతతము ఆమె స్మరించుకొనుటచేతనో, పునఃపునః భర్తవలన వినుట చేతనో, కాలము పుచ్చుచుండెడిది యని ధ్వనిత మగుచున్నది. లేకున్న

తారకుడు పుట్టగానే దేవతలు సుతించుట సుసంగతము కా దనిపించుచున్నది.

“తారకుఁ” దనస్థి 1 తరింపఁజేయువాఁడు. కర్ణ ధారుఁడు 2 ఆవడల నుండి తరింపఁ జేయువాఁడు. అని అర్థము. దుఃఖమయమైన యర్వతంత్ర మగు భరతదేశమును తరింపఁజేయ బూనిన దాసుగారికి సూర్యనారాయణ నామము సరిపడినది. “తరణి” యన నూర్ముఁడు “తతం త్యనేన సంసారమ్ తరణిః” అనియు. తరణి ద్ద్వమణౌ పుంసి కుమారీ నౌకయోః స్త్రీయౌ అని యుండుటచేత తరణిః తారకః శబ్దములు వర్ణాయాపదములై నవి. వేంకటాచలములుగాఁగ నూర్వమంతోపాసకులను, శ్రీ సతసమాంజ్ఞ అరసనిల్లి శ్రీత్రమున వెలసిన సూర్యదేవుని నాకాధీశు నని. కావున సూర్యనారాయణుఁ డని నామకరణ మొనర్చిరట. దాసుగాఁగ కూడ అరసనిల్లి సూర్యనారాయణ శతకముఁ జెప్పి యున్నాడు.

శ్రీమూర్త్యాత్మకుఁడను, వేదత్రయస్వరూపుఁడు నగు సూర్యదేవుఁడే దాసుగారు- అని నా యాశయుము.

పుట్టిన పిదప తారకుని బాల్యచేష్టలు తదుభయుల భావి జీవితములకును పునాదులుగా దాసుగారి భావనాబలమున న్యభావసిద్ధ మౌనట్లు సృష్టింపఁ బడినవి.

పిదప ఉపనయనము, పౌతాణిక పతంసులగు దమ తండ్రిలే గురువులుగా నకల విద్యలకును జీజావాపము జరిగినది. మేరు సహ ధీకుఁడును స్వతంత్ర శక్తి గలవాఁడు నగు తారకునకు వరదేశములను చూడఁ గొర్కెఁగలిగి “విబుధనగరము” చేరెనంట. దాసుగాఁగను ఉపనీతుత్వ వేదము కొంచెము నేర్చి దండిగాఁగివలన సంస్కృత సాహిత్య గ్రంథములు కొలదిపాటి చదివి విజయనగరమున న్నాయకుఁ

వాదిగా నున్న అన్నగారి యొద్దకు వెళ్లి యచట ఆంగ్లకళాశాలలో ఎఫ్. ఏ. పర్యంతము పఠించుట మున్నగునవి ధృవములగుచున్నవి. అచ్చట మేధావి యగు తారకుడును సకల విద్యలను గురువుల యపేక్ష లేకయే గ్రహించినాడట. ఆ పట్టణమునందలి జ్ఞానవృద్ధుఁ డగు నొక వయోవృద్ధునివలన అంతకు పూర్వ మాపురజనము నచటి భూపాలకుఁడు నెంత ధర్మమార్గమున నుండెడివారో వివరముగాఁ దెలిసికొనెనట. తాతకుఁ డాపట్టణ మంతయుఁ దానుజూచి, యానాటికి నెట్లు మాటి పోయినవో తెలిసికొని పరితాపము నొందినాడట. నాల్గు వర్ణముల జారును స్వధర్మ దూరులై కన్యా శుల్కాఢి దురాచార పరాయణులై పోయిరే యనుకొనుచు, రాజోభ్యానము చేరి నాటి దేశదుస్థితి నొక గేయముగా రచించి, యొక చెట్టుకిందఁ గూర్చుండి గొంతెత్తి పాడి నాడు. అచ్చటికి సమీపముననే రాజప్రాసాదమున నున్న విబుధపుర రాజకుమారుఁ డాగానమునకును, కవిత్వమునకును పరవశుఁడై తారకుని తన భవనమునకు వచ్చుటకు సేవకులచే గుఱ్ఱము సంపెను. తారకుఁ డాగుఱ్ఱము నెక్కి రాజకుమారుని కలిసికొని యతని ప్రేరణమున మహారాజును దర్శించెనట.

ఈసందర్భము - దాసుగారు సంగీత సాహిత్యములందు నిష్ణాతుఁడై హరికథా కథన నైపుణ్యముచే నాంధ్రదేశమందే కాక కర్ణాట దేశ మైనూరు చేరి యచటి మహారాజుగారి యాదరణ ప్రత్యేక సకల సన్మానములకు భాజనులైన కథ కిడి స్ఫూరకముగా నీవాక్యమున ఘటించబడినది. రాజపుత్రునిచే మహారాజసన్నిధికిఁ గొంపోబడిన తారకుడు తన సకల విద్యాపాటవమున సత్కృతుఁడై యువరాజుతో బద్ధమైతిగలవాడయ్యెను. దేశముయొక్క పారతంత్ర్యమును గూర్చి యిరువురును సుదీర్ఘముగాఁ జర్చించుకొని, చంద్రదీప్తమున నున్న సార్వభౌముని దర్శించి స్వదేశమునకు స్వాతంత్ర్యము సంపాదించవలె నని దృఢ నిశ్చయము లైరి.

ఇంతదాక - ఆ త్మాశ్రయముగా నీవృత్తాంతము భవించుచు
యెంతయో రమ్యతరముగా నున్నది. తారక రాజపుత్రుల యీగుంక
ల్పము నాటి మితవాద నాయకుల తీవ్రయత్నములకు నూచకంగా
గనవచ్చుచున్నది. అతివాదులును విప్లవవాదులు నగు లోకమాన్య
ప్రభువులును సావర్కారు సోదరులును బ్రిటీషువారి నెదిరించి, వడ
రాని శిక్షలకు పాల్గొని యేమియు సాధింపఁ జాలక పోవుట చూచి కావ
చ్చును. దేశాభిమాన పూరిత హృదయు లగు దాసుగారు భంగ్యంతర
ముగా మితవాద మార్గమున కొకనుగమమగు మార్గమును చూపఁ
దలంచి తారక రాజపుత్రుల విదేశయాత్ర ముందుగా కల్పించిరి.
బ్రిటీషుచక్రవర్తిని దర్శింప ఇంగ్లాండునకు వెళ్ళవలెను గవాఁదానికై
ముందుగా నొకాయాత్ర కల్పిత మయ్యెను. ఆయన యేదో నొకగుండ
ర్భమున ఓడప్రయాణము చేసినాఁడో లేదో తెలియదు. కాని మహాకవి
గావున చూచినట్లే వర్ణించినారు.

గుంతుపాల నృసింహకవి తన కవివర్ణ రసాయనమున సత్కవులఁ
గూర్చి యిట్లు చెప్పెను.

చ. మనమునఁ గొన్న నెవ్వగలు మాన్పి ఘటింతురు కావ్యసమ్మదం
బనఘ కథాముఖంబున హితాహిత బోధ మొనర్తు రింపుగా
గనుఁగొనుకంటె నద్భుతముగా నెఱిగింతు రతీంద్రియార్థముల్
ఘనమతు - తెల్లవారికి నకారణబంధులుగారె సత్కవుల్.

అని దాసుగారు ఘనమతులు గావున సింద్రియములకుఁ గోచరింపని
పదార్థములను గూడఁ జూచిన దానికంటె నద్భుతముగా వర్ణించినాఁడని
నాయూహ.

తారక రాజపుత్రులు నొక నెక్కిరి. ఆ మోడ తెలుగువారి
యోడ కాదు. అది స్త్రీమదు. ముందుగా కొడితె కూత వేసినది. అది

విని యాత్రికు లందఱును నోడ నెక్కిరి. ఓడ బయలుదేరినది. పొగ చిమ్ముచున్నది యాత్రికులకు పరదేశ మెప్పుడు చూతునూ అని యాత్రిము కలిగినది. నౌక వేగముగా నడచుచున్నది. ఓడవాండును వ్యయాణికులును హాయిగా నున్నారు. తిమింగిలాదిజంతువులు కనబడు చుండెను. నీటిని పీల్చుకొని నౌక వెళ్ళుచుండ సముద్రము రెండు పాయలై నట్లుండెను. యాత్రికులు భోజనాదికము తలచుకొనుచు నొకరితో నొకరు చెప్పుకొనుచుండిరి.

దిశలు మాటి నట్లయ్యెనట. తాత్రికులకు జెచ్చుకొనిన మంచిసీత నేయివలె అతి మితముగా వాడుకొనుచుండిరి. యాత్రికులు రుచి నెంచక యన్నమును దినుచుండిరి. అంతట భయంకర మైన యెదురుగాలి వీచ దొడగెను. నావికుడు గాలికి భయపడుచున్న యాత్రికులను ఇంటి యురుగున నుంజెడి కోళ్ళగూటితోనికి కోళ్ళను వ్రవేళపెట్టినట్లు ఓడలో పలి భాగమున వ్రవేళపెట్టెనట. క్రమముగా కొంతసేపటికి గాలి తగ్గెను. ప్రమాదము తప్పి నౌక పూర్వమువలె వేగముగా పోవుచుండెను. యాత్రికులు సంపదలు పొందిన దరిద్రులవలె, ఆరోగ్యము పొందిన రోగుల వలె నిర్భయులై నారు. అంత నొకనాటి ప్రాతఃకాలమునకు గమ్యస్థానము కనబడ, తారకుండును రాజపుత్రుడును, ధూమనౌక (స్టీమరు) నుండి యొక పెద్ద వడన నెక్కి యాత్రికులతోపాటు ఒడ్డెక్కిరి. ఇది నౌకాఘాతం స్యానుభవ మున్నవారై నను చానుగారివలె ఏచిన్న యంశమును విడువ కుండఁ జెప్పఁగలరా ! అవర్ణనము నిరుపమానము అనన్యపాధ్యము.

తరువాత నాచంద్రద్వీప వాసుల యుత్త మోత్తమమైన యాచార వ్యవహారములు, వారి యాచరమును బహువిధముల వర్ణింపఁబడెను. ప్రజల మద్చికచే ఆచంద్రద్వీపమునందలి సార్వజ్ఞముని పలన తారక రాజకుమారులు అమితాదరము నొందినారు. "మీ సామ్రాజ్యములోని

నా దేశమునకు స్వాతంత్ర్యము - కొవలె నని కోరుటకే తాము వచ్చి నట్లు విన్నవించిరి. తారక రాజపుత్రుల శౌర్య దైర్య సాహసములకును వారి సకలవిద్యా పాటవమునకును మెచ్చుకొని, రాజసభా ముఖమున వారిద్దఱును సేనాధిపతులుగా సార్వభౌముఁడు నెలకొల్పిన అప్పటికి నా సార్వభౌముని సోదరుఁడు శత్రువులచే చెఱవట్టుబడినట్లు చెప్పటయే తడవుగా వారిద్దఱును సేనలతో వెడలి ఆధునిక యుద్ధపరికరములు అనఁగా జలాంతర్గాములు తుపాకులు మరఫిరంగులు, బాంబులు మున్నగు వానిని గొని శత్రుసైన్యముల నాశనమొర్చి అంతకుమున్ను శత్రువులతో పోరాడి ఖతగాతుఁడై మూర్ఛలోనున్న సార్వభౌముని సోదరుని జేరిరి. తారకుఁ డాయనకు వైద్యముచేసి కన్ను తెఱపించి, వధ్య పానాదులచే స్వాస్థ్యము కలిగించెను. ఆ సందర్భమున శరీర శాస్త్ర మంతయు వర్ణింపఁబడెను. అది దాసుగారి ఆయుర్వేద విజ్ఞానము నకు కరదీపికగా వెలసినది.

తరువాత తారక రాజకుమారులు చక్రవర్తి సోదరుని వెంటఁ బెట్టుకొని చంద్రదీప్తమునకు వచ్చి చక్రవర్తిని సంతుష్టు నొనర్చిరి. ఆ సందర్భమున దుర్భిణియంత్రము వర్ణితము. సార్వభౌముఁడు తనసోదరుని వలన వారిరువుర చాకచక్యముపిని యెంతయు మెచ్చుకొని, వారి కభీష్టమైన భారతదేశమునకు స్వతంత్రపరిపాలన వర మొసంగెను. మరియు నా దేశమునకు పాలకుఁడుగా విబుధనగర రాజకుమారునేఁర్పఁ యింపెను. తారక రాజపుత్రులు మిక్కిలి ఆనందించిరి. అంతట చక్ర వర్తి పెండ్లికి సిద్ధముగానున్న తన పుత్రికను రాజకుమారునకిచ్చి పెండ్లి చేసెను. పెద్ద వివాహముమీఁద వారి నందఱును తనతమ్ముని పాఠము మిచ్చి విబుధపురమునకు వంపెను. సార్వభౌముని సోదరుఁడును రాజకుమారుని భారతరాజ్య పాలకుఁడుగా పట్టాభిషేక మొనర్చెను. అంతట తారకుఁడు సంతోషముతో రాజకుమారిని శిరస్సున తనచేతితో కీరటము

నెలకొల్పి దీపించెను. దేశమునకు స్వాతంత్ర్యము వచ్చెగదా అని తృప్తిపడెను. సార్వభౌముని తమ్ముడు స్వదేశమున కేగెను.

తారకుడును సకల సౌభాగ్య లక్షణవతి యగు నొక యుత్తమ బ్రాహ్మణ కన్యను పెండ్లాడి, ఆ భారతనాయకునివలన మహాహింసిత ముండు పారితోషికములఁ గొనుచు - ప్రాణవద మగు మిత్రుడై స్వతంత్రుడై నుభయముగా ముండెను. ఇది తాదాక కావ్యమునందలి యితి వృత్త సంగ్రహము. ఆ యితివృత్త మంతయు శ్రీ లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రిగారు వ్యాఖ్యానించిన యుత్సాహు. కావున దాసుగా రీకావ్య రచనమునకు కాంక్షముగా నాచెప్పిన దేశస్వాతంత్ర్య పిపాసకు ద్యోత కములగు నానుగారి రచన నుండియే తెల్పెను.

తారకుడు అనఁగా - దాసుగా రేశ గా! ఆతఁడు మొట్టమొదట

శ్లో॥ “అమల లలితరూపః సర్వవేదః, వ్రశాంతః

కలజననము నః సర్వతంత్ర స్వతంత్రః.

ఆత సమవయస్కుః నిత్యయా సద్యశస్కోఽ

భ్యులవత వరదే శాలోకనం త త్కుమారః.

కొమార వయస్కుడైన తారకుడు - సాటిలేని రూపముగలవాడు, సర్వము తెలిసినవాడు, - శాంతస్వభావుడు - అందఱియందు సమ భావము గలవాడు. సర్వతంత్రములందు స్వతంత్రుడు, విద్యచే తన యూరువారిని మించినవాఁడు. పేరొందినవాడునై పరిదేశములను చూడ నభిలాష గలవాఁడాయెను.

స్వగ్రామము విడిచి విబుధపుఁ థుఁడనకి - ౧౧౨౪

సః భారత దేశము క్షోభించుచు ఁట్లు—

శకాధీశ్వరో భాగవై శ్వర్య మావత్,
జగో నాన్యదుఃఖం వినై వస్వ సౌఖ్యం.

అనఁగా - శకాధీశ్వరుఁడు (తురుష్క ప్రభువో, అట్టివాఁడో) కలస్త్రీ
లను ఎత్తికొనిపోవుచు, బ్రాహ్మణులను నిందించుచు. దేవాలయము
లను గూల్చివేయుచు, పట్టణములు కాల్చివేయుచు. ప్రభుత్వము
సాగించుచున్నాఁడట ప్రజలు సౌఖ్యము నెఱుంగక సర్వదా దుఃఖమును
పొందుచున్నారట. ఇది బహుశః ఆనాటి ఉత్తరహిందూస్థాన దుఃస్థితి
కావచ్చును.

విబుధపురము చేరినపిదప అచటి వృద్ధులవలన ఆంధ్రదేశము,
అందును ఆవిబుధపుర రాజుల పరిపాలనమున ప్రజలు పొందిన సౌఖ్యము
ధర్మము, సత్యము, వర్ణాశ్రమ ధర్మనియతి, పూర్వమెట్లుండెడిదో విని
తారకుఁ డెంతయో మొదట ఆనందించెను.

శ్లో॥ శృతి నిగదిత మార్గం నాజహాన్నిర్విశేషం

దృఢ మిహ పరపద్యాం న హ్యవాలంబ తాయం

అనుమత బహు దుఃఖం నో నుఖం మానవోఽద్యా

వశ్యత ముపకతం దుర్వృత్త ఉన్మత్త చిత్తః-

4-32

అచ్చట జనుఁడు వేదవిహిత మార్గమును పూర్తిగా విడువలేదు పూర్తిగా
విడేశీయుల మార్గము ననలంబింపలేదు. దుర్వాప్యపారములలో, పిచ్చివా
నివలె నై పోయి ఏదినుఖమో ఏదిదుఃఖమో కూడ తెలిసికో లేకున్నారు.
అప్పటి దేశస్థితియన్నమాట. వారినిజూచి జగత్తంతయునిట్లే యున్నది,
కావున నెట్లయినను యువకారముచేసి యుద్ధరింపవలెనని ఉదారుఁడగు
తారకుఁ డనుకొనినట్లు "స జగదుపచిక్వీర్షు స్తర్కయన్ న్నమ్యదాః"
అని చెప్పఁబడెను. అప్పుడు కర్మభూమియను మన దేశమును ద్వేషించి-

శ్లో॥ జనని! తవ జనోఽతిక్రమ్య వేదోపదేశం

ప్రతిదిన మచరత్ స్వచ్ఛంద హీనో హతాశః

ఇతి ముహు రభవ స్త్వం మమ రోరుద్యమానా
ద్విజ నినద విలాపైః సంధ్యయోః కర్మభూమే.

అమ్మా! ఓ కర్మభూమి! నీవ్రజలు వేదోపదేశము విడనాడి “స్వేచ్ఛ
యెందును లేనివారై ఆశ లడుగంట సర్వదా ప్రవర్తించుచున్నారు.”
అని రెండు సంధ్యలయందును కూసెడి పక్షులకూత లనెడి యెద్దులచే
మాటి మాటికి గట్టిగా విలపించుచున్నావు”-

అనుచు బహు గుణ లలితముగా వాగ్దేయకారుడు కావున
పైదగ పాడినాడు.

శ్లో॥ అభినవ రుచిరోహ చిత్రసత్కావ్య శృష్టే, రపి సకల జనానాం
మోహశృద్ గానశక్తేః” 4-53

శ్రోత్ర శ్రోత్రని యందక్షైః న యూవాళో కవిత్వము చెప్పట
వలనకంటె గానశక్తివలన సకల జనులకును మోహమును కల్పించెను.
తరువాత “ప్రాతఃకాల వర్ణనమున” అని చక్రవాకపక్షి దేశాభిమాని
వలె ప్రకాశించెనని దేశాభిమానము వెల్లడించెను.

పీదప విబుఃనగర రాజపుత్రుని స్నేహము మహారాజదర్శనము
జరిగినపీదప ఆ రాజకుమారుడును తారకుడును-

“ముహు రభజన యోగక్షేమ మాలోచయంతౌ” 4-56 తను
జగ్మనిదేశముయొక్క యోగక్షేమములను మిక్కిలిగా ఆలోచించి
నారు. తుదకు-

శ్లో॥ జగదిధిఃతి మన్వగృభాయ గోపాయతుం స్వే
బహువిదిత యువానౌ ప్రార్థ్య తౌ దేవదేవ,
న మఖ మితి విదిత్వా స్వైరితా మంతరేణ
వృద్ధిత దృఢమనస్కా వాప్నుతాం ధూమనౌకాం” 4-58

మిగుల జ్ఞానవంతులగు నాయుద్దతు యువకులును, తమ్ము వెంట నంటి యుండి రక్షించుకొంటున్న జగదీశ్వరుడైన దేవదేవుని మనస్సునందు పొగిల్పించి దేశమునకు స్వాతంత్ర్యము లేనిదే సుఖము కలుగదని దృఢ నిశ్చయము కలవారై, తత్సంపాదనార్థము పొగయొడ (చిన్న రేవును) జేరిరి.

ఈ శ్లోకములందు కవితాచమత్కృతి కొట్టవచ్చినట్లు సర్వత్ర కనబడుచున్నను అంతర్వాహినిగా దేశ స్వాతంత్ర్య సంపాదనకై యుపాయాన్వేషము ముఖ్యముగా తోచును.

ఇది యానాటి రాజకీయముల ముచ్చట, ఇప్పు డట్టి బాధలు దొలగినవి. దైవకృపవలన స్వరాజ్యము వచ్చినది, కావున ఆ రాజకీయ వ్యవహారముల చింతనము శట్టిపెట్టి మహాకవి, మహాగాయకుడు, భాషామహావండితుడు, పారికథా పితామహుడగు నారాయణదాస మహాశయుని సంస్కృత కవితాసరస్వతికి రత్నకిరీటమైన తారకకావ్యమునఁ గల శబ్దార్థ రామణీయకము హృదయముచే నాస్వాదించుము.

తారకము పంచసర్గ పరిమిత మగు సంస్కృత శ్రవ్యకావ్యము అని ముందుగానే చెప్పియున్నాము 1, 2 హెచ్చో తగ్గో - మూడు వందల శ్లోకములు గలవు. కావ్యాదర్శమున దండిమహాకవి.

“సర్గై రనతి విస్తీర్ణైః శ్రావ్యవృత్తైః సురంధిభిః

సర్వత్ర భిన్నవృత్తాంతై రుపేతం లోకరంజనమ్”

అని కావ్యాదర్శమున కావ్యమందలి అవాంతర విభాగములైన సర్గములు అతివిస్తారముగా నుండరాదు. అందలి వృత్తములు శ్రావ్యములుగా నుండవలెను. ఇతివృత్తము విడిపోకుండ సర్గములన్నిటియందును కలసి వచ్చుచుండవలెను. ప్రతీసర్గాంతమునను వేరువృత్తముండవలెను.

అని చెప్పిన నియమమున కీతారక కావ్యము సరిపడియే యున్నది. కాని యీ సర్గముల సంయోజనమున దానుగారి ప్రత్యేకత యొకటి తేకపోలేదు. అది కావ్యమైన వాల్మీకి రామాయణము మొదలు, కాళిదాస, భారతి, మాఘ, నైషధాది సకలకావ్యములందును వెనుకటిసర్గాంతిమ శ్లోకమునను, అనంతర సర్గాది శ్లోకములను, ఛందోవిషయమున సంబంధము కానరాదు, కాని యీ కావ్యమున నొక వైలక్షణ్యము కనబడును.

1) సర్గమున :- అన్నియు ఉపజాతివృత్తములు, తుదిని మాలినీ వృత్తము

2) సర్గమున :- అన్నియు మాలినీవృత్తములు- సర్గాంతమున అనుష్టుప్చందము.

3) సర్గమున, - అన్నియు అనుష్టుప్చందములే. తుదిని ఉపజాతివృత్తము

4) సర్గమున :- నానావిధ వృత్తములు తుదిని ప్రహర్షిణీ వృత్తము

5) సర్గమున :- అన్నియు ప్రహర్షిణీ వృత్తములే- తుదిని శార్దూల విక్రీడిత వృత్తము - చక్రబంధము (బంధకవిత్వముతో సమాప్తి).

ఒక్క నాల్గవసర్గమాత్రము విడిచి అన్నిసర్గములును ఆద్యంత శ్లోకములు శృంఖలాబద్ధము లగుట అపూర్వ సృష్టి.

చతుర్విధ కవిత్వములలో నొకటిగా నెన్నబడు బంధకవిత్వము ప్రాచీనులైన భారతి మాఘ మహాకవుల కావ్యములందును, అర్వాచీనుడగు వేంకటాధ్యరి కృతమగు లక్ష్మీసహస్రకావ్యమునను కనబడుచున్నది. అంధ్ర కావ్యములందు పారిజాతావహరణము, సరసభూపాలియము మున్నగు వానియందు హెచ్చుగా గనబడును. దానుగారు ఆలోచన గూడ తమ వైశిష్ట్యము చూపినారు.

ఇత శబ్దార్థా మూర్తి రాఖ్యతౌ - కావ్యసంపదః" అని
కావ్యమునకు "శబ్దము, అర్థము" రెండును శరీర మనినారు లాక్షణి
కులు- అర్థము మాట యటుండ దానుగారు శబ్దముమీద చేసిన సాము
గతిడిలు అత్యద్భుతము- కావ్యారంభమున-

"స్వభావ పాండిత్యబలేన కుర్వే కావ్యం, - పతత్రీ సహసేవనీడం"
అని ప్రతిజ్ఞ చేసినారు. పక్షి స్వశక్తిచేత (ఇతరు లెవ్వరు సేర్పకయే)
తన గూఁటినివలెనే - నేను స్వభావసిద్ధముగు పాండిత్యశక్తిచేత నీకావ్య
మును చేసికొనుచున్నాను - అని భావము.

ఇందు "సహసా, కుర్వే." అను రెండు పదములును అసామాన్య
ములు- "సహసా, అనునది" అతర్కితము- అను నర్థముగల అవ్య
యము కాదు, ద్రవిణం తరః సహే బల శౌర్యాణి స్థామ శుష్మంచ
అను శోకమును బట్టి 'శక్తి' అను నర్థముగల సకారాంతముగు 'సహస్' -
శబ్ద తృతీయైకవచన రూపము- "స్వశక్తిచేత" అని దాని కర్థము-
"కుర్వే" అరు క్రియాపదము - ఆత్మనేపదము- క్రియాఫలము కర్తృ
గామి యగుచో ఆత్మనేపదము ప్రయోజ్యము- అని నూచించుట కే
ఆత్మనేపద రూపము 'కుర్వే' ప్రయుక్తమైనది- ఇట్టి రహస్యము లం
దందు కనఁబడుచుండును.

కావ్యరచనా రంభమున నాయన చేసిన ప్రతిజ్ఞావచనములలో
"ఈ తారక మనెడి గ్రంథమున నున్న శ్లోకములందు పాదపూర్ణము
ప్రయోజనముగాఁ గల "తు-హి-చ-స్క-హ-వై" అను పదము
లుండవు. ఒకటి రెండు మూడు నర్థములు వరుసగా లుట్, లట్, లిట్
క్రియాపదము లుపయోగింపఁబడినవి. రెండు మూడు నర్థములందు
భూత కాలమును బోధింపని క్రియాపదములు లేవు. ఈ కావ్యము నైది
కములు గానట్టి పాణినీయ నూత్రికము కుదాహరణములు" అని

భావము గల దానుగారి సంస్కృత కావ్యములకు రాంభట్ల పండితుల వారి అనువాదము.

ఆవిషయమునకు చేరువగా శ్రీ లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు సంస్కృతవ్యాఖ్యయందును, ఆంధ్రవివరణమునందును ప్రదర్శించుచునే వచ్చినారు. మొదటిశ్లోకమున సంస్కృత భాషా ప్రాశస్త్యము వర్ణింపఁ బడెను. అందు తమ యుద్దిష్టార్థము తెలుపుటకు మిత్రాక ధాతువు ప్రయోగింపవచ్చును. కాని “పరిష్కరోతి” అను క్రియాపదమునఁ గల చిన్న విశేషము చూపఁబడినది. “పరి+కరోతి” అను నెడ “సంపరిభ్యాం కరోతౌ భూషణే” అనునాత్రముచే కృధాతువునకు సుడాగమము కలిగి “పరిష్కరోతి” అనురూప నిష్పత్తిని తెలుపుటకే ప్రయుక్తమైనది.

4-వ శ్లోకమున :- “అవాత్సీత్” అను పదము ‘వస’ ధాతు లుతో ప్రథమపురుషైకవచనరూపము. “వస” ధాతువునందలి సకా రము తకారముగా మారుట నొక వైచిత్రి “(సః స్వార్థధాతుకే” మన్యః స్యాత్సాదా వార్థధాతుకే” అను పాణినీయము దాని కాధారము.

2-వ శ్లోకము :- “ఉత్తపతే” అని ప్రయుక్తము వానికి ‘ఉజ్వలః తోభాం కరోతి’ అని వ్యాఖ్యానింపఁబడినది. “తప” ధాతువు భ్యాది, షివాది, చురాది గణముల మూడింటను వరుసగా ‘వరుసగా దాహే, ద్వ్యర్థే, సంతాపే’ అను సర్థములతో పఠస్మైపదముగా నున్నది. ఆ తపధాతువే ‘ఉద్విభ్యాం తపః’ అను నూత్రముచే - ఉక్ వి’ అను ఉపసర్గములకంటె పఠమందున్న “తప” ధాతువు “అత్మనేపదము” అనుటయు, ఉపసర్గములముచే దాహః ద్వ్యర్థములు పోయి ప్రకాశించు అనది అన్వార్థము గూడ పొందినది.

3-వ సర్గము :- ‘అనుభ్యత్’ అని కలదు - అది యొక విచిత్ర మైన ధాతువు. “నుఖి దుఃఖి తత్త్రి-యా-యాం” అను ధాతువులపై

కంఠ్యాది గణపతములు కావున “కంఠ్యాదిభ్యో యత్” అను సూత్రముచే యదాగమము వచ్చి సుఖ్య, దుఃఖ్య అని ధాతువులగును. దాని అందలి ‘సుఖ’ అను దానికి ‘లజ్’ లో ‘అనుఖ్యత్’ అని వ్రథమవుదు మైక వచనమునఁ గలిగిన రూపము.

మఱియు నాయాధాతువులపై విశేషార్థములను తెలుపు సన్, క్యచ్, యజ్, యజ్ఞక్, క్విప్, మున్నగు ప్రత్యయములు వచ్చి, ఎట్టి పరిణామమొందునో, అందునుకర్కారభావాద్ధములం దెట్టిపరిణామమొందునోయట్టి విశిష్టరూపము లీ కావ్యమున నించుమించుగా ప్రతిష్ఠోకమునఁ గనఁబడును. మచ్చునకై నాచేత నై సంతలో ప్రక్రియ చేసినరీతిని బ్రహ్మశ్రీ లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు వ్యాఖ్యయందు చేసి చూపిన యెడ- ఆవ్యాఖ్యకు వ్యాఖ్య చేయవలసివచ్చును, కావుననే శ్రీశాస్త్రి గారు రేఖామాత్రముగా నన్నితిజంతరూప విశేషములను చూపుచునే వచ్చినారు.

1-వ స. 45- ‘అను’ ‘పూర్వక’ భూధాతువుపై యజ్ -లో (భృశార్థమున) చేసి- కర్కారమున- “లుజ్” లోని రూపమగును ‘అన్వబో భూయి’ అను రూపము కూర్పఁబడెను. మఱియు- ‘అబోబుధతాం’ ‘బుధ అవగమనే’ అను ధాతువుపై ప్రేరణార్థమున ణిచ్ వచ్చిన పిదప లుజ్లో వ్రథమవుదు ద్వివచనాంతమైన రూపము, మఱియు అను బోభూయాం బభూవే, వీక్షాంచశ్రాతే, మాక్తికంది, మహినంది వజ్జంది, మున్నగు అపూర్వములగు క్రియాపదములు విచుర్భించి తెలిసికోఁ దగినవి. యిందు కోకొల్లలు. సంధివిషయమున - నొకచిత్రము చూపబడినది.

4-వ సర్గము 54-వ శ్లోకము :- (వైశ్యదేవీ స్మృతము) అస్తా వింశ త్యక్షాహిణీం ద్వేషిసేనాం హత్యాఽ స్మద్రాజ్యం సోదరం రక్ష తః స్మ. ఆభ్యాం కః కార్యోఽ స్వాభి ర ద్యోవచారః కిం “కిమ్ముక్తం” హత్పార్ష దాః ధర్మశాస్త్రైః “అనఁగా ఇరుపది యెనిమిది యక్షాహి

ఋల శత్రుసేనను వధించి, నా రాజ్యమును నా సోదరుని వీరిద్దఱు రక్షించిరి. కాన వీరిని మేము ప్రత్యుపచార మేమి చేయవలెనో, సభ్యులారా! ఇట్టి యెడ ధర్మశాస్త్రము లే మేమి చెప్పచున్నవో తెలుపుడు అని భావము.

ఇందలి అ, జ్ఞు ల్విసర్గ, పూర్వయా పాదిసంధులు సామాన్యము లైనవే, కాని 'కిం. కిమ్ము క్తం' అనెడి సంధి కార్యమునఁ గల చమత్కారము నుత్పన్నము. కిమ్ + కిమ్ + ఉ + ఉ క్తమ్ ! అను వీనిలో రెండవ 'కిమ్' శబ్దములోని మకారమునకు పఠమైన 'ఉకారము' వితర్కార్థము గలది. ఏకాచ్ఛము, కాన 'నిపాత ఏ కాజినాజ్' అను సూత్రముచే నిపాతమై 'ప్రగృహ్య' సంజ్ఞ నొందినది. కావున 'ప్లుత ప్రగృహ్య' అచి నిత్యం' అను సూత్రముచే ప్రకృతిభావము అనఁగా సంధి లేకుండ (కిమ్ + ఉ = కిము) కిము + ఉ క్తమ్ = 'కిముఉ క్తమ్' అని యొక్కరూపము ననే ఉండవలసియున్నది. దానికి వికల్పముగా బాధకమై 'మము ఉఞ్'నో వా' అను సూత్రముచే కిమ్ శబ్ద మకారమునకు పఠముగా నున్న 'ఉఞ్'లోని ఉపకారమునకు ఉ క్తమ్' అను దానిలోని ఉకారము పఠమయి నందున ఆఉకారమునకు పకారము వికల్పముగా నాదేశమై కిమ్ + వ్ + ఉ క్తం = 'కిమ్ము క్తమ్' అనియు - వెనుకటి ప్రకృతిభావము (సంధిలేమి) చే 'కిముఉ క్తమ్' అనియుఁగూడ నుండును.

దాసుగా రీరహస్యము తెలుపవలె ననియే పాణినీయమునఁ జూనుఁబడిన యీవిశిష్ట సంధిలోని పదబంధమును ప్రకరణోచితముగా నదుకుకొనినట్లు కూర్చినారు.

“సర్గము 1 శ్లోకమునః - వేదద్రష్టృషి వ్యా” అని ప యుక్తమైనది. వేదద్రష్టృ + ఋషి సేవ్యా = వేదద్రష్టృషి సేవ్యా అని సవర్ణ దీర్ఘ సంధియే కాని 'పితౄణము' అనునట్టి వొకట రెంటం దక్క, అ, ఇ, ఊ, ల సవర్ణ దీర్ఘ సంధివలె ఈ ఋకార సవర్ణ దీర్ఘ సంధి

అంత ప్రచురము కాకపోవుటచే చూడఁగనే ఏదియో యొక వింత
ఘట్టించును.

4. 47 శ్లోకము - “పాణౌకృత్య జయార్థం రక్షంతౌ పృతనాం మాం

భూభర్రార ముపేతాం షత్సోదర్య మణంద్రం” అని
అను. దీని వ్యాఖ్యానమున “జయార్థం = జయలక్ష్మీం అనునది ప్రమా
నవతితము అనుకొందును, అచట “జయర్థిం” అని కవిపాతమై యుం
డును. “జయ + ఋద్ధిః” నూర్యరాయాంధ నిఘంటువున “ఋద్ధిః”
శబ్దమునకు 1 సమృద్ధి 2 పార్వతి 3 లక్ష్మి అనియు మేదిని నిఘంటు
వున “ఋద్ధిః స్స్య దౌషధీభేదే సమృద్ధా వపి యోషితి” అనియు
నుండుటచే జయర్థిం = జయసమృద్ధిని, లేక జయలక్ష్మిని” అనుకొ
నుచును. “పాణౌకృత్య = పరిణీయ” అనడి వ్యాఖ్యయు సుసంగత
మగుచున్నది. ఇఁక “పాణౌకృత్య అనునది నిత్యం హస్తే పాణ
సమయమసే” అను పాణినియముచే జయలక్ష్మిని పెండ్లాడి అనఁగా
సంపూర్ణ విజయము పొంది అను అర్థము స్పష్టమగుచున్నది. ఈ
‘పాణౌకృత్య’ అను సమాసమునందలి చమత్కారము చూప
కొంచియే దానుగారు చక్కఁగ కూర్చినారు. హస్తేకృత్య, పాణౌ
కృత్య, అని చూపఁబడిన సమాసములందలి హస్తే, పాణౌ’ అనునవి
సకా రాంతములైన అవ్యయములు. వానికి హస్త మనియే అర్థము
అని వ్యాఖ్యానింపఁబడెను. “పాణౌ + కృత్యా” అనువానికి సమాసము
వేయఁబోవ-సమాసేఽ సభౌ పూర్వే క్త్వో ల్యప్ అను నూత్రముచే
కృత్యా అనుదానిలోని ‘క్త్వా’ ప్రత్యయమునకు ల్యప్ప్రత్యయ ముండే
మై పాణౌకృత్య “అనుచూపము నొందినది ఇది యొక చిత్రమైన
సూక్ష్మకాదా?

1 సర్గము 16 శ్లోకమున సకల మగు స్వర్గమున అనునర్థమున
స్వర్గం దివం అని దానుగారు ప్రయోగించిరి. దివ్ శబ్దము నకు స్వర్గము
1 ఆకాశము. అని అర్థములుగలవు. ఆరెండ్రములందును ఆ శబ్దము

స్త్రీలింగము. “సురలోకోద్వో దివో ద్వే స్త్రీయామ్” అనియు, ‘ద్వో దివో ద్వేస్త్రీయా మభ్యమ్’ అనియు అమరకోశమున స్పష్టముగా నున్నది- దానుగారు నవ్రంశక లింగముగా నెట్లు ప్రయోగించిరి? అది చూడఁగా అమరవ్యాఖ్య యగు మధయందు - “ద్వ్యాః స్త్రీ స్వర్గేచ గగనే దివం క్లిబం తయోః స్మృతం” అని యేనిఘంటువులోనిదో కాని చూపబడెను - ఆరూప ప్రకటనమునకే దానుగారు సర్వం, దివం అని నవ్రంశకలింగముగా ప్రయోగించినారు-

5-వ న, 18 శ్లోకమున - తిష్ఠమానా అని ప్రయుక్తము ‘ష్టా’ ధాతువు పరిస్మైకదము దానికి లిడర్థమున శతృవ్రత్యము వచ్చి వ్రంలిగమున తిష్ఠన్ అనియు స్త్రీలింగమున తిష్ఠంతీ అనియు రూపము లొందును. అట్టియెడ తిష్ఠమానా యని ఆత్మనేపదమునకు రాదగిన శానచ్ ప్రత్యయమెట్లువచ్చును? అనినచో ‘ప్రకాశన స్థేయాఖ్యయోః’ అను సూత్రముచే ప్రకాశనార్థమునను, స్థేయార్థమునను ఆ ష్టా, ధాతువే ఆత్మనేపదమగును. శాన, శాన జుతమైనది. ఈశ్లోకమున సార్వభౌమునిపుత్రిక రాజపుత్రుని కొఱకై అనురాగప్రకాశనము చేయుచున్నది. అనునర్థమున ప్రకృతమునకు చక్కగా కుదిరినది. దీని కుపప్తంభకముగ భట్టికావ్యమున - శూర్పణఖ భార్యయు క్షుడగు రాముని విడిచిపెట్టి. “తస్థే సామిత్రీయే సకా” అని ఆత్మనేపదమున తస్థే అని ప్రయుక్తమైనది, ‘రామం భార్యోధం అపజ్ఞాయ, సామిత్రీయే శ్లాఘు హ్నుజ్ ఇత్యాదినా సంప్రదాన సంజ్ఞా, తస్థే స్వాభిప్రాయం మైధునాయ ఆవిష్కృతవతీ ప్రకాశన స్థేయాఖ్యయోశ్చ ఇతి ప్రకాశనే తజీ’ అని వ్యాఖ్యానింపబడెను. లక్ష్మణునికొఱకై తెలియునట్లు తన భోగేచ్ఛ ప్రకటించినది అను నర్థమున తస్థే అని ఆత్మనేపదరూపము ప్రయుక్తమైనట్లే యిచటను తిష్ఠమానా అనః ఆత్మనేపదమున వచ్చు శానజంత రూపము దానుగారు ప్రయోగించుట యెంతయు శ్లాఘ్యము

5-48 శ్లోకమున తిష్ఠద్గు వదప్రయోగము గలదు. అది అవ్యయ భావ సమాసముగా పాణినీ యును ‘తిష్ఠద్గు ప్రభృతీని చ’ అని విన

రింపఁ బడినది “తిష్ఠద్దు” అనగా ! దోహనకాలము. ఆవులను పాలు పితుకు వేళ. దీనిని బట్టి మహాకవి ‘ఆతిష్ఠద్దు జపన్ సంధ్యాం ప్రకాంతా మాయవీగవం పాత్రస్తరాం ‘పతిత్రిభ్యః ప్రబుద్ధః వృణుమన్ రవిః’ అను శ్లోకమున భట్టికావ్యము, 4-18 లో ప్రయోగించెను. సంధ్యాం సంధ్యాకాలం అధికరణం, దేవ “అత్యంత సంయోగే ద్వితీయా ! ప్రకాంతాం. ఆయతీగవం, ఆయత్యః ఆయాంత్యో భవంతి యస్మిన్ కాలే గావః, అస్మిన్ ఆయతీగవం, ఆరభ్యాం. ఆజ్ఞూర్వా దిణః శతరి, “ఇణో యణి” ఇతి యణి, జీపి చ రూపం, ఆయతీతి, గావోపి గోచ రాత్ గోష్ఠ మాయాంతి దివస స్వార్థనాడికావశేషే సంధ్యాపి త దైవ వర్తతే.

“కియంత మేవం జపన్” ఇత్యాదా- ‘ఆతిష్ఠద్దు’ ఇతి తిష్ఠతి గావోయస్మిన్ కాలే దోహాయ-. గావో హి రాత్రిప్రథమ యామస్య నాడికాయా మతీతాయాం విశ్రాంతాః సత్యః, ఉద్ధాప్య దుహ్యంతే ఇత్యా దిగా వాఖ్యానింపఁబడెను. “గోవులు పశ్చిమాయశ్చనుండి వగలంతయు కడుపునిండ మేసి అరగడియ పోద్దుండఁగా తమ గోష్ఠము నను (గోవులుండునోటు) వచ్చును” రాత్రి ప్రథమయామము మొదటి గడియ దాటుదాఁక, అనఁగా రాత్రిఒకగడియకాలము విశ్రమించిన తరువాత - లేవఁబడి- నిలిసిన యప్పుడు పాలు పిదుకఁబడును-’ అని అదియే తిష్ఠద్దు “కాలము దానుగా రీరహస్యము నెఱిగినవారు గావు ననే - దానిని ప్రకరణోదితముగా ప్రయోగింపఁగలిగినారు- ఆయన యేశబ్దమును ప్రయోగించినను ఎందెంత విచారణ మొనర్చి యుండిరో తెలియుట కి నాయీ చాద స్తము గాని యన్యము కాదని ప్రాజ్ఞులుకు నా విన్నపము.

4-వ స. 29 శ్లోకము:- “దోషాభూతం” అని కలదు. ‘అస్య చ్ఛ్వా’ అను సూత్రముచే బ్రహ్మభూతం’ మున్నగువానివలె “దోషీ భూతం” కావలసి యున్నను - దోషా=రాత్రి యను నర్థమున అవ్య

యము కాన “అవ్యయస్య చ్చా దీత్వం నేతి వాచ్యం” అను వాక్యముచే ఈ కారాదేశము కలుగ - “దోషాభూతం” అని యైనది.

4-వ స. 51-వ శ్లోకము:- ‘మహాబ్రహ్మం న త్వా’ అనికలదు. బ్రహ్మన్ శబ్దము సకారాంతము పుంలింగము, కాన ‘మహాబ్రహ్మణం’ అని కావలసియుండటచే ప్రత్యయము ‘కు మహ ద్భ్య మన్యతరస్యాం’ అను సూత్రముచే వచ్చి బ్రహ్మన్ శబ్దము ‘బ్రహ్మః’ అని అకారాంతమైనది. పిదప “ఆన్మహతః” ఇత్యాది సూత్రముచే “మహత్” ‘మహః’ యై - మహాబ్రహ్మః- అని యైనది. దాని ద్వితీయాంతమే ‘మహాబ్రహ్మం’ అను విశిష్టరూపము. 3-వ స. 6 వ శ్లోకములో - భేదం భేదం - భానం భానం - దారం దారం- అని కలదు.

ఇవి భిద్, భన, ద్య- ధాతువులపై ‘భిత్వా భనిత్వా, దరిత్వా’ అను క్తార్థకరూపములకు “అత్యంతము” అనునర్థమున (అతీక్ష్ణ మగుకృత్యమాః అని అమరము) ‘ఇమున్’ ప్రత్యయము రాగా భేదం భేదం ఇత్యాది రూపములు సిద్ధించినవి. ఆభీక్ష్యేణము ల్చ” అను సూత్రము నగుల చకారముచే క్త్యంతరూపములుగూడ నుండును. భిత్వా భిత్వా అని కాని భేదం భేదం అని కాని రెండు విధముల నుండు నన్నమాట.

ఇంకను వ్యాకరణముచే సిద్ధించు చిత్ర విచిత్రము లగు శబ్దములు ఈ కావ్యమున బహుళముగా కనబడును.

ఉదాహరణయంత “అగురాయంతే, ఉపాశ్లోకయంత” అను తిజంతములు వ్యాఖ్యలో శ్రీ శాస్త్రిగారు చక్కగా వివరించి యున్నారు. ఇట్టివి యెన్ని యని యెత్తి చూపగలను? ప్రాజ్ఞులదృష్టిలోనికి దెచ్చుటకు దాసుగారి అపురూపపు ప్రయోగములు కొన్ని మాత్రము చూపెదను. న్యవీవృతత్, అన్వసార్దీత్, అనాయ, (చిణ్ణంతము) అభ్రాజి, అవతరత్, అనూనకమ్, (ఊవయది- ఊనపరిహరణే చురాది) అచ్, న+ ఉరేనమ్, స్వార్థే కన్ - తిని అమరనుధ)- అబోబుధతాం (బుధధాతో ర్జ్యంతా లుజీ ద్వివచనమ్) అభ్యలవత, జేవతామూ, జేవనధం, అవ్యబోధాయ, అసీవతత్-అపోవుపిష, ఆశిశత్, అతితిరాయ

సమ్యచిచత్, ఆపూర్ణచంద్రత్, అస్వబోధాయాం బధూన సంగాయ
సమ్ పూర్వకగా ధాతు ల్యబరతము) సంతీర్థ్య (సం + తీర్త్వా) అభాక్షీత్;
మున్నగు విచిత్ర ప్రకీయగలవి కల్పించిన నెమిలిఫించమువలె నమిత.
ముగా నిందు కనబడునని చూపితిని.

కావ్యమీమాంసయందు రాజశేఖరపండితుడు శాస్త్రకవి
కావ్యకవి ఉభయకవి అనికవులు మూడువిధములనెను. శ్వామదేవుఁ
డను శాస్త్రవేత్త ఆమువ్వరలో ఉత్తరోత్తరులు శ్రేష్ఠులనె నట
రాజశేఖరుడు స్వవిషయమున మువ్వరును గొప్పవారే అగుదురని -
రాజహంస వెన్నెలను తాగలేదు, వెన్నెలను ద్రాగు చకోరము
నీళ్ళనుండి పాలను వేటుచేయజాలదు! అట్లే శాస్త్రకవి శాస్త్రవిషయ
ములను చక్కగా నిరూపించును. కాని రససంపదను విచ్చిన్న మొన
ర్చును. కావ్యకవి తర్కకర్కశమైన శాస్త్రవిషయమునైనను ఉక్తి
వైచిత్ర్యచే సరళము (సరసము) నొనర్చును. ఉభయకవి యారెండిం
టను ప్రవీణుడై నచో ఆయిరువురకంటెను గొప్పవాడు అనవచ్చును
అవి ప్రకృతమున దాసుగారు తారక కావ్యమునుబట్టి శాస్త్రకవి,
హరికథామృతమునుబట్టి కావ్యకవి. ఇతరములగు సకలవిధములైనవి,
వివిధభాషామయము లైనవియునగు రచనలనుబట్టి ఉభయకవి అని
విభజించి చెప్పవచ్చును. కాని - 'సర్వయోగే మహాకవిః' అనిన యీ
రాజశేఖరుని తుదితీర్పు ప్రకారము, మహాకవి అని ఘంటాఘోషముగా
చెప్పవచ్చును.

సర్వగుణములనఁగా, చమత్కార జీవకములగు శబ్దార్థములు
లోకన్యాయములు, వదునాలగుణములు, చతుష్స్థికళలను కవిత్వమున
కంగములుగా కూర్చు గలిగినవి జీకః త్రికావ్యము, లగును.
కవిమీఁద నంతభారమున్నది - తీర్ణదిభావముగల "న, స, త్తో న
సన్యాయో న, సా విద్యా న సా కళా, జాయతే యన్న కావ్యాంగ
మహా భారో మహాన్ కవీః" అనునూక్తికి లక్షణమైన దాసుగారే

రాజశేఖరుఁ డనినట్టి సర్వగుణయోగి యకాటచే మహాకవి యనుటకు సంశయమేల?

‘ప్రతిభావ్యుత్పత్తిమాలీకృతవిః అని రాజశేఖరుఁ డనిన ప్రతిభకునువ్యుత్పత్తికిని - రెండుదాహరణము లాయన యితర రచనల నుండి చూపెదను:-

ప్రతిభ"యనిన నవవమ్మోషము గల బుద్ధికదా :-

కవిర్మనీషీ పరిభూః స్వయంభూః! అని యీశావా సోపవిష త్తున పరబ్రహ్మపక్షముగాఁ జేర్చిన యర్థమే కవికిని సరిపోవునని వ్యాఖ్యానింపఁబడెను - అందలి పరిభూః! అనడిపదములకు ‘యశోవరి భవతి’ అని భాష్యము. పరి అనగా ఉన్నది యని (ఛాందసము) యు- సత్వమునకు ఊపిరి. పాండిత్యము. సర్వతంత్ర స్వతంత్రుఁడు, ధీరుఁడు, వీరుఁడు స్వచ్ఛందుఁడు సత్యసంధుఁడు, మాణిక్య పితామహుఁడు శిష్య కోటికి సంగీత సాహిత్య విద్యాప్రదానమున కులపతి-అట్టివాఁడు అంత వాఁడు ఆదిభట్ల నారాయణదాసుఁడు.

అట్టి మహాపురుషుఁ డున్న కాలమునఁబుట్టి ఆయన భాగవతము నొకటి రెండు మాఱులు గోలుభాగ్యము నొందుటేకాదు. రవంత పరిచయభాగ్యము కూడ గలవాడ నగుటచే-ఆయనయందు నాకుఁ గల వ్రత్యేక గౌరవభావమున-నాయన రచనయగు సీతారక కావ్యమునకు ఉపోద్ఘాతమని నేను వ్రాయసిద్ధమైతిని. అనన్యసాధ్య మగు సీకావ్య మునఁగల విశేషములన్నియు వెల్లడింప నాకుఁ గాదుగదా! సాక్షాత్తు శరస్వతికి కూడ నసాధ్యమేమో యని జంతుచునే బ్రాహ్మీభూషణ కాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రులవారి సంస్కృతాంధ్ర వివరణముల సాహాయ్యముచేతను, విజ్ఞాననిధులగు శ్రీ కరా త్తశ్వరరావుగారి ప్రేరణముచేతను - దాసభారతీపూజ కొక పుష్పముగా నర్పించుకొంద మని యీ దీక్ష వ్రాయఁదలంచితిని - నాసాహసమును పండితులు మన్నింతురుగాక యని వేడుచు సెలవుగైకొనుచున్నాను.

ఇట్లు

వెంపరాల సూర్యనారాయణశాస్త్రి.

హృదయోల్లాసము

“వ్యాభ్యాసే కావ్యనిర్మాణే సమీక్షాయాం నివేదనే
యత్రస్మభాతి వందేఽహం నారాయణ చతుష్టయమ్”

ఈ లోకముయొక్క స్వభావమును అర్థము చేసుకొనుట యనగా సం
పూర్ణముగా భగవంతుని అర్థము చేసికొనుట. కాలము ఎన్నెన్ని చిత్ర
విచిత్ర సన్నివేశములను కల్పించునో !

“ఏతి జీవంతమానం దోనరం వర్షశతాదపి”

వాల్మీకి శ్రీ సూక్తి నాకు ఈశ్వరానుగ్రహమువల్ల తారక
మహాకావ్యమును చదివి హృదయోల్లాస మావిష్కరించుకొను నవకా
శము లభించినది. ఇది గొప్ప అద్భుతమే ! ఇది వాల్మీకి వచనమునకు
అర్థమేమో !

వ్రాయవలెనన్న ఉబలాటము ఉండవచ్చుచుగాని వ్రాయుటెట్లు?
వ్రాయుటకు సామర్థ్యము కావలయునుగదా ! దానికై వెదకుచున్నాను.
చీకటిలో వెదకినట్లేయున్నది. “అట మిన్నందిన యట్టివాని పొడవెం
లన్నట్లు”గా నారాయణదాస వాఙ్మయముతో బాటుగా నేనును పెరగ
లసి వచ్చుచున్నది. నాకంతశక్తియేదీ ?

కాని నా హృదయోల్లాసమును నివేదింపక తప్పదు. ఇది కష్ట
ఈశ్వరరాయ హృదయము. నిర్వాజమైతి, నన్నీ యిరుకున పెట్ట
నవి. గురువుల అనుగ్రహము వ్రాయువ పలయును.

నారాయణదాస వాఙ్మయమును మొత్తమును మఢించి, శోధించి?
బహుశ్రమలకోర్కె, బహువ్యయమువకోర్చి శ్రీ ఈశ్వరరావుగారు బహు
విధ వ్యాసరచనా విశారదులైన వారిచే నవనీత కల్పముగా నారాయణ
దాస సారస్వత నిరాజనమును వ్రాయించి ప్రకటించినారు, ఆ ప్రకటన
విజయపారథి శ్రీ తోగారావుగారు.

మానవులు కొన్ని కొన్ని దశలలో కొన్ని కొన్ని అనుభవములు
స్వాభీప్త సిద్ధిగాను యాదృచ్ఛికముగాను అనుభవించుచుందురు. వంద
మంది వ్యక్తులు ఒకే అనుభవమును అనుభవించినపుడు ఆ అనుభవ
సమరూపమును ఏ ఒక్కడో చెప్పగలిగిన చెప్పగలుగును. అట్లే వేయి
మందిలో ఒకడు తన అనుభవమును వినువారికి తెలియునట్లు చెప్పగలి
గిన చెప్పగలుగును. కోటిమందిలో ఒకడు తన అనుభవమును అందఱి
హృదయమున కెక్కునట్లు చెప్పగలుగును. ఇట్లు చెప్పగలిగిన వానిని
సామాన్యముగా కవి అన్న పేరుతో లోకము వ్యవహరించుచున్నది. ఈ
కవులలో తాననుభవించిన అనుభవముకంటే తన కావ్యమును చదివిన
నాడు అధికమైన ఆనందమునుపొందునట్లు నిర్మాణముచేయుట రస
జగన్నిర్మాణముచేయుట అన్నమాట. ఈరస జగన్నిర్మితిలో కవి ఈ
లోకమునకు సంబంధించిన పాంచభౌతిక సర్వ వాసనాదూరుడై రస
ప్రవణ బుద్ధియై అర్హధర్మమునంది నుకుమార మార్గమువలన బ్రహ్మ
నంద సబ్రహ్మచారియగు రసానందమును లోకమునకు పంచిపెట్టును.
వీడు అచ్చమైన కవి,

కావ్య పఠనముచే తత్తుల్యమైన ఆనందమును అనుభవించువాడు
సహృదయుడు.

“సరస్వత్యా స్తత్త్వం కవి సహృదయాఖ్యం విజయతే.”

అని కదా అభినవగుప్త పాదాచార్య సిద్ధాంతము. ఈ పద్ధతికి సర్వా
త్మనా సరివడునది ఈ తారకము. కవిత్వము సహృదయత్వము మాత్రమే
కాక దివ్యములైన నానావిధ కళా సమాహారము, శ్రీ నారాయణ
దాసుగారు. కావున తత్కృతమైన దేనిని గాని సంపూర్ణముగా గ్రహిం
చుట అనుభవమనియే చెప్పవచ్చును. లోకములో దాస పదమునకు
ఎక్కడలేని గౌరవమును సంపాదించి పెట్టిన మహానుభావుడు దాసు
గారేగదా! రావణుని సభలో ఆంజనేయుడు చెప్పిన సమాధానము
తొలిగా దాసపదముతో నారంభమగుట.

“దాసోఽహం కోసలేంద్రస్య రామస్యా క్షిప్తకర్మణః”

ఈనూక్తి శ్రీ దాసహృదయమునకు, దాసత్వ సంఘటనకు ప్రేరకము కావచ్చును, అప్రేరణ ఎందరెందరినో దాసులనుజేసి దాసదాసులను జేసి సుఖజీవన హేతువగుట నేటి లోకము చక్కగా నెరుగును. ఎదుటి వారి యందు ఏమాత్రము వైశిష్ట్యమున్నను పరవశించి పారితోషికము లిచ్చి పంపునట్టి ఔదార్యముకూడ దాసుగారి ఆసాధారణ సహృదయతకు తార్కాణమే. ఒక విధముగా దండకాషాయములు లేని నిజమైన సన్న్యాసి దాసుగారు.

“స్వస్థాన వేషభాషాభిమతా స్సంతః తన ప్రలుబ్ధ ధియః”
నన్నయభట్టు వచనమునకు పరమోదాహరణము దాసుగారు. కాళిదాసనే దాస హృదయ మహా సముద్రమునుండి ఈ తారక కౌస్తుభము వుట్టినది. ఎంత మధనము జరిగినదో!

ఈ తారకము దేశభక్తి ప్రధానమైనది. స్వస్థానమును స్వవేషమును స్వభాషను వారే సంరక్షించుకొనక పోయినచో సంతకంలే అపరాధమేమున్నది? సమకాలికులైన వారు చాలమంది మనమే తెలిసిన వారము అనుకొను వారందరు పై యపరాధమునకు స్థానమైన వారే! ఆవారి నుద్ధరించెడి తాత్పర్యమే ఈ తారక నిర్మాణహేతువు.

కాళిదాసు కుమార సంభవమునందు పార్వతీవర్ణనమున “ప్రసేదిరే ప్రాక్తనజన్మ విద్యాః” అన్నాడు కదా! ఆ వచనము అప్పటినుండి ఇప్పటివరకు ఎక్కడో ఒకచోట ఏడో రూపముగా విద్యావిషయమున సార్థకతను పొందుచునే ఉన్నది. ఇప్పుడు ఈ నూక్తికి విషయముగా సార్థకత్వము కలిగించినవారు దాసుగారు. ఆ విషయమున మనము పొరబడుదుమేమో అని పాపము! ఆయనయే స్వభావసిద్ధమైన నా పాండిత్యబలముతో నేను ఈ తారకమును వ్రాయుచున్నానన్నారూ.

అద్భుతమైన ప్రతిభాలక్షణము మొదటి శ్లోకమున నిర్వహించిన అలంకారముచేతనే తెలియుచున్నది. ప్రథమ శ్లోకమున నిరూపితమైన దృష్టాంతముచే బింబ ప్రతిబింబ లక్షణము సుస్పష్టమగుచున్నది. అనగా కవి యొక్క హృదయమునకు ఈ కావ్యము ప్రతిబింబము. ప్రథమము కవి యొక్క యాహ, దానిచేత సంభావింపబడిన సంభావన. అది లోకము నందు ప్రతిబింబితమై దృష్టాంతమగుచున్నది. ఒక అలంకారము స్వరూపము నందుటకు పూర్వము పొందెడి దశాభేదములు నానావిధములైన సంస్కారములతో భాసించినట్లే దేశగతమైన హృదయ పరివర్తనాదులను లాఠికములైన అలంకారములైన హృదయ సంస్కారములను ఈ కావ్యము స్పష్ట రేఖముగా చెప్పుచున్నది.

ఆత్మ బింబము కాగా తదధివాసమైన హృదయము ప్రతిబింబమగుచున్నది. సంస్కృతమైన హృదయముయొక్క సంస్కారములన్నియు బింబములు కాగా దేశీయములైన ఆచారాదులు ప్రతిబింబములగుచున్నవి, ఈవిధముగా బింబ ప్రతిబింబ భావావత్తి దృష్టాంతమునకు బీజము కావున ఈ కావ్యము బింబమై యావద్భారతమును ప్రతిబింబింప చేయుచున్నది- అంతేకాదు కావ్యమునందు నిబద్ధులైన తారక రాజపుత్రులలో నాయకుడైన తారకుడు నారాయణదాస ప్రతిబింబము, ఈ ప్రతిబింబత కావ్యమునందలి సర్గలయందును అన్ని ఘట్టముల యందును నిసర్గ మధురముగా అదికియున్నది.

ప్రథమ శ్లోక నిబద్ధమైన దృష్టాంతము ఇంక విశేషము నిచ్చుచున్నది. ఈ అంశములన్నియు సహృదయుని సంస్కారమునుబట్టి సముల్లసితములగును. చిన్ని అద్దమున కొండలు ప్రతిఫలించినట్లే, చిన్న మంత్రమున దైవము ప్రతిఫలించినట్లే, ఈ కావ్యమున ఈ ద్వీపమే కాక ద్వీపాంతరములు కూడ ప్రతిఫలించుట విశేషము.

నిజముగా కవి శబ్దమునకు నారాయణదాసుగారు అర్థమని నా తాత్పర్యము. ఇతరులు కారని నేను వివాదమునకు పోను. దాన సాహితీయందు సమస్త కలాసమాహారము నారుపోసినట్లుగా ఉబికి వచ్చుట సహృదయులకు అగోచరముకాదు. ఈ కావ్య కన్య ఒక విధముగా భట్టి కావ్యమునకు సహోదరి.

మూడవసర్గ లిడధికారమునందు

“తత్సౌందర్యం తదౌన్నత్యం తతేజస్తత్పరాక్రమః

తత్తాదృశ్యం తత్ప్రతిభా ముమోష జన మానసమ్”

ఇందలి తచ్ఛబ్దముతో సమసించిన సౌందర్య ఔన్నత్య తేజః పరాక్రమ తాదృశ్య ప్రతిభలు ద్రిష్టజన మానసమును. అవహరించినవి. కాదు, దొంగిలించినవి. అవహరణమునగా బలత్కారముగా తన ముందున్న వస్తువును లాగికొనిపోవుట, దొంగిలించుటయునగా తనకు తెలియకుండ గైకొనుట, ఈ విషయమును దాన భారతి మనోహరముగా వర్ణించుట మాత్రమే కాదు వ్యస్తమైన రచనచేత ఆవారీయందలి గుణవై విధ్యము ఆ గుణములయొక్క సర్వోత్కృష్టత సారాలంకారమును ధ్వనింపజేయుచున్నది.

వీ రిట్లు సర్వజన మానస హరణమునందు ఇంత కృతహస్తులగుటకు కారణము పైన చెప్పినవారి గుణములు. ఆ గుణములింత తేలికగా దొంగిలించగలవా? అన్నచో పై శ్లోకము

“సమున్నతౌ తావాజాను

బాహూ సర్వాంగ సుంతరా

బహు తేజస్వినౌ దృష్ట్యా

ముమోహ నగరీ జనః”

ఈ శ్లోకమునందలి చమత్కారమేమనగా ఒకవర్ణాయము “నగరీజనః” అని సమస్తముగాను, మరొక వర్ణాయమున నగరీ జనః

అని వ్యస్తముగాను సమన్వయించినచో వారి ఆ సర్వాంగ సౌందర్యాది గుణ విశేషములు చైతన్యవంతమైన జనమునేగాక అచేతనమైన నగరిని కూడ మోహపెట్టినవి. మోహ మనగా సర్వేంద్రియ జ్ఞాన విమూఢత. అట్టి సమయమున మనస్సులను దొంగిలించుట సులభము. వీరు కేవల రూపమాత్రమైన వైభవము కలవారు మాత్రమే కాదు, అందలి శాస్త్రవండితులను, మీమాంసా వండితులను, వైయాకరణులను తార్కికులను పశు - మనుష్య వైద్య శాస్త్రజ్ఞులను అవలీలగా గెల్చినారు. ఆవారిని చూచుటయందు నగరీజనము, నగరముజనమును ఎంతయో కోరుకొన్నది. ఈలిట్టు ఇచ్చా విశేషబోధకమగుటచే క్రియావ్రయోగమునందు కవియొక్క కృతహస్తత ఎంతగానో స్పష్టమగుచున్నది.

సాధారణముగా సామాన్యకవులు అలంకారములను ప్రధానముగా భావింతురు. ప్రసిద్ధాలంకారములలోని ఉపమ, రూపక, ఉత్పేక్ష సమాసోక్తులలో ఏ ఒకటి రేండు అలంకారములతో చక్కగా నిర్వహించుటచేత కృతార్థులమైతి మనుకొందురు. కాని అవి శరీరాలంకారము వంటివి, సహజసిద్ధమైన ప్రాణశక్తి, సహజనుందరమైన అవయవ సన్నివేశము లేనిచో ఈ అలంకారాదులు ఎంతవరకు ప్రయోజకములు కాగలవు? వాల్మీకి రామాయణమునందు వెదకిన ఎన్ని అలంకారములు మఱకు గోచరించును? కవి కుల గురువులైన కాళిదాసు తన కావ్యములలో ఎన్ని అలంకారములను తీర్చినాడు? ఈ విశేషములు రససిద్ధులైన కవులకు పాటికిరావు. యాదృచ్ఛికముగా ఏదేని ఒక అలంకారచ్ఛాయ తోచును. “ఉపమా కాళిదాసస్య” అన్నమాట కర్థము ‘ఉపమైక శరణాః కవయః’ అను దానికి అవవాదమువంటిది అగును. ఈఉపమా అంకార ప్రపంచము ఎంత విస్తృతమో తదాశ్రియణముచే కవిప్రతిభ ఏవిధముగా తలతలనీనునో కాళిదాసు దిజ్ఞాత్రముగా సూచించినాడు కాని దానినే ఆశ్రియించినాడనుట తగవుకాదు.

మరొక విశేషము. ఎప్పుడేని ఎక్కడనేని కాళిదాసు ఉపమను నిర్వహించినచో ఆ ఉపమయందు లాక్షణికుల తాత్పర్య విషయా భూతమైన అతిలోక చమత్కార మేదియో గోచరించి తీరును. ఇంకొక విశేషము. అప్రత్యక్ష విషయములతో ప్రత్యక్ష విషయములను, ప్రత్యక్ష విషయములతో అప్రత్యక్ష విషయములను పోల్చుట ఆతని ప్రత్యేకత. ఆవిద్యను కాళిదాసునకు వాల్మీకి చక్కగా నేర్పినాడు- “శ్చుతేరివార్థం స్మృతిరన్వగచ్ఛత్” ఈ విధముగా అలంకారమును నిర్వహించు నేర్పు నా రాయణదాసుగారి కంతగా కలదు. ఇదిగో ఈ ఉపమాలంకారమును పరికింపుడు.

“క్వచిత్కేశా కేశి వ్యధిత చికురో భిక్షుక ఇవ
 క్వచిన్ముష్టి ముష్టివ హత దశనోఽ విత్తదశమి।
 క్వచిద్భాహ బాహి వ్రశమిత బలో వాతకి నమః
 క్వచిద్దండాదండి ద్విడ స్పగమితో రోచన ఇవ”

ఇందలి నాలుగు పాదములందును నాలుగు విధములైన యుద్ధములను వర్ణించినాడు- ఆ వర్ణనములోని వైచిత్ర్య యేమనగా కొందరు భిక్షువులవలెయుద్ధమును చేసినారు- ఈ ఉపమయందు కార్య కారణభావము వివక్షితమైనది- బలహీనులైనవారు వాత రోగులవలె బాహుయుద్ధము చేసినారు దంతహీనులైన కొందరు వృద్ధత కారణముగా ముష్టియుద్ధమునే చేసినారు- కొందరు భిక్షుకులు కేశభార పీడితులు కావున కేశా కేశీయుద్ధమును చేసినారు- ఇట్టివి రామాయణ యుద్ధ వర్ణనమునందలి శ్లోకములకు పుత్రికలు- ఇవియును కారణములుకావు- స్వతసిద్ధములే ఇట్లే-

కాంచపద వృత్తము :-

“వ్యాకులయుద్ధే పరస్పరమేవ

భీకర రివప ఉపసిముహూర తుదన్

దాగ్ధత శేషా మహాభయ కంపితా
 శ్చరణమయు రధికరణ జయినామ్
 బాహుగణాహి వ్రజం చరణోత్కరోరు
 కమర పరికర మసిత శిరో
 రుట్చయ శైవాల సంఘయ మన్మథతం
 కుధిర జలమభవ దమిత సరః"

ఇంకు భుజ భుజంగములకు సాదక చ్చవములకు అవిరలకేశ శైవాలము
 లకు శోణిత జలములకు అభేదము విపక్షింపబడినది. కావున ఆ యుద్ధ
 రంగము అమితమై సరోవరము అయినది- యుద్ధరంగ సరోవరముల
 అభేదము పై అవయవములతో అభేదమును పొందినది కావున సావ
 యవ రూపము-

దాసుగారికి ఈ విధముగా అలంకారములను నిర్వహించుటలో
 గలనేర్పు ఆశ్చర్యమునే కలిగించుచున్నది- ఇంతేకాక ఈ మహాకవి
 మహాకవి విశేషమును కూడ ఈ కావ్యమునందు నిరూపించినాడు- ఏ
 సమయమున కేవలము రసభావ విలసితమగునో, తడభివ్యంజక మగునో,
 ఆ విషయము నరిగి ఆవృత్తమును నిబంధించుట, ఇది వృత్తాచిత్యము
 అన్ని విధముల సరిపడియున్నది- ఆద్యంత వృత్తములను పరిపాటి
 కూర్చుట విలక్షణత- ముక్తపదగ్రస్తమునకు ఒక లక్షణము చెప్పి
 నారు కాని దాసుగారి ఈ కావ్యమును చూచిన పిమ్మట ముక్తవృత్త
 గ్రస్తము అను లక్షణము నేర్పరచుట సమంజసము.

ఇట్టి కార్యమునకు వ్యాఖ్యానము రచించుటోగ్యత, అధికా
 రము, అవకాశము, బ్రహ్మత్రాణంబట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి చరణ
 లకు దక్కినది, వీరు బ్రాహ్మీ భూషణులు- ఈ చిరుదమున కర్థము
 రెండు విధములు బ్రాహ్మీ కి భూషణమైనవారు బ్రాహ్మీయే భూషణ
 ముగా కలవారు- ఈ రెండు విధములైన అర్థములును వీరియెడ కుదురు

వడినవి- నాది రెండవవత్సరము వీరు అద్వైత వేదాంత విద్యావిశారదులు కావున వానుదేవ మనన నిష్ఠాతులు కావున, వీరు పౌరాణికశిరోమణులు. కావునవిశాఖపట్టణమెల్ల పీరివు రాణప్రసంగములతో వులకరించుచున్నది. వీరి ఉపన్యాస ధారాధోరణి సముద్ర తరంగ నిస్సానమును మూదలించుట నేనెరుగుదును. అలంకార శాస్త్రపాధోధి కుంభ సంభవులు. ఈ వీరు వ్యాఖ్యానముచేయుట తెలుగువారికి అద్భుతము వండినట్లే. వ్యాఖ్యానమునకు, వ్యాఖ్యాతకు కావలసిన సంపత్తి అంతయు భావార్థ దీపికయందు ప్రదీప్త మగుచున్నది.

“నా మూలం లిఖ్యతే కించిన్నాన పక్షిత ముచ్యతే”

అని మల్లినాథుని ప్రతిజ్ఞకదా! ఆ ప్రతిజ్ఞ వీరు చేయుకున్నను చేసినట్లే చక్కగా నిర్వహించుట బహుధా ప్రశంసనీయుము.

సహృదయ శిరోమణులయిన శ్రీ కర్ణా ఈశ్వరరాయ మహాదయులు దానభారతీ ప్రచురణ కర్తలు. అపూర్వము అపారమునైన శ్రమతోర్చి దానవాఙ్మయమును ఆంధ్రలోకమున కందించుచున్నారు. ఒక విధముగా ఆంధ్రలోకము శ్రీ ఈశ్వరరావుగారికి ఋణపడుచున్నదనవచ్చును. ఏ విధమైన యోగ్యత లేకున్నను ఈశ్వరరావుగారు నాయందలి అవ్యాజప్రేమతో గ్రంథవ్యాఖ్యాన తాత్పర్యమును చదివెడి అవకాశమును కల్పించినారు. ఇది నా అద్భుతము. సాహృదయమునకు కలిగిన ఉల్లాసమును చేతనై నంతవరకిట్లు ప్రకటించుకొంటిని. వ్యాకరణ సార్వభౌమ బ్రహ్మశ్రీ పేరి నూర్యనారాయణశాస్త్రిపాదుల కంటెను బ్రహ్మశ్రీ కవితాభూషణ వెంకరాల నూర్యనారాయణశాస్త్రి చరణుల కంటెను బ్రహ్మశ్రీ అప్పల సోమేశ్వరశర్మ చరణులకంటెను నేను అర్హుడను కాను, ఇది ఈశ్వరానుగ్రహము.

సెలవు

ఇట్లు

కోగంటి సీతారామాచార్యులు

వ్యాఖ్యాత

(శ్రీ) లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి) గురించి శ్రీ యస్వీ జోగారావుగారి

పద్యము.

అంతర్వాణి పరేణ్ముః డార్శజన మర్వాదా మహోదాత మా
నాంతస్సారుః డనారతా ధ్యయనసాధ్య బ్రహ్మశిష్యా వ్రీబు
ద్ధాంతే వాసి జనాంతరంగుః శివైశ్యస్సిగ్ధ చిత్తుం డయ
స్కాంత వ్రజ్ఞుడు రామభట్లగురు పూజార్హం బశంసింశరదన్ -

యస్వీ

విజ్ఞాపన

కవిత్వముఁ జెప్పట యొకప్రక్రియ. కథలను వ్రాయుట మఱియొక ప్రక్రియ. అనువదించుట యొకవిధము. వ్యాఖ్యానించుట యింకొక విధము. దేని విశిష్టత దానిదే. దేని క్షేత్రము దానిదే. అన్నియును బ్రతిభాసాధ్యములే. కాని నీలో వ్యాఖ్యానించుట కష్టతరమనిపించును. మూలమును బాగుగా గ్రహించి, యన్వయకృమమును విడువక, కవియాంతరము నితనులు సులభముగ గ్రహించునట్లు వివరించుట సులభసాధ్యముకాదు. ఆ కీర్తి వ్యాఖ్యాతృమూర్ధన్యుడైన వల్లినాథ మనీషి కే లభించినది.

నారాయణదాస మహాకవి సహజపాండిత్య ప్రతిభా ప్రభవములుగల మహామనీషి. సరస్వతీ స్వరూపుడు. ఆతని సంస్కృత గ్రంథములో, “తారకము - ఉమరఖయామ్” అను రెండు కావ్యములును రెండవర్ణరత్నములు, భాషాజటిలములు, భావగంభీరములు. అందు మొదటిదీ తారక కావ్యము. దీనిని వ్యాఖ్యానించుటకుఁ బూనుకొనట సాహసైక కార్యము.

శ్రీ కర్రా ఈశ్వర రావుగారు సహృదయులు, నాకు గురువుత్రులు. దాససాహితీని బహుముఖములఁ బ్రకటించి లోకులకంది చుచున్న సారస్వతప్రియులు. వారి యాదేశమైనది. ఈశ్వరాజ్ఞ. కాదంటేక సిద్ధపడితిని. యథాశక్తి వ్యాఖ్యానించితిని. ఎంతవఱకుఁ గృతకృత్యుడనయి

తినో పండితులే ప్రమాణము. "హేమన్నం లక్ష్మణేఽగ్నోహి విశుద్ధి
శ్వామికాపివా,"

నా వ్యాఖ్యానముపై సమూల్యమైన యభిప్రాయము నొసంగిన
"కళాప్రపూర్ణ - విద్వత్కవిశేఖర" శ్రీ వెంకటాచల నారాయణ
శాస్త్రి మహోదయులకు నా హృదయపూర్వక సమోవాకములు. ఈ
వ్యాఖ్యను సమగ్రముగఁ బఠింపి, నా కన్నివిధములఁ దోడ్పడిన నా
మిత్రులు - బంధువులు - సతీర్థులునగు "వ్యాకరణసార్వభౌమ" శ్రీ
పేరి నారాయణశాస్త్రిగారికి "వ్యాకరణాలంకార చక్రవర్తి"
శ్రీ అప్పల సోమేశ్వరశర్మగారికి నా హృదయపూర్వక ధన్యవాదములు.

ఇట్టి యవకాశమును నాకుఁ గల్పించిన, గురుసమానులు శ్రీ
కర్రా ఈశ్వరరావుగారికి మనఃపూర్వకాశీర్వాదములు.

ఇట్లు
వ్యాఖ్యాత.

తారకే ప్రథమ స్పర్శః.

భూతే ల జధికారః

-: ఉపజాతిః :-

1. సా దేవభాషాఽ ఖ - లోకమాన్యా
ప్రసాధయా మృత్య తయా మదూహమ్
హర్షాయ లోకస్య పరిష్క రోతి
తనుం జనోఽ ను త్తమ భూషయైవ.

వ్యాఖ్యానమ్ - సా దేవభాషేతి :- సా లోకప్రసిద్ధా, దేవ
భాషా సంస్కృతభాషా, అఖిలలోకమాన్యా సర్వజన సమ్ప్రజ్ఞా
లోకశబ్దస్వరూప ఇత్యవ్యర్థః. "లోకస్తు భువనే జనే" ఇత్యమరః. తయా
ప్రసిద్ధయా గైర్వాణ్యా వాణ్యా, మదూహం మమభావనాం, ప్రసాధ
యామి అలంకారోమి. ఇదానీం సంస్కృతభాషయా కావ్యం కరోమితి
భావః. జనః మానవః, తనుం స్వదేహం. లోకస్య జనస్తోమస్య,
హర్షాయ ఆనందాయ, పరిష్కరే ఉత్తమా యస్యా సా అనుత్తమా, సర్వో
త్కృష్టిత్యర్థః తయా భూషయా భూషణేన, పరిష్కరోమి అలంకరం రోమి

లోకే మానవః శ్రేష్ఠాశ్చే వాధరణాని ధృత్వా స్వయం
సన్తుష్య పతా నానందయతి, ఏవమేవాఽహమప్యద్య గైర్వాణ్యా
వాణ్యా కావ్యం విరచ్య లోకా నానందపర పతా న్కరోమితి భావః.

దృష్టాంతాలంకారః

వృత్తముపజాతిః, సర్గేఽస్మిన్సర్వాణ్య పృథ్వీవృత్తాన్యేవ
సర్గానే తు మాఁగీనీ వృత్త ముపని బద్ధమ్. వృత్తలక్షణమ్.

"స్వాదిన్ద్రీవజాః యది తౌజగౌ గః
ఉపేన్ద్రీ వజాః జతజా స్తతో గౌ,
అస నరోదీరిత లక్ష్మభాజౌ

పాదా యదీయా పుషజాతయస్తాః” ఇతి.

త-త-జ-గ్నైః గురుద్వయేన చ ఇన్ద్రవజ్రా భవతి.

పాదే యతిః, జ-త జ-గ్నైః గురుద్వయేన చ

ఉపేన్ద్రవజ్రా భవతి. పాదే యతిః. ఏతయో రవ్యవహిత కథనే
ఉపజాతిర్భవతి.

తాత్పర్యము :- గంస్కృతభాష ను పసిద్ధమైనది అదిదేవభాష.
గుర్వజన సంపూజిత. కావున నా సంస్కృతభాషచేతనే నా భావము
నలంకరింతును ప్రతిమానవుడును లోకోత్తరములగు నాధరణములను
ధరించి యితరులను గుంతోషపరచునుగదా ! లోకానందము కొఱకే
యీతారకమను కావ్యమును వ్రాయుచుంటినని కవియాశయుము.

2. స్వభావపాణ్డత్య జలేన కుర్వే

కావ్యం పతత్రీ సహసివ నీడమ్,

సదోష ముహ్యతపతే కవిత్వం

యథా క. జ్ఞాజ్ఞిత మిన్దు విమ్బమ్.

వ్యా :- స్వభావేతి :- అహమిత్కథ్యాహారః ఆహం, స్వభావేన
నిస్సర్గేణ సిద్ధం యత్పాణ్డత్యం ప్రజ్ఞాపాటవం తస్యబలేన శక్త్యా, సహజ
పాణ్డత్య వ్రతిభయేతి భావః. కావ్యం తారకాఖ్యం గ్రంథం, పతత్రీ
విహగః, సహసా స్వశక్త్యా. నీడ మివ కులాయ మివ, కుర్వే కరోమి
కావ్యం గ-న్ధః, సదోషమపి కావ్యదోషై రుపేత మపి కలజ్ఞాజ్ఞితం
అజ్ఞాసహితం ఇన్దువిమ్బం యథా చన్ద్రమండల మివ ఉత్తపతే ఉజ్జ్వల
శోభాం కరోతి, ఉద్వ్యోతతే.

యథా పక్షి శ్వశక్తి మనుసృత్య కలాయం నిర్మాతి తథా అహ
మపి సహజపాణ్డత్య వ్రతిభయా కావ్యం రచయామి. పతత్రీణో సకో
ప్యవదేష్ఠాఽస్మి. కిన్దు స్వబుద్ధ్యేవ నీడం నిర్మాతి. అహమపి పక్ష్యేవ

సహజపాణ్డ్యధురీణ ఇతి స్వాతిశయం ప్రకటయతి మహాకవిః. ఉప
మాః జ్ఞాంరః.

కలజ్ఞు దోషదూషిత మపి చన్ద్రుఁడలం యథా పూర్ణి మాయా
ముజ్జ్వలతయా ప్రకాశతే తథా కావ్యం దోషజుష్టమపి స్పష్ట విరాజత
ఏవ. మదీయే కావ్యే దోషా న సన్తేయే. యది ప్రమాదవశేన దోషః
కల్పి దావతే చేచ్చతేన మత్కావ్యస్య నకాచిదపి హాని రితి కవే
రాశయః. ఉపమాన గర్భితేన దృష్టానేన పూర్వార్థం సమర్థయామాస.

తా! పక్షి సహజమైన తన బుద్ధిశక్తి నాధారముగఁ జేసికొని
గూడును నిర్మించును. ఇట్లుకట్టవలె నట్లు కట్టరాదని దానికిఁ జెప్పవా
రెవ్వరునులేరు. అట్లే నేనుఁగూడ నాప్రతిభ నాధారముగ నీ కావ్య
మును రచించుచున్నాను. దోషములులేని కావ్యమెల్లప్పుడును రాణిం
చును. అందావంతయును సుందీయములేదు ఒకనొకవేళ దోషము
లున్నను గావ్యము రాణించును. మచ్చతోనున్నను బున్నమచంద్రుఁడు
రాణింపలేదా?

పెక్కు గుణములున్నప్పుడొక్క దోషమున్నను నాకావ్యము
నకుఁ గొఱంతరాదు. “ఏకోహిదోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జతీంద్రోః కిరణే
ప్యివాజ్ఞః” అను మహాకవి కాళిదాసుని వచనమును సహజముని
నిరూపించి కాంతి యెక్కువేయగునని చెప్పి యాతని మించెను.

3. స దేవతాధీన మనః ప్రవృత్తిః

స్వాతంత్ర్య నజ్కల్పిత చారుకావ్యః.

దయార్థచిత్తోఽజ్ఞాత వత్కవాశ్చః

కలాచిత స్సత్కవిరేవ నాన్యః.

వ్యా :- సత్యత :- కవేర్లక్షణ మాదౌ నిరూపయతి ఉత్ర
తచ్చత్తో యచ్చబ్ద మపిక్ష తే. యత్తదోర్నిత్య సమ్బద్ధాత్. -యః మను
జ్ఞః తేషాంధీనాం సవస్థుత్పాదీనాం. -ధీనా ఆయత్తా, మనసః ప్రవృ

త్రిః మనోవ్యాపారః యస్య సః, స్వాతంత్ర్యేణ స్వేచ్ఛయా, సజ్జ-
ల్పిత మభ్యాసితం, చారు మనోహరం, కావ్యం గ్రంథః యస్యసః,
దయయా కరుణయా, ఆర్ద్రం స్విన్నం చిత్తం మనః యస్యసః, అఞ్చితం
అలజ్జితం, సత్యవాక్యం సత్యవచనం యస్య సః, కలాభిః విద్యాభిః
చతుష్షష్టి కలాభిర్వా, విత్తః సమర్థః కలాచణః, “తేన విత్తశుచ్ఛుచ్చ
చ్ఛణపా” ఇతి పాణినిః. సవ వ సత్కవిః, సవ వోత్తమకవిః, అన్యః
పూర్వోక్తలక్షణ విహీనః, న, సత్కవిర్నభవతి.

ఆరాధితదేవతామూర్తిః స్వతంత్రప్రతిభా సమన్వితః దయాలుః
సత్యవచనః సకలవిద్యావిశారదః మానవ ఏవ సత్కవిర్భవేత్ మర్హతి.
నాన్యఇతి కవే రాశయః ఏతేన సత్కవిలక్షణం సర్వమపి స్వస్మిన్న
స్తీతి సూచితమ్.

తా। ఎవ్వఁడు నిత్యము దేవతల నారాధించునో, యెవ్వఁడు
స్వతంత్రముగ నూహింప శక్తిగలిగియుండునో, యెవ్వఁడు కరుణార్ద్ర
హృదయుఁడో, యెవ్వఁడు నిత్యసత్యవచనుఁడో, యెవ్వఁడు సకలకలా
పరిపూర్ణుఁడో, వాఁడే సత్కవియగును. ఏతల్లక్షణ విరహితుఁ డేనాఁ
డును సత్కవి కానేరఁడు. దీనినిఁ బట్టి యీ లక్షణములన్నియుఁ దన
యందున్నట్లు సూచింపఁబడెను.

4. విన్యప్రదేశే క్వచిదన్తి చఞ్చ
న్నదీతతే సంశ్రితకల్పనామా.
గ్రామఃపురా తత్ర మహేశ్వరాఖ్య
స్తపాదనో బ్రాహ్మణరాడవాత్పిత.

వ్యా :- విన్యప్రదేశ ఇతి :- పురా పూర్వకాలే, విన్యస్య విన్య
నామ్నః పర్వతస్య ప్రదేశే స్థలే, విన్యపర్వత స్థాన్తదేశ ఇత్యర్థః,
చఞ్చన్నామ్నీ నదీ కాచన సరిత్, తస్యాఃతతే తీరే, క్వచిత్ కుత
చిద్భాగే, సంశ్రితానాం ఆశ్రితానాం జనానాం కల్పతరు రితి గ్రామః

సంవసథః అస్తి, తత్ర తస్మిన్నామే, తవ ఏవధనం విత్తం యస్యసః
తవస్వీ, మహేశ్వర ఇతి ఆఖ్యా నామధేయం యస్యసః, “ఆఖ్యాహ్వో
అభిధానంచ నామధేయంచ నామచ” ఇత్యమరః. బ్రాహ్మణానాం
రాట్ రాజా, బ్రాహ్మణ వభురిత్వర్థః. అవాత్సీత్ ఉవాస. వస నివాసే
ఇతి ధాతోస్తుజ్.

పురా విన్ధ్యవర్వత ప్రదేశే చల్చన్నదీతరే సంశ్రితకల్ప ఇతి
నామ్నా ప్రసిద్ధః కల్చి ద్ద్రామ ఆసీత్. తత్ర తపోధనో మహేశ్వ
రాఖ్యః బ్రాహ్మణ ప్రభు రువాస.

తా! విన్ధ్యవర్వత ప్రాంతమునఁ జంచన్నది యనుపేర నొకనది
కలదు. వానియొడ్డున నొకచోట సంశ్రితకల్పమను పేరుగల గ్రామ
మున్నది. అందుఁ దపోధనుఁడైన మహేశ్వరుఁడను బ్రాహ్మణ ప్రభువు
సించుచుండెను.

5. యథార్థవా క్సన్నత దివ్యతేజా
నక్తం దివం పూజిత దేవ దేవః,
పౌరాణికః పూతయశ వదాన్య
స్స దేవభాషా నిపుణః కవీన్ద్రః.

వ్యా :- యథార్థేతి :- సః మహేశ్వరః, యథార్థవాక్ యథా
తథవచనః, సత్యవాదీత్వర్థః. సన్నతం సద్భిః స్తుతం దివ్య ముత్తమం
తేజః మహిమా యస్యసః, సజ్జన స్తుతమహిమేత్వర్థః. నక్తంచ దివాచ
నక్తం దివం అహర్నిశం, “అచతుర విచతురేత్యాదినా అచ్ఛత్య
యాన్తో నిపాతః, పూజితః ఆరాధితః దేవదేవో మహాదేవో యేన సః,
స స్తతశివారాధన తత్పర ఇత్యర్థః, పౌరాణికః పురాణ ప్రవచపటుః,
“పురాణం వేత్తి అధీతేవేత్వర్థః. “ఆఖ్యానాఖ్యాయి కేతిహాస పురాణే
భ్యశ్చ” ఇతిరక్ ప్రత్యయః. పూతం పవిత్రం యశః కీర్తిః యస్యసః,
పుణ్యశ్లోక ఇత్యర్థః. వదాన్యః దాతా, వితరణశీల ఇత్యర్థః. దేవభాషా
యూం అమరభారత్యాం, నిపుణః కుశలః, కవీన్ద్రః కవిశ్రేష్ఠః అభూత్.

తా॥ ఆ మహేశ్వర పండితుడు నిత్యసత్యవచనుడు సజ్జన సంస్తుత
మహిమోపేతుడు. గంతత శివారాధన తత్పరుడు, చక్కగఋణాణ
ముల నెఱింగి ప్రవచించు శక్తికలవాడు మంచిదాత, పుణ్యకీర్తి సం
స్కృత భాషా నిష్ణాతుడు. కవులలో శ్రేష్ఠుడు

6. ముదా యథాశక్త్యతిధీ నతర్పిత

సదాఽత్మ శిష్యా శశిష త్వధర్మమ్

వ్యవీచితద్రాగపథా ద్విమూఢాన్

స పఞ్చిత స్సాధుజనా నభాక్షిత.

వ్యా :- ముదేతి :- స - పణ్డతః సుధీర్ఘహేశ్వరః యథాశక్తి
శక్తిః సతిశ్రద్ధా, ముదా ప్రీత్యా, అతిధీ నాగస్తూన్ అతర్పిత అన్న
దానాదినా తృప్తానకార్షిత. “తృప్త ప్రీణన” ఇతిధాతోర్లుజ్, ప్రీణనం
తృప్తిః తర్పణాచ, సదా సత్తతం ఆశిష్యాన్ స్వచ్ఛాతాన్, స్వధర్మం
ఆత్మధర్మం అశిషత్ ఉపదిదేశ శాను అశిష్టా ఇతిధాతోర్లుజ్ “సక్తి
శాస్తీత్యజ్, శాస ఇదజ్ హలోరితీర్థమ్. శాసివసీతి వత్సంచ, విమూ
ఢాన్ మోహాత్మకాన్, అజ్ఞానావృతచిత్తానిత్యర్థః రాగపథాత్ రాగద్వే
షాది దుష్టప్రవృత్తియార్గాత్ వ్యవీచితత్, నివర్తయామాస, నిపూర్వక
వృత్తువర్తనే ఇతిధాతోర్ణిచిబుజ్. సాధుజనాన్ సత్పురుషాన్ అభా
క్షిత అభజత. అసేవతేత్సర్థః, భజ సేవాయామితి ధాతోర్లుజ్.

తా॥ ఆ మహేశ్వర పండితుడు తన శక్తికొలది అతిథుల
నాదరించి సంతృప్తులఁ గావించుచుండెను, తన శిష్యుల కాత్మధర్మముల
నుపదేశించుచుండెను, మూఢులను రాగద్వేషాది దుష్ప్రవృత్తులనుండి
మరలించుచుండెను, సజ్జనుల సభిమానించి సేవించుచుండెను,

7. బాల్యం గురో రధ్యయనేన తన్య

స్వభార్యయా యౌవన మిద్ధకితే.

అనాయి వద్రాహ్మణ శేఖరన్య

వృద్ధత్య మంతం తపసా నమస్తమ్.

వ్యా :- బాల్యమితి :- ఇద్ధా ప్రకాశమానా కీర్తి యశః యస్య తస్య, ప్రసిద్ధ యశస ఇత్యర్థః. సద్రాబ్ధ్యా శేఖరస్య బ్రాహ్మణోత్తమ శిరోమణేః తస్య, సమహేశ్వరస్య, సమస్తం బాల్యం వయః సర్వం బాల్య రూపం వయః, గురోః ఆచార్యస్య సకాశాత్ అధ్యయనేన విద్యాభ్యాసేన, సమస్తం యావనం వయః, సర్వం తాదృణ్యరూపం వయః, స్వభార్యయా స్వకలత్రేణ, సమస్తం వృద్ధత్వం వయః, సర్వం వార్ధక రూపం వయః, తపసా తపోఽనుష్ఠానేన, అస్త మనాయీ అస్తమనీయత, నీ ప్రాపణే ఇతి థాతోః కర్మణి లుచ్.

స మహేశ్వర పణ్డితః విద్యాభ్యాసనేన సర్వం బాల్యం, స్వభార్యా సుఖానుభవేన సర్వం యావనం, తపోఽనుష్ఠానేన సర్వం వార్ధకం వయశ్చ అస్తమనై పీత్.

తా॥ ఆ మహేశ్వర పండితుడు, గురువులకడ విద్యాభ్యాసము చేతనే బాల్యమును గడపెను. తన భార్యవలన సుఖముల ననుభవించుచు యావనమునంతను దాటించెను. తపమును గావించుకొనుచు ముగలి తనమును వెల్బించెను. తన వయస్సునంత నతఁడీ తీరున గడపెను.

8. తం తస్య పత్నీ సుదతీ ప్రశాంతా
మహాకులీనా కమనీయనేత్రా
సమూర్ణ జైవాత్మక విమృషక్తా
శతహ్రదా మేఘ మివాన్వసార్దీత్.

వ్యా :- తమితి :- శోభనాదంతాః యస్యాస్స సుదతీ, తరణే త్యర్థః “వయసి దస్తస్యదత్త” ఇత్యనేన బహవ్రీహా దస్తశబ్దస్య ద్రతా దేశః, ప్రశాంతా శాంతస్వభావా, మహాకులీనా ఉత్తమవంశసంజ్ఞాతా, కమనీయనేత్రా సుందరనయనా, సమూర్ణం యత్ జైవాత్మకస్య చక్షుస్య బిమ్బం మణ్డలం తద్వత్ వక్త్రం ముఖం యస్యాస్స, “అజ్ఞో జైవాత్మకస్యమ” ఇత్యుపరః. తస్య మహేశ్వరస్య పత్నీ భార్యా, శతహ్రదా విద్యుత్, “శమ్పాశతహ్రదా హాదినీ” త్యుపరః మేఘమివ

అమ్మద మివ, తం పతిం మహేశ్వరం అన్వసార్థీత్ అనుససార. అను
పూర్వకస్య సృగతావితి ధాతోర్లుజ్. ఉపమాంజ్కారః.

యథా విద్యుదమ్బుదమనుసః తి తథా సా సుదతీ స్వభర్రాః
మనుససారేతిభావః.

తా॥ ఆ మహేశ్వర పండితుని భార్య మిక్కిలి చక్కనిది.
చక్కని పలువరుసగల యువతి. శాంతస్వభావ, సత్కులమున జన్మించి
నది. అందమైన కన్నులతో, బున్నమచందురుని వంటి మోముతో
నొప్పుచు నామె మేఘముననుసరించి మెఱుపుతీగ యున్నట్లు, నిత్యము
తం పతి ననుసరించియే యుండును.

9. భర్తా యథా సా కథితం పురాణం

శ్రుత్వాశ్శకన్మజ్జు తథైవ పక్తుమ్

ప్రశస్త బుద్ధి స్తపనీయ గాత్రా

ప్రియంవదా నజ్జప కీర్తనీయా.

వ్యా :- భర్తేతి :- ప్రశస్తా శ్లోఘ్యా బుద్ధిః మతిః యస్మాస్మాన్,
సూక్ష్మబుద్ధిరిత్యర్థః. తపనీయం కాశ్చన మివ గాత్రం శరీరం యస్మాస్మాన్,
కనకాంగీ త్యర్థః. “తపనీయం జాతరూపం గాఙ్గేయం భర్మకర్బుర” మిత్య
ను. ప్రియంవదతీతి ప్రియంవదా మధురభాషిణీ, నజ్జనైః సత్పురుషైః
కీర్తనీయా, స్తపనీయా, సా మహేశ్వరపత్ని, భర్తా స్వవతినా యథా
యద్వత్, కథితం ఉక్తం, పురాణం శ్రుత్వా తథైవ, మజ్జు ద్రాక్,
పక్తుం కథితుం, అశకత్ సమర్థా అభవత్, శక మర్హణ ఇతిధాతోః
పుషాదిత్వాత్, పుషాదిద్యుతా దీత్యాదిః అజ్, అధవా శకశక్త
ఇత్యస్మాద్గణపతితాత్ లుజ్, బ్రుదిత్వాదజ్

సా మహేశ్వరపత్ని స్వభర్తృ కథితం పురాణం శ్రుత్వా
యథా భర్తా అకథయత్ తథైవ పునః కీర్తయ పక్తుం సమర్థా బభూవ
ఏతేనాస్యా సూక్ష్మ బుద్ధిత్వం సూచ్యతే.

తా॥ ఆ మహేశ్వర వండితుని భార్య మంచి బుద్ధిమంతురాలు,
బంగారువంటి దేహచ్ఛాయగలది. ప్రియంవద, సత్పురుషుల మె
యోగ్యతను గొనియాడుచుదురు. ఆమె తనభర్త చెప్పిన పురాణ వ్రాస
చనమును విని, యట్లే మరల నా పురాణము సతివేగముగఁ జెప్పచుం
డును. ఆమె నూత్నగ్రాహిణి.

10. తౌ దమ్పతీ నిర్మలశీలయు కౌ
పృవృద్ధ సంతాన యశో విశాలౌ,
సుఖేషు దుఃఖేషు సమానచిత్తా
వభ్రాజి తాభ్యాం ధరణీ చిరాయ.

వ్యా :- తావతి :- తౌ దమ్పతీ జాయావతీ, నిర్మలేన రాగద్వే
షాదిమలశూన్యేన శీలేన స్వభావేన, యుక్తా సహితౌ, పృవృద్ధాభ్యాం
సంతాన యశోభ్యాం అపశ్చకీర్తిభ్యాం విశాలా పరిపూర్ణా, సుఖేషు
దుఃఖేషు సుఖదుఃఖాద్యవస్థాసు సమానం తుల్యం చిత్తంస్వాంతం
యయోస్తా, తుల్యశీలా విత్కర్థః. ఆస్తామ్. తాభ్యాం తాదృశ దమ్పతీ
భ్యాం, ధరణీ ధరిత్రీ చిరాయ చిరంకాలం, “చిరాయ, చిరరాత్రాయ
చిరస్వార్థా శ్చిరార్థభాః” ఇత్యమరః అభ్రాజి ప్రకాశితాబభూవ, తౌ
చిరంతస్థతు రితి భావః.

తా॥ ఆ భాభ్యుశ్చర్త లిరువురును నిర్మలచిత్తులు. వారి సంతా
నమును వారి కీర్తింతును దినదినాభివృద్ధి నందుచుండెను. వారిరువు
రును సుఖదుఃఖాద్యవస్థలందేకచిత్తులై మెలగుచుండిరి. వారిచే జర
కాలము భూమి యలంకరింపబడెను. చిరకాలము భూమండలమున కలం
కారముగ వారు జీవించిరని భావము.

11. పుణ్యాత్మనో స్పృద్ధహితో స్తయోరు
తథాత్మనిష్ఠః పరదేవతాంశః,

పుత్రేషు తం బాలకవేషయు క్తం

ముదా దివా కోనివహూఽవవర్ణత్.

వ్యా:- పుణాత్మనోరితి :- పుణ్యః పవిత్రః ఆత్మా మనః యయో
స్తయోః, సద్బుహిణోః సత్కుటుంబిణోః తయో ర్దమ్పత్యోః,
పుత్రేషు సూనుషు, కనిష్ఠః అన్నిమః పుత్రః, పరదేవతాయాః పర
మాత్మనః, అంశః భాగస్సన్, ఉదభూత్ సమజని. బాలకవేషయుక్తం
శిశుత్వమాపన్నం. తం మహేశ్వరకుమారం ద్యాః స్వర్గః ఓకః నివాస
స్థానం యేషాం తే దివాకసః, దేవాః, తేషాం నివహాః సమూహాః,
ముదా ప్రీత్యా అవవర్ణత్ వర్ణయామాస, వర్ణ వర్ణక్రియా విస్తారగుణ
వచనేష్వితిభాతో శ్చురాదిణ్యనాల్లజ్.

తా! పుణ్యాత్ములు నాదగ్గ గృహస్థులు నగు నా దంపతుల
పుత్రులలోఁ జివరివాఁడు పరదేవతాంశచే జన్మించెను, బాలక రూప
ముతోనున్న యా భగవంతునిఁ గాంచి, దేవగణము పరమానంద భరి
తమై స్తుతింపనారంభించెను.

12. ప్రభో మహాదేవ దయామయేశ

త్వం లీలయేత్తం జగతీం తనిత్వా,

శ్రుత్వా భణిత్వాఽఖిల భూతకర్మ

స్వమాయయా క్రిడసి నిర్గుణోఽపి.

వ్యా :- ప్రభో ఇతి :- ప్రభవతీతి ప్రభుః తత్సమ్బుద్ధౌ హే
ప్రభో సర్వసమర్థ! మహాదేవ దేవతావరిష్ఠ! దయామయ దయాస్వ
రూప! ఈశ పరమేశ్వర! త్వం భవాన్. నిర్గుణోపి సత్త్వాదిగుణరహి
తోఽపి, లీలయా విలాసరూపయా, స్వమాయయా భవన్నాయాశక్త్యా,
ఇత్థం ఏవం, జగతీం భూమిం తనిత్వా విస్తృతాం కృత్వా, శ్రుత్వా
వేదాది విద్యయా, అఖిలభూతకర్మ సర్వప్రాణి సాధారణం కర్మవిశేషం
భణిత్వా ఉక్త్వా, క్రిడసి భేలసి.

తా॥ ఓ దేవదేవ ! దయామయ ! పరమేశ్వర ! నీవు సత్త్వము రజస్సు తమస్సు అనెడు గుణములు లేనివాడవు. అయినను, విలాసార్థమై నీ మాయచే నీ లోకమును విస్తరింపజేసి, వేదాదివిద్యలచే సకల ప్రాణులకు నుచితములగు కర్మవిశేషములను బోధించి, యాడుకొనుచున్నావు.

13. భేదో యథా కాణ్డతరజ్జయో ర్న
స్యాత్తేఽస్య లోతస్య తథదై చేః,
సర్వః ప్రపజ్చ స్వయి కల్పితో వా
స్థానౌ భవేద్దస్య రిష భిషేజా.

వ్యా :- భేద ఇతి :- దీప్యతీతి దేవః తత్సమ్బద్ధౌ హే దేవ ! పరమేశ్వర ! యథా యద్వత్, కాణ్డ తరజ్జయోః జలస్య తరజ్జస్యచ “కాణ్డోఽస్త్రి దణ్డబాణార్వ వర్ణావసర వారిషు” ఇతి నానార్థ రత్న మాలా. భేదః నానాత్వమ్ సస్యాత్ స భవేత్, తదైవ తద్వదేవ, తేభవతః, అస్యలోకస్య అస్యజగతః, భేదః స భవేత్ సస్యాత్, వా అథవా, త్వయి భవతి, సర్వః ప్రపజ్చః, సకలలోకః స్థానౌ మార్గమధ్యస్థితే ఉన్నతసామాన్యస్తమ్భే ఉన్నతదారుస్తమ్భేవా, దన్మురివచోర ఇవ, భ్రమేణ భ్రాన్త్యా, కల్పితః అధ్వస్తః భవేత్.

యథా జలతరజ్జయో గ్భేదోవాస్తి తథా తవచ విశ్వస్యచ భేదో నాస్త్యేవ. అనేన క్షీరతత్రవత్ పరిణామవాదః. ఘృద్ధుటవత్కార్య కారణవాదో వా సూచితః. అథవా, స్థానౌ చోగవత్ అయం ప్రపజ్చః త్వయి కల్పితోఽభూత్. అనేన రజ్జుసర్పవద్వివక్షానః సూచితః.

ఉపాదాన సమసత్తాక కార్యాపత్తిః పరిణామః, ఉపాదాన విషమసత్తాక కార్యాపత్తి ర్వివర్త ఇతి తయోర్భేదః.

తా॥ ఓ పరమేశ్వరా ! నీటిని వానిను డియేర్పడిన కెరటము నకును భేదమెట్లు లేదో, నీకును నీ మండివచ్చిన జగత్తునకు నీటి,

భేదము లేదు. జలమే తరంగము, తరంగమే జలమయినట్లు, నీవే విశ్వమును. విశ్వమే నీవు. మీ యిరువురకును భేదము లేదు. లేదా, బాటసారి రాత్రింజీకటిలోఁ బ్రయాణముఁ గావించుచు, త్రోవలో నొకచోట నిలుపుగఁ దిష్ణగనున్న పెద్దతాతికంబమును, లేక, కఱ్ఱకంబమునుగాంచి భ్రాంతిచే దొంగయనుకొని భయపడినట్లు, ఈ విశ్వమంతయు నజ్ఞానముచే నీయందు కల్పింపఁబడియుండును. జలమే కెరటమయినట్లు, మన్ను కడవగా మారినట్లు, ఆత్మయే విశ్వముగా మారినదని యొకవాదము. రజ్జువునందు సత్పమువలె, శుక్తికయందు తజతమువలె, స్థాణువునందుఁ బురుషునివలె, నాత్మయందు ఈ విశ్వమంతయు నధ్యస్తమయినదని మఱియొకవాదము. ఈ రెండువాదములు నిందు నిరూపితములు.

14. ధరా మనుష్యైః పరమార్థదూరైః

క్రౌర్యాన్వితై స్తుచ్ఛసుఖాభిలాషైః.

నిపీడితా నమృతా నాన్తికైరి

త్యజోఽపి తాం తాతమిహాజనిష్ఠాః.

వ్యా :- ధరేతి :- పరమ శాస్త్రసా వర్థశ్చ పరమార్థః, మోక్ష ఇత్యర్థః. చతుర్విధ పురుషార్థేషు ధర్మార్థకామ మోక్షేషు మోక్షస్య పరమత్వాత్, తస్మాద్దూరైః తద్విముఖైః, క్రౌర్యాన్వితైః హింసాత్మక స్వభావైః తుచ్ఛం స్వల్పం నీచం నా యత్ సుఖం తస్మిన్ అభిలాషః స్పృహ యేషాంతైః, కామకై రిత్యర్థః, నాన్తి ధర్మో దేవోవా ఇతి వాదిభిః నాన్తికై మనుష్యైః మానవైః ధరా భూమిః, భూలోక ఇతి యావత్. నిపీడితా క్లిశ్యతే. ఇతి నిశ్చిత్య, సమ్యగితి అధునా, తాం ధరాం భూమిం, తాతం రక్షితం, ఇహ అస్మిన్ లోకే. అజోఽపి జనన రహితోఽపి. త్వం అజనిష్ఠాః జాతోఽసి. జనీ ప్రాదుర్భావే ఇతి ధాతో ర్లుజ్.

తా॥ మానవులందఱును మోక్షమునకు దూరులైతి. హింసా
త్మక కృత్యముల నాచరించుచుండిరి. మఱియు నా స్తికులుగా మారిరి.
అట్టి మానవాళిచే నేడు భూలోకమంతయుఁ బీడింపఁబడుచున్నది. అని
భావించి. దాని నుద్ధరించుటకై జననాదులు లేనివాఁడవయ్యును నీవు
జన్మించితివి. భూమి నుద్ధరించుటకై యపతరించిన భగవంతుఁడవే నీవు.

15. దృశ్యాఽప్యదృశ్యా నదసత్స్వరూపా
త్వ దీయమాయా భ్రమకారణం సా
దిగంతరేఖావ దక్షిన్రియం తే
తత్త్వం జగన్నాటక సూత్రధార !.

వ్యా :- దృశ్యేతి :- జగదేవ నాటకం దృశ్యకావ్యం తత్ర
నూత్రధార ! హే భగవన్ ! త్వదీయమాయా తావకీనా మాయా
శక్తిః, దిగ న్తే దిశా మగ్గిభాగే దృశ్యమానా యారేఖా తద్వత్,
దృశ్యాపి దృష్టుం యోగ్యాపి అదృశ్యా అగోచరా. కింఞ్చ, సత్స్వరూపా
(కారణరూపా) అస్తిత్వరూపావా, ఆ సత్స్వరూపా (కార్యరూపా)
నాస్తిత్వరూపాచ, సా మాయైవ భ్రమకారణం భ్రాన్తే
ర్నిమిత్తం. విశ్వ మిదం సర్వం భిన్న మాత్మన ఇతి భ్రాన్తే యూల
హేతు రిత్వర్థః. తే భవతః, తత్త్వం యథార్థరూపం, అతీంద్రియం ఇంద్రి
యాగోచరం. చక్షురాదీన్ద్రియై ర్జాతుమశక్య మిత్వర్థః.

తా॥ ఓ జగన్నాటక సూత్రధారా ! నీ మాయ దిగంతరేఖ
వలె, గనఁబడుచున్నట్లుండును. కాని కనఁబడదు. (అది కారణరూపము
నను గాఢరూపముననున్నది.) ఉన్నది తేడు అనునట్లున్నది. అదియే
యీ భ్రాంతి కంతకును మూలకారణము. నీ తత్త్వము చక్షురాదీం
ద్రియముల కగోచరము. "బుద్ధివ్యాప్తం కేవలం" మని స్మృతి
వచనము.

16. త్వయా వివా కం సుఖమస్తి తత్ర
 మన్యా మహా శూన్య మివ భివం తత్,
 సర్వం దివం తావక పాద చిహ్నై
 ధన్యా భవత్యవ్య ధరాఽప్రమేయ !

వ్యా :- త్వయేతి :- అప్రమేయ ! దేశ కాలాద్య పరిచ్ఛిన్న స్వరూప ! త్వయా వివా భివంతం వినా, తత్ర స్వర్గలోకే, కిం సుఖ మస్తి కీమృశం సుఖం భవతి, న కిమపీత్యర్థః. తత్ అఖలం సర్వం, దివం స్వర్గం, శూన్యమివ. మన్యామహా అవగచ్ఛానుః. అద్య ఇదానీం, తావక పాదచిహ్నైః భవదీయ పాదాజ్ఞేతైః, ధరా ధరణిః, ధన్యా యోగ్యా పవిత్రాచ భవతి, దివశబ్దః అకారాంతః సప్తంశక లింగః.

తా॥ ఓ దేవ ! నీరూపమిట్లైనదియు నింతదనియి నెవ్వరును జెప్పజాలరు. నీవు లేకుండుటచే నా స్వర్గలోకమంతయును, శూన్య మైనట్లున్నది. ఇప్పుడు నీవు భూలోకమున నవతరించుటంజేసి నీ పాద ముద్రలచే నీ ధరావళిలమంతయును అలంకరింపఁబడి పవిత్రమైనది. సార్థకమైనది.

17. భక్త్యై తేఽధీశ్వర దేవతాఽపి
 శక్నోతి వేత్తుం పరమార్థతత్త్వమ్,
 దృష్టి స్ఫురూపం ముకుర శ్రియైవ
 విలోకితుం శక్యత ఆదిదేవ !

వ్యా :- భక్త్యేతి :- అధీశ్వర ! జగదీశ ! దేవతాఽపి దేవోఽపి, భక్త్యైవ త్వద్విషయక భక్తివిశేషేణైవ, తే భవతః, పర మార్థ తత్త్వం ముక్తితత్త్వం, యథార్థరూప మిత్యర్థః. వేత్తుం జ్ఞాతుం, శక్నోతి సర్వో భవతి. ఆదిదేవ ! దేవానామాదియ ! దృష్టి దృక్ నేత్రమిత్యర్థః, ముకురస్య దర్పణరూప్. “దర్పణే ముకురాదర్శా” విత్య

మర్త్యః శ్రేయోవ శోభయోవ. స్వరూపం స్వాకృతిం, వీక్షితం ద్రష్టుం, శక్యతే శక్నోతి. దృష్టాంతాలజ్ఞానః.

యథా నేత్రం దృణకాన్త్యా స్వరూపం దృష్టుం శక్నోతి తథా మానవః భక్తిద్వారై వ పరమార్థ తత్త్వం జ్ఞాతుం శక్నోతి, అన్యథా దేవోఽపి తత్ జ్ఞాతు మసమర్థవ. తస్మా దాత్మజ్ఞానే భక్తిరేవ గరీయ సీతి తాత్పర్యమ్. “మోక్షసాధన సామగ్ధ్యం భక్తిరేవ గరీయసీ” తి జగద్గురు భగవచ్చజ్జరాచార్య వచనమ్.

ఓ పురాణపురుషా! జగదీశ్వరా! దేవుడైనను భక్తిచేతనే పరితత్త్వము నెఱుంగఁగలఁడు. మఱియొకమార్గముచే నెఱుంగఁజాలఁడు. కన్ను అడ్డవుకాంతిచేతనే తనరూపమును గుర్తించుచున్నది. కాని ఇతఁ సాధనములచే గుర్తింపఁ జాలదుగదా! పరమార్థము నెఱుంగటకు భక్తియే ముఖ్యసాధనమని సిద్ధాంతము.

18. కాన్భాగ్యయుక్తా నిహ తావకీన

మిత్రత్వ మాప్తుం తవ గూఢచర్యామ్,

జ్ఞాతుం త్వయా రస్తు మనస్తభూమా

వజీజనో నోవద దేవదేవ !

వ్యా :- కానితి :- దేవదేవ ! మహాదేవ ! ఇహ అత్ర, ఇదా నీం, అనస్తభూమా అఖడ్గే భూమణ్దలే భాగ్యయుక్తాన్ భాగ్యవతః, కాన్ మనుజాన్, తావకీన మిత్రత్వం త్వదీయమైత్రీం, ఆప్తుం ప్రాప్తుం తవ భవతః, గూఢచర్యాం గుప్త వర్తనం, జ్ఞాతుం అవగన్తుం, త్వయా సహ భవతా సాకం, రస్తుం క్షీడితుం అజీజనః సృష్టవానసి, :: అస్మాకం వద కథయ.

జనీ ప్రాదుర్భావే ఇతి ధాతోః లుజ్ హేతుమత్వాత్ కర్తరిలుజ్.

తా॥ ఓ దేవదేవ ! ఈ యఖండ భూమండలమున నీతోమైత్రిఁ గావించి, నీ గూఢచర్యమును గుర్తించి, నీతో నాడుచుఁ బాడుచుఁ

దిడుగుభాగ్య మెస్వరికి లభింపనున్నదో, ఆ భాగ్యవంతులెవ్వరో మా కెఱంగింపుము.

19. త్వదీక్షణేనాత్మని విశ్వవారో
దేవీప్యతేఽ ధీశ్వర ! లీయతే సః,
నూనం తథాఽ నూనకవస్తు సజ్జః
స్వప్నియథా విభ్రమణేన దేవ !,

వ్యా - త్వదీక్షణేనేతి :- అధీశ్వర ! దేవ ! స్వప్న స్వప్న దశాయాం, విభ్రమణేన మనోభ్రాన్త్యా, అనూనకః అత్యధికః, వస్తు సజ్జః పదార్థసమూహః, యథా దేవీప్యతే ప్రకాశతే, తథా తద్వత్ ఆత్మని స్వస్మిన్, త్వదీక్షణేన తవ వీక్షయా, విశ్వవారః సర్వం జగత్, దేవీప్యతే. సః లీయతే అన్తర్ధానం గచ్ఛతిచ. నూనం ధ్రువమ్, ఉపమానజ్కారః.

యథా స్వప్నదశాయాం మనోవిభ్రమణేన సకలపదార్థసమూహః భ్రాంతి, పునః ప్రబోధసమయే నశ్యతి, తథా ఆత్మవీక్షణేన ఆత్మన్యేవ స్వం విశ్వం భాసతే. పునః వీక్షణాభావే సర్వమాత్మన్యేవ ప్రలీయతే, నూనమ్.

తా॥ ఓ దేవదేవ! స్వప్నదశయందు మానసిక విభ్రమణమువలన నన్నివస్తువులుగనఁబడును. ఆదశ యంతర్ధానముకాగానే యా వస్తువు లన్నియు నచ్చటనే యంతర్ధానమగును. అట్లే ఈ జగత్తంతయు నీవు చూచునపుడు అనఁగా సృష్టిసమయమున నీయందే వెలుఁగుచుఁ గనఁ బడును. నీ వీక్షణములేనినో, అనఁగాఁ బ్రలయసమయమున నీయందే లీనమగును. అజ్ఞానమనెడు మాయ కప్పియున్నంతవరకు నీజగత్తంతయు నున్నట్లుండి, జ్ఞానముదయింపఁగనే యంతయు నచ్చటనే నశించి యాత్మ యొక్కటియే మిగులును. ఆ యాత్మయే నీవని భావము. జగమంతయు స్వప్నమువలె భ్రాంతి కల్పితము. మనః కల్పితము. ఆత్మయంద

ధ్యస్తమై వ్యవహారమున్నంతవరకు వేరుగానున్నట్లు కనబడి జ్ఞానమయమున సంతర్పితమగుచున్నది. అత్యయొక్క టియే స్థిరముగ నుండునని తాత్పర్యము.

20. ఏకత్వసంఖ్యా ప్రతిపాదకజ్ఞో
నిరస్తరం బోధయతే బహుత్వమ్,
బిన్దున్విత సుష్టు యథా వ్యభావ
యుతస్త్య మేకోఽపి తథాఽసి దేవ !

వ్యా :- ఏకత్వేతి :- ఏకత్వసంఖ్యా ప్రతిపాదకః ఏకత్వసంఖ్యా బోధకః అజ్ఞః ఏకాజ్ఞః, నిరస్తరం అవ్యవధానేన, బిన్దునా అనుస్వారేణ, అన్వితః సంయుతః, యథా యద్వత్ బహుత్వం బహుభావం సుష్టు నిర్వివాదం బోధయతే నూచయతి, హేదేవ! త్వం భవాన్ ఏకోఽసి, అద్వితీయోఽసి. స్వస్వభావేన స్వశక్త్యా మాయయా, యుతః సంయుక్తః తథా తద్వత్, బహుత్వ బోధక బహురూపవాన్, ఇత్యర్థః అసి భవసి, ఉపనూలజ్ఞాః.

ఏకాజ్ఞః అవ్యవధానేన బిన్దుసమన్వితః దశసంఖ్యాకో భవతి. బిన్దుద్వయసంయుతః శతసంఖ్యాకో భవతి. తద్దేవ త్వమపి స్వమాయయా సహితస్సన్ బహురూపో భవసి “ఇన్ద్రో మాయాభిః ప్రరూప ఈశతే” ఇతి శ్రుతిరత్ర ప్రమాణమ్.

తా॥ ఒకటి యనెడు సంఖ్య వ్యవధానము లేకుండ సున్నలతో, గూడిన యెడల, 10-నూరు-వేయి- అని బహుత్వము నందుచున్నది, అట్లే, యాత్యయొక్క టి యయ్యను, మాయాశబ్దితమై బహురూపము లందుచున్నది.

21. ఇత్థం స్తునస్తం ప్రమదాశ్రమస్తం
దేవోఽగదీద్ధివ్య గణం దయాలుః,

శ్రితానుకూలః కమనీయవాక్యం
భక్తాభయం సత్య మతీవ గోప్యమ్.

వ్యా :- ఇత్యమితి :- ఇత్యం పూర్వోక్తరీత్యా నువన్తం ప్రశంస
న్తం, ప్రమదేన అధికానన్దేన జాతం యత్ అశ్రు బాష్పం తద్వన్తం,
ఆనన్దాశ్రు పరీతం, దివ్యగణం దేవతానీకం, శ్రితానుకూలః ఆశ్రిత
వత్సలః. దయాలుః కృపార్ద్రచి తః, దేవః భగవాన్, భక్తకేభ్యః అభయ
దం భక్తానాం. భయనాశనం, సత్యం ఋతం, అతీవ రహస్యం అత్యన్త
గోప్యం, కమనీయవాక్యం మనోహరం వచనమ్, అగదీత్ జగాద.

తా। ఇట్లానందాశ్రుపరీత ముఖమండలులై తన్ను నుతించు
దేవతాగణమునుగాంచి, కృపాభువు నాశ్రిత వత్సలుఁడునగు శిశుగూఢ
మున నున్న యా భగవానుఁడు, సత్యమును భక్తాభయదాయకమును
సతిరహస్యమును. మనోహరమునగు వచనమును బలికెను.

22. సన్దామి హే దేవసభ ! త్వదీయ
వాక్యై ర్మథార్థం ప్రతిపాదయద్భిః,
వేదాన్త. గోప్యై రనుకమ్పయా త్వా
మేతర్హహం వచ్చ్యవతారహేతుమ్.

వ్యా :- సన్దామితి :- దేవానాం సభా దేవసభం, తత్సమ్బద్ధా
హే దేవసభ ! హే దేవసభ ! సభారాజామనుష్య పూర్వేతి
నూత్రేణ సభాశబ్దర్య సమంసకత్వమ్. యథార్థం తత్త్వం, ప్రతిపాద
యద్భిః నిరూపయద్భిః వేదాన్తేషు ఉపనిషత్సు, గోప్యై రహస్యతయా
నిక్షిప్తైః త్వదీయ వాక్యైః భవద్వచనైః, అహం సన్దామి తుష్యామి
వీతర్హి ఇదానీం, అనుకమ్పయా కృపయా, “కృపా దయామనుకమ్పా
స్యాదిత్యమరః, త్వాం భవత ఉద్దిశ్య, అవతారహేతుం అవతారకార
ణం వచ్చి కథయామి

తా॥ ఓ దేవతలారా ! తత్త్వప్రతిపాదకములైన మీ వేదాంత రహస్య పంచనములను విని నేను మిక్కిలి యానందించితిని. మీ యందలి కరుణచే సతిరహస్యమైన నా యవతార కారణమును జెప్పెదను. వినుఁడు.

23. అస్మిన్కలౌ సత్యదయాతి రిక్తాః

శ్రద్ధావిహీనా మనుజా భవన్తి,

నిద్రాశన స్తీరతి మాత్రలోలా

న క్తందివం నశ్వర సమృదన్తాః.

వ్యా : అస్మిన్నితి :- అస్మిన్స్వర్తమానే, కలౌ కలియుగే, మనుజాః మానవాః, సత్యేన దయయాచ అతి ఆత్మ్యంతం రిక్తాః శూన్యాః, సత్యదయారహితా ఇత్యర్థః, శ్రద్ధయా సత్కర్మాసక్త్యా, విహీనాః రహితాః, నిద్రాచ, ఆశనం భోజనం చ, స్తీరతిః మైథునం చ, తేష్వేవ లోలాః ఆసక్తాః, లోలుపా ఇత్యర్థః, న క్తందివం రాత్రిం దివం, నశ్వరా నాశనశీలాః యాః సమృదః తాభి రన్తాః నశ్వరసమృద్ధా దాన్తా ఇత్యర్థః భవన్తి.

తా॥ ప్రస్తుతము కలియుగమున మానవులు సత్యమును దయను సుపూర్ణముగ విడిచిరి. సత్కర్మములందు శ్రద్ధను విడనాడిరి నిద్రా భోజనమైథునములందు మాత్రమే యాసక్తులైరి నశ్వరములైన సంపదలను నమ్మి కన్నుఁగానక సంచరించుచుండిరి.

24 తస్మా దహం తాన్సహుమూఢచిత్తా

న్సంనాం మోరార్థవతో మనష్యాన్,

ఉద్ధారయిష్యా మ్యుచిత క్రమేణ

విమోహయన్నద్భుత వర్తనేన.

వ్యా - తస్మాదితి - తస్మా త్కారణాత్, అహం, బహు మూఢ చిత్తాన్ అతి మూఢస్వభావాన్, తాన్ మనుష్యాన్ మాన

వాన్, ఉచితక్రమేణ అనుకూల మార్గేణ, అద్భుతవర్తనేన ఆశ్చర్యకర
వ్రవర్తనేన, విమోహయన్ ముగ్ధాన్కుర్వన్, సంసార వీవ ఘోరా
ర్ణవః భయఙ్కరసాగరః తస్మాత్, శ్చచ్చిన్మ్యాస్తసిః. ఉద్ధారయిష్యామి
తారయిష్యామి.

తా॥ మూఢులు మూర్ఖులు సంసార మగ్నులునగు నీ మానవుల
నుచితరీతిని నా యద్భుత ప్రవర్తనాదులచే సంసారమునుండి నేనిప్పు
డుద్ధరింతును.

25 ఆనందయిష్యామి మదీయభక్తా
నద్వైత తత్త్వం మమ దర్శయిష్యే,
అహం నదా నా క్కృపయా నటిష్యా
మ్యనంతవేషై స్సుజనైక వేద్యైః.

వ్యా :- ఆనందయిష్యామితి - అహం కృపయాదయయా,
మదీయభక్తాన్ మయిభక్తియుక్తాన్, మద్భక్తా నిత్యర్థః, ఆనందయిష్యామి
ఆనందయుక్తాన్కురిష్యామి, మమ మే, అద్వైతతత్త్వం అద్వైతరహస్యం,
కేవలత్వ మిత్యర్థః, తాన్ తేభ్యః దర్శయిష్యే నిరూపయిష్యామి, సుజ
నైక వేద్యైః సత్పురుషై రేవ జ్ఞాతం శక్త్యైః అనంతవేషైః బహువిధ
భూమికాభిః, సదా సంతతం, నటిష్యామి నటనం కరిష్యామి.

తా॥ నేను నా భక్తుల నానందపరచెదను. నా యద్వైత తత్త్వ
మును వారికిఁ జూపెదను. సత్పురుషైక వేద్యములగు బహువిధవేష
ములచే నిత్యము నటెంతును.

26. విస్మృత్య తత్త్వం మమ నిత్య సత్య
మత్రాంత మానందమయం యథేష్టమ్,
వశో భవిష్యామ్యభిలార్థ బంధ
సన్ధాన మూల ప్రకృతేః కదాచిత్,

వ్యా :- విస్మృత్యేతి :- కదాచిత్ కస్మింశ్చిత్కాలే, అహం, నిత్య సత్యం సర్వదాసత్యస్వరూపం, త్రికాలాబాధిత మిత్యర్థః, అశాస్త్రం సస్త్రతం ఆనందమయం ఆనందాత్మకం మమ మే, తత్త్వం సహజస్థితిం సచ్చిదానందరూప మిత్యర్థః. విస్మృత్య స్మరణవిషయ ముక్త్యా, యథేష్టం స్వేచ్ఛయా, అఖలార్థానాం సకలవస్తూనాం బద్ధసద్ధానాయాః బద్ధదాయిన్యాః పరస్పరం సకలపదార్థాన్ మేలయన్త్యా ఇత్యర్థః, మూలప్రకృతేః మాయాశక్తేః, వశః ఆధీనః ఇవిష్యామి.

కదాచిదహం సచ్చిదానందమయం మత్స్వరూపం విస్మృత్య సర్వపదార్థ సద్ధానశారణ్యాః మూలప్రకృతిరూప మాయాయా వశవర్తీ, భూత్వా సజ్జరిష్యామితి భావః.

తా. నేనప్పడప్పుడు త్రికాలా బాధితము నానందరూపమునగు నా నిజస్వరూపమును మఱచి, సర్వవస్తు జాతముతో సంబంధమును గూర్చు నా మాముకు లోబడి సంచరింతును. ప్రకృతి వశవర్తియైన మానవునివలె సజ్జనిగనే యుండును.

27. భక్తాయ మూఢాయ విచక్షణాయో
న్మత్తాయ ధీరాయ సకైతవాయ,
తత్త ద్రసా నర్పణవ ద్యథేచ్ఛం
నివేదయిష్యే హ మకామనోఽపి;

వ్యా :- భక్తాయేతి :- అహం, అకామనోఽపి సంకల్ప విరహితోఽపి, భక్తాయ భక్తియుక్తాయ, మూఢాయ మూర్ఖాయ, అధవా, మోహవిష్టాయ, విచక్షణాయ వివేకయుక్తాయ, ఉన్మత్తాయ ఉన్మాదినే, ధీరాయ పణ్డిగాయ, అధవా, ధైర్యవతే, కైతవం ఛలం తేన యుక్తాయ కావట్కాయ, జనాయ, దర్పణవత్ ఆదర్శ ఇవ, యథేచ్ఛం, తత్త ద్రసాన్, తాంస్తాన్రసవిశేషాన్, రుచిభేదాన్, నివేదయిష్యే ప్రకటికరిష్యామి.

దర్పణే కాచమణి వై శద్య విశేషేణ తత్సన్నిహిత వస్తునః ప్రతి
బిమ్బం బిమ్బరదృశం సత్ ప్రతిభాతి ఏవమేవాహమపి భక్తసమక్షే
భక్త ఇవ, మూఢసన్నిధౌ మూఢ ఇవ, వివేకిన స్సకాశే వివేకివ,
ఉన్మత్త సంస్కరే ఉన్మాదీవ, పణ్డిత గోష్ఠ్యాం విద్వానివ, క్షటిలాన్తికే
స్మకైతవ ఇవ, భాస్యామి. తత్తద్యుచీః తేభ్యో దర్శయిష్యామి, ఉప
మాలజ్కారః.

తా! స్వచ్ఛమైన యద్దమున తత్సన్నిహిత వస్తుస్వరూపము
యథాతథముగనే కనబడును, నేనుఁగూడ నట్లే, యెవ్వరితోఁ గలిసిన
వారికడ వానివలె సంచరింతును. భక్తునికడ భక్తునివలె, మూర్ఖుని
యెదుట మూర్ఖునివలె, వివేకి యెదుట విచక్షణునివలె, ఉన్మత్తునితోఁ
గలిసిన నున్మాదివలె, పండితుని యెదుట పండితునివలె, మోసగాని
చెంత మోసగానివలె స్వేచ్ఛగాఁ దిరుగుచు, నా యా రుచులను వారు
గ్రహించునట్లు నటించును. నాకే కోరికయు లేకున్నను నున్నట్లు కనఁ
బడుచుండును.

28. నత్వా మహాదేవ మితి బ్రువంతం
దివ్యప్రజోఽగాన్నిలయం స్వకీయమ్,
సద్యోఽభిజాతం తనయం విలోక్యా
మోదిష్ట మాతాత్మకుల ప్రదీపమ్.

వ్యా :- సత్వేతి :- ఇతి ఏవం, బ్రువంతం కథయంతం, మహాదేవం
భగవంతం, నత్వా నమస్కృత్య, దివ్య ప్రజః దేవసమూహః, స్వకీ
యం స్వీయం, నిలయం ధామ, అగాత్ అగచ్ఛత్. సద్యః తదానీం,
ఏవ, అభిజాతం ఉత్పన్నం, ఆత్మకుల ప్రదీపం స్వవంశ ప్రకాశకం, తన
యం కుమారం, విలోక్యదృష్ట్వా మాతా తజ్జననీ' ఆమోదిష్ట ముముదే
ముదమవాపేత్యర్థః.

భగవంతుఁ నత్వా దేవా స్సలోకం యయుః, సద్యోజాతం బాల
కం వీక్ష్యసా మాతా ముదమవాపేతి కథనేన గర్భస్థ శిశుమేవ దేవా
అబ్రువన్, గర్భస్థ ఏవ భగవాన్ అవోచదితి గమ్యతే.

తా॥ పైరీతిని బలికిన భగవంతునకు నమస్కరించి దేవతలు
వారి వారి గృహములకేగిరి. అప్పుడే జన్మించిన వంశదీపకుడైన యా
కుమారునిగాంచి, తల్లి మిక్కిలి యానందించెను.

దీనిని బట్టి మాతృగర్భస్థుడైన భగవంతునే దేవతలు గొనియాడి
నట్లును, నచ్చటినుండియే యా దేవుడు వారితో మాటాడినట్లును
దెలియుచున్నది.

29. ప్రవర్ధతే యేన చరాచరం తం
లీలా మనుష్యం విరతాత్మత్వప్రమ్,
మోహదుపాక్రంస్త తదీయమాతా
స్తస్యేన సమోషితు మాదిదేవమ్.

వ్యాఖ్య :- ప్రవర్ధతే ఇతి :- యేన దేవేన, చరంచ ఆచరంచ
చరాచరం జగత్సావరాత్మకం జగత్, ప్రవర్ధతే వృద్ధిం నీయతే, తం
లీలామనుష్యం విలాసార్థం మానవరూపధారిణం, నిరతం నిత్యం ఆత్మ
త్వప్రమ్ ఆగ్మారామం. నిత్యత్వప్ర మిత్యర్థః. ఆదిదేవం పురాణపురుషం,
స్తస్యేన క్షీరేణ సమోషితుం సంవర్ధయితుం, తదీయమాతా తస్య
జననీ, మోహాత్ అజ్ఞానాత్ అథవా పుత్ర్య ప్లేష్ణా ఉపాక్రంస్త
ఆరేభే. ఉపపూర్వక క్రముపాదవిక్షేపే ఇతి ధాతోర్లుజ్. పోషాభ్యాం
సమర్థాభ్యామితి ఆత్మనేపదమ్. చరాచర సంవర్ధన సమర్థః పురాణ
పురుషవేద పుత్రత్వే నాపతీర్థ ఇత్యజ్ఞాత్వా తదీయమాతా తం బాల
కం స్తస్యేన సమోషి తుమారేభ ఇతిభావః.

తా॥ ఏ దేవదేవుఁ డీ జంగమస్థావరాత్మకమగు జగత్తునంతను
బోషించుచున్నాఁడో, యాతఁడే లీలామానవుడైన తనకుఁ బుత్రుఁడగు

అచరించెంచి తెలియక, ఆలండు నిత్యతృప్తుడని యెఱుంగజాలక,
యూరించి తల్లి పుత్రవ్యామోహముచే వానికి బాలిచ్చి పెంచ నారం
భించెను. జన్మించిన యా బాలుడు తల్లి పాలు కుడువనారంభించెనని
భావము.

30. మాయానిబద్ధం మనుజాయు రేవం

వాదానైర్వృత్తిమే చ్చుచ స్తత్,

యదా స్వమాతు త్తదా దపస్త

త్తత త్యశోకోఽపి రుదన్మహత్మా.

వ్యా :- వాదానైర్వృత్తి :- యదా యస్మిన్మయే, స్వమాతుః
స్వజనన్యాః, జరగాత్ గర్భకోశాత్, అపస్తత్ అపతత్, తదా తత్ప్ర
భృతి, మాయానిబద్ధం మాయాచ్ఛాదితం, మానవవయ ఇత్యర్థః, శుచః
దుఃఖస్య శోకస్య, నానాప్రకారైః నానాభైర్మార్గైః, ఏవం ఇత్థం,
విమేత్ విరామం గచ్ఛేత్, అన్తం యాయాదిత్యర్థః ఇతి ఇత్థం,
బోధయన్నివ, అశోకోఽపి శోకవిరహితోఽపి, మహత్మా మహాను
భావః, సః బాలకః అరుదత్ అరోదీత్.

యదా మాతృగర్భా ద్బాలకః భూమా పతేత్ తదా ప్రభృతి
ఏవమేవ శోకావిష్టోఽన్తం యాయా దితి బోధయన్నివ స బాలకః
రోదితు మారేభే, ఇతి భావః. పత్యగ తావితిధాతోర్లుజ్ నిదర్శనాలజ్కార
భేదః. రుదిర్ అశ్రువిమోచనే ఇతిధాతోర్లుజ్.

తా॥ మానవ జీవితమంతయును మాయాక్రాంతము. జన్మించి
న మొదలు మరణించుటకును ఏదో యొక విధమైన శోకముతో నిం
డియే యుండును. అను సగ్న సత్యమును బోధించుచున్నట్లా బాలుడు
పుట్టగానే యేడువ నారంభించెను.

31. ఉన్మీలనం తన్య నిమీలనం స్యా

దౌష్టిన్య సర్వాయపి శర్మ కష్టమ్,

తే ఇత్యథాఽ మౌబుధతాం కచాలిః

కాలస్య చక్రకాం గతి మాత్ర లోకత్.

వ్యా :- ఉన్నీలన మితి :- అథ అనంతరం తర్వాతా కనః, ఓష్ణస్య రదనచ్ఛగస్య, ఉన్నీలనం వివృతత్వం, నిమిలనం సంకృతత్వం, తే ఉన్నీలన నిమిలన, సన్వయషి సమ్పూర్ణ జీవితే, శ్మశుఖం కర్మం స్యాత్ దుర్లభం భవేత్, ఇతి అబోధతాం అబోధయతామ్ కచాలిః కేశపాశః. కాలస్య, చక్రకాం కుటిలత్వం, అలోకత్ అలోకయా మాన. బుధ అవగమనే ఇతి ధాతోః ణ్యంతాల్లాజ్ లోకృలోకనే ఇతి ధాతో రేవమేవ. నిదర్శనాలజ్కారః.

యస్య కస్యపి సమ్పూర్ణ జీవితే ఏకాంత సుఖం ఏకాంత దుఃఖం వా సభవేత్. తే సుఖదుఃఖే ఏకాయో లగచ్ఛతః అమునర్థం బోధయన్నివ స బాలః కదాచిత్ ఓష్ణస్య ఉన్నీలనం కదాచిత్ నిమిలనం చ కరోతీతి భావః, సః ఓష్ణోన్నీలన నిమిలనే కరోతీతి యావత్, అల్ప, “కస్యత్యంతం సుఖముపాతం దుఖమేకాంతోవా, నీ చైర్లచ్ఛత్వేతి చ దశా చక్రనేమికమేణ” ఇతి కాళిదాస వచనం స్మర్యమే కాలస్యగతిః కుటిలా కతిబోధయన్నివ తస్య కచాలిః వక్రతా మవాప కుటిలకుంతల స్పృశాల ఇతి భావః

తా॥ ఎవ్వరి కయినను జీవితమంతయు సుఖమయమై యుండదు, అట్లే దుఃఖమయముకూడఁగాదు, సుఃదుఃఖ మిశ్రితమైయుండును అనెడు సత్యమును బోధించునట్లు ఆ బాలఁడొకసారి పెదవి విప్పుచు మఱియొక సారి మూయుచునుండును కాలము కుటిలమయినది సుమా యని బోధించునట్లు బాలకుని కేశములు వంకరలు తిరుగుచుండెను, ఇందు బాల్య వర్ణనము మిక్కిలి చమత్కారముగ నున్నది.

32. యో రక్షకోఽ భూ ద్భవనస్య జోష

మనద్ద్రహః ప్రప్లు మశక్త నో యమ్,

ప్రసూ ర్విభో స్తస్య గలేఽపి రక్ష

బన్ధం వ్యభాన్సిత్ మణిమ స్త్రపూతమ్.

వ్యా :- య ఇతి :- యః దేవః, జోషం సుఖం యథాతథా, భువనస్య లోకస్య, రక్షకః రక్షితా. అభూత్ ఆసీత్. "తూష్ణిమథే సుఖేజోష" మిత్యమరః. యం దేవం, అసద్గ్రహః దుష్టగ్రహః, స్పృష్టం స్పర్శం కర్తుమపి, నో ఆశక్త నాశకత్. ధాతుపాఠే "శక విభాషితో మర్షణే" ఇతి వచనాత్, దివాది పఠితః శకధాతుః ఆత్మనేఽద్యపి తస్య రూప మశక్త ఇతి. తస్య విభో దేవస్య గలే గ్రీవాయాం, ప్రసూః మాతా, మణిభిః మస్త్రైశ్చ పూతం పవిత్రం, రక్షాబన్ధం రక్షాసూత్రం, వ్యభాన్సిత్, బబన్ధ, నిపూర్వక బన్ధ బన్ధనే ఇతిధాతోర్లుజ్.

య స్సర్వలోకా న్సుఖేన రక్షతి, యం దుష్టగ్రహాదయో పీక్షితుం స్పృష్టుమపి న శక్నువన్తి తస్య దేవదేవస్య శిశోః కణ్ఠసీమ్ని, మణిమ స్త్రపూతం రక్షాబన్ధనం తన్నాతా బబన్ధ. దుష్టగ్రహ బాధానివారణార్థం బబన్ధే తిభావః.

తా॥ ఎవ్వఁడీ సకలలోకములను సుఖముగ రక్షించుచుండెనో, యెవ్వనిఁ దాకుటకుం గూడ భూతప్యేతాది దుష్టశక్తులకు శక్తిలేదో శిశుగూవుడై యున్న యా దేవ దేవుని మెడలో నాతని తల్లి మణిమస్త్ర పూతమైన తామేతును దుష్టగ్రహ బాధానివారణార్థమై గట్టెను.

౩౩. ఆజస్ర మౌష్ఠ్యం తనుతే దినేశః

సమస్త స్పృశిన్ధితి నాశ హేతోః,

యవ్యః ఖావేణ విభో న్సుఖంసోఽ

స్వాప్నీ ద్ద్యః స్త్యన్తిక మాదిదేవః.

వ్యా :- ఆజస్రమితి :- సమస్తస్య సర్వస్య జగతః సృష్టిస్థితి నాశానాం సృష్టిస్థితిలయానాం, హేతోః కారణభూతస్య, యస్య విభోః దేవదేవస్య, ప్రభావేణ మహిమ్నా దినేశః సూర్యః, ఆజస్రం సస్త్రతం.

బౌద్ధ్యం ఉష్ణం తేజః. తనుతే విస్తారయతి, సః ఆదిదేవః పరమాత్మయాపో
బాహుకః, హసన్త్యాః జ్వరధానికాయాః, అన్తికం సమీపే, సుఖం అస్మా
ప్రీత్ సుష్మాప. “అజ్వరధానికా జ్వరశకట్య పిహసన్త్యపి [హసన్త్యపి]
ఇత్యమరః. స్పష్ శయే ఇతి ధాతోర్లుజ్ఞః

సృష్టి స్థితిలయ కర్తుః యస్య దేవస్య మహిమ్నా, అథవా
ఆజ్ఞయా నూర్యోఽపి స్వీయ ముష్ణం తేజః సన్తతం ప్రసారయతి,
సః దేవః ఇదానీం హసన్తీ సమీపే సుఖం నిద్రాతిస్మ,

తా॥ ఏ దేవుడి ప్రపంచమును పుట్టించి, పెంచి, తుదకు నాశ
ముఁ గూడఁ గావించుచుండెనో, యెవ్వని మహిమచే నూర్చుఁడుఁ
గూడ తన వేడికాన్తిని వెదజల్లుచుండెనో, యా దేవుడివ్వుడు మానవ
బాలుఁడై చలిని బోగొట్టుకొనుటకు వెచ్చని కుంపటిదగ్గర నిద్రించు
చుండెను.

“భీమాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి నూర్యః” అని శ్లోతివచనము.

34. ముదన్విత స్సన్తత సాక్షితత్వ
మద్వైత మాత్మీయ మథాఽతనిష్ఠ,
స్తనన్థయో మంజుల నిర్వికార
దృష్ట్యా స అన్దోలన రమ్య మశ్చే,

వ్యా :- ముదన్విత ఇతి :- అథ అనన్తరం, సః స్తనన్థయః
అర్భకః ఆన్దోలనేన చలనేన రమ్యే మనోహరే వశ్చే పర్కజ్కే, డోలి
కాశయన ఇత్యర్థః ముదాప్రీత్యా అన్వితః యుక్తః, మంజులాసున్దరా
నిర్వికారా వికృతిరహితా యా దృష్టిః సీఘ్రణంతయా, నిర్మలనిర్వికారా
నన్దదృశే త్యర్థః ఆత్మీయం స్వీయం. అద్వైతం భేదరహితం, సన్తత
సాక్షి తత్త్వం సతతసాక్షి భావం, అతనిష్ఠ అతనోత్. విస్తారయామా
సేత్యర్థః. తను విస్తారే ఇతి ధాతోర్లుజ్ఞః.

దోలికాశయనే శయాశః స డిమ్భః నిర్వికారదృశా సర్వం శశ్యన్
స్వీయ మద్వైతం సాక్షిత్వం ప్రకటితకార.

తా॥ ఆత్మకరూపముతోనున్న యా దేవ దేవవుడు ఉయ్యలలో
నుండి యూగుచు నిర్వికారము గ నన్నింటిని జూచుచు. నేను సర్వ
సాక్షిని. నాకేదానితోడను సంబంధములేదు. అను భావమును బోధ
పించుచున్నట్లుండెను.

35. నిజాత్మనో యస్మి కదాపి నాన్య

దృష్టి రవ్యరాజీ సరోజ మాలామ్,

ఐక్షిష్ట తత్రోపరిభాగ బద్ధాం

శిశుః పరివ్రాడివ యోగముద్ఘామమ్,

వా॥ నిజాత్మన ఇతి :- ఆత్మనః ఆత్మకరూపస్య, యస్య దేవస్య,
కదాపి కస్మిన్చిత్సమయేఽపి, నిజాస్వీయా అన్యదృష్టిః అన్యదర్శనం,
సవ్యరాజీత్ సరరాజ, సః శిశుః అర్భకః, తత్ర ఆన్దోలికాయాః, ఉపరి
భాగే ఉర్ధ్వప్రదేశే, బద్ధాం నిబద్ధాం, సరోజమాలాం పద్మస్రజం, పరి
వ్రాట్ సన్యాసి యోగముద్ఘామివ భూమధ్యవీక్షణమివ, ఐక్షిష్ట,
అవశ్యత్. విపూర్వకస్య రాజృదీప్తా నితిధాతోర్లుజ్. ఈక్ష ఈక్షణే
ఇతి ధాతోర్లుజ్. ఉపమాలజ్కారః.

యథా యోగీ యోగముద్ఘాం ధృత్వా అన్యత్కి-ఇచ్చదశశ్య
న్నాత్మానమేవ పశ్యతి, తథా అయ మర్భకః కిమన్యపశ్యన్ సరోజమాలా
మేవ వీక్షమాణ ఆత్మ.

తా॥ సన్యాసి సంతతము యోగముద్రనుబట్టి తన్నుఁదాను
జూచుకొనుచు నానందించును. అట్లే యీ బాలుఁడు కూడ ఉయ్యలకు
మీఁదుగాఁ గట్టఁబడిన పద్మమాలనే చూచుచు నానందించుచుండెను.

36. వ్యోమైకలక్ష్మ్యం స్వదృశం నిపత్య
భూమిం స కృత్యైర్భూ దుర్జనానామ్,
ఖిన్నా మలోకిష్ట దయార్ద్రచిత్తో
మాదేపి బైషిరితి దీనబన్ధుః

వ్యా :- వ్యోమైకేతి :- దయార్ద్ర చిత్తః కృపాపూరిత మనాః
దీనబన్ధుః దీనవత్సలః సః భగవాన్బాలః వ్యోమ గగనమేవ ఏకలక్ష్మ్యం
గగనమేవ ఏకలక్ష్మ్యం ముఖ్యలక్ష్మ్యం, గగనమేవ పశ్యంతీ మిత్యర్థః,
స్వదృశం స్వదృష్టిం, నిపత్య పరిపత్య దుర్జనానాం దుష్టానాం కృత్యైః
హింసాత్మక కర్మభిః బహు లత్య న , ఖిన్నాం దుఃఖతాం వీడితా
మిత్యర్థః, భూమిం ధరణీం, దేవి హేరణి ! మా బైషీః భయం మా
ప్రాప్నుహి, ఇతి ఏవం సాంత్యాయ స్తుత, అలోకిష్ట అపశ్యత్, లోకృ
దర్శనే ఇతి ధాతోర్లుజ్.

“అహం మద్భావతీర్ణః, దుష్టజనకృత్య వీడితాం త్వా మహా
ముద్ధరిష్యామి, త్వం మా బైషీః” ఇతి కథయన్నివ స బాలకః వ్యోమ
గతాం దృష్టిం నిపత్య భూమి మపశ్యత్.

తా! అంతవటకాకాశమునే చూచుచున్న యా బాలుఁడు తన
చూపును మరల్చి తిప్పి, దీనవత్సలుఁడు కృపార్ద్ర చిత్తుఁడు గావున
భూమిని జూచి, ఓ దేవి ! యేల భయపడెదవు. దుష్టజనులచేఁ బీడింపఁ
బడుచున్న నిన్నుద్ధరించుటకే నేనవతరించితిని. భయమును వీడుము.
అని బోధించుచున్నట్లు క్రిందకుఁ జూడనారంభించెను. బాలుని యధో
దృష్టి యిట్లుఁ జేయింపఁబడెను బాలుఁడు కిందకుఁ జూడనారంభించెను.

37. గత్యా స పితం శ్రీమాం

విన్మిత్య పూజాపితృభావ గృహీత్వా
అపిపత ద్దూర స కృత్యైర్భూ
దేవేషు మాత్సర్య ముతవ దేవః.

వ్యా:- గత్యేతి :- దేవః సః దేవరూప స్స బాలకః, కుల
దేవతాయాః పీఠం దేవతామందిరం. గత్వా యాత్వా, విస్మియో వికట
హాసం కృత్వా, పూజాప్రతిమాం పూజార్థం పీఠే క్షిప్తాం దేవతా
సృతీకాం గృహీత్వా స్వీకృత్య, మాత్సర్యం అనూయా, దేవేషు అపి
దేవతాను అపి స్వభావః సహజగుణః, ఇతీవ ఇతి కథయన్నివ, దూరం
అపీవతత్ పాతాయామాస సుదూరం చిత్తే పేత్కర్థః. పత్తగతా వితి
ధాతోః ణ్యంతాల్లుజ్, అనేక చక్రమణాదిలక్షణం బాలకస్యా విరాసీ
దితి ద్యోత్యతే.

తా|| ఆ బాలుడు దేవపూజా మందిరమునుజొచ్చి యచ్చటఁ
బూజార్థమై పీఠమందుంచఁబడిన దేవతావిగ్రహమునుగాంచి, పెద్దగా
నవ్వుచు, దాని నందుకొని, “ఈ దేవతలందుఁ గూడ మాత్సర్యము
సహజగుణము” అని తెలుపునట్లు వానిని దూరముగ విసరెను. తాను
దేవుడు. అవియు దేవతారూపములే కావునఁ దాను వానినిఁ జూచి
సహింపలేక యీ పని చేసెనని కవియాశయము. ఈ వర్ణనముచే నా
బాలకునకు ప్రాకుట నడచుట మున్నగుచేష్ట లారంభమైనవని చెప్ప
వచ్చును.

38. ముహు ర్మథేచ్ఛం కృతమన్దహసై
ర కామతః కల్పిత ముగ్ధ కృత్యైః,
అవ్యక్తవాదై ర్నిజశైశవం సో
బభ్రాజ దేవం ప్రియమివాఢ్యయోగీ.

వ్యా:- ముహురితి :- సః అర్భకః, ముహుః పునః పునః
యథేచ్ఛం, కృతాః మే మన్దహాసాః దరహాసితాని త్యైః, అకామతః
అసంకల్పతః కల్పితాని కృతాని ముగ్ధాని సున్దరాణి యాని కృత్యాని
కారాణి త్యైః, అవ్యక్తాః అస్పష్టాః యే వాదాః సమ్భాషణ వచనాని
త్యైః, ఏవం ఇత్థం, స్వశైశవం, స్వీయం శిశుత్వం, అఢ్యయోగీ యోగీ

శ్వరః స్వమివ ఆత్మాన మివ అబ్రభాజత్ వ్రకాశయామాస. ఉపమా
లక్ష్మీరః భాజ్యదీప్తావితి ధాతోః ణ్యంతాల్లుజ్. జి “భాజభాసభాషే”
త్యాదినా ఉపధా హ్రస్వాభావే ఏతద్యూపమ్.

తా|| నిష్ఠాతుడైన యోగీంద్రుడు మాటి మాటికిఁ దనలోఁ
డానే నవ్వుకొనుచు, సంకల్పము లేకున్నను ఏవో మంచిపనులను
గావించుచు, తనలోఁదానే యస్పష్టముగ గొణుగుకొనుచు జీవించునట్లు
ఈ బాలుఁడుకూడ ముసిముసినవ్వులు నవ్వుచు చిత్రవిచిత్రములైన
చేష్టలఁజేయుచు, వచ్చీరాని పలుకుల నస్పష్టముగఁ బలుకుచు, దన
పై శవదశను బ్రకాశింపఁ జేసెను.

39. ఆహ్వయి తాతేన స జీవకేతి

యదా స్ఫురద్ జ్ఞానవివృత్తకణ్ఠః,

తదాఽగమ ద్ద్రాక్ష్మితు రఙ్కుదేశం

స్మిత్యాప్రభు ర్భక్త జనానుకూలః.

వ్యా :- ఆహ్వయితి :- యదా యస్మిన్సమయే, తాతేన
స్వపితౄ, “తాతస్తు జనకః పితా” ఇత్యమరః. జీవక! చిరజ్జీవిన్ !
ఇతి ఇత్థం, ఆహ్వయి ఆహూతః, తదా తదానీ మేవ, స్మిత్యా విహస్య,
స్ఫురత్ వికసత్ యత్ జ్ఞానం తేన వివృత్తః పరావృత్తః కణ్ఠః గళః
యేన సః, భక్తజనానాం ఆశ్రితానాం. అనుకూలః అనుయాయీ, సః
ప్రభుః బాలకయాపో దేవః, వితుః స్వజనకస్య, అఙ్కుదేశ ఊరుభాగం,
ద్రాక్ శీఘ్రం. అగమత్ జగమ, గమ గతా వితి ధాతోర్లుజి బ్రుదిత్వా
దశరూపమ్.

యదా స్వపితా చిరజ్జీవిన్నితి తం బాలక మాజుహువ తదా
స బాలః స్మయమానః స్వపితౄ రఙ్కుసీమాన మారోహతి, అయం పితా
ఇయం మాతా ఇత్యాదికం జ్ఞాన మావిర్భవతి. తేన ధ్వనిమాత్రేణ
జ్ఞాత్వా, స్వగ్రీవాం పరావృత్త్య. తం వశ్యన్ హసతీతి భావః.

తా॥ ఓ చిరంజీవీ ! యని తన తండ్రి తన్నుఁ బిలువఁగ నే, నవ్వుచు
వచ్చిగాని జ్ఞానముతోఁ దన తండ్రి తన్నే పిలుచుచుండెనని మెడత్రిప్పి
పోల్చుకొని, భక్తజనానుకూలఁడగు నా బాలదేవుఁడు వేగముగా తన
తండ్రి తొడపై కూర్చుండెను.

40. ప్రశస్తయోగాన్విత జాతకస్య
బాలస్య లోకోత్తర లక్షణస్య.
మౌహూర్తికా స్తస్య ముదా యథార్థ
మదీపరం స్తారక నామధేయమ్.

వ్యాఖ్య :- ప్రశస్తేతి :- ముహూర్తం కాలవిశేషం యే జానన్తి
తే మౌహూర్తికాః, దైవజ్ఞాః, ప్రశస్తాః ప్రశేష్టాః యే యోగాః,
రాజయోగా ఇత్యర్థః, తైరన్వితం యుక్తం జాతకం జాతక చక్రం యస్య
తస్య, లోకోత్తరాణి అతిశేష్టాని లక్షణాని చిహ్నాని యస్య తస్య,
బాలస్య శిశోః, ముదా ప్రీత్యా, యథార్థం సార్థకం, తారక ఇతి నామ
ధేయం నామ అదీధరన్ ధారయామానుః, ధృష్టాధారణ పోషణయోః
ఇతి ధాతోః ణ్యంతాల్లజ్.

దైవజ్ఞాః తస్య బాలకస్య జాతక కుణ్డల్యాం ప్రశస్తాన్ రాజ
యోగాన్, శరీరే దివ్యాని లక్షణాని చ పరిశీల్య, తస్య తారక ఇతి
యథార్థం నామ చక్షుః, వారయతి సంసారసాగరా త్సర్వానితి తారక
పదసార్థః. సంసారిణ స్తారయితు మవతీర్ణస్య అస్య తారక నామ
ధేయం సముచిత మితి మత్వా తథాఽకార్షురితి భావః.

తా॥ జ్యోతిష్కులా బాలకుని జాతక చక్రమును బరిశీలించి,
యందలి రాజయోగములనుగాంచి, యా బాలకుని శరీరావయవము
లందలి లోకోత్తర సాముద్రిక లక్షణములను దిలకించి, యితఁడు లోకము
నుద్ధరించుట కుద్భవించిన మహామహుఁడని నిశ్చయించి, వానికిఁ 'దారకుఁ'
డను సార్థకనామమును గావించిరి.

ఇట్లా బాలకునకు నామకరణ మహోత్సవము జరిగెను.

41. అవాప్తకామం నతతాత్మ తృప్త
మన్నస్వరూపం విభు మప్రబుధ్య.
మాతా సుతం జానుచరం దివేశం
త మాశిశత్పాయస ముత్సవేన.

వ్యా :- అవాప్తేతి :- మాతా జననీ, జానుచరం జానుభ్యాం
చరంతం, తం సుతం కుమారం, అవాప్తాః సమ్రూప్తాః కామాః వనో
తథాః యేన తం, సమూర్ణ కామ మిత్యర్థః, సతతం సంతతం ఆస్మినా
తృప్తం, ఆత్మదర్శనానన్దిత చిత్త మిత్యర్థః, అన్నమేవ స్వరూపం యస్య
తం, “అద్యతేతి చ భూతాని తస్మాదన్నం తదుచ్యత ఇతి శ్రుత్యా
అన్నస్వరూప మిత్యర్థః. ఈశం ఈశ్వరం విభుం పరమాత్మానం,
అప్రబుధ్య అజ్ఞాత్వా, దివా అహని, శుభేషమయ ఇత్యర్థః. ఉత్సవేన
ఉత్సవం కృత్వా. పాయసం క్షీరాన్నం, ఆశిశత్ పాయయామాస,
అన్నప్రాశనోత్సవం చకారేత్యర్థః. అశ భోజనే ఇతిధాతోః ణ్యంతాల్లజ్ఞోః
తస్య ప్రత్యవసానార్థత్వాత్ అణౌకర్తుః సుతస్యణౌ కర్మత్వం, తద్వాచ
కాత్ ద్వితీయా చ.

నిశ్యత్తృప్తం పూర్ణకామం అన్నరూపం పరమాత్మానం త
మజ్ఞాత్వా తస్య జననీ సామాన్యబాలక ఇతి బుద్ధ్యా శుభే లగ్నే పాయ
సేన అన్న ప్రాశనోత్సవం చకార.

తా॥ ఈ బాలుడు పూర్ణ కామం నిత్యత్వపుడు అన్నస్వరూ
పుడు నగు పరమాత్మయే యని గ్రహింపలేక, సామాన్య బాలకుని
గాఁదలంచి, ముఱుకులతోఁ బ్రాకుచున్న వయసురాగానే యాతరకు
నకుఁ దత్తి సుముహూర్తమునఁ బాయసమును దినిపించెను.

42. ఏకం పిబన్మాతృపయోధరం స

విమర్దయ న్కోమల పాణినాన్యమ్.

నిమిలతాక్ష సుఖపారవశ్యా

దదిద్యుత నిర్గుణ మాతృ తత్త్వమ్.

వ్యా :- ఏకమితి :- సః బాలతారకః, ఏకం మాతృస్తనం జననీపయోధరం, పిబన్ ధయన్, కోమలపాణినా మృదుకరేణ, అన్యః ద్వితీయం మాతృకుచం, విమర్దయన్ వీడయన్, సుఖపారవశ్యాత్ సుఖ పరవశ త్వేన హేతునా, నిమిలితే అక్షిణే యేన సః నిమిలితనయన స్సన్, నిర్గుణం గుణరహితం ఆత్మతత్త్వం స్వయాధార్థ్యం అదిద్యుతతో ద్యోతయామాన, ద్యుత దీప్తావతి ధాతోః ణ్యంతాల్లజ్.

స బాలతారకః స్తన్యపానసమయే ఏకం మాతృస్తనం పిబన్, అన్యం స్వకరేణవిమర్దయన్, సుఖపరవశతయా నిమిలిత నేత్రయుగ లస్సన్, నిర్గుణ మానస్తరూపం నిజతత్త్వం నిరూపయామాన, ఆత్మ స్తనస్థయస్య అన్యస్తన స్పర్శనరూపా సహజచేష్టా వర్ణితా.

తా|| ఆ బాలతారకుడు తల్లిపాలు ద్రావుచు నొకచేతితో గెండవ స్తనమును దాకుచు, నానందపరవశుడై నిమిలితాక్షుడై తన నిర్గుణానంద తత్త్వమును బయటికిఁ జాటుచున్నట్లుండెను.

43. హితాహితం సోఽవిగణయ్య నిత్యం

సాక్షిస్థితిం ప్రాప్య మహానుభావః,

అకాశవత్కల్పితరూప ఉర్వి

దేవాత్మజోఽభూ ద్భువనైక వన్ద్యః.

వ్యా :- హితాహితమితి :- మహాన్ అనుభావో మహిమా యస్య సః, భువనేషు లోకేషు ఏకవన్ద్యః ముఖ్యాయా సమగ్గురణ యోగ్యః ఏకే ముఖ్యాన్యకేసలా ఇత్యుయః సః ఉర్విదేవాత్మజః భూసుర

పుత్రైః తారకః, హితంచ అహితంచ హితాహితం ఇష్టానిష్టే విప్రతిషి
ద్ధంచా నధికరణవాచీ త్యేకవద్భావః అవిగణయ్య అసంఖ్యాయ, నిత్యం
స్వదా, సాక్షిస్థితిం సాక్షిత్వం, ప్రాప్త్య లభ్యా, ఆకాశవత్ గగన
వివ కల్పితం రూపం యస్య సః నిరాకారోఽపి రూపవా ని వేత్సర్థః.
అభూత్ బభూవ, భూసత్తాయామితి ధాతోర్లుజ్.

తా॥ ఆ తారకుడు లోకైక నమస్కృతుడు, మహానుభావుడు
అందుచేతనే యాతడు మేలు కీడు అని చూడక, వానిని వట్టించుకొనక
నిత్యము వానినన్నింటిని జూచుచు వానికి లోబడక, సాక్షిభూతుడై
ఆకాశముపలె రూపములేనివాడై నను రూఃధారియై మెలగుచుండెను.
ఆకాశమునకు రూపములేదు. దానికి దలమలినత్వాదులు భ్రాంతికల్పి
తములు. అట్లే యాత్మకును రూపములేదు. అందుచే “ఆకాశ శరీరం
బ్రహ్మ” అను వచనము వసిద్ధమైనది.

44. ముఖే పదాఙ్గుష్ఠ మసౌ నిధాయ

స్వభావ రమ్యామల దీర్ఘదృష్టిః,

విస్మృత్య తీక్ష్ణ తుభ మర్దితోఽప్య

క్రీడిన్మహానన్దపయోధి మగ్నః.

వ్యా :- ముఖియతి :- అసౌ బాలతారకః, పదస్య పాదస్య,
అఙ్గుష్ఠం ప్రథమాఙ్గులిం, ముఖే వక్త్రే, నిధాయ నిశ్చిప్య, స్వభావేన
ప్రకృత్యా రమ్యా సుందరా అమలా నిర్మలా దీర్ఘా విశాలా దృష్టిః
యస్య సః, తీక్ష్ణాం తీవ్రాం, అత్యధికా మిశ్యర్థః. తుభ తుదాభిధాం
విస్మృత్య, అర్దితోఽపి వీడితోఽపి, మహానన్ద ఏవ పయోధిః సాగరః
తస్మిన్ మగ్నః నిమగ్నః, అక్రీడిత్ అపేలత్, క్రీడ్యవిహారే ఇతి
ధాతోర్లుజ్.

స్వపాదాఙ్గుష్ఠం ముఖే నిధాయ ప్రకృతి రమ్యయా నిర్మలయా

దృశా సర్వం పశ్యన్ తుత్పిడితోఽపి తాం బాధా మవిగణయ్య,
బ్రహ్మనన్ద మనుభవన్ స తారక అఫేల దితి భావః.

ముఖే స్వాశ్శుష్ట నిక్షేపణం బాలస్వభావ ఇతి నిరూపయామాస
మహాకవిః అత్ర, “కరారవిన్దేన పదారవిన్దం ముఖారవిన్దే వినివేశ
యస్తమ్, వటస్య పత్రస్య పుటే శమానం బాలం ముకున్దం మనసా
స్మరామి” ఇతిశ్లోకః స్మర్యతే.

తా|| ఆ తారకుడు తన కాలి బొటవేలిని నోటియందుంచు
కొని, స్వభావనుందతము నిర్మలమునగు తన చూపుతో నన్నింటిని గనుచు
నాకలి బాధను గూడ లెక్కింపక బ్రహ్మనందము నందుచు నాడుకొను
చుండెను.

45. తదున్నసం సున్దర మన్దహాసం

ప్రసన్న మత్యంత విశాలనేత్రమ్,

చారు స్ఫుటామ్భోజ సదృశ వక్త్రం

సదాన్వ బోభూయి సగోత్రదృగ్భిః.

వ్యా :- తదున్నసమితి :- ఉన్న తానాసికా యస్మిన్తత్ ఉన్న
సం ఉన్నతనాసికం, బహుప్రీహా “ఉపసర్గాచ్చ” ఇతి నాసికాన్త
బహుప్రీహేః అచ్ సమాసాన్తః తత్సం నియోగేన నాసికాశబ్దస్య
నసాదేశశ్చ. సున్దరః మనోహరః, మన్దః దరః, హాసః యస్మిన్ తత్,
తత్ ప్రసిద్ధం చారు సున్దరం, స్ఫుటా వికసితం, యత్ అమ్భోజం
సదృశం, తేన సదృశం తుల్యం, వక్త్రం ముఖం, స గోత్రదృగ్భిః బాన్ధవ
దృష్టిభిః, సదా నిత్యం, అన్వబోభూయి అన్వభూయత. సగోత్రబాన్ధవ
జ్ఞాతి బంధు స్వ స్వజనా స్సమాః ఇత్యమః, అనుపూర్వక భూధాతోః
యజ్జన్మాత్కర్మణి లుజ్, అను పూర్వకో భూధాతు స్సకర్మకః.

ఉన్నతి నాసికం విశాలనయనం శుదరహాసం సద్యోవికసితామ్భోరు
హాసమాసం తస్య తారకస్య ముఖం దృష్ట్వా బాన్ధవా నిత్యం ముముదుః.

తా॥ ఆ తారకుని ముఖము మిక్కిలి అందమైన అప్పుడే వికసించిన తామరపూవువలె నున్నది. ముక్కు ఎత్తుగ సోగగా నుండెను. కన్నులు వెడల్పుగ నుండెను. చిఱునవ్వుతో కలకలనాడు నా తారకుని ముఖమును జూచుచు బండ్లజనులు నిత్యమా నందించుచుండిరి.

46. త్రాతార మేవార్దయతి పృథ్విత్యా
కృతోపకారం న విచార్య మూఢః,
సద్దష్ట మాత్రజ్ఞిత చూచుకేనాఽ
బోబుధ్య భీష్టం శిశునేతి లోకః.

వ్యా :- త్రాతారమేవ స్వరక్షకమేవ, అర్దయతి పీడయతి, ఇతి ఏవం, సద్దష్టం దస్తపీడితం యత్ మాత్రః స్వజనన్యాః అజ్ఞితం పూజ్యం చూచుకం స్తనాగ్రం యేన తే, శిశునా బాలకేన, లోకః జనసమూహః అభీష్టం అత్యంతం, అబోబుధి బోధితో బభూవ. బుధ అవగమనే ఇతిధాతోర్య జన్తాల్లజ్.

అసౌ బాలకః శ్వశ్వ స్తన్యదాయన్యాః స్వజనన్యాః స్తనాగ్రమేవ దస్తై సద్దష్ట్య, లోకః ఏవమేవ కృతోపకారం త్రాతారమేవ పీడయతీతి భావం బోధయతి.

తా॥ మూర్ఖులొకము తమ మూఢబుద్ధిచే దమకుపకార మాచరించినవారికే, తన్నుఁ గాపాడినవారికే యవకార మాచరించుచుండును అను భావమును లోకమునకు బోధించుచున్నట్లు, ఆ తారకుఁడు తల్లి పాలుద్రావుచున్న సమయమున నప్పుడవుడు ఆమె స్తనాగ్రమునే కఱచుచుండెను. బాలకుల స్వభావము నీకవి చమత్కారముగ వర్ణించెను.

47. యోవేదనిశ్వాసయతీ వృషుప్తం
జానాతి యో యం న హి వెత్తిలోకః,

అమ్మపదం శక్యత ఏష వక్తుం
మాతేతి మగ్నప్రమదార్ణవేభూత్

వ్యా :- య ఇతి :- యః, వేదాః శ్రుతయః ఏవ నిశ్వాసాః
నిశ్వాసమరుతః తైర్మృతః యుక్తః వేదప్రకాశభూమిరిత్యర్థః “యస్య
నిశ్వాసితం వేదాః” ఇత శ్రుతిః ప్రమాణమ్. యః సమస్తా సర్వం
జానాతి, సర్వజ్ఞ ఇత్యర్థః. యం, లోకః జనః సహివేత్తి సజానాతి,
ఏషః ఏతాదృశః, అసౌ బాలకః అమ్బ ఇతి పదం మాతా ఇతి శబ్దం,
వక్తుం కథితుం శక్యతే శక్నోతి, ఇతి, మాతా తస్య జననీ. ప్రమదార్ణవే
ఆనందసాగరే మగ్నా నిమగ్నా, అభూత్ ఆసీత్.

తా॥ ఎవ్వని నిట్టూర్పలే వేదములయ్యెనో, యెవ్వఁడీ సర్వ
ప్రపంచము నెఱుఁగునో, యెవ్వని నీలోకము మాత్రమెఱుఁగదో యా
దేవదేవుఁడే తారకుఁడై తనకుజన్మించి, యమ్మా ! యని పిలుచుటకుఁ
బ్రయత్నింపఁగ నే, వానితల్లి తన కుమారునకు మాటలువచ్చుచున్న
వనియు, దన్నమ్మాయని పిలిచెననియు, బొంగి యానంద సముద్ర
ములో మునిగిపోయెను.

48. అమ్బన్యశబ్దో నహి వాక్రప్రపజ్ఞో
పునః పునః పజ్జజనేన భాణ్డ్యః,
అమ్మే త్యుచిత్యా మహిమాన మన్య
జనాంస్తదా వీవద దర్భకోఽసౌ.

వ్యా :- అమ్మేతి :- వాక్రప్రపజ్ఞో సారస్వతే. పజ్జజనేన మను
ష్యేణ, “స్యః పుమాంసః పజ్జజనాః పురుషాః పూరుషానరః” ఇత్యమ
రః, పునః పునః భూయో భూయః, భాణ్డ్యః వాచ్యః, అమ్బన్య శబ్దః
అమ్బశబ్దాదన్య ఇతర శబ్దః, సహి నా స్తిభిలు, ఇతి ఇత్థం, బోధయన్,
అమ్బ ఇతి ఉచిత్యా అమ్మే త్యుక్త్యా, అన్య అమ్బశబ్దన్య, మహి
మానం ప్రభావం, తదా తే శవే, అసౌ అర్భకః అయం బాలతారకః,

జనాన్ మనుజాన్, అవీవదత్ బోధయామాన, వదవ్యక్తాయాం వాచీతి
ధాతోర్ణనాల్లుజ్.

సర్వైర్మానవైః పృథమతః సర్వా స్వవ్యవస్థాసు ముహూర్ముహూః
అమ్బాశబ్ద ఏవ ముఖాన్నిస్సరతి, నాన్య శబ్దః, ఇతి తస్య శబ్దస్య
మహిమానం బోధయన్నివ స తారకః అమ్బేత్య వాదీత్.

తా॥ ముందుగ మానవులన్ని యవస్థలందును “అమ్బా”
యనియే పలుకుదురు. మాటలు వచ్చుటకు ముందమ్మాయనుపదమే
నోటినుండి వచ్చును. కావున శబ్దజాతములో నాపదమే ముఖ్యమయిన
దని దాని మహిమ సందర్శకును దెలుపునట్లు బాలతారకుడు తల్లిని
అమ్మాయని పిలువ నారంభించెను. అనగా దారకునకు మాటలు
వచ్చుచుండెను. అని భావము.

49. వక్కాలకాలజ్ఞత ఫాలభాగం

బన్ధా నిదిత్వా కృతమన్దహాసమ్,
యనన్తముత్థాతు మమం విలోక్య
మోదార్ణవే సా జననీ న్యమాజ్ఞీత్,

ప్రశ్న :- వక్కాలిః క్షక్తిః కుటిలైః అలక్తైః చూర్ణకున్తలైః
అలక్ష్మితః భూషితః ఫాలభాగః ఫాలదేశః యస్య తం, బన్ధాన్ బన్ధజ
నాన్ నిదిత్వా విజ్ఞాతు, కృతః మన్దహాసః పరమాసితం యనతః ఉత్థా
తుం ఉత్థానాయ, యనన్తం యతమానం, అముం బాలకం తాతకం,
విలోక్య నీక్ష్య, సా జననీ మాతా. మోదార్ణవే ఆనన్దసాగరే, న్యమ
జ్ఞీత్ న్యమజ్ఞీత్, నిపూర్వక మన్త ధాతోరుజ్.

కుటిలకున్తలాలజ్ఞత ఫాలభాగం “ఆగన్తాన్బన్ధాన్ నిజ్ఞాయ
హసన్తం ఉత్థానాయ కృతయత్నం తం తారకం నీక్ష్య తస్య జననీ
పరమానన్ద మవాప.

తా॥ ఆ తారకుని నుదురు వంశరముంగురులతో నందముగా నుండెను. ఆతఁడు బంధువులురాగానే వారిని బోల్చుకొని చిన్నగా నెప్పుచుండెను. మాటిమాటికి నిలబడుటకు యత్నించుచుండెను. ఇట్టి పుత్తునిగాంచి యాతని లల్లి మిక్కిలి యానందించుచుండెను.

50. ప్రత్యగ్రసాన్దానత కైశికేన
తమో రజస్స్వోష్ఠతలేన సత్త్వం,
స్మితేన బాలోఽనిశచిర్దుష్కోఽప్య
ధా వీలయా లోకవిడమ్బునాయ.

వ్యా :- ప్రత్యగ్రేతి :- బాలః శిశుః తారకః, అనిశం సత్త్వతం, నిర్దుష్కోఽపి సత్త్వాదిగుణరహితోఽపి, వీలయా విలాసేన, లోకవిడమ్బు నాయ లోక వశ్చనార్థం. ప్రత్యగ్రం నూతనం సాన్ద్రం స్నిగ్ధం ఆనతం నయం వక్రమిత్యర్థః. యత్ కైశికం కేశవక్షః తేన, తమః తమో గుణం, స్వస్య ఓష్ఠతలేన దత్తచ్ఛదేన, రజః రజోగుణం స్మితేన హసి తేన, సత్త్వం సత్త్వగుణంచ, అథాత్ దధార. దుధాఞ్ ధారణపోషణ యోరితి ధాతోర్లుక్.

నిర్దుష్కోఽపి స తారకః నీలకేశ భారణ తమః, శోణాధరేణ రజః ధవళస్మితేన సత్త్వంచ దధార. అనేనాస్య బాలకస్య కేశపాశః తమ ఇవ నీలవర్ణః, అధరః రజ ఇవ రక్తవర్ణః, హాసః సత్త్వమివ ధవళవర్ణః అభూదితి భావః.

తా॥ ఆబాలుడైన తారకుఁడు లోకవిడంబనమునకై గుణవిహీ నుడయినను, కేశముచే దమోగుణమును, పెదవులచే రజోగుణమును చిఱుకప్పుచే సత్త్వగుణమును ధరించెను. అనగా నాతని జట్టు వంశరలు తిరిగి దట్టముగ నున్నగ నల్లగనుండెను. పెదవులు ఎఱ్ఱగాను నవ్వు, తెల్లగాను నుండెనని భావము.

51. స్వాత్స్వపనిమ్న స్కల శ్చరాణాం
 బుభుక్ష పరతన్త్ర జీవః,
 అసోషపిష్టే త్యురసి స్వమాతు
 రసా వతన్ద్రోఽపి పయాంసి పీత్వా.

వ్యా :- స్వాదితి :- చరన్తి చరాః జజ్ఞమాః పాణినః, తేషాం
 సకలః సర్వః, స్వప్రాణి సమూహ ఇత్యర్థః. పాన్యః బహుశః, బుభు
 క్షాయాః అశనా మాః పరతన్త్రః, అధీనః జీవః జీవనం యస్మిన్, స్వాపనిమ్నః నిద్రాధీః. స్వాత్ భవేత్, “అధీనో నిమ్న ఆయత్”
 ఇత్యమరః, ఇతి ఇత్థం బోధయన్నివ అసా బాలః, అతన్ద్రోఽపి సిద్ధా
 విరహితోఽపి, “తన్ద్రో నిద్రాప్రమీలయో” రిత్యమరః. తన్ద్రో తన్ద్రా
 సమార్థకే ఇతి శేషః, పయాంసి క్షీణం స్వస్య మిత్యర్థః. పీత్వా పీయ,
 స్వమాతుః స్వజనశ్చ, ఉరసి వక్షసి, అసోషపిష్ట అశేత. స్వప్
 ధాతోర్మజన్తాల్లుచ్ఛ్.

సర్వేపి జజ్ఞమాః పాణినః క్షుత్పరతన్త్రా నిద్రాధీనాశ్చ భవేయు
 రితి సత్యం బోధయన్నివ అసా బాలకః మాతు స్వస్యం పీత్వా తస్య
 ఏవోరసి సుష్మాపేతి భావః

తా ఆ బాలుఁడు తల్లిపాలు కడుపారఁ ద్రాగి యామె రొమ్ము
 ముపై నే నిద్రించుచు లోకములోఁ దలచుగ సర్వప్రాణిజాతము ఆకలి
 దప్పికలకు లోనగును సుమా! అను సత్యమును బోధించుచున్న
 టుండెను.

52. ఆయాహి పుత్రేతి యదా వ్యవితా
 హతన్త్రదాఽసా కరతాల కర్తా,
 అజ్ఞమిష్టాస్థిర మాపురక్ష్య
 ద్యయస్మి తస్యః ఏతు రజ్జుదేశమ్,

వ్యా :- ఆయాహీతి :- కరాభ్యాం కరతలాభ్యాం తాలస్య
కాలక్రియామానస్య శబ్దస్య కర్తా తేన, "తాలః కాలక్రియామానః"
మిత్యమరః. స్వపితా స్వజనకేన, యదా యస్మిన్కాలే, పుత్ర!
కుమార ! ఆయాహి ఆగచ్ఛ, ఇతి ఇత్థం. ఆహూతః ఆకారితః తదా
తదాసీం, అసౌ తారకః స్మితాస్యః హాసాలజ్ఞత ముఖమండలస్సన్,
అస్థిరే చలితే నూపురే మజ్జరే యస్మిన్ తత్ అజ్ఞిద్వయం పాదయు
గలం యస్యసః, పితుః జనకస్య, అజ్ఞదేశం ఊహదేశం అజజ్ఞమిష్ట
అగాత్ - ఆరురోహేత్సర్థః. గమ్ గతా వితి ధాతోర్యజన్తాలుజ్.

హే పుత్ర ! ఇత ఆయాహీతి కరతలద్వయేన శబ్దా కుర్వన్
స్వపితా యదా త మా హూతవాన్ తదా స తారకః స్మయమానః
శిష్టత నూపురద్వయస్సన్ స్వపితు రజ్ఞమారురోహేతి భావః

తా ! ఓ కుమారా ! ఇటు రమ్మని, తన తండ్రి, చేతులతో
చిటికలు వ్రేయుచుఁ జప్పట్లు చరచుచు దన్నుఁ బిలువఁగ నే యాతార
కుఁడు నవ్వుచుఁ గాలి గజ్జెలు చప్పుడుచేయుచుండ నేగి తన తండ్రి
తోడపైఁ గూర్చుండెను.

53. ఇత స్తత సున్దరలోఽదృష్టి
రవ్యక్త ముగ్ధామృత కణ్ఠనాదః,
జమ్బూలసం లగ్న మనోహరాజ్ఞో
ద్విహాయనో బాల్యమదాదధిష్ఠే.

వ్యా :- ఇత స్తత ఇతి :- ఇత స్తతః పరితః, సున్దరా మనోహరా
తోలా చవలా దృష్టిః యస్య సః, అవ్యక్తః అస్పష్టః ముగ్ధః సున్దరః
అమృతమివ మధురః కణ్ఠనాదః కణ్ఠస్వరః యస్య సః, జమ్బూలేన పజ్జేన
జమ్బూలః పజ్జోఽస్త్రీ శాదోరమా ఇత్యమరః. సులగ్నం సం
లిప్తం మనోహరః సునరం అజా యస్యసః, ద్విహాయనః వత్సరద్వయ

పరిమితవయాః, స తారకః, బాల్యం బాలత్వం చావల్య మిత్యర్థః. అదా
దధిష్ఠ అధితఘో. దద్ ధాతోర్యజ్ఞాల్లుజ్.

తా|| ఇటు నటు సందముగఁ జూచుచు, నవ్యక్త మధురముగఁ
జూచుచు, ధూళిధూసరిత సుందర గాత్రుండై రెండువత్సరములీడుగల యా
బాలుఁడు చిలిపిచేష్టల వాఁడాయెను.

54. భూత్వా యథేచ్ఛం ప్రకృతే రధీనో
నానావిధా విహిత మూఢచేష్టాః,
న నత్య దివ్యస్థితి మాత్మన స్సోఽ
హసి ద్విలాసాయ సదాచలోఽపి.

వ్యా :- భూత్వేతి :- సః తారకః. సదా నిత్యం, అచలోఽపి
చలనాది లక్షణవిహితోఽపి యథేచ్ఛం స్వేచ్ఛయా, ప్రకృతేః మూల
ప్రకృతి రూపమాయాశక్తేః, అధీనోభూత్వా పశవ రీసన్, నానా
విధాః బహు ప్రకారాః విహితాః ఇవాలోక సమ్బన్ధినీః మూఢాః
ముగ్ధాః చేష్టాః క్రియాః, స నత్య విస్తార్య, ఆరభ్యేత్కర్థః. ఆత్మనః స్వస్య;
దివ్యస్థితిం దేవతానుభావం, అహసీత్ తత్యాజ ఓహాత్ త్యాగే ఇతి
ధాతోర్లుజ్.

తా|| ఆ తారకుఁడు చలనాది లక్షణములులేని యాత్మగూఢుఁ
డయినను ప్రకృతికి లొంగినవాడై బహువిధములు నై హితములనగు
మూఢచేష్టలను గావించుచుఁ దన దివ్యత్వమును మఱచి తిరుగుచుండెను.

55. కుమారక స్సమ్య చిచత్స్వరూపం
ద్వశౌ ప్రగల్భోఽతి తిరాయదన్య
సదా సదధ్రాయ దసా సగర్భ్య
నశశ్రమ త్ప్రియకులం మహిమ్నా

వ్యా :- కుమారక ఇతి :- కుమారకః బాలతారకః స్వరూపం
స్వాకారం, సమ్యచిచత్ సమ్యక్ పుష్టమకరోత్. వర్ధయ్యమానః

త్వర్థః, అస్య కుమారస్య, దృశౌ నేత్రద్వయం, ప్రగల్భః ప్రాగల్భ్యం
 అతి తిరాయత్ ఫేలయామాస, అసౌ కుమారః సగర్భ్యాన్ సోదరాన్,
 సదా సర్వదా, అసగ్రధాయత్ అను సృత్వాగచ్ఛత్. మహిమ్నా
 న్యవభావేణ స్వీయకులం, అశిశ్రియత్ శోభాయుక్త మకార్షీత్,
 సమీచి - ఇత్యస్మాల్లజ్ అచిచిత్. తిరాయి - ఇత్యస్మాల్లజ్ అతితి
 రాయత్. సగ్రధాయి - ఇత్యస్మాల్లజ్ అసగ్రధాయత్. శ్చాయి -
 ఇత్యస్మాల్లజ్ అశిశ్రియత్.

తా॥ ఆ తారకుడు తనరూపమును జక్కగ వృద్ధిపందునట్లు
 గావించెను. వాని నేత్రములు ప్రాగల్భ్యమును ప్రాధతను జూపు
 చుండెను. ఆతడు తన సోదరుల ననుసరించి తిరుగుచుండెను. ఆతడు
 తన మహిమచే తన కులమంతయు శ్రీమంతమగునట్లు గావించెను.

56. నఖాగ్రవజ్రై రలకేన్ద్రనీలై
 రోష్ఠప్రవాలేన సదన్త తారైః,
 పత్పిఞ్చశఖానననేత్ర పద్మా
 ల్యై వాచకానీ న్మణి పుష్పరాశిః.

వ్యా :- నఖాగ్రేతి :- సః కుమారః. నఖాగ్రాణి ఏవ వజ్రాణి
 తైః, అలకాః కు సలా ఏవ ఇన్ద్రనీలాః ఇన్ద్రనీల మణయః తైః, ఓష్ఠః
 రదనచ్ఛద ఏవ ప్రా లః తేన, దన్తా ఏవ తారాః. మాక్తికాని తైః,
 పద్ పాదా, పిఞ్చశఖాకరా, ఆననం ముఖం, నేత్రనయనే, ఏవ
 పద్మాని, తేషాం ఆల్యా పజ్జ్కా, మణిపుష్పరాశిరివ మణీనాం రత్నా
 నాం పుష్పాణాం కుసుమానాం చరాశిరివ సమూహ ఇవ, అచకానీత్
 అకాజత్. చకా సృదీప్తావితి ధాతోర్లుజ్, ఉపమాలజ్కారః.

ఆ కుమారుని గోళ్య కొనలు వజ్ర మణులవలె దెల్లగ నుండెను,
 ముంగురు లింద్రనీలమణులవలె నల్లగ నుండెను. పెదవులు పవడముల
 వలె నెఱ్ఱగ నుండెను. దంతమాల ముత్యములవలె దెల్లగ నుండెను.

మఱియు, పాదములు అరచేతులు కన్నులు ముఖము తామరపువ్వుల
పంక్తివలె నుండెను. అందుచే నాతాంకుడు రత్నములు, పుష్పములు
కలిపి పోతపోసినట్లుండెను. ఈ యాపమ్య మెంతయో మనోహరము.

57. ఉదాదకుమ్భం సహసా దృణంతం
నైవేద్య మన్నం ఝటితి గ్రసంతమ్.
త మర్చితం నిగ్రహ ముత్క్షిపంత
మక్షంత మాతా తనయం సమీక్ష్య.

వ్యా :- ఉర్వితి :- ఉరు బృహత్ యత్ ఉదకుమ్భం జలభాణ్డం
ఉదకశబ్దస్య ఉదాదేశః, సహసా శీఘ్రం దృణంతం దారయంతం,
నైవేద్యం నివేదితం దేవతాభ్యః అర్చితం అన్నం పాయసాదికం, ఝటితి
శీఘ్రం, గ్రసంతం అదంతం, అర్చితం పూజితం విగ్రహం దేవతావ్రతి
మాం, ఉత్క్షిపంతం ఉర్ధ్వం విక్షిపంతం, తం తనయం కుమారం,
సమీక్ష్య దృష్ట్వా, మాతా తస్య జననీ అక్షంత క్షమతేస్మై క్షమూష్
సహనే ఇతి ధాతోర్లుజ్.

స కుమారః బాల్యవీవ బృహంతం జలపూర్ణం కలశం ఉద్దదార.
దేవతా నివేదిత మన్నం ఝటితి అగ్రగతే. పూజితాం దేవతా వ్రతి
మాం ఉర్ధ్వం చిక్షేప. బాల్యచావలేన కృతాన్యేవం విధాని కుమార
చేష్టితాని పశ్యంత్యపి మాతా నా కుప్యత్. కిన్తు సహతేస్మై.

తా॥ ఆ తారకుడు బాల్యముండే పెద్ద పెద్ద నీటికడవలను బగుల
గొట్టుచుండెను. నైవేద్యవస్తువులను మ్రింగుచుండెను. పూజింపఁబడిన
దేవతా విగ్రహములను మీఁదకు వినదుచుండెను. ఇన్ని పాడుపనులను
జేయుచున్నను, వాని తల్లి వానిని జూచి, కోపింపక క్షమించుచుండెను.

58. అమమ్రద త్స్వీయమన స్సమా ద
 ప్య పప్రథ త్సత్త్వగుణం పయోధేః,
 అచక్రశ నైజ తమ స్స శూన్యా
 ద దద్రథ ధైర్య మదప్రకాణాత్.

వ్యా :- అమమ్రదదితి :- సః తారకః స్వీయం మనః స్వకీయం
 స్వాంతం సుకూదపి పుష్పాదపి, అమమ్రదత్ మృదుత్వ మనైషీత్,
 సత్త్వగుణం గామీభ్యం, పయోధే రపి సముద్రాదపి, అపప్రథత్
 విస్తార మనైషీత్, నైజం స్వీయం, తమః తమోగుణం, అజ్ఞానమిత్య
 ర్థః, శూన్యాదపి అకాశాదపి, అచక్రశత్ క్రశిమానం కృశత్వం
 అనయత్, ధైర్యం ధీరణం, అగప్రకాణాదపి వర్వత శ్రేష్ఠాదపి
 కులగిరేరపీత్యర్థః. అదద్రథత్ దృఢి నానం దృఢత్వం అనయత్,
 “పాతిపదికాద్ధాత్వధే బహుళ మిష్టవచ్చ” ఇతిగణనూత్రేణ మృద్వాది
 శబ్దభేద్యః, అమమ్రదిత్యాదీని ణ్యంతానాం మ్రాని - వ్రాణి, క్రాణి,
 ద్రాణి, ధాతూనాం లుజ్ రూపాణి.

తస్య తారకస్య మనః పుష్పాదపి మృదుత్వమయాసితం, గామీభ్య
 ర్యం సముద్రాదపి వృథుతర మభూత్. అజ్ఞానం శూన్యాదపి శూన్య
 మాసీత్, ధైర్యం కులపర్వతాదపి దార్ఢ్యమవాప, స తారః మనో
 మార్దవే కుసుమం, గామీభ్యై జలధిం, అజ్ఞానే గగనం, ధైర్యే కుల
 గిరించాతిచక్రాన్ము.

తా॥ ఆ తారకుడు హృదయమార్దవములోఁ బువ్వును, మనో
 గాంభీర్యములో సముద్రమును అజ్ఞానములో నాకాశమును, ధైర్య
 ముతోఁ గులపర్వతమును మించెను.

—; మాలినీ వృత్తమ్ :—

59. నవరసరుచివేదీ సర్వభూతానువాదీ

లలితచరణచారీ సాధ్వలజ్జ్వరధారీ,

పరవశసుఖ యోగ శ్చిత్రసజ్జల్ప భోగః

కవి రివ స కుమారః ప్రస్తుతోఽభూ దుదారః.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ శ్రీ మదజ్ఞాడాదిభట్ట నారాయణదాస మహాకవి
విర చితే తారకాభ్యే మహాకావ్యే

ప్రథమ స్కంధః.

వ్యాః:- నవరసేతి :- ఉదారః మహాన్, “ఉదారో దాతృ
మహతో” రిత్యమరః, స కుమారః తారకః, కవిరివ కవీశ్వర ఇవ నవా
నాం నూతనానాం రసానాం కట్నాష్ట్ర లవణమధురా దీనాం, రుచిః
స్వాదుతా, తస్యాః వేదితా వేత్తా, కవిపక్షే, న వానాం నవసంఖ్యానాం
రసానాం వీరశృంగార కరుణాదీనాం రుచిః ఆసక్తిః తస్యాః వేదీ జ్ఞాతా
సర్వాణి భూతాని పాణినః. తాన్యనుసృత్య పదత్యుచ్ఛరతీతి సర్వ
భూతానువాదీ సర్వభూతానుకరణ సమర్థ ఇత్యర్థః. కవిపక్షే, సర్వభూతా
నాం అనువాదే వర్ణనే సమర్థః, లలితాభ్యాం సుందరాభ్యాం పాదాభ్యాం
చరణాభ్యాం చరతీతి లలితచరణ చారీ, కవిపక్షే, లలితైః మనోహరైః
చరణైః పద్యపాదైః చరతి రచయతీతి, లలితపాదపద్య నిర్మాణచతుర
ఇత్యర్థః. సాధూన్ ఉచితాన్ అలజ్జాగాన్ ఆధరణ విశేషాన్ ధరతీతి
ధారీ, బాల్యోచితాధరణాలజ్కృత ఇత్యర్థః. కవిపక్షే, ఉపమోత్పే
క్షాది మధురాలజ్కార విన్యాస నిపుణ ఇత్యర్థః. పరవశః అన్యాధీనః
సుఖయోగ సుఖసజ్గః యస్యసః, పరాధీన స్వసుఖ ఇత్యర్థః. కవిపక్షే,
పరవశం యస్సుఖం తేన యుక్తః. పారవశ్యోత్పాదక రసానన్దదాయీ
త్యర్థః, చిత్రా సజ్జల్పాః మనోరథాః తేషాం భోగః అనుభవః యస్య

సః, సజ్కల్పాను గుణభోగ వానిత్యర్థః, కవిపక్షే, చిత్ర విచిత్ర కల్పనా
విస్తృతి వానిత్యర్థః, ప్రస్తుతః ప్రణయతః అభూత్ ఆసీత్.

శ్లేషగర్భితోపమాలంకారః

మాలినీ వృత్తలక్షణమ్.

“ననమయ యయు తేయం మాలినీ భోగిలోక్తః”

ననమయయాః గణాః, అష్టసు సప్తసు యతిః.

తా|| కవీంద్రుడు వీరశృంగారాది రసములను గుర్తించుచు, సర్వ
వస్తువులను వర్ణించుచు, జక్కని వృత్తములను నిర్మించుచు, నుపమా
ద్యులంకారముల నుపయోగించుచు, నితరులు రసాస్వాదముగావించు
రీతుల చిత్రవిచిత్ర కల్పనలతోఁ గావ్యమానురదించును. అట్లే యీ
తారకుఁడును కొంగ్రొత్త దుచుల నెఱుఁగుచుండెను. తనకుఁగనఁబడిన
పాగెల్లు పలుకుచుండిరో యట్లే పలుకుచుండెను. బాల్యమునకుఁ దగిన
మురుగులు గజ్జెలు మున్నగు నాభరణములతో నొప్పుచుండెను. చిత్ర
విచిత్రములై కోరికలుగలిగి వాని ననుభవించుచుండెను. కావున
నాబాలతారకుఁడు బాలకవివలె నుండెను.

ఇతి బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ రాంభట్ట లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి
విరచితాయాం భావార్థ దీపికా ఖ్యాయాం వ్యాఖ్యాయాం ప్రథమ
స్కంధః.

తారకే ద్వి తి యః సర్గః.

అ జ ధి కౌ ర ః

మా లి నీ :-

1. తదువసయనేతి :- తదా కరో త్తస్య తాతః
సకలనిగమ ధర్మస్థాపనాయాన వద్యమ్,
పరవశ మురుకప్తం దేవ ఆయు ర్నరాణాం
న వృధుక ఇతి భిక్షాపాత్ర మీశోఽప్యధ త్త.

వ్యా :- తదువసయనేతి :- అథ బాల్యానంతరం, తస్య తార
కస్య, తాతః పితా, “తాతస్తు జనకః పితా” ఇత్యమరః. తత్ ప్రసి
ద్ధం, అనవద్యం పూజ్యం. ఉపనయనకర్మ ఉపనయన సంస్కారం. సకల
నిగమేషు సర్వవేదేషు యే ధర్మాః తేషాం స్థాపనాయ, అనుష్ఠానాయ,
వేదవిహిత సకలకర్మా చరణార్థ మిత్కర్థః. అకరోత్ చకార. దుకృష్టో
కరణే ఇతి ధాతోర్లజ్. దేవ ! హే పరమేశ్వర ! నరాణాం మానవా
నాం, ఆయుః జీవితం, పరవశం పరాధీనం, ఉరూణి బృహన్తి కష్టాని
దుఃఖాని యస్మిన్తత్ ఉరుకప్తం. కష్టభూయిష్ట మిత్కర్థః, ఇతి ఇత్థం
జ్ఞాపయన్నివ, సః వృధుకః బాలకః, “వృధుక శ్శాబక శ్శిశుః” ఇత్యమరః,
ఈశోఽపి దేవోఽపి సన్, భిక్షాపాత్ర అధ త్తదధార. దుధాజ్ఞో ధారణ
పోషణయో రితి ధాతోర్లజ్. నిదర్శనాలంకార భేదః.

బాల్యానంతరం మహేశ్వర వక్షితః స్వకుమారస్య తారకస్య
సకలవేద కర్మానుష్ఠానార్థం ఉపనయ సంస్కారం చకార. సోఽపి
తారకః దేవోఽపి మానవ జీవితం దుఃఖభూయిష్టమితి సర్వేషాం బోధ
యన్నివ భిక్షాపాత్ర మగ్రహీత్.

మాలినీ వృత్తమ్. లక్షణస్తాకమ్. సర్గేఽస్మిన్ సర్వాణ్యపి
మాలినీ వృత్తాన్యేవ, తేఽనుష్టు బావనిబద్ధా.

తా॥ బాల్యము దాటఁగానే యా తారకునకుఁ దనతండ్రియైన
మహేశ్వరుఁడు, సకల వేద విహితకర్మముల నాచరించుటకై యుపనయన
సంస్కారమును గావించెను, దేవుఁడయ్య నా తారకుఁడు, మానవ
జీవితమంతయుఁ గవ్వ భూయిష్ఠమని బోధించునట్లు భిక్షాచారమును
ధరించెను.

2. కరయుగల ఉదగ్రం పర్ణదణ్డం వలగ్నే
స్ఫురదభినవ మౌజ్జీ బన్ధనం బ్రహ్మసూత్రమ్,
హృది శిరసి శిఖానాం పఞ్చకం దర్శనీయం
వటు రభరత కట్యాం వీతకౌపీన మేషః.

వ్యా :- కర యుగల ఇతి :- ఏను వటుః అసౌ బ్రహ్మచారీ తార
కః, కరయుగలే హస్తద్వయే ఉదగ్రం ఉన్నతం పర్ణదణ్డం పాలాశ
దణ్డం “పలాలః కింశుకః పర్ణో వాతపోధ” ఇత్యమితి. వలగ్నే మధ్యే
“మధ్యమం చావలగ్నంచ మధ్యః” ఇత్యమితి. “వష్టి భాగురి రల్లోప
మవాహ్నోరుప సర్గయోరితి భాగురిమతేన అకాలలోపే నలగ్న ఇతి
యావత్. స్ఫురత్ ప్రకాశమానం అభినవం నూతనం యత్ మాఞ్జ్యః
తృణపశేషస్య బన్ధనం, మౌజ్జీరజ్జబన్ధ మిత్సర్థః, హృది వక్షసి, బ్రహ్మ
సూత్రం యజ్ఞోపవీతం, శిరసి మూర్ధసి, దర్శనీయం రమణీయం శిఖా
నాం పఞ్చకం పంచశిఖాః, కట్యాం జఘనే వీతం హరిగ్రాజ్జీతం కౌపీ
నం చీరఖణ్డం, గుహ్వచ్ఛాదక వస్త్రఖణ్డ మిత్సర్థః, అభరత బభార,
భృగోభరణే ఇతి ధాతోరజ్.

కరతలద్వయేన పాలాశదణ్డం మధ్యదేశే మాఞ్జీబన్ధం వక్షసి
బ్రహ్మసూత్రం శిరసి శిఖాపఞ్చకం కట్యాం వీతకౌపీనంచ ధృత్వా స
వటు స్తాగకః రరాజేతి భావః.

తా॥ ఆ తారకుఁడువనీతుఁడై చేత మోదుగుదండమునుధరించి,
ముంజిగడ్డితోఁ జేసిన త్రాటిని మొలకుఁ జట్టి వక్షమున జుండె మొప్పు

చుండ పంచశిఖలు తలపైఁ బ్రకాశింప వసువువచ్చని గోచిని గట్టుకొని
మిక్కిలి చక్కగ నుండెను. బ్రాహ్మణ బ్రహ్మచారి స్వయాపమిందు
వర్ణింపఁబడెను.

3. నిజగురు పదభక్తం సర్వవిద్యానురక్తం
సకల సుజన మిత్రం మజ్జులశ్వేతగాత్రమ్,
అతులిత కులదీపం వీక్ష్య విద్వత్కలాపం
ముద మవహ దమన్దం ప్రత్యహం బన్ధుబృన్ధమ్.

వ్యా :- నిజేతి:- నిజగురోః స్వీయాచార్యస్య, పదయోః పాద
యోః, భక్తం భక్తియుక్తం, గురుభక్త మిత్యర్థః. సర్వాను సకలాను
విద్యాను, అనురక్తం ఆసక్తం, సకలవిద్యా సంగ్రహాభిలాషిణ మిత్యర్థః.
సకలానాం సర్వేషాం సుజనానాం సజ్జనానాం మిత్రం వయస్యం. సజ్జన
మిత్ర మిత్యర్థః. మజ్జులం మనోహరం శ్వేతం ధవళం గాత్రం శరీరం
యస్య తం, సున్దరధవళదేహ మిత్యర్థః. అతులితః అనుపమః కులస్యదీపః
తం, స్వకుల ప్రకాశక మిత్యర్థః. విదుషాం సూరీణాం కలాపం భూషణం.
విద్వదాభరణ మిత్యర్థః. తం తారకం, వీక్ష్య ఆలోక్య, బన్ధు బృన్ధం
బన్ధుసమూహః, అహన్యహని ప్రతిదినం, అమన్దం అధికం యథాతథా.
ముదం ప్రీతిం అవహత్ ఉవాహ, వహ ధారణే ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా॥ ఆ తారకుఁడు భక్తితో గురుపాదపద్మముల నారాధించు
చుండెను. విద్యల నన్నింటిని నేర్వవలెనని కుతూహలపడుచుండెను.
సజ్జనులతో మైత్రి సంపాదించుచుండెను. అతని దేహము ధవళచ్ఛా
యతో మిఠమిల మెఱయుచుండెను. పంశదీపమై విద్వదాభరణమై
యున్న యా తారకుఁ గాంచి బంధుబృన్ధము నిత్యము మిక్కిలియానం
దించుచుండెను.

4. అపి పరమరహస్యం జ్ఞానవిత్తం గురుభ్యోఽ
ద్భుతకర బహుమేధా నైపుణే నౌపలభ్య,

మృదుల మధురరీత్యాఽ తోషయ తృణితోషుం
వినయ మలభతోఽసా స్మీయ విద్యానుకూలమ్.

వ్యా :- అపీతి :- అసా తాఁకః, అద్భుతకరం ఆశ్చర్యకరం, బహు అధికం మేధాయాః బుద్ధేః నైపుణం కాశలం, తేన, “ధీర్ధారణా వతీ మేధేత్మ” మరః. ఆశ్చర్యకరస్వబుద్ధి కాశలే నేత్యర్థః. పరమరహస్య మపి అతి గుహ్యమపి, జ్ఞానవి శ్తం జ్ఞానధనం, గురుభ్యః ఉపాధ్యాయే భ్యః, ఉపలభ్య ప్రాప్య, మృదులా మృద్వీ మధురా యా రీతిః పద్ధతిః తయా, పణ్డతానాం విదుషాం, ఓషుం సజ్ఘం అతోషయత్ అప్రీణయత్. తుష్ ప్రీతౌ ఇతి ధాతోర్ల జ్. స్మీయవిద్యానుకూలం స్వస మ్పాదిత విద్యావిశేషాను రూపం వినయం సంస్కారం కార్యాకార్య వివేక జ్ఞాన మిత్యర్థః. అలభతలేభే. ఉలభత్ ప్రాప్తావతి ధాతోర్ల జ్.

విద్యాధనం విదుషాం హృదయేష్వేన గుప్తతయా నిక్షిప్తమ్. తద్గ్రహణ మతి దుర్లభమ్. తథాప్యసౌ తాఁకః గురూ స్ప్రిణయిత్వా స్వబుద్ధి కాశలేన తేభ్యస్తత్సర్వం జగ్రాహ, తద్విద్యా మహిమ్నా పణ్డితా సతోషయత్, విద్యానురూపం వివేకాఢిక మపి సమ్పాదయా మాన, స తాఁకో విద్యానూభత్వా పణ్డితా ప్రజ్ఞాయన్ వినయేన సశ్చచార.

తా॥ విజ్ఞానము ధనమువంటిది. ఆ ధనము విద్వాంసుల హృదయములందలి గూఢముగనుండును. దాని నార్జించుట మిక్కిలి దుర్లభము. ఈ తారకుడు తన బుద్ధి చాతుర్యముచే గురువులను మెప్పించి వారి నుండి యా జ్ఞానధనమువంతయు నార్జించెను. స్వవిద్యాశక్తిచే పండితులను మెప్పించెను. విద్యానుకూలమగు వివేకముతో మెలఁగుచుండెను.

5. ఆతుల లలితరూప స్సర్వవేదః ప్రకాంతః

సకల జనసమాన స్సర్వతత్త్ర స్వతత్త్రః,

విజిత సమవయస్కా విద్యయా సద్యశస్కా
భ్య లషత పరదేశా లోకనం తత్కుమారః.

వ్యా:- అతులేతి:- న విద్యతే తులా యస్య తదతులం సాదృశ్య
రహితం లలితం సుందరం రూపం ఆకాగో యస్య సః, సర్వాస్వేదా
నధీ తీ యః సర్వవేదః, వ్రతాంతః శాంతస్వభావః, సకల జనానాం సర్వే
షాం మానవానాం సమానః సమః, సర్వసమ ఇత్యర్థః, సర్వాణి తన్మాణి
శాస్త్రాణి యస్య సః సర్వతీత్రః, స్వతీత్రః స్వచ్ఛందః, విద్యయా
విజితాః పరాజితాః సమవయసః యేన సః సత్ అనుత్తమం యశః
యస్యసః సద్యశస్కః. సచాసా కుమారః తత్కుమారః, తారకః, పర
దేశాలోకనం పరదేశాన్ ద్రష్టుం అభ్యలషత విచ్ఛత్.

సుందరరూప ముపేత్య, సర్వశాస్త్రాణ్యభ్యస్య. శాంతస్వభావం
సర్వాద్య సర్వమావప సాభ్రతమాకలయ్య, విద్యావిశేషై స్సమాన
వయసో విజిత్య, కీర్తి ముత్తమా ముపార్జ్య, స్వతీత్ర భావోపేత స్సతార
కః పరదేశాన్ ద్రష్టు మభిలలాష.

తా! ఆ తారకుడు మంచి యుద్ధగాడయ్యెను. శాంతస్వభా
వుడై సమబుద్ధితో సర్వజనులను జూచుచుండెను. ఆతనికిఁ దెలియని
శాస్త్రములులేవు. ఆతఁడు మిక్కిలి స్వశాంతుడౌను. తన సహాధ్యాయు
లను సమవయస్కులను విద్యా విశేషములపై నోడించి, మంచి కీర్తి
నార్జించెను. ఇట్టి తారకునొకనాఁడు పరదేశములకేగవలెనను కోరిక
జనించెను.

6. సహజవశముపేతో లీలయా గూఢతేజా

అశన వసనసక్తో బాల్యాచాపల్యయుక్తః,

తత ఇత ఇవ దేవో బాలకోఽజోఽపి గచ్ఛ

న్విబుధనగరనామ ప్రావిశత్పత్తనం సః.

వ్యా :- సహజేతి :- అజః జన్మరహితః, గూఢం గుప్తం తేజః యస్య
 సః గూఢతేజః, నిగూఢ ప్రభావః, సః బాలకః, తారకః, దేవతాఽపి
 దేవతాఽపి, సహ జాతః సహజః యః స్వభావః తస్యవశం అధీనతా
 ముపేతః, ప్రకృతి వశవత్, అశనే భోజనే, వసనే వస్త్రధారణే చ
 సక్తః ఆసక్తః, బాల్యచాపల్యేన బాల్యదశా సాధారణచపలబుద్ధ్యా,
 యుక్తః సంయుతః, లీలయా విలాసేన, ఇతః తతః పరితః, గచ్ఛన్ పరి
 భ్రమన్, విబుధనగర నామ విబుధనగర మితి నామ నామధేయం యస్య
 తత్. పత్తనం పురం ప్రావిశత్ ప్రవివేశ, ప్రపూర్వక విశప్రవేశనే
 ఇతి ధాతోర్లుజ్.

గూఢ తేజస్కః జననరహితః స తారకః దేవతారూపోఽపి
 ప్రకృతివశ మావన్నః స్వేచ్ఛయా ఇతస్తతః పరిభ్రమన్ కదాచిత్
 విబుధనగరమితి నాన్నా ప్రసిద్ధం పత్తనం ప్రవివేశ.

తా॥ ఆ తారకుఁడు గుప్తతేజస్కుఁడు. జనన మరణాది
 శూన్యుఁడనగు దేవుఁడే యయినను ప్రకృతికి లొంగినవాఁడై బాల్య
 చాపల్యమున వేషధారణమందు, భోజన విశేషములందు నాసక్తుఁడై,
 స్వేచ్ఛగ నిటునటుఁ దిరుగుచు నొకనాఁడు విబుధనగరమును పెరుగల
 పత్తనమును బ్రవేశించెను.

7. మధురవనపరీతా స్వాదుపానీయపూతా
 నకలజన సమృద్ధా గన్ధవాత ప్రశస్తా,
 పృథుః భవసరమ్యా సాధుబృన్దానుగమ్యా
 వ్యలసదురు మదేభా సాపురీ తివ్యశోభా.

వ్యా :- మధురేతి :- సాపురీ విబుధనగరీ, మధురాణి ప్రియాణి వనాని
 ఉద్యానాని తైః పరీతా వ్యాప్తా. స్వాదు రుచ్యం యత్ పానీయం
 జలం తేన పూతా పవిత్రా, నకలాని నానావిధాని ధనాని సమృదః
 తైః సమృద్ధా సమృద్ధా, గన్ధవాతః గన్ధవహా వాయుః తేన ప్రశస్తా

శ్లాఘ్యా, పృథులాని బృహన్తి యాని భవనాని మన్దిరాణి, తైః రమ్యా
సుందరా. సాధుబృన్దైః సజ్జన సజ్జైః అనుగమ్యా అనుసృతా అనుగన్తుః
యోగ్యా, ఉరవః ఉన్నతాః మదేభాః మత్తమాతజ్ఞాః యస్యా. సా,
దివ్యశోభా దివ్యకాన్తిస్సతీ, వ్యలసత్ అధికం రరాజ. విపూర్వకల
సజ్జేషణ కీడనయోః ఇతి ధాతోర్లజ్.

తద్వి బుధపురే మనోహరాణ్భుద్యానాని సర్వత్ర దృశ్యస్తే.
తత్రస్థం జలం స్వాదుతరం పవిత్రం చాసీత్. తన్నగరం సర్వసమ్పత్పరి
పూర్ణ మభవత్. తత్ర నురభిః గన్ధవహః ప్రవాతి, తత్ర విశాలాని
భవనాని రాజస్తే. సాధుజనాస్తత్ర న్యవసన్, బహవో మత్తమాతజ్ఞా
స్తత్ర నిత్యం సశ్చరన్తి. తస్మాత్సాపురీ దివ్యశోభా బభూవ.

తా॥ ఆ విబుధనగర మందెచ్చటఁ జూచినను అందమైన
యుద్యానవనములు గనఁబడును. త్రాగుటకచ్చట తియ్యనిజలమున్నది.
అన్ని విధములైన సంపదలు నటఁగలవు నిత్యమచ్చటఁ గమ్మని గాలి
వీచుచుండును. అందలి భవనములన్నియును విశాలములే. సత్పురుషు
లెందఱో యచ్చట నివసించుచుండిరి. మత్తగజములందు నిత్యముఁదిరుగు
చుండును. ఆ పురము దివ్యశోభతోఁ గలకల యాడుచుండును.

8. లలిత కులసతీభి స్సాధుశీలాన్వితాభి

శ్చతురపురుషవరైస్సాధితామోఘకార్యైః.

అమల పృథునివాసై స్సర్వసమ్పద్విలాసై

ర్నగరవర మరాజ త్కుమ్భిని భూషణం తత్.

వ్యా :- లలితేతి :- కుమ్భిన్యాః పృథివ్యాః “గౌరిలా కుమ్భిణీ
మః” ఇత్యమరః. భూషణం ఆభరణం తత్ నగరవరం విబుధనగరం,
సాధుశీలేన ఉత్తమ స్వభావేన అన్వితాభిః యుక్తాభిః, లలితాభిః సుందరీ
భిః కులసతీభిః కులకాన్తాభిః, సాధితాని నిర్వర్తితాని అమోఘాని సఫ
లాని కార్యాణి కర్మాణి యైః తైః, చతురాః నిపుణాః యే పురుష

వర్గాః పురుషశ్రేష్ఠాః తైః, సర్వాసాం సమృదాం విలాసాః యేషు
తైః, అమలాని నిమ్లాని వృథూనిబృహన్తి నిహాసాని భవనాని తైః,
సర్వసమృదలజ్జ-మృతవిశాల నిమ్లవన్దిరై రిత్వర్థః, అరాజత్ రరాజ,
రాజ్యదీప్తావితి ధాతోర్లజ్జే.

తా: ఆ నగరమందలి కులకాంతలందఱును మంచి రూపవతులు
శీలవతులు పతివ్రతలు, అందలి పురుష శ్రేష్ఠులందఱును తమ పనులను
వృద్ధిముగాకుండ నెరవేర్చు నిపుణులు, అందున్న భవనము లన్నియును
ధనశాఛ్యములతో సకలవిధ సంపదలతో నిండియున్నవి. ఆ నగరము
భూమిదలమునకు మండనమని చెప్పవచ్చును.

౧. ప్రతిహతశబ్దవానాం గన్ధ ఆత్మమృరీణాం
ఖల చవల ముసల్య క్రూర క్షణే జరానామ్,
జడ శత కృపణానా మేడమూకా ద్భూరాణాం
సకృదప నహ తత్రాఽ సీ స్మిరస్తా స్థిరాణామ్.

వ్యా :- ప్రతిహతేతి :- ప్రతిహతాః చలితమనస్కాః “మనో
హతః ప్రతిహతః ప్రతిబద్ధోహతశ్చ సః” ఇత్యమరః. కువదాః కుత్సితవా
దిః, తేషాం, “సమా కువాద కుచరా విత్యమరః, ఆత్మానమేవ యే
బిభ్రతి తే ఆత్మమృయః, కుక్షిమృరయ ఇత్వర్థః. తేషాం, “ఫలేగ్రహి
రాగ్మృభిశ్చ” ఇత్యనేన నిపాతః, ఖలాః దుష్టాః, చవలాః చచ్చల
శీలాః, ముసల్యాః ముసలేన వధ్యాః ముసల్వో ముసలేనయః” ఇత్యమరః.
కూరారాఃకూతుకాః క్షణేజపాః పిశునాః క్షణేజపస్సూచకస్సాస్త్విశునః”
ఇత్యమరః తేషాం, జడాః మద్దాః శతాః గూఢవిప్రియః కారణః, “గూఢ విప్రి
యాచ్ఛ చ్చరః ఇత్యమరః. కృపణాః లుబ్ధాః తేషాం, ఏడమూకాః మూక
బధిలక్షణాః “అనేడమూకస్తు వక్తుంశోతుమ శిక్షి తే” ఇత్యమరః. అత్ర
సఖో సాదృశ్యే, అద్మరాః అదనశీలాః “ఘస్మరోద్మరః” ఇత్యమరః
తేషాం, నిరస్తాః నిష్కా సితాః, అస్థిరాః చలచిత్తాః, తేషాంచ, తత్రనగరే

సకృత్ కిచ్చిత్, గన్తోఽపి లేశోఽపి, నహి ఆసీత్ నాభూత్. 'గన్తో
గన్ధక ఆమోదే లేశే సమ్భన్ధగర్వయోః' ఇతి నానార్థ రత్నమాలా.

తా! ఆవిరుధః గర్వమున, మనసు చెడినవారు, కుత్రితవాదములు
చేయు వారు, తమ పొట్టనింపుకొని యితరులను దలంపవినారు, కూర్మిలు,
చలచిత్తులు, రోకళ్ళచే దండింపదగినవారు, కఠినహృదయులు, చాడీలు
చెప్పవారు మంగళములు, మోసగాండ్లు లుట్టులు, దీనులు, మూగ
చెముడు లక్షణ లుగలవారు, తిండిపోతులు, వేశబహిష్కృతులు,
అస్థిర హృదయులునగు మానవులు మచ్చునకై నను గానరాదు.

10. సతత శమిత భావః ప్రాభవద్భూమి దేవః

పృథుమహాదనుర క్తం సాధు మూర్ధాభిషి క్తః,

సకలవిభవ దృశ్యః పత్రనే వాఽపి వైశ్యః

పరహిత గుణభద్రః సర్వథా తత్ర శూద్రః.

వ్యా :- సతతమితి :- తత్ర పత్రనే తస్మిన్నగరే, భూమిదేవః
భూసురః, సతతం నిత్యం శమితః శాంతః భావః స్వభావో యస్యశః
స తత శాంతశీల ఇత్యర్థః. మూర్ధాభిషి క్తః రాజ్యపాలకః క్షత్రియోఽపి
సాధు రమ్యో, పృథౌ అగ్నౌ మహత్సు మహాత్మను చ అనుర క్తః,
అనురాగవాన్ యాగకరణ శీలః మహదారాధక శ్చే ణ్యర్థః. వైశ్యో
అర్యః సకలవిభవైః సర్వసమ్పద్భిః దృశ్యః దర్శనీయః, శూద్రోవా
శూద్రోపి సర్వథా పరహితైః పరానుకూలైః గుణైః భద్రః మజ్జశ
కరః శుభకరః, ప్రాభవత్ అభూత్. ప్రపూర్వక భూధాతోర్ల జ్ఞః.

తా॥ ఆ సగరమున బ్రాహ్మణులు నిత్యము శాంత స్వభావులు.
క్షత్రియులును యజ్ఞయాగాదికముల నాచరించుచు మహాత్ముల
నారాధింతురు. వైశ్యులు సర్వసంపత్పరిపూర్ణులు, శూద్రులుకూడ
పరహితములును మంగళదాయకములునగు గుణములు కలిగియుండురు.

11. అనుపద మపి వర్ణీ కథ్యమానం న వృద్ధే
శ్చరిత మితి పురాణం యన్నగర్యాః ప్రబుధ్య,
చతురమతి రపశ్య న్మానవానాం వితానం
సకల కలుష నిఘ్నం తత్పురే కణ్డదఘ్నమ్.

వ్యా :- అనుపదమితి :- ఇతి పూర్వోక్తరీత్యా అనుపదం వదేవదే, వృద్ధః అతీతవయోభిః కథ్యమానం వాచ్యమానం, పురాణం ప్రాచీనం యత్ చరితం చరిత్రం, తత్, ప్రబుధ్య అపి, జ్ఞాత్వాపి, చతుర మతిః నిపుణబుద్ధిః, సః వర్ణీ బ్రహ్మచారి తారకః, తత్పురే తస్మిన్ స్థితే, మానవానాం మనుష్యాణాం వితానం సమూహం, 'పూగో వితానం ప్రకరః' ఇత్యమరః. కణ్డదఘ్నం గళ పరిమాణం యథాతథా, ప్రమాణే ద్వయసచ్ఛ్చ దఘ్నచ్ఛ్చ మాత్రాచః ఇతి మానార్థే దఘ్నచ్ఛ్చ ప్రత్యయః. సకలకలుషాణాం సర్వదోషాణాం నిఘ్నం అధీనం, 'అథీనో నిఘ్న ఆయత్త' ఇత్యమరః. అపశ్యత్ దదర్శ, దృశిర్ ప్రేక్షణే ఇతి ధాతోర్లజ్.

వృద్ధజనాః విబుధనగర ప్రాచీన చరిత్ర మతి విశిష్ట మితి తస్మై తారకాయ వదేవదే ఆబోధయన్, తథాపి కుశలమతి స్స తారకః తన్నగరం పరిశీల్య ఇదానీ మిదం నగరం కణ్డదఘ్నం పాపకర్మాధీన మిత్యజానాత్, కణ్డదఘ్న ప్రయోగేన కుత్రచిత్ క్వచిత్ సచ్ఛరిత మవ్యస్తీతి నూచితమ్.

తా। పూర్వోక్త విధముగ వృద్ధుల విబుధనగర చరిత్ర మతి ప్రశస్తమని వర్ణించి చెప్పిరి కాని, యాతారకుఁడు సూక్ష్మబుద్ధి కావున తనమతి వైశద్యముచే దాను పరిశీలించి యిప్పుడా సచ్ఛరితములో మూఁడువంతుల ముప్పాతిక లోపించినట్లును, సర్వదోషములలో నిండినట్లును గ్రహించెను.

12. సరపరిహృత విత్తం సాయథా తథ్యవృత్తం
భువన విదిత శిష్టాచార దూరం సమన్తాత్,

వపు ధివ గతజీవం పత్తనం జీర్ణపుణ్యం
నిపుణతరమతి సోఽ తర్కయ ద్విప్ర ఇత్థమ్,

వ్యా :- పరేతి :- నిపుణతరా అత్యంతకుశలా మతిః బుద్ధిః
యస్య సః కుశాగ్రబుద్ధి రిత్యర్థః, సః విప్రః బ్రాహ్మణ స్స తారకః,
వరైః శత్రుభిః పరిహృతం అపహృతం విత్తం ధనం యస్మాత్తత్, పరా
పహృత ధన మిత్యర్థః యథా తథ్యం యథార్థం న భవతీతి అయథా
తథ్యం, అసత్య మిత్యర్థః. తేన సహవర్తత ఇతి. సాయథా తథ్యం వృత్తం
చరితం యస్మిన్ తత్, అసత్యచరితో పేత మిత్యర్థః. “యథార్థం తు
యథాతథం” ఇత్యమరః, సమన్తాత్ సర్వత్ర, శిష్టానాం శ్రేష్ఠమాన
వానాం యః ఆచారః నియమః తేన దూరం. శిష్టాచార విహిత మిత్య
ర్థః. గతజీవం అపగతజీవం వపురివ శరీరమివ, మృత మివేత్యర్థః, జీర్ణ
పుణ్యం శిథిలిత పుణ్యకార్యం, పత్తనం విబుధసగర ముద్దిశ్య, ఇత్థం వక్ష్య
మాణరీత్యా, అతర్కయత్ తర్కయామాన.

తద్విబుధసగరే స్థితం సర్వం ధనం శత్రుభి రపహృత మభూత్.
శిష్టాచార స్త్రీలుప్త ప్రియ ఆసీత్. పూర్వవర్ణితం తత్సచ్చరితం
అసత్యమేవ బభూవ. జీవరహితం శరీరమివ తన్నగరం పుణ్యవిహీన
మవర్తత, తాదృశం నగర మాలోక్య స తారక ఇత్థ మచింతయత్.

తా॥ ఆ నగరమందలి సంపద సంతను శత్రువు లపహరించిరి. శిష్టా
చారము లన్నియు నడుగంటినవి. వృద్ధులు డెప్పిన సల్లక్షణములేమియు
నిటఁగానరావు. వారి మాటలసత్యములే యయినవి. మృతశరీరము,
వలె నీ నగరము పుణ్యవిహీనమై కనఁబడెను. అట్టి నగరమునుగూర్చి
యా తారకుఁడీ క్రింది విధమునఁ జింతించెను.

13. అనయ దిహ కుమార్తం ధర్మశూన్యాధికారి
సకల జన సమూహం వృత్తతః క్షిప్త మద్య.

అహ మేఖిలనగర్యా మావిలాయా మపశ్యం

విఖిల మనిల మమ్భా రోగమూలం శ్రీగాథమ్.

వ్యా :- అనయదీతి :- ఇహ అస్మిన్నగరే అద్య ఇదాసీం
ధర్మశూన్యః అజ్ఞాత ధర్మః ధర్మ రహితః, అధికారి ధర్మవ్యవహారద్రష్టా
ప్రాడ్వివ క ఇత్యర్థః. వృత్తతః స్వప్రవర్తన త్ క్షిప్తం భోష్టం, స
కలజన సమూహం సర్వమానవ బృందం. క్షమార్గం కత్సిత పథం అనయతో
నినాయ, నీ ప్రాపణే ఇతి ధాతోర్లజ్. అహం ఆవిలాయాం కలుషితా
యాం అఖిలనగర్యాం సర్వస్యాం పుర్యాం, నిఖిలం సర్వం, అనిలం
వాయుం అమ్భః జలంచ, ప్రగాఢ భృశం, రోగమూలం రోగకార
ణం అపశ్యమ్ దదర్శ, దృశిర్ వీక్షణే ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా: ఈ నగరమున నిప్పుడు, ధర్మమెఱుంగని ధర్మములేని
ధర్మాధికారి, సర్వప్రవర్తనాదులనుండి దిగజారిన మానవులను దప్పు
మార్గమును బట్టించుచుండెను. పట్టణమందంతట నీరును గాలియు సర్వ
మును రోగముల కాలవాలమై పూర్తిగఁ జెడెను.

14. అభినవ వయసా ప్రక్షిబితో న్యాయకర్తా

గురు గురుధనలుబ్ధోఽశ్రద్ధధానోఽస్య శిష్యః,

పిశున ఇహ గృహస్థోఽపక్షపాఽలక్ష్మ్యశః ప్రీ

నరపతి రవివేకి వచ్చక ప్రస్య మస్త్రీ.

వ్యా :- అభినవేతి :- ఇహ అస్మిన్నగరే, న్యాయకర్తా న్యాయ
నిర్ణేతా, అభినవ వయసా. నూత్నయావనేన, ప్రక్షిబితః అతిమత్తః.
గురుః అధ్యాపకః ఉరుధనలుబ్ధః అధికధనలోలువః అస్య శిష్యః తచ్ఛా
త్రః, అశ్రద్ధధానః గురౌ విద్వాయా మపి శ్రద్ధావిహీనః శ్రద్ధా విర
హితః, గృహస్థః గేహే, పిశునః నూచకః, ప్రీ కాంతా ఆపత్రవా నిర్లజ్జా
నరపతిః రాజా, అవివేకః వివేకశూన్యః, తస్య మస్త్రీ తదమాత్యః,
వచ్చకః ధూర్తః, చ అలక్ష్మత అదృశ్యత. లక్ష్ దర్శనే ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా॥ ఈ ప తనమందలి న్యాయాధికారి మదమ త్తుడైన యువ
కుడు. గురువు శిష్యుని తాటిలాపి, శిష్యుడు శ్రద్ధాపీనుడు. గృహ
స్థుడు కొండెగాడు. ఆడుది సిగ్గులేనిది. రాజు వివేక శూన్యుడు వాని
మంత్రి మోసగాడు.

15. నహి కులగుణ విద్యాః ప్రాభవన్దైరవాయ
ద్రవిణబలం కుతస్త్రాసత్యవాక్యైర్వివేహ,
అనవరత మసేవంతాఽగ్రజా వేదబాహ్యన్
స్వనుఖ మభిలషంతః పౌరుషం త్యక్తవంతః.

వ్యాః- సహితీ :- ఇహ అస్మిన్ప త్తనే, ద్రవిణం ధనం, బలం
శారీరకశక్తిః, కుతస్త్రం వర్జనం, అసత్యవాక్యం అన్యతం, తైర్వినా
తాని విహాయ, కులం వంశః. గుణః ధర్మాదిగుణః, విద్యాచ విజ్ఞానాది
కం చ, శౌరవాఽపి వ్రతిష్ఠాయై, నహి ప్రాభవన్ యోగ్యా నాభవన్
ప్రపూర్వక భూసత్తాయా మితి ధాతోర్లజ్. అగ్రజాః బ్రాహ్మణాః
స్వనుఖం, అభిలషంతః కాష్టంతః పౌరుషం పురుష యత్నం
త్యక్తవంతః త్యజంతః, అనవరతం సతతం, వేదబాహ్యన్ వేదాధి
కార శూన్యాన్ శూద్రాదీన్, అసేవన్త అభజన్త. పేవప్రసేవాతూ
మితి ధాతోర్లజ్.

అత్ర ధనవతాం బలవతాం కుతస్త్ర వరాణాం అసత్యవాది
నామేవ శౌరవం, తే కులీనానాం గుణవతాం విదుషాం చ, కిచ్చాత్ర
విప్రా స్స్వనుఖాభిలాషిణః స్వోద్యోగం విహాయ శూద్రాదీనభజన్త

తా॥ ఈ పురమందు ధనమున్నవారికిని, బలమున్నవారికిని,
వంచకులకును అబద్ధములాడువారి శౌరవ మర్వాదలుగాని, కులీను
లకును గుణవంతులకును విద్యావంతులకును శౌరవమర్వాదలు లేవు.
మఱియు నిందలి బ్రాహ్మణులు కష్ట ప్రయత్నములను విడిచి, తమ
స్థుఖముగోరి వేదబాహ్యులను సేవించుచుండిరి.

16. అకురుత కులబాహ్యః స్వైరిణీకజ్జాకోదు
 షక్రతరత మత ఉచ్చైః పత్రనే శూన్యవాదమ్.
 నట విట భటతీర్థ ధ్వంక్ష కాపాలికైః పా
 ణద దవగత దేవాగార మాచారహీనైః.

వ్యా :- అకురుతేతి :- పత్రనే పుర్యా, స్వైరిణీనాం జారిణీ
 నాం స్త్రీణాం, వజ్జికః ధూర్తః, దుష్కృతేషు దుష్టకార్షేషు, రతః
 ఆసక్తః మతః క్షల్పల్పయస్య సః, కులబాహ్యః కులబహిష్కృతః,
 మానవః, శూన్యవాదం దేవోగాస్తి ధర్మాధర్మా సస్తః ఇత్యాది
 నాస్తికవాదం, ఉచ్చైః ఉన్నతస్వరేణ, అకురుత చకార, దుష్కృష్టః
 కరణే ఇతి ధాతోర్లజ్.

అవగతం సుప్రసిద్ధం, దేవాగారం దేవమన్దిరం, నటైః సర్త
 కైః, విటైః వేశవాటీ సజ్జాపరిభిః, భటైః రక్షకభటైః తీర్థధ్వంక్ష
 మూర్ఖైః “తీర్థే ధ్వంక్షా ఇతి-” ధ్వంక్షేణక్షేపే ఇతి పాణినిః,
 కాపాలికైః హస్తే కపాలంధృత్వా భిక్షామటద్భిః పాశుపతైః చ
 జనైః పాణిదత్ దధ్యాన ప్రపూర్వస్యనద నాదే శబ్దే ఇతి ధాతోర్లజ్

తా! ఈ నగరమున జారిణీ వంచకులు పాపకార్య సక్తులునగు
 కులభిష్టులచే నాస్తికవాదములు గావింపఁబడుచున్నవి. దేవాలయ
 మంటపములన్నియు నటులతో విటులతో రక్షకభటులతో మూర్ఖ
 లతో కాపాలికులతో నిండి యెల్లప్పుడు వారి మాటలచేఁ బ్రతిధ్వనిం
 చుచుండెను. దేవాలయమున ధర్మప్రబోధములులేవు, నాస్తికవాదములు
 జరుగుచున్నవి. వేదమంత్ర ధ్వనులుగాని పూజాపురస్కారములుగాని
 లేవు. నట విట భటాదుల ధ్వనులే పెద్దవిగా విశ్రవించుచున్నవి.

17. జనసుతకులతో హం జాతవా నిత్యహం యు
 ర్విబుధ సదసి జల్ప న్నుత్తమాత్మీయ గోత్రమ్,
 అభవ దిహ స గే హ హ సత కర్మ ముక్తా
 వవరత పరనారీ లమ్పట స్పమ్ప దన్ధః.

వ్యా :- జననుతేతి :- ఇహ పురే, ఆజన్మ జన్మప్రభృతి దుష్టః
 దోషయుతః దుష్టప్రవర్తన ఇత్యర్థః. అనవరతం సంతతం పరనారీ
 లమ్పుటః పరకాంతా సక్తః. పరనారీ పరాయణ ఇత్యర్థః. సమ్మదన్ధః
 సమ్మద మత్తః గేహీశూరః గృహ ఏవ శూరః సతు యుద్ధే, పాత్రే
 సమితాదయశ్చేతి నిపాతితః. సః తాదృశః మనుజః, ఆహం జననుత
 కులతః సర్వజనశ్లాఘ్యా ద్వంశాత్. జాతః ఉత్పన్నః, ఇతి ఇత్థం, అహం
 యుః అహంకారీ అహంయుస్యాదహంకారీ ఇత్యమరః. విబుధసదసి
 పణ్డితసభాయాం, ఉత్తమం ప్రశస్తం, ఆత్మీయగోత్రం ఆత్మకులం, జల్పన్
 వదన్, సర్వగోత్రేషు మదీయం గోత్రం ప్రశస్తమితి వదన్నిత్యర్థః, అభ
 వత్ ఆస, భూసత్తాయామితి ధాతోర్లజ్.

తా॥ ఆ సగరమున, పుట్టినదాది పాడుపనులు చేయుచు, బర
 కాంతలతోఁ గ్రీడించుచు, నింటి కడగొప్పలు చెప్పుచు, సంపదలచే
 విట్టివీగు బ్రాహ్మణుఁడు, కన్నుఁమిన్నుగానక, నేనే యుత్తమకుల
 సంజాతుఁడను, నాగోత్రమే యన్ని గోత్రములకంటె గొప్పది. అనిపండి
 తులకడ వదరుచుండెను.

18. అహరహ ఇహ మేషా నుక్కుటా న్యోధయిత్వా
 సతత మధికపూజ్యా నూషయిత్వా మదేన,
 ప్రతిదిన ముపదంతై రేష మద్యం నిపీయాఽ
 గమయ దవధి మాత్మాయుర్యథాజాత ఇత్థమ్.

వ్యా - అహరహ ఇతి :- ఇహ అత్ర, ఏషః యథాజాతః అజ్ఞః, 'అజ్ఞే
 మూఢ యథాజాత మూర్ఖ వైధేయ బాలిశాః' ఇత్యమరః. అహర
 హః ప్రతిదినం, మేషాన్ ఏడకాన్, కుక్కుటాన్ చరణాయుధాన్,
 యోధయిత్వా, సతతం నిత్యం మదేన గర్వేణ, అధిక పూజ్యాన్
 పూజ్యతఃకాన్జ్ఞాన్, దూషయిత్వా వినిర్ద్య, ప్రతిదినం ప్రత్యహం,
 ఉపదంతైః వ్యంజనైః, సహ మద్యం సురాం, నిపీయ పీత్వా, ఇత్థం

వేషం, ఆత్మాయః స్వజీవితం, అవధిం అంతం, అగమయత్ నినాయ,
గమగతావతి ధాతోః ణ్యన్తాల్లజ్.

తా! ఈ వట్టణమున మూర్ఖుడొక్కడు ప్రతిదినము గొట్టెపందెము
లను శిశ్యపందెముల నాడించుచు, పూజ్యులయిన మహాత్ములను
సిందించుచు, ప్రియజనములతోఁ గలిపి మద్యమును సేవించుచు, తన
వయస్సునంతను దాటించుచుండెను.

19. క్వచి దళమత సోఽయం జాలికవ్యాధనీ చైః
క్వచి దలభత హేయం వేష మన్యాలయేషు,
క్వచి దళమతలజ్ఞోఽపజ్ఞి రీశానుకూలం
క్వచి దనువ దరిం కిం వీరసూస్తస్య మాతా.

వ్యా :- క్వచిదితి :- సః అయం జనః, క్వచిత్ కుత్రచిత్
జాలికాః వాగురికాః వ్యాధాః మృగయవః, నీచాః ప్రాకృతాః తైః
అకమత అక్రీడత్. రము క్షేణాయామితి ధాతోర్లజ్. క్వచిత్, కుత్ర
చిత్, అన్యాలయేషు అన్యదీయభవనేషు, హేయం నిర్ద్యం, వేషం,
ఆకల్పం, అలభత ఆప్నోత్. దులభమ్ ప్రాప్తావతి ధాతోర్లజ్. క్వచిత్
కుత్రచిత్, అవమతా త్యక్తా లజ్జా త్రపా యస్యసః, లజ్జావిహీన స్సన్,
నిరీశానుకూలం నా స్తి శానుకూలం యథావిధా, అవక్ అవోచత్. వచ
పరిభాషణే ఇతి ధాతోర్లజ్. క్వచిత్ కుత్రచిత్, అరిం కిపుం,
తస్య మాతా జననీ వీరసూః వీరసూతా కిం ఇతి అనువత్ నునావ.
స్తుతిం చకారేత్కర్థః. ణస్తవన ఇతి ధాతో స్తాదారికాల్లజ్.

తా! ఇందలి జనుడొక్కచోట జాలకులతో వేటకాండ్రతో
వాసుకులతోఁ గలిసి యానందించెను. ఒక్కచోట పై వారిండ్లలో
సంక్యములైన వేషములను ధరించుచుండెను. వేరొక్కచోట సిగ్గువిడిచి
నాస్తిక వాదములను గావించుచుండెను. మఱియొకచోట శత్రువును
గూడ నీ తల్లి వీరమాతయని పొగడుచుండెను.

20. రుచిర తరుణదాసీ మేలకో వాజిమేధః

పరయువతి ముఖామౌజ్జేక్షణం రాజనూయమ్,

ఫలమితో నిజసౌఖ్యం జీవితేన నల్పమేవ

ప్రతిదినమితి ఖట్వారూఢ ఏష వ్యజానాత్.

వ్యా:- రుచిరేతి:- వాజిమేధః అశ్వమేధయాగః, రుచిరా సుందరీ తరుణా యువతిః యా దాసీ వేశ్యా పరిచారికా వా తస్మాః మేలకః సమ్మేలనదాయీ తస్య యాగస్య దాసీ సమ్మేలన మేః ఫల మిత్యర్థః. రాజనూయయాగః, పరయువతీనాం పరకాంతానాం ముఖామౌజ్జం ముఖవద్గం తస్య ఈక్షణం దర్శనం. తస్య యాగస్య పరకాంతా ముఖ దర్శనమేవ ఫలమిత్యర్థః ఇహ అస్మిన్ జీవితే నిజసౌఖ్యమేవ అత్యనుభవేన, అనల్పం అత్యధికం. ఫలం లాభః, ఇతి ఏవం, ప్రతిదినం ప్రత్యహం, ఏషః అయం ఖట్వారూఢః జాల్మః. మూర్ఖ ఇత్యర్థః 'ఖట్వాక్షే పే' నిందా యాం ఏష సమాసః విధీయతే. వ్యజానాత్ జానాతిస్మ, విపూర్వకజ్ఞా ధాతోర్ణజ్.

తా॥ అశ్వమేధయాగము నాచరించినవారికి దాసీ సమాగమ ఫలము మాత్రమే లభించును. రాజనూయముఁ జేసినవారికి పరకాంతా ముఖదర్శనమే ఫలము. ఈ జీవితమున నున్నంత ఫలము మఱెచ్చటను లేదు. ఇదియే మిక్కిలి యధికమైనది. అని యీ మూర్ఖుఁడు ప్రతి దినము భావించును. ఆ యోగముల ప్రయోజనము వాని కేమాత్రము తెలియదని భావము.

21. ఋణ మిహ విశునేనా దీయత స్వార్థవృద్ధ్యై

పరిజన భృతకేభ్యోఽక్రియతాల్పేఽపి మత్స్యః,

సుమ మాధు ఫల శాకం దేవనమ్పన్ది నర్వం

బహులకువద సోష్ఠా కిమ్పచావేన తేన.

వ్యా :- ఋణమితి :- ఇహ అత్ర పిశునేన లుబ్ధేన స్వార్థ
వృద్ధ్యై స్వధన సంవర్ధనాయ, ఋణం ఉద్ధారః, పరిజగేభ్యః సేవకేభ్యః
భృతకేభ్యః కర్మకరేభ్యః అదీయత దీయతే స్మ. బహులాః అధికాః
కువదాః కుత్సిత వాదినః తేషాం పోష్టా పోషకః తేన, మితమ్బుచేన
లుబ్ధేన అల్పౌపి అతిస్వల్పౌపి మత్స్యఃమీనః. దేవసమ్బుద్ధి దేవతా
ధీనం, నుమం పుష్పం, మధుమాక్షికం, ఫలం, శాకః, తేషాం సమా
హారః తత్సర్వ మిత్యర్థః అక్రీయత క్రీయతే స్మ.

తా|| పట్టణమున లుబ్ధుడు వడ్డీలకై సేవకులకును చిన్న జీత
గాండ్రీకును ఋణములిచ్చుచుండెను. చాలమంది కుత్సితులను బెంచుచు
తాను మాత్రము కడుపుసిండఁ దినక బ్రతుకు నాలుబ్బుడు దేవతలకు
సంబంధించిన పువ్వులను తేనెను, పండ్లలను, కూరలను, చివరకు చిన్న
చిన్న చేపలను గూడఁ గొనుచుండెను.

22. శ్రుతిసముదిత కన్యాదానకాలేపి మద్యం
తరన విహ గవాం స ప్రాశయద్వేద బాహ్మినీ.
త దపరిమితవ స్వగ్రన్యత ద్విణ్ణపాలైః
ప్రతిదిన మురుధూర్తోద్గోగిభి ర్మన్రి ముఖ్యైః

వ్యా :- శ్రుతితి:- ఇహ అత్ర, సః వివ్రః, శ్రుతి సముదితే
వేదవిహితే కన్యాదానకాలే కన్యాదాన సమయేపి మద్యం సురాం,
గవాం తరనం గోమాంసంచ, “తరనం క్రవ్యమామిష ! మిత్యమరః.
వేదబాహ్యన్ వేదాధికార హీనాన్, శూద్రా దీనిత్యర్థః. ప్రాశయత్
భోజయామాస. ప్రపూర్వకాత్ అశ్ అశనాయామితి ధాతోర్లజ్.
తస్య, అపరిమితం అనంత్యాకం. వసు ధనం. ద్విణ్ణపాలైః శత్రు గాజన్యైః,
ఉరు అధికం యే ధూర్తాః వశ్చకాః తైరుద్యోగిభిః, మన్రిముఖ్యైః
అమాత్యాదిభిశ్చ ప్రతిదినం దినే దినే అగ్రస్మత అభిక్ష్యత. గౌస
భిక్ష్యతే ఇతి ధాతోః కర్మణి లజ్.

తా॥ ఈ పట్టణమందలి విప్రుఁడు పరమపవిత్రము వేదవిహితము నగు కన్యాదాన కాలమందుఁ గూడ గోమాంసముతో మద్యముతో శూద్రాదులకు విందుచేయుచుండెను. వాని ధనమును శత్రురాజులు వంచకులై న యుద్యోగులు నమాత్యాదులును నిత్యము మింగుచుండిరి.

23. శ్రుతిరిపుకులజాయ స్వీయ సమృత్కుమారీ
మనుచితకరఖిన్నాం నిర్దయ స్సోర్పయిత్యా,
అయ మనిశ మవిన్ద జీవనం తస్య హేతో
ర నృజమతి రపి స్వశ్మశ్రుయుగ్మం విధూన్వన్.

వ్యా :- శ్రుతిరిపురితి:- సః అయం ద్విజః, నిర్దయః దయావిహీన స్సన్, అనుచితేన అనర్హేణ కరేణ హస్తేన, అధవా బలినా, ఖిన్నాం దుఃఖితాం, అనర్హ పాణిగ్రహణ దుఃఖితాం అధవా అనుచిత ధాగధేయ దుఃఖితాం వేత్తార్థః. స్వీయసమృత్కుమారీం స్వసమృద్ధూపాం కన్యాం శ్రుతిరిపవః శూద్రాదయః తేషాం కులే వంశే, జాతాయ ఉత్పన్నాయ. దత్వా వితీర్య, అనృజమతిరపి కుటిల బుద్ధిరపి, స్వీయం స్వకీయం, శ్మశ్రుయుగ్మం, విధూన్వన్ కంపయన్, తస్య హేతోః జామాత్రర్థం, అనిశం సంతతం, జీవనం వర్తనం అవిన్దత్ పాప. సుద్ధ్లాభే ఇతి ధాతోర్లక్ష్యం.

తా॥ ఈ పురమందు బ్రాహ్మణుఁడు కఠినహృదయుఁడై తన సర్వస్వమైన కన్యకను, ఆమె యిష్టపడక దుఃఖించుచున్నను. శూద్రున కిచ్చి వివాహముగావించి, ఘనకార్య మాచరించినవానివలె సంతసించి, తన గడ్డమును మీసమును దువ్వుకొనుచు, నిత్యమాయల్లునికై తన జీవితమును వినియోగించుచు బ్రతుకుచుండెను.

24. విధినియమిత కర్మాక్షిప్య శశ్వ చ్ఛ్వ వృత్త్యా
క్షణికధన ముపార్జ్య మ్లిప్త మేవానులప్య,

అగమయ దవసానం సోఽన్య జాతీయవేషైః

ప్రకట కపటశీలో జీవితం బ్రహ్మబంధుః

వ్యా :- విధీతి :- సః బ్రహ్మబంధుః బ్రాహ్మణ బ్రాహ్మణ బ్రాహ్మణ, అథమ
బ్రాహ్మణ ఇత్యర్థః. విధినియమితి వేదవిహితం, కర్మ కర్మవిశేషం,
ఆక్షిప్య త్యక్త్వా, శశ్వత్ నిశ్చయం, శ్వప్నత్వా సేవయా, 'సేవాశ్వప్నత్తి'
రిత్యమరః. క్షణిక ధనం, అతిచిచ్ఛలం ధనం, ఉపార్జ్య సమ్పాద్య,
మిష్టమేవ అవి స్పష్టం యథా తథైవ, "అథ మిష్ట మవి స్పష్ట" మిత్య
మరః. అనులప్య మహుర్ముహుః కథయిత్వా, "అసులాపో ముహు
ర్భాషా" ఇత్యమరః. ప్రకటం స్పష్టకృతం కపటం పకం శీలం స్వభావః
యస్య సః, ప్రకటితకృత్రిమ స్వభావస్సన్నిత్యర్థః. అన్యజాతీయ వేషైః
ఇతరదేశ జనాచుకూల వేషధారణాదినా, జీవితం ఆయుః, అవసానం
అంతం, అగమయత్ నినాయ, ఇమ్ గతావితి ధాతోర్యజన్తాలజ్.

తా। ఈ సగరమున బ్రాహ్మణాశ్రమముడు వేదవిహితములైన
తన కర్మములను విడచాడి. సేవక వృత్తిచే ధనము నార్జించుచూ, మాటి
మాటి కస్పష్టముగ గొణుగుచు, తన కపటస్వభావమును బ్రకటించు
కొనుచు, అన్యజాతీయ వేషములను ధరించుచు, జీవితమును గడుపు
చుండెను.

25. బహుల ధనయుతశ్చే దీర్ఘనామభిధాయ

స్వకుల నియత కర్మస్తోమ మారా ద్వీధూయ,

సకల పరిలభోజీ సంతం మద్యపాయ్య

న్యసర దవనిదేవో సా దివాకీర్తి వృత్తమ్.

వ్యా :- బహులేతి :- అసౌ అవనిదేవః. ఆయం భూసురః,
బహులధనేన అధికధనసమ్పదా యుతశ్చేత్ యుక్తోయది, దీర్ఘనామ
అతిదీర్ఘం నామధేయం, అభివాయ ఉక్త్వా, స్వకులస్య స్వవంశస్య, నియ
తః నిర్ణీతః యః కర్మస్తోమః కర్మసమూహః, తం ఆరాత్ దూరం

విధూయ విక్రీప్య సకల పలలభోజీ సర్వేనైస్తుమాంస భక్షకః, సంతతం నిత్యం మద్యపానీయాసురాం పిబన్, దివాకీర్తి వృత్తం చణ్డాలచరితం, అన్యసరత్ అనుససార. “చణ్డాల ప్లవ మాతజ్ఞ దివాకీర్తి జనజ్ఞమూః” ఇత్యమరః. అను పూర్వక నృగణా వితి ధాతోర్లజ్.

తా|| ఇందలి బ్రాహ్మణుడు పెద్ద భనవతుడయినచో, దన పేరు పెద్దగాజేసి చెప్పకొనుచు, బ్రాహ్మణాచారములను సంపూర్ణముగ విడిచి, నిత్యము కల్లుదావుచు, నన్నిరకములైన మాంసములను దినుచు, చండాలునివలె దనజీవితమును గడుపుచుండెను.

26. కిమపి హిత మపశ్య న్జీవనోపాయ మన్యం

బహు యజన మిషేణార్థః జడాన్భిక్ష మాణః,
ప్రతిదిన మిహ దారా న్భూషణై ర్భూష యిత్యాఽ
దయ మనయ మజా మాలిన్బయద్వాయజూకః.

వ్యా :- కిమపీతి - ఇహ అస్మిన్విగతే యాయజూకః యజ్ఞా, పునః పునః యజతీత్స్థితే యజ్. “యజజప దేశాః యజః” ఇత్యూక వ్రత్యయః, హితం క్షేమజ్కరం అన్యం ఇతరం. జీవనోపాయం జీవన సాధనం, అవశ్యన్ కిచ్చిదప్యజానన్, ప్రతిదినం నిత్యం, యజన మిషేణ యజ్ఞచ్ఛద్మనా, జడా న్మందాన్, బహు అధికం, భక్షమాణః యాచమా నః, భూషణైః తద్ధన నిర్మితాభరణైః, దారాన్ భార్యాం, “దారాః పుంసి చ భూష్ణ్యవ” ఇత్యమరః. భూషయిత్యా అలంకృత్య, అద యం దయారహితం యథాతథా, అనయం నీతివిరహితం యథా తథా, అజాం ఛాగీం, ఆలమ్భయత్ విశగన మకరోత్, ఆజ్ పూర్వకాత్ “లభవ్ పాప్తా” వితి ధాతోః గోవి “లభేశ్చ” ఇతి నూత్రేణ నుమ్, ఆలమ్భ యదితి రూపమ్.

తా|| ఈ నగరమున సోమయాజి జీవితకై మఱియొక బ్రతుకు తెరువుగానక, యజ్ఞాచ్ఛద్మమే జీవనాధారముగఁ గావించుకొని, మంద

బుద్ధులకడకేగి, యజ్ఞమును మిషతో వారి నెక్కువగా యాచించి, ధనము
నార్జించి, యా ధనముతోఁ దన భార్యకు సగలుగావించి యామె సలంక
రించి, కనికరములేక మేకను జంపుచున్నాఁడు. తాను బ్రతుకుటకును
భార్యను సంతోషపెట్టుటకును యజ్ఞచరణ మాతనికి ఫలము.

27. ఉరుతర మిహదత్తం పాదపూజాధనం చే
దయ మకురుత దాసీ పుత్త్రగేహేఽపి భిక్షమ్,
అనయ మఖిల బన్ధూ న్స్వి న్పరివ్రాడ పుష్య
త్సకల మత నియంతాఽ శ్రాన్త పీతాధిగన్తా.

వ్యా :- ఉరుతరమితి :- ఇహ అత్ర, సకలమతానాం ద్వైతా
ద్వైతాది సర్వమతానాం, నియంతా నియామకః, అశ్రాన్తం సన్తతం
పీతాధిగన్తా సన్యాసిపీఠ మారాధః అయం పరివ్రాట్ ఏష సంన్యాసీ,
ఉరుతరం అత్యధికం, పాదపూజాయై ధనం విత్తం, దత్తం చేత్ దీయేత
యది, దాసీపుత్త్రగేహేఽపి పరిచారికా పుత్త్రగృహేఽపి భిక్షా
మకురుత, భిక్షా మగృహ్లాత్, దుక్ష్మభోకరణే ఇతి ధాతోర్లజ్, స్వాన్,
బన్ధూన్ బాన్ధవాన్, అపుష్యత్ పుషోష, 'పుష్ పుష్టే' ఇతి దైవాది
కాత్ ధాతోర్లజ్.

తా॥ ఈ పురమందు, సర్వమతముల వారిని నియమించువాఁడును,
నిత్యము పీఠమందేయున్న పీతాధిపతియగు సన్యాసి, పాదభిక్షసాధిక
ముగా నిచ్చినయెడ దాసీపుత్త్రుని యింటియందుఁ గూడ భిక్షఁగైకొ
నుచు, పాదభిక్షలచే లభించిన ధనముతోఁ దను బంధువులను బోషించు
చుండెను. ధనార్జనముకొఱకు సన్యాసముగాని ముక్తికొఱకు కాదు.

28. బహుధన వరదూర్తైః పూరితే ధర్మగేహే
ముహు రిహ విరచయ్యా నర్థకం కూటసాక్ష్యమ్,
అవిచితవిగమార్థోఽజస్రమేషోఽగ్రజాతిః
సమచరదురు మూఽక్రిత వాదాధి కారః.

వ్యా - బహుధనేతి :- ఇహ అస్యాం విబుధసగర్యాం, ఏషః అగ్రజాతిః అయం విప్రః, అవిదితః అజ్ఞాతః నిగమార్థః వేదార్థ స్పృశి, కూటసాక్ష్యాదినిష్ఠ కర్మాచరణేన నరకయాతనా సమ్భవిష్మస్తీత్య జానన్నిత్యర్థః. ఉరుమూల్యేన అధికధనేన క్రీతః వాదనే అధికారః యేన సః, అధికధనం బత్త్వా వాదనాధికార ప్రభుత్వం క్రీత్యేత్యర్థః. బహుధనే అధికధన సమ్పాదనే యే పరాః ఆసక్తాః తైః ధూర్తైః వశ్చక్తైః, పూతే సమ్పాద్యే ధర్మగేహే ధర్మాధికరణే, ముహుః పునః పునః, అస్థకం అస్థదాయ, కూటసాక్ష్యం అసత్యసాక్ష్యం విరచయ్య నిర్ణాయ, ఆజగ్రం సంతతం, సమచరత్ సశ్చచార, సమ్పూర్వక చరభక్షణే సంచారేచ ఇతి ధాతోర్లక్ష్యం.

తా॥ ఈ నగరమున బ్రాహ్మణుఁడు ధర్మాధికరణమున (కోర్టు) వాదించుట కుపయుక్తమైన యధికారవత్రిమును (ప్లీడరుషట్టా) హెచ్చు ధనమిచ్చికొని, కూట సాక్ష్యము నరకప్రదమను వేదార్థము నెఱుంగక, ధనాశాపరులతో నిండిన యధికరణమునకుఁ బోయి, యచ్చట కూట సాక్ష్యములను జెప్పించి నిత్యము బ్రతుకుచున్నాఁడు.

29. సకలనిగమ బాహ్యం కర్షకం ద్యూతకారం

భృతి భుజ మిహ కన్యా విక్రయం సార్థవాహమ్,

ద్విజకుల ఉరువృద్ధ్యాజీవ మాద్యూన మైక్షే

ప్రకట కపటవేషం శిశ్విదానం భుకుంసమ్.

వ్యా :- సకలేతి :- ఇహ అత్ర, ద్విజకులే విప్రజాతౌ, సకల నిగమ బాహ్యం సర్వవేదశాస్త్ర విహీనం, కర్షకం కృషీవలం, ద్యూత కారం సభిక్షం, “సభిక్షాద్యూత కారకాః” ఇత్యమరః, భృతిభుజం కర్మ కరం, “భృతకో భృతిభుక్కర్మకరో వై తనికశ్చసః” ఇత్యమరః. కన్యా విక్రయం కన్యా విక్రేతారం, సార్థవాహం వణ్యాజీవం, ఉరువృద్ధ్యాజీవం అధికకుసీదేన జీవంతం, “కుసీదం వృద్ధిజీవం” మిత్యమరః, ఆద్యూ

నా దాదరికం, పరాన్నజీవిన మిత్యర్థః, “అద్యూన సస్య దాదరికః”
 ఇత్యమరః. వ్రకట కపటవేషం ధూర్తం, శిశ్విదానం దురాచారం,
 “శిశ్విదానో కష్టకర్మా” ఇత్యమరః. భుజుంసం స్త్రీవేషధారిణం,
 “భ్రకుంసశ్చ భ్రుకుంసశ్చ భ్రాకుం సశ్చేతి నర్తకః, స్త్రీవేషధారీ పురు
 షః” ఇత్యమరః. ఏక్షే అపశ్యమ్.

ఈ సగంతుందలి బ్రాహ్మణులు వేషశాస్త్రములను బూర్ణముగ
 విడిచివారు, నేలను దున్ని వ్యవసాయముఁ జేసి బ్రతుకువారు, జూద
 మాయవారు, కూలిపనిసలన బ్రతుకువారు, కూతుండ నమ్ముకొనువారు
 చర్మకముఁ జేయువారు, హెచ్చువడ్డీలకప్పులచ్చి యా వడ్డీధనముతో
 జీవించువారు, ఇతరులపై నాధారపడి పొట్టపోషించుకొనువారు కపట
 వేషముల ధరించి తిరుగువారు. దురాచారపరాయణులు, స్త్రీ వేషము
 లను చాల్చి సృత్యములఁ జేయువారునై యుండిరి.

30. ఉదవహాదిహ వృద్ధో నిర్ఘ్నః క్షీర కణ్ఠా
 మవృణుత కులబాహ్యః సమ్పదన్తః కులీనామ్,
 హతమతి అభిశన్తః ప్రావ్రజ దూధభోగో
 బహుల ధనరతి ర్విగ్భాహ్మణం నామశిష్టమ్.

వ్యా :- ఉదవహాదితి :- ఇహ అత్రినగరే, వృద్ధః అతీతవయాః,
 నిర్ఘ్నః దయారహిత స్సన్, క్షీరకణ్ఠాం అతిబాలాం ఉదవహాత్ పర్యణ
 యత్, ఉత్పూర్వస్య వహ ధాతోర్లోజ్. కులబాహ్యః కులబహిష్కృతః,
 సమ్పదన్తః సమ్పదర్హిత స్సన్ కులీనాం సత్కుల సజ్జాతాం కన్యాం
 కుశూలీం అవృణుత వరయామాస, అభిశన్తః పంకాంతాగ్రహణాదినా
 నివృతః, హతమతిః బుద్ధిదీన స్సన్, గూఢ భోగః గుప్తమార్గేణ భోగా
 ననుభవన్, బహులధనరతిః బహుధనార్జనా సక్తస్సన్, ప్రావ్రజత్
 పరివ్రాజకః అభూత్, ప్రపూర్వక వ్రజగతా వితి ధాతోర్లోజ్. నామ
 శిష్టం నామమాత్రావశిష్టం బ్రాహ్మణం భూసురం ప్రతి, ధిక్ నిన్దాన్తు

తా॥ ఈ నగరమున మిక్కిలి వృద్ధుఁడు చాలా చిన్నపిల్లను వివాహమాడెను. వెలివేయఁబడినవాఁడు ధనవంతుడై సత్కులజాతయగు కన్యను వివాహమాడఁ దలంచెను. నిందితుడైన మందబుద్ధిగుత్తముగా భాగముల ననుభవించుచు ధనార్జనమునకై సన్యాసశ్రమమును స్వీకరించెను. ఛీ - ఏమి బ్రాహ్మణుఁడు. పేరునకు బ్రాహ్మణుఁడనిపించుకొనుచున్నాఁడు.

31. సకల నిగమ పుష్కలస్యాయ మస్యాం మృషార్థం
పురి వికృత పచోభిః బోధితం బుధ్యమానః,
అవగణిత ధరిత్రీదేవతా హీనవర్ణః
ప్రథమ దమితగర్వం కద్వద స్సమృద్ధః.

వ్యా :- సకలేతి :- అస్యాం పురి అస్మిన్నగరే, ఏషః అయం హీనవర్ణః శూద్రాది జనః, వికృతాని విరుద్ధాని వచాంసి వచనాని యేషాం తైః, వేదవిరుద్ధాది భరిత్యర్థః, బోధితం కథితం సకలనిగమ పుష్కలస్య సర్వవేద సమూహస్య, మృషార్థం అసత్యార్థం, బుధ్యమానః జానన్, అవగణితాః తిరస్కృతాః ధరిత్రీదేవతాః భూసుకాః యేన సః అవమానిత విప్రస్సన్నిత్యర్థః, కద్వదః కత్పితాని వదన్, 'రథఃదయోశ్చ' ఇతి సూత్రేణ కుశబ్దస్య కదాదేశః. "గర్వవాదీతు కద్వదః" ఇత్యమరః, సమృద్ధః ఐశ్వర్యమదమత్తస్సన్, అమితగర్వం అపారదర్పం, అవిధయత్ ప్రకటేచకార, ప్రథవృత్త్యాన ఇతి ధాతోఃజ్.

తా॥ ఈ నగరమున గొందరు దుష్టులు వేదముల కపార్థములను గల్పించి యిదియే పరమార్థమని బోధించుచుండిరి. దానిని విని శూద్రాది హీనవర్ణుఁడు వేదార్థము నెఱిగినట్లు గర్వించి, బ్రాహ్మణ జాతినే యవమానించి, లక్ష్యపెట్టక సమృద్ధుడై నోటికివచ్చినట్లు వదరుచు, గర్వముచే దనమాటయే యధార్థమని చాటుకొనుచున్నాఁడు.

32. శృతినిగదితమార్గం నాజహ్ నిర్విశేషం

దృఢ మిహ పరపద్యాం నహ్యవాలమ్మౌఽయమ్,
అమనుత బహు దుఃఖం నో సుఖం మానవోఽద్యా
పకృత ముపకృతం దుర్వృత్త ఉన్మత్త చిత్తః.

వ్యా :- శ్రుతీతి :- ఇహ అత్త, ఆయం జనః, శృతినిగదిత మార్గం వేదవిహితం పథానం, నిర్విశేషం సమూర్ణతయా, అజహత్ న తత్యాజ, ఓహాక్ త్యాగే ఇతి ధాతోర్లజ్. దృఢం స్థిరనిశ్చయేన, పరపద్యాం పరమార్గం, “సరణిః పద్ధతిః పద్యా” ఇత్యవశః, నహి- అవాలమ్బత, నస్వీచకార, అవపూర్వకస్య అవి అప గ్రంథనే ఇతి ధాతోర్లజ్. అద్య ఇదానీం, మానవః మనుజః, దుర్వృత్తః దుష్టప్రవర్తనః, ఉన్మత్త చిత్తః ఉన్మత్త స్వాంతః బహు అధికం సుఖం దుఃఖంచ నో అమనుత నమేనే మన ఆలోచన ఇతి ధాతోర్లజ్. బహు అధికం ఉపకృతం అపకృతం వా న అమనుత యద్యుఃఖదాయ యత్సుఖదాయ యేనోపకారో భవతి యేనాపకారో భవతీతి నవేదేత్యర్థః.

తా|| ఈ పత్తసమందలి జనమింకను వేదమార్గమునఁ పూర్తిగ విడువలేదు. పరమార్థము నింకను స్థిరబుద్ధితో గ్రహింపనులేదు, ఇందలి జనుఁడు దుష్ప్రవర్తనుఁడు నున్మత్త చిత్తుఁడు నగుటచేత నెద్దాన సుఖముగలదో యెద్దాన దుఃఖము వచ్చునో యేది యపకారమో యేది యపకారమో తెలియఁ వాఁడై యుండెను.

33. స జగదుపచిక్ష్ణ స్తర్కయ స్పృత్యుదారః

క్వచిదపి పరిగచ్ఛ న్మన్ద మాలోల దృష్టిః,
ప్రమదవన సమీపి గన్ధవాశేన హృష్టో
ఘన మధుర రవేణాగాయ నిత్యం మహాత్మా.

వ్యా :- సజగదితి :- మహాన్ ఆత్మా అనుభావః యస్యసః, మహామనా ఇత్యర్థః, ఉదారః జౌదార్యయుక్తః, దాతేత్యర్థః, సః తార

కః, జగత్ లోకం ఉపచిక్కియః ఉపకర్తు మిచ్ఛః, ఇతి పూర్వోక్త
ప్రకారేణ, తర్కయన్ ఉహమానః, క్వచిదపి కుత్రచిదపి పరిగచ్ఛన్
సచ్ఛరన్, మన్దం శనై శనైః ఆలోల దృష్టిః చచ్ఛలదృష్టిః ఇతస్తతః
పశ్యన్నిత్యర్థః. ప్రహదవనసమీపే ఉద్యానవన సన్నిధౌ గన్ధవాతేన
సురభిల వాయునా హృష్టః ప్రాప్తహర్షః ఘనేన గమ్భీరేణ మధురేణ
స్వాదునా రవేణ ధ్వనినా ఇత్థం ఏవం జగయత్ జగౌ. గై శబ్దే ఇతి
ధాతోర్లజ్.

తా॥ మహానుభావుడు నుదారుడుగు నా తారకుడు లోక
వృత్తమును గూర్చి తనలోదాను దర్శించుకొనుచు లోకమున కుప
కారముఁ గావింపఁదలంచి యొకనాఁ డెటకో పోవుచు రాజాంతః పుర
సమీపమందలి యుద్యానవన సమీపముననుజేరి యట ఘ్రాణతర్పణ
మగు గాలికిఁ బరవశుడై మధురముగ గంభీరస్వభావమున నీ కింది విధ
ముగఁ బాడనారంభించెను.

34. జనని తవ జనోఽతిక్రమ్య వేదోపదేశం

ప్రతిదిన మచర త్వచ్ఛన్ధహీనో హృతః కః,

ఇతి ముహు రభవ స్త్వం సుష్టు రోయద్యమానా

ద్విజ నినద విలాపై స్సన్ధ్యయోః కర్మభూమే !

వ్యా :- జ. నీతి :- జనని హేహ తః ! తవ భవత్కాః, జనః
మానవసమూహః, వేదోపదేశం వేదధర్మ, అతిక్రమ్య అపహాయ,
స్వచ్ఛన్ధహీనః స్వాత స్త్వశూన్యః, హ తా ఆశాయోః సః విగతసజ్కల్ప
స్సన్, ప్రతిదినం నిత్యం సచ్ఛచార సమచరత్, ఇతి ఇత్థం హేకర్మ
భూమే ! భారతావని ! త్వం, సన్ధ్యయోః ఉభయోః ప్రాతస్సాయం
సన్ధ్యయోరపి, ద్విజానాం పక్షిణాం, “దన్త విప్రార్ణవా ద్విజాః” ఇత్య
మరః, నినదాః రవాః ఏవ విలాపాః రోదస ధ్వనయః, తైః ముహుః
పునః పునః సుష్టు, రోయద్యమానా రుదన్తీ అభవః.

హే మాతః భారతాగః ! వత్పుత్రాః వేదమార్గ మపహాయ
కింక రవ్యతా ఏమూఢాః వ్రతదినం నిరర్థకం సజ్జరన్తితి చి నయన్తి
సన్ధ్యాద్వదేఽపి విహగరుత మిషేణ రోదిషి, అహో దౌర్భాగ్యం తవ.

తా! అహో! ఓ కర్మభూమి! నీ పుత్రులందఱును వేదోప
దేశములను విడిచి యేమిచేయఁ తమనొదొచక, నిరర్థకముగ స్వాతంత్ర్య
హీనులై తిరుగుచుండుటనుగాంచి, యిరు సంజలందును పక్షియరపు
లను మిషచే విలపించుచున్నావు. నీకెట్టి దురవస్థ పట్టినదమ్మా.

కవి. అనిశ మిహ పురామేక్షత్రియోఽధత్త నామ
స్ఫుటశర మధునా తత్సర్వ వర్ణోఽప్య గృహ్లాత్,
ఇతి శిఖరతరూణా మాశుగేన శ్వసిత్వా
క్షితస్పదయ మమఃశ్చన్నిర్మరాశు ప్రవాహమ్.

వ్యా :- అనిశమితి :- ఇహ అత్ర, పురా పూర్వకాలే, క్షత్రి
యః బాహుజః, అనిశం నిత్యం, మే మమ, నామ క్షత్రియ ఇతి నామ
ధేయం, స్ఫుటశరం అతిస్పష్టం, అదత్త దధార, క్షతా త్రాయత ఇతి
యన్నామ విద్యతే తన్నామ బాహుజః ఏక ఏవ నిత్యం దధారేతిభావః
అధునా ఇదానీం, తత్ తన్నామధేయం, సర్వవర్ణోఽపి వివిధజాతిసము
ద్భవోఽపి, అగృహ్లాత్ జగ్రాహ ఇతి ఇత్థం శిఖర తరూణాం కూటస్థ
వక్షాణాం, ఆశుగచ్ఛతీత్యాశుగః వాయుః తేన, శిఖరతరువాతే నేత్యర్థః
శ్వసిత్వా నిశ్వస్య, అయం క్షితిభృత్ వర్వతః, రాజేతి సూఢార్థః,
నిర్మరః జలప్రవాహ ఏవ ఆశ్రుణి శాష్పాణి, తేషాం ప్రవాహం ధారా
సమూహం, అముఞ్చత్ తత్యాజ.

పురా క్షత్రియ ఇతి నామధేయం తద్గంఠీయ ఏవ ధృత్వా
తత్సార్థక మకరోత్, ఇదానీ తన్నా మధేయం సర్వవర్ణోపి స్వీచకార.
అహో మమ దౌర్భాగ్యమితి : మంక్షితిధరిః శిఖరగతవాయు మిషేణ
నిశ్వసన్, నిర్మరమిషేణ ఆశ్రుధారాః అముఞ్చత్. క్షితిభృత్వదేన
రాజాప్యేవం రురోదేత్కర్ధానరః ద్యోత్యతే.

36 రుచిరమురు గభీరార్థావృతం తన్నిశమ్య
స్తనిత మి దవిష్ట శ్రావ్య మక్లిష్ట గీతమ్.
ఉపవన తరుకేలీ లోల మాపాలపుత్ర
స్త మవివిదిష దార్యం సాధు గాయస్త మిచ్చైః.

వ్యా :- రుచిరమితి :- రుచిర మనోహరం, ఉరుః గభీరశ్చ
యః అర్థః తేన అన్వితం యుక్తం, గమ్భీరభావసముపేతం, స్తనిత
మివ ఘనఘర్జిత మివ. దవిష్టాదపి శ్రావ్యం అతిదూరాదపి శ్రవణ
యోగ్యం తత్ అక్లిష్టగీతం మధురగానం నిశమ్య శ్రుత్వా ఉపవనే
ఉద్భానే యే తరవః పృథ్వాః తేషు కేలీ లీలా తస్యాం లోలః ఆశక్తః
భూపాలత్రిః రాజకుమారః ఉచ్చైః ఉన్నతస్వరేణ సాధు సుష్టు
గాయస్తం గానం కర్వస్తం ఆర్యం పూజ్యం తం తారకం అవివిదిషత్
వేదితు మ్మిచ్ఛత్. విదజ్ఞానే ఇతి భాతో సన్నన్తల్లజ్.

తా॥ గంభీరార్థముతోఁ గూడి దూరముగానున్నను శ్రావ్యమై
మధురమై ఘనగర్జితమువలె వినఁబడుచున్న యాగానమును, సమీపో
ద్భావమున పృథ్వు వాటిలో వినోదముగ విహరించుచున్న రాజకుమా
రుడు విని, యా గాయకుఁడెవఁడో వానిని తెలిసికొనవలెనని సంకల్పిం
చెను.

37. వికసితలవనేనా స్తనరం జాఙ్గికేన
జితిపసుత భటేన ప్రార్థ్యమాన స్స విద్వాన్,
లలిత ధవళవర్ణ స్సచ్చిదానందపూర్ణ
స్సమ చరదివ మన్తం మత్తమాతజ్జపితః.

వ్యా :- వికసితేతి :- జిత్తం గాన శ్రవణాన స్తరం, వికసి
తలవనేన ఉల్లసదాననేన, “వక్తా పి వదనం తుణ్ణ మాననం లపనం
ముఖం” ఇత్యమరః. జాఙ్గికేన జ్ఞాకరికేన, జ్ఞా జీవనకార్యా యస్య

సః జఙ్ఘలత్వా త్వరితగమనేన, దూరవార్తాదీకం నీత్వా జీవతేత్వర్థః
 జఙ్ఘాకరిక జాఙ్ఘి కా విత్క్యమరః క్షితిపసుతభలేన రాజకుమార సేవకేన
 పార్థ్యమానః పార్థితస్సన్, రాజకుమార స్వామాహ్వాయతి. తత్సమీప
 మాగచ్ఛేత్వా హూతస్సన్నితృర్థః. లలితః సుందరః ధవళః శ్వేతః వర్ణ
 శరీరకాన్తి ర్వ్యస్థుః సచ్చిదానంద పూర్ణః పరిమాత్మ స్వరూపః, స
 విద్వాన్ పణ్డిత స్తారకః, మత్తమాతజ్గపోత ఇవ మదగజ శిశురివ, 'పోతః
 పాకోర్భకో డియ్యః' ఇత్యమరః మందం శనై శ్శనైః సమచరత్ సమ్య
 గగమత్, సమూర్వక చరగతా వితి ధాతోర్లజ్. ఉపమాలాఙ్కారః

తా॥ తారకుని గానమును విని, యా రాజకుమారుఁ డాతని
 నొక భటునిద్వారా పిలిపించెను. ఆ భటుఁడును వికసన్ముఖుడై యా
 తారకుని సమీపించి రాజకుమారుఁడు మిమ్మాహ్వానించుచున్నాఁడని
 విన్నవించెను. అంత, సుందరుఁడు ధవళగాతుఁడు పరిమానందరూపుఁడు
 నగు నాతారక పండితుఁడు, మందమంద గమనమున గున్నయేనుగువలె
 నాతనికడ కేగెను.

38. స ఉపవనవిశేషా నదృభతా వర్జనీయాన్
 స్మితలలిత ముఖాబ్జో లక్ష యన్సత్కవీన్ద్రః,
 అభినవ బహురాజత్కల్పనా మూహమానోఽ
 తర దవగతమార్గం తోషిత ప్రాణివర్గం.

వ్యా :- స ఇతి :- సత్కవీన్ద్రః సత్కవిశ్రేష్ఠః, సః తారకః
 అదృభతాన్ ఆశ్చర్యకరాన్. దర్శనీయాన్ రమణీయాన్, ఉపవన విశే
 షాన్ ఉద్యానవనదృశ్య విశేషాన్, లక్షయన్ వశ్యన్. స్మితేన దరహసి
 తేన లలితం సుందరం ముఖాబ్జం ముఖపద్మం యస్యః, హాస వికసిత
 ముఖారవిన్ద స్సన్నితృర్థః. అభినవాం నూతనాం బహు అధికం రాజస్త్రీం
 కల్పనాం, మూహమానః ఆలోచయన్, తోషిత ప్రాణివర్గం సన్తుష్ట
 జనాక్రాంతం, అవగతం విదితం మార్గం వన్ధానం అతరత్ అతిచక్రామ
 త్మాతరణే ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా॥ సత్కవిశ్రేష్ఠుడైన యా తారకుడు ఉద్యానవనమందలి
 వింతలను విశేషములను గాంచుచు. వాని సౌందర్యమునకు మెచ్చు
 కొనుచుఁ దనలోఁదాను కొంగ్రొత్త కల్పనల నూహించుకొనుచు,
 సంతృప్తులైన జనులతో నిండిన యా తెలిసినత్రోవ వెంటనేగెను.

39. వినయ నమితమూర్ఖ ద్వార్ స్థితా నీక్షమాణః

ప్రకటితసచివాద్యై రజ్జసా వన్ద్యమానః,

అనుపద మపి ధన్యం స్వం ముదా మన్ద్యమానః

స్మృపతిసుత చకోరాయాత్రసోఽపూర్ణచన్ద్రత్.

వ్యా :- వినయేతి :- అత్ర, స తారకః, వినయేన వినమితాః
 నమ్మాకృతాః మూర్ఖానః శిరాఃసి యేషాం తాన్, ద్వార్ధ్వితాన్
 ద్వారపాలకాన్, ఈక్షమాణః పశ్యన్, ప్రకటితాః కృతపరిచయాః యే
 సచివాద్యాః అమాత్యాదయః తైః అజ్ఞసా త్వరితం, వన్ద్యమానః సమ
 స్కృతస్సన్, అనుపదం వదే వదే, స్వ మపి అత్మాన మపి, ముదా
 ప్రీత్యా, ధన్యం ధన్యజీవినం, మన్ద్యమానః భావయన్సన్, స్మృపతిసుతః
 రాజకుమార ఏవ చకోరః జీవం జీవః, చన్ద్రికాపాయీ పక్షివిశేష
 ఇత్యర్థః. తస్మై రాజపుత్రచకోరాయ, అపూర్ణచన్ద్రత్ పూర్ణచన్ద్ర
 వదభవత్. పూర్ణచన్ద్ర ఇవ ఆచరతీతి పూర్ణచన్ద్రతి, ఆచారార్థేక్యే,
 లజ్ ఆపూర్ణ చన్ద్రత్.

పూర్ణచన్ద్రం దృష్ట్వా చకోరః యథాముద మవాప్నోతి తథా
 తం తారకం దృష్ట్వా రాజపుత్రే ముద మవాపేతి భావః, ఉషమాల
 జ్కోరః.

తా॥ మార్గమధ్యమున నమృశిరస్కులై నిలఁబడియున్న ద్వార
 పాలకులను జూచుచు, తమ్ముఁ దాము పరిచయము గావించుకొని
 త్వరగా నమస్కరించుచున్న మంత్రీ సామంతాదుల నమస్కృతుల
 నందుకొనుచు, మాటిమాటికిఁ దన్నుఁదాను ధన్యునిగ భావించుకొ

నుచు, జకోరపక్షికి జందుడువలె నా తారకుడు రాజకుమారున
కానందమును గూర్చెను.

40. సమ తరణ వయస్కం స్వీయ రూపాను కారం
సరసిజ సద్భాషా సన్నతం రాజపుత్రమ్,
సవిజయ సత శీర్షం సోమ బిమ్బాస్య మార్కం
స పది త మవలోక్యా సావనుఖ్య ద్విజేంద్రః

వ్యా :- సమేతి :- సః అసౌ ద్విజేంద్రః సోమయం బ్రాహ్మణ
శ్రేష్ఠః తాపకః, సమం తుల్యం తరుణం సూతనం వయః యస్య తం,
స్వసమాన సూతన వయస్కు మిత్యర్థః. స్వీయం స్వకీయంయ త్ రూపం
తాపకః తర్యం ను కారం స్వసమానరూప మిత్యర్థః. సరసిజాభ్యాం పద్మా
భ్యాం సద్భాషే తుత్యే అక్షిణీ సేత్రే యచ్య తం, పద్మనయన మిత్యర్థః
సద్భిః సజ్జనైః సుతం సుత్యం, విసయేన సతం సమశీర్షం శిరః యస్య
తం, విసయ విసమితోత్తమాంజమిత్యర్థః. సోమబిమ్బవత్ చంద్రమండల
తుల్యం యస్య ముఖం యశ్యతం, ఆర్యం పూజ్యం, తం రాజకుమారం.
అవలోక్య దృష్ట్వా, సపది సద్యః, అనుఖ్యత్ సుఖమవాప, సుఖ,
ధాతోః కండ్వాదిత్వా ద్యక్.

తా|| వయస్సులో రూపములో, దనకు సమానుడై, సుంద
రుడై, తామరపువ్వులాంటి కన్నులు చంద్రబింబమువంటి ముఖమును
గలిగి సజ్జన సుతి పాత్రుడును విసయవిసమితోత్తమాంగుడునై
యున్న యా రాజపుత్రునిగాంచి యీ తారకుడు మిక్కిలి యానం
దించెను.

41. అనివపతికుమారో ధారుణీదేవ మౌళిం
సహృదయ మపి పుంసాం మోహనాకారయుక్తమ్,
త మపరిమిత తేజశ్శాలినం సర్వవేదం
సతలగుణనిధిం సోమవన్దతా వాస్తకామమ్,

వ్యా : అవనిపతీతి :- సః అవనిపతికుమారః రాజపుత్రః, సహృదయం శోభనహృదయం, పుంసామపి పురుషాణామపి, మోహనః ఆకర్షకః యః ఆకారః రూపం తేన యుక్తం, జగన్మోహన మిత్థార్థః, అపరిమితేన అత్యధికేన తేజసా శాలినం సహితం, అధిక తేజోవస్త్ర మిత్థార్థః, సర్వవేదం సకలవేద వేదినం, సకలగుణనిధిం సర్వగుణనిధానం అవాప్త కామం పూర్ణ కామం, నిష్కామ మిత్థార్థః, తం ధారుణీదేవ మౌళిం బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠం తారకం, అవన్దత అనమత్, వది అభినాద నస్తుత్యోః ఇతి ధాతోర్జ్జజ్.

తా. పురుషులనుగూడ మోహింపజేయు రూపముతో, ఉత్తమ మైన మనస్సుతో, అపరిమితమైన తేజస్సుతోనొప్పుచు, సర్వవిద్యాపితౌరదుడై సకలగుణనిధియై సంపూర్ణ కాముడై యున్న యా తారకుకు రాజపుత్రుడగు సమస్కారమును గావించెను.

42. దృత అయపరిమేయం గీత ముద్బద్ధ తారం
బహుగుణలలితం సజ్జాయ వాగ్దేయ కారః,
అనుపమ కవిరాజోఽవ క్షదా శీర్వచాసి
క్షితిపతివరనూనో న్న ప్రవృద్ధ్యై స్మితాస్యః.

వ్యా :- దృతేతి :- వాగ్భిః గాతుం యోగ్యం గేయం వాగ్దేయం తస్మిరోతీతి వాగ్దేయకారః, న విద్యతే ఉపమా సాదృశ్యం యస్య సః అనుపమః కవీనాం రాజా కవిరాజః కవిశ్రేష్ఠః “రాజాహస్సభిభ్యష్టచ్” ఇతి టచ్. సః తారకః, దృతలయేన దృతాభ్యేన లయవిశేషేణ, పరిమేయం పరిమాతం యోగ్యం, ఉద్బద్ధః వికసితః తారః తారస్వరః యస్య తత్, బహుభిః గుణైః రాగలక్షణైః లలితం మనోహరం, గీతం గానం, సజ్జాయ సమ్మక్ గాత్వా స్మితాస్యః హసాలక్ష్మత వదనస్సన్ క్షితిపతివర నూనోః రాజకుమారస్య, ప్రవృద్ధ్యై అభివృద్ధియై,

సన్నిహిత్యా గ్యాని ఆశీర్వాచాంసి అశీర్వాదాన్, అవక్ అనోచత్, వచ
పరిభాషణ ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా! ఆ తారకుడు కవిరాజు, వాగ్గేయకారుడు అందుచే
నాతడు తారస్థాయిలో దుర్జితలయితో చక్కనిరాగము నాపించి
మంచిమాటలతో నా రాజకుమారు న శీర్వదించెను.

43. పరిజన ఉభయో రన్యోన్య సఖ్యం చికిర్ష్యో
ద్విజ సృపసుతయో ర్ద్వగి జితం బోబుధిత్వా,
మణివలయవదేషో ద్వైతయో రిద్ధయో గో
భవడితి స సమస్తా నిర్భరానన్ద మాప్నోత్.

వ్యా :- పరిజనేతి :- సః సమస్తః పరిజనః సర్వపరివార జనః
అన్యోన్యసఖ్యం పరస్పరమైత్రియం, చికిర్ష్యోః కర్తుమిచ్ఛతోః, ఉభయోః,
ద్విజసుతశ్చసృప సుతశ్చ ద్విజసృపసుతో ద్విజకుమార రాజకుమారౌ
తయోః, “ద్వంద్వాన్తే శ్రూయమాణం పదం ప్రత్యేకం సమృద్ధ్యతే”
ఇతిన్యామేన సుతశబ్దశ్య ఉభయత్రావ్యన్వయః, ఇజ్జితం హృద్గతం
భావం. బోబుధిత్వా నితరాం విజ్ఞాయ, అద్య ఇదానీం. ఏతయోః
కుమారయోః, ఏషః అయం, ఇద్ధయోగః ప్రకాశమానః మైత్రీసమ్బంధః
మణివలయవత్, మణినారత్నేన వలయవత్ కజ్జణమివ, వలయేన
కజ్జణేన మణివత్ రత్నమివ, అభవత్ ఆసీత్, ఇతి ఇత్థం, నిర్భరా
నన్దం సమ్పూర్ణార్ణవప్రీతిం, ఆప్నోత్ అవాప ఆప్నవ్యాప్తౌ ఇతి ధాతో
ర్లజ్, ఉపమాలంకారః.

తా! ఆ రాజకుమార విప్రకుమారు లిరువురు నొకరితోనొకరుమైత్రి
గావించఁ నుత్సుకులైరి. వారి యభిప్రాయము నచ్చటనున్న పరివార
జనము బాగుగాగ్రహించి, స్వర్ణకంకణముతో రత్నము, రత్నముతో
స్వర్ణకంకణము కలియునట్లు వీరిమైత్రి గొప్పగా నున్నదని మిక్కిలి
యానందించెను.

44. తరుణ పురుషరత్నం సర్వవిద్యా సనాథం
క్షితిపతి తనయ స్వచ్ఛందశీలం విదిత్వా,
సపది స నిజవితే దర్శయిష్య నివీతం
యవనహయ మసా వరోహయ య్భూమిదేవమ్

వ్యా :- తరుణేతి :- సం అయం క్షితిపతితనయః సోఽయం రాజకుమారః, భూమిదేవం భూసురం తారకం, తరుణం యువానం, పురుషరత్నం పురుషశ్రేష్ఠం “జాతౌ జాతౌ యదుత్కృష్టం తద్రత్నమితి గీయతే” ఇతి సూక్తిః సర్వ విద్యాభి శ్చ నాథం యుక్తం, స్వచ్ఛంద శీలం స్వతంత్రస్వభావం చ, విదిత్వా జ్ఞాత్వా, సపది తదానీమేవ, స్వపితే స్వజనకాయ. దర్శయిష్యన్ దర్శనం కారయితు మిచ్ఛన్, వివీతం సుశిక్షితం, యవనహయం యవన శ్వం, ఆరోహయత్ ఆరోహ యామాస, ఆజ్ఞా పూర్వక రుహబీజ జన్మని ప్రాదుర్భావే చేతి ధాతోః ణ్యంతాల్లజ్.

తా|| ఈ విప్రకుమారుడు యువకుడు, పురుషశ్రేష్ఠుడు, సకల విద్యాపారంగతుడు స్వతంత్రుడు. అని గ్రహించి యీ రాజకుమారుడు వానిందన తండ్రికి జూపింపఁ దలంచి, మచ్చికపడిన మంచి యీ జానేయాశ్వముపై నా తారకుని గూర్చుండఁ బెట్టెను.

45. గగనమణి రివ స్వచ్ఛంద భావోఽతిరస్య
తిమిర మివ మహానాస్తిక్య మారస్య దత్య,
ఆకలయదిషతేజో జ్యోతిఃజోఽల్ప విద్వా
న్మ మచరదివ ఘూకః ప్రాజ్ఞతస్థాపకారిః.

వ్యా :- గగనమణిరితి :- అత్రినగరే, స్వచ్ఛందభావ ఇవస్వతంత్ర భావ ఇవ, గగనమణిః సూర్యః, ఆతిరస్యత్ అన్తర్ధాన మగచ్ఛత్. మహా నాస్తిక్యమివ అవ్యధికనాస్తిక భావ ఇవ, తిమిరం అన్ధకారః

జౌరస్యత్ బలిష్ఠవభూత్, “ఓన్-ఉన్-ఇతి కాణ్డాదిగణే ధ తూ,
తాభ్యాం కణ్డాది భ్యోయక్” ఇతి యక్ ప్రత్యయః, యగస్తస్య
“సనాద్యన్తా ధాతవః” ఇతి ధాతు సంజ్ఞా. తతో లజ ఆతిరస్యత్, జౌర
స్యత్ - ఇతిరూపే అల్పవివాసివ అల్పజ్ఞః పణ్డిత ఇవ, బ్యోతిరిజ్ఞః
ఖిద్యోతః, తేజః కాన్తిం, అకిలయత్ అవాప్నోత్, కలగతౌ సంఖ్యా
నేచ ఇతి ధాతోర్లజ్, పాజ్ఞతస్థాపకాః ప్రాచీనాః మతస్థాపకా
చార్యాః, తేషాం అరిః ఇవ శత్రురివ మతవిరోధీవేత్స్యర్థః, ఘూకః
ఉలూకః సమచరత్ సమ్మక్ సశ్చచార, సంపూర్వక చరగతా వితి
ధాతోర్లజ్, మా లోపమాలజ్కారః.

శ్లోకేఽస్మిన్నాత్రి ర్వర్ణ్యతే నగరసామ్యేన. రాజాన్తః పురప్రవేశ
సమయే రాత్రి రాసీదితిచ నూచ్యతే.

అత్రనగరే స్వతంత్రభావ ఇవ నూర్యః అన్తర్ధాన మవాప,
నాస్తికభావ ఇవ అన్తకారః బలీయానభూత్, అల్పజ్ఞఇవ ఖిద్యోతః
తేజస్వీ బభూవ, ప్రాచీనమత విరోధీవ ఉలూకః సమస్తతః చచార.

తా॥ ఇందు సూర్యాస్తమయముతో రాత్రి వర్ణింపఁబడు
చున్నది. వీరురాజాంతఃపురమును జేరుకొని రాత్రియయ్యెననినూచింపఁ
బడుచున్నది.

ఈ నగరమున స్వతంత్రభావ మంతఃచిన్లు నూర్యుడస్తమిం
చెను. నాస్తికభావము ప్రబలమయినట్లు చీకటి దట్టముగ వ్యాపించెను,
అల్పజ్ఞుడు తన ప్రతిభను జూపుచున్నట్లు మిణుగురు పురుగు మిలమిల
మెరియుచుండెను. ప్రాచీనమత విరోధి యంతట తిరుగునట్లు గుడ్డ
గూబ యంతటఁ దిరుగజొచ్చెను.

నూర్యుడస్తమింపఁగనే చీకటి వ్యాపించుటయు మిణుగురులు
మెరియుటయు గుడ్డ గూబలు తిరుగుటయు సహజము, ఇది రాత్రి
లక్షణము.

46. ఉడుగణ ఇవ శిష్టాచారవారో వ్యరాజ
 తుహినకిరణశోభే వాభ్యు దైదైవ భక్తిః
 తత ఇవ సమపుల్ల త్కైరవ త్రిస్సమన్తా
 దురుతరనిరతి స్వచ్ఛందజీవే జనస్య.

వ్యా :- ఉడుగణ ఇతి తతః అనంతరం, ఉడుగణః సక్షత్రసమూహః శిష్టాచారవార మివ శిష్టాచార సమూహః ఇవ, వ్యరాజత్ అరాజత విపూర్వక రాజ్య దీప్తా వితి ధాతోర్లజ్. తుహినకిరణస్య చంద్రస్య శోభా కాన్తిః దైవభక్తిః ఇవ దేవతా ప్రీతిరివ, అభ్యుదైత్ అభివృద్ధ్యా అభూత్. అభిపూర్వక ఇన్ గతా వితి ధాతోర్లజ్. కైరవశ్రీః కువలయశోభా. జనస్య మానవస్య, స్వచ్ఛందజీవే స్వతంత్రజీవనే, ఉరునిరతిరివ అధికా సక్తిరివ, సమపుల్లత్. వికసితా ఆసీత్ సమపూర్వక పుల్లవికసనే ఇతి ధాతోర్లజ్. ఉపమాలాజ్కారః.

తత్రనగరే సక్షత్రసమూహః శిష్టాచార ఇవ రరాజ, చంద్రకాన్తిః దైవభక్తిరివ వృద్ధి మగమత్. కువలయశోభా జనస్య స్వచ్ఛంద జీవనా సక్తిరివ సమన్తాద్వికాస మవాప, పూర్వవదత్యాపి రాత్రివర్ణన మేవ నగరసామ్యేన నిరూపితమ్.

తా॥ సక్షత్రగణము శిష్టాచారమువలె మిలమిల మెఱయుచుండెను. చంద్రకాన్తి దైవభక్తివలె వెలుగుచుండెను. కువలయశోభ మాన పులందలి స్వేచ్ఛాజీవనాసక్తివలె సంతట వికసించెను.

ఈ శ్లోకద్వయమందు రాత్రి వర్ణనముద్వారా నగర జన జీవితము నిరూపింపబడెను.

47. చతుర తరధరిత్రీదేవతా వాజిరాజం
 పరిచిత మివ ధృత్వా లీలయాఽసౌ ఖలీనమ్,
 సహస్రపతిమతేనా విజ్ఞాన్తిశక్తిష్టగత్యాఽ
 గమయ దనరిబాధం సంల్లప న్నాజసౌధమ్.

వ్యా :- చతురతరేతి :- అసౌ చతుర తర ధరిత్రీదేవతా అతిని పుణః భూసురః, లీలయా విలాసేన, ఖలీనం కవికాం, "కవికాతు

ఖలీనోఽస్త్రీ" ఇత్యమరః. ధృత్వా గృహీత్వా. నృపతినుతేన రాజ
కుమారేణ, సంల్లపన్ సంభాషణం కుర్వన్, పరిచిత మివ పరిచయో
మేత మివ స్థితం, వాజిరాజం అశ్వరత్నం ఆర్కన్దితా నాతివేగా నాతి
విలంబా, ఆక్లిష్టా సుఖప్రదా యా గతిః గమనం తయా, "ఆర్కన్దితం
ధోరతిక రేచితం వర్ణితం పుతమ్" గాతయోఽమీ వచ్చధారాః" ఇత్య
మరః అనరిబాధం శత్రుపీడా విరహితం రాజశాధం రాజప్రాసాదం
అగమత్ అనయత్, గమ్ గతావితి భాతోఽన్తాల్లజ్.

తా॥ నిపుణ మతియగు నా తారకుఁడు, విలాసముగా కళ్యేమును
బట్టుకొని, పరిచయమున్న దానివలెనున్న యా గుఱ్ఱమును నడిపించుచు,
రాజకుమారునితో మాటలాడుచు సహజగమనమున నెట్టి యాటంక
ములు లేకుండ రాజభవనము చేరెను.

48. హయవర మథ హిత్వా స్వస్తికం సోతిరిచ్ఛా
ద్భుతకర బహుదీపై దీప్యమానో మహాత్మా.
నృపతి సుతగృహీత స్వీయహస్తః ముదా ప్రా
విశ దధిపగృహ నారుహ్య సోపానపాలిమ్.

వ్యా :- హయవరమితి :- అథ అనంతరం, సః మహాతా
మహినుభావ స్స తారకః, హయవరం, అశ్వరాజం, హిత్వా త్యక్త్వా,
స్వస్తికం ప్రాచీద్వారం గృహం, "స్వస్తిక స్వర్వతో భద్ర" ఇత్యమరః,
అతిరిచ్య అతికృష్య, అద్భుత కరైః ఆశ్చర్యదాయకైః బహుభిః అనే
కైః దీపైః, ప్రదీపైః, దీప్యమానః ప్రకాశ్యమానః, నృపతినుతేన
రాజకుమారేణ, గృహీతః స్వీకృతః. స్వీయహస్తః స్వకరః యస్య సః,
ముదా ప్రీత్యా, సోపాన పాలిం సోపానపక్షిం ఆరుహ్య అధిష్ఠాయ,
అధిపగృహన్ రాజభవనం, అత్రగృహశబ్దోనిత్య బహువచనః పుంలిం
జ్జశ్చ. "గృహః పుంసీచ భూమ్నోవ" ఇత్యమరః. ప్రావిశత్ ప్రవి
వేశ, ప్రపూర్వక విశవ్రవేశనే ఇది భాతోఽన్తాల్లజ్.

తా! ఆ తాంకుడు వెంటనే గుట్టమునుండి దిగి, తూర్పుదేవిడి గల భవనమునుదాటి, మధ్యనున్న చిత్రచిత్రములైన దీపకాంతులలో వెలుగుచు, రాజకుమారుడు తన చేతినందుకొని నడచుచుండ, సంతోషముగా మెట్లన్నియునుదాటి రాజసాధజును బ్రవేశించెను.

49. సవయసమితి రూపవస్త్రం కులీనం

కృతినే మవసదేవం రజ్జకం లబ్ధవర్ణమ్

గురు మహా భజనీయం మే పితోపాదిశత్రా

గజజ మితి తదైవైత్సమ్మదం రాజపుత్రః.

వ్యా :- సవయసమితి - ఇహ అస్మిన్జీవితే సవయసం సమాన వయస్కం, అనిర్బంధం స్వతంత్రం, రూపవస్త్రం సుందరం కులీనం సత్తుల సముత్పన్నం, కృతినం నిపుణం, రజ్జకం వాక్యేష్టాది కర్మనోహరం, లబ్ధ వర్ణం విచక్షణం, అవసదేవం భూసురం. భజనీయం సేవనీయం, గురుం ఆవుహి లభస్వ, ఇతి, ప్రాకృపురా, పితా మజ్జనకః. మేమహ్యం ఉపాది శత్రుఉపదిదేశ. ఉపపూర్వక దేశ అతిసర్జనే ఇతిధాతోర్లోజ్. అహం, తదైవ పిత్రుక్త ప్రకారేణైవ తాదృశం గురుం. అభజమ్ ప్రాప్నవమ్, ఇతి, రాజపుత్రః రాజకుమారః. సమ్మదం ప్రమాదం, ఐత్ అవాప. భజ సేవాయా మితి ధాతోర్లోజ్. ఇన్ గతామితి ధాతోర్లోజ్.

తా! సమానవయస్కుడు. స్వతంత్రుడు, సుందరుడు, ఉత్తమ కులసంజాతుడు, నేర్పరి, పండితుడు, మనోరంజకుడు నయిన బ్రాహ్మణుని గురువును గాఁజేసికొని యాతని సేవింపుమని నాతఁడై నా కింతకు ముందే చెప్పియుండెను. నేడట్లే యట్టి గురువును నేను పొందగలిగితి నని యీ రాజకుమారుడు మిక్కిలి యానందించెను.

50. నపది న కృతకృత్యం పణ్ణితం భోజయిత్వా

పరిషద మథ నిత్యాఽ కుణ్ణితం రాజకీయామ్,

పితర మధిక విద్యాకౌతుకం జ్వం వదాన్యం

త మమివతి పుత్రైః దర్శయ ద్భూమిదేవమ్.

వ్యా :- సపక్షితి :- సః అవనివతి పుత్రైః సోఽయం రాజకు
మారః సపది సద్యః, కృతకృత్యం నిర్వర్తిత కర్మకలాపం, పక్షితం
విద్వాంసం తాంక, భోజయిత్వా భోజనాదినా తిర్పయిత్వా, అథ
తతః, రాజకీయాం రాజసమ్బద్ధినీ, పరిషదం సభాం, అకుణ్ఠితం నిర్ని
రోధం యథా తథా, నీత్వా ప్రావయ్య, అధికవిద్యాసుకౌతుకం కుతూ
హలినం, వదాన్యం బాతారం, స్వం పితరం స్వజనకం, తం భూమిదేవం
తం భూసురం తాంకం తదర్శయత్ దర్శయాంత, దృశిత్ ప్రేక్షణే
ఇతి భాతోర్న్యనాల్లజ్.

తా॥ స్నానసంధ్యాది కర్మకలాపములను నెరవేర్చుకొనియున్న
యా తారకునకు వెంటనే భోజనమును పెట్టించి, యా రాజకుమారుఁ
డా తారకుని రాజసభ కెట్టి యాటంకములు లేకుండఁ గొనిపోయి, విద్యా
న క్షుద్రు వదాన్యుఁడగునగు తన తండ్రి కాయనిఁ జూపెను.

51. ద్విజతనయ ఉదారం సర్వవిద్యావతారం

ధరణి పతివరేణ్యోఽశ్శ శ్రుజాతం విలోక్య,

నిటల మతిత హస్త ద్వంద్వ ఆర్యం ప్రణమ్యా

శు త మమితమదోపావేశ యద్రత్నసిరమ్.

వ్యా :- ద్విజేతి :- ధరణిపతివరేణ్యః రాజశ్రేష్ఠః, ఉదారం
మహాస్తం, సర్వవిద్యా యస్మిన్నవతరన్తి స సర్వవిద్యావతారః, సకల
విద్యా పరిపూర్ణ ఇత్యర్థః. తం, అశ్శశ్రుజాతం అజాతశ్మశ్శుగ్ం, ద్విజతన
యం బ్రాహ్మణకుమారం విలోక్య వీక్ష్య, నిటలతపే ఫాలభాగే ఘటి
తం విన్యస్తం, హస్త ద్వంద్వం కరద్వయం యేన సః, కరతలాలంకృత
ఫాలభాగ స్సన్నిత్యర్థః, ఆర్యం పూజ్యం, తం తారకం, ప్రణమ్య నమ
స్కృత్య, ఆశు శీఘ్రం, అమితముదా అధికప్రీత్యా, తం బాలకం

బ్రాహ్మణపుత్రం, రత్నపీఠం రత్నాసనం ఉపాశేషయత్ సంస్య కేశ
యత్. ఉపపూర్వక విశప్రకేశనే ఇతి ధాతోః ణ్ నాల్ జ్

తా|| గడ్డము మీసమురాని లేతవయస్సులోనే సర్వవిద్యావిశారదుడై
వదాన్యుడై యొప్పు నా బ్రాహ్మణ బాలకునింగాంచి, యా కాజన్య
శ్రేష్ఠుడు తన తల్లిపైఁ జేతులుజోడిచుకొని నమస్కరించి వెంట
పరమానందముతో నా తారకుని రత్నాసనముపైఁ గుర్చుండఁబెట్టెను.

52. ఉచిత సుఖమనాయనార్థ మలోక్య కేచిత్

సపది త మగురూఁచు నిష్క్రయం ప్రాప్య కేచిత్.

అపరిమిత ముదోపాశ్లోకయన్తాశు కేచిత్

ద్విజమణి మనుఖాయన్తాభి వన్యాత్య కేచిత్.

శ్వాః:- రుచిరేతి :- అథి తత్త్వభాయాం, కేచిత్ కతిచన
సభ్యాః, ఆర్వం పూజ్యం. తం తారకం, ఆలోక్యనీత్య. రుచిరం సుందరం
ఉదమనాయన్త సోత్సుకా అశ్వన్, కేచిత్. సపది సద్భక్తి, విస్మయం
ఆశ్చర్యం ప్రాప్య తం తారకం అగురూయన్ గురుం భావయన్తస్య
కేచిత్. ఆశు శీఘ్రం, అపరిమిత ముదా అమితా సన్దేన. ఉపాశ్లోక
యన్త అవర్ణయన్, కేచిత్ ద్విజమణిం బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠం, అభివన్ద్వి
అభివాదనం కృత్వా, అనుఖాయన్త స్తీయం సుఖం వేదయా మాసుః
ఉత్పూర్వక మనశ్శబ్దాత్ క్షజీలజ్. గురు శబ్దాత్ క్షచీలజ్, ఉపపూ
ర్వక శ్లోకధాతోః నిచిలజ్, సుఖ శబ్దాత్ క్షజీలజ్.

“సుఖాదిభ్యః కర్తృ వేదనాయాం” ఇతిక్మజ్. స్తీయ సుఖవేద
నాయా మేవాయం క్మజ్. పరస్య సుఖవేదనాయాఽతు ‘పరస్య సుఖం
వేదయతే’ ఇతి వ్యన్త రూపమేవ. న వృత్తిః.

తా|| ఆ సభలోనున్న సభ్యులలోఁ గొందఱా తారకునిజూచి,
యుత్సకులయిరి. మఱిగొందఱాతని గౌరవిండ్రిరి. ఇంకొక కొందఱు
క్లిర్తించిరి. వేరొక కొందఱు నమస్కరించి సుఖవంతులమని తెలిపిరి.

53. అభినవరుచిరోహ చిత్రసత్కావ్యసృష్టి
 రపి సకల జనానాం మోహకృద్దాన శక్తేః,
 సృనుద బహుల పారావారమధ్యే న్యమజ్జ
 న్నఖిల విబుధవన్ద్య ప్యాస్య రాణ్ముఖ్య సఖ్యాః.

వ్యా :- అభినవేతి :- రాణ్ముఖ్యసఖ్యాః రాజవర్యో సభాసదః,
 నిఖిలవిబుధైః సర్వవన్దితైః వన్ద్యశ్శ నమస్కరణయోగ్యశ్శ, అన్య
 తారకశ్శ, అభినవా నూతనా రుచిరా మనోహరా యా ఊహాభావనా
 తయా చిత్రం యత్ సత్ ఉత్తమం కావ్యం గ్రంథః తస్య సృష్టిః నిర్మా
 ణాత్, సకలజనానాం సర్వేషామపి మోహకృత్ అత్యాంధ్ర దాయకం
 యత్ గానం గీతం తస్య శక్తేః ప్రభావాచ్చ, ప్రమదేన ఆమోదేన
 బహులః పూర్ణః యః పారావారః సమద్రః తస్యమధ్యే, ఆనందసాగర
 మధ్య ఇత్యర్థః, న్యమజ్జసి నిమగ్నా బభూవుః, నిపూర్వక మర్జి ధాతోష్ణజ్.

తా॥ ఆ రాజసభలోని సభ్యులందఱును సర్వవిబుధ వండ్లుండ
 డైన యా తారకునియొక్క, మనోహరకల్పనలతో సపూర్వముగా
 నున్న కవితాచమత్కృతికిని, సర్వులను మగ్ధులనుగావించు గాన
 శక్తికిని, పరవశులై యానందసాగరమును మునింగిరి, పరమానంద మను
 భవించిరి,

54. కవితిలక ముపాస్యాఽథా చ్ఛగత్యాస్య సఖ్యం
 హితేకర మభివాద్యాఽసా సమస్తాగమ జ్ఞమ్,
 స్వసుత మివ విభూష్యకోటిశర్తా స్వయాం తం
 నుఖ ముచితనివాసేఽ వాసయ య్భూమిదేవమ్.

వ్యా :- కవితిలక మితి :- అథ అనంతరం ఆసా క్షోణిశర్తా
 రరాజా, కవితిలకం కవిశ్రేష్ఠం, అచ్ఛగత్య అభిమఖం గత్వా, అచ్ఛ
 ఇత్యవ్యయశ్శ “అచ్ఛగత్యర్థవశేష” ఇత్యనేన గతిసంజ్ఞాయాం, “కుగతి
 పాదయః” ఇత్యనేన గతిసమాసే క్త్వీల్యబాదే శేయాపమిదమ్, ఉపాస్య

సంసేవ్య, సఖ్యం మైత్రీం, ఆవ్య పావ్య, అభివాద్య నమస్కృత్య,
 సమస్తాగమజ్ఞం సర్వవేద శాస్త్రజేతారం, తం, స్వసుతమివ స్వపుత్ర
 మివ, స్వయం విభూష్య స్వయమేవాభరణై రలంకృత్య ఉచితనివాసే
 సముచితభవనే, భూమిదేవం భూసురం, తం తారకం సుఖం సుఖం
 యథాతథా, అవాసః తో న్యవేశయత్, వసనివాసే ఇతి ధాతోః
 ణ్యనాల్లజ్.

తా॥ పిమ్మట నా రాజు కవిశ్రేష్ఠుడయిన యా తారకున కెదు
 రుగా నేగి, సేవించి, మైత్రిగావించి, విత్తుడయిన యాతనికి నమస్క
 రించి, తనంతట తాను స్వయముగ జక్కని యాభరణములతో, దన
 కుమారు నలంకరించి నట్లలంకరించి, మంచి భవనమున వానిని సుఖ
 ముగా నుండునట్లు గావించెను.

55. ఉదభవదివ కల్యం ప్రేమ వేదాధికారే
 రటదివ బలిపుష్టౌ సప్రమదాయా నువాదీ,
 అరుణరుచిరివ స్వచ్ఛస్త జీవే చిదాసీ
 దరజదివ రథాజ్ఞ స్వీయ దేశాభిమానీ.

వ్యా - ఉదభవదితి :- కల్యం ఉషః కాలః “ప్రతూషో
 హర్ముఖం కల్య ముషః ప్రత్యుషసీ అపి” ఇత్యమరః, వేదాధికారే వేద
 మార్గే ప్రేమేవ స్నేహాభవ ఉదభవత్ ఆవిర్భూతావ. ఉదయమియా
 యేత్యర్థః. ఉత్పూర్వక భూధాతోర్లజ్. బలిపుష్టః కాకః, “కాకేతు
 కటారిష్ట బలిపుష్ట సకృత్ప్రజాః” ఇత్యమరః, అసప్రమదాయా ను
 వాదీవ సనాతన సదాచార విరోధీవ, అటత్ దధ్యాన, రట ధ్వనా
 వితి ధాతోర్లజ్. అరుణరుచిః అరుణకాంతిః.

స్వచ్ఛస్తజీవే స్వేచ్ఛాజీవనే చిదివ చై తన్యమివ ఆసీత్ బభూవ,
 రథాజ్ఞః చక్రవాకః, “కోకశ్చక్రః చక్రవాకో రథాజ్ఞాహ్వయ నామ

కః" ఇత్యమరః, స్వీయదేశాభిమానీవ స్వదేశాభిమానీవ అరజత్
అతుష్యత్, యోగారాగే ఇతి ధాతోర్లజ్.

ఉపః కాలః వేదమార్గాభిమాన ఇవా విరభూత్. కాకః సనా
తన సత్త్వదాయ రోధీవ అరటత్, అరుణోదయ కాంతిః స్వతంత్ర
జీవనే చైతన్యమివోదచలత్, చక్రవాకః స్వదేశాభిమానీవ అతుష్యత్
అత్రీనూర్యోదయ ఉపవర్ణి తః. ఉపమాలజ్కారః.

తా|| వేదమార్గమున ప్రేమ యుదయించినట్లు ఉపః కాల
మారంభమయ్యెను. సనాతన సత్త్వదాయ విరుద్ధవాది యరచునట్లు,
కాకి యరవ నారంభించెను. స్వచ్ఛందజీవనునియందు చైతన్యమువలె
నరుణకాంతి ప్రకాశించుచుండెను. దేశాభిమానీవలెఁ జక్రవాక వక్షి
సంతసించెను. ఉపః కాలముకాగానే కాకులరచును, పిమ్మట నరుణో
దయమగును. స్వేచ్ఛాజీవులకుఁ జైతన్యము లభించును, వియోగ
ముతోనున్న చక్రవాకము సంతసించును, ఇట్లు సూర్యోదయము లోక
మునకు సరిపోల్చి చక్కగ వర్ణింపబడెను.

56. సతత మనుచరనౌ సర్వశాస్త్ర ప్రమాణం
ముహు రభిజన యోగక్షమ మాలోచయన్తౌ,
ద్విజసుత నృపపుత్రౌ వధ్వతిష్ఠానతాం తౌ
బహునిపుణతయైకగ్రీవ ముద్దిష్టకార్యమ్.

వ్యా :- సతతమితి :- తౌ ద్విజసుతనృపపుత్రౌ బ్రాహ్మణరాజకుమారౌ,
సతతం నిత్యం, సర్వశాస్త్ర ప్రమాణం సర్వశాస్త్రజన్య ప్రమాణ జ్ఞానం
అనుచరనౌ అనునృత్య సజ్జ్చనౌ, ముహుః పునః అభిజనస్య జన్మ
భూమేః యోగం అప్రాప్య ప్రాప్తిం, క్షేమం ప్రాప్తస్య రక్షణంచ,
అలోచయన్తౌ, చింతయన్తౌ బహునిపుణతయా అధిక కుశలత్వేన, ఏక
గ్రీవం ఏకకణ్ఠ్యం, ఉద్దిష్టకార్యం నిశ్చితకరణీయం, కార్యం, అధ్వతిష్ఠా

సతామ్, సాధయితుమిచ్చంతా వభూతామ్, అధిశ్రూర్వకస్థా ధాతోః
సన్నంతాల్లజ్.

తా॥ ఆ కుమారు లిరువురును వేదప్రమాణమునను సరించుచు,
మాటిమాటికిఁ దను జన్మభూమి యోగక్షేమములంగూర్చి యాలోచిం
చుచు మంచి నేర్పగులగుటచే నెట్టి భేదాభిప్రాయములు లేనివార
లయి, స్వసంకల్పిత నిశ్చితకార్యముల నెరవేర్పఁ గోరుచుండిరి.

57 స్వయ మచిర ముపజ్ఞావేళవే నోపలభ్యా
జ్ఞోతచతుర గురూణాం బోధనేన ప్రబుధ్య,
ప్రథిత సకలవిద్యాచారభాషా జగత్కాః
సమ జిగమిషతాం తౌ మన్దిరం స్వాధిపానామ్,

వ్యా :- స్వయమితి :- తౌ కుమారవరా, జగత్కాః భూమీః
ప్రథితాః ప్రభ్యాతాః యాః సర్వాః విద్యాః, ఆచారాః ప్రసర్తన పద్ధ
తయః, భాషాః తాః, స్వయం ఉపజ్ఞా వై భవేన స్వాద్యజ్ఞాన ప్రభ
వేన, “ఉపజ్ఞా జ్ఞానమాద్యం స్వా” డిత్వమరః అచిరం శీఘ్రం, ఉప
లభ్య సమూద్య, అజ్ఞోతాః పూజ్యాః చతురాః నిపుణాః యే గురవః
ఆచార్యాః, తేషాం బోధనేన ఉపదేశేన, ప్రబుధ్య జ్ఞానం లభ్యా,
స్వాధిపానాం స్వప్రభూణాం, సార్వభౌమానాం మిత్యర్థః, మన్దిరం
భవనం సార్వభౌమనివాసస్థాన మిత్యర్థః, సమజిగమిషతామ్, సమ్యక్ గతు
మైచ్చతామ్, సమూర్వక గమ్యతా ఇతి ధాతో సన్నంతాల్లజ్.

తత్కుమారద్వయ మితి శీఘ్రజాలేన స్వబుద్ధికాశలేన స్వయ
మేవ సర్వా విద్యాః సకలాభాషాః ఉపదేశాచారాంశ్చ విదిత్వా
అనంతరం పూజ్యగురుపదేశేన పరిపూర్ణం విజ్ఞాన మాకలయ్య,
భారతసార్వభౌమ నివాసస్థానం గత్తుమైచ్చ దితి భావః.

తా॥ ఆ బ్రాహ్మణ రాజకుమారులిరువురును, స్వాపజ్ఞా ప్రభావ
మున, స్వయముగ సచిరకాలమున, అన్ని విద్యలను, అన్ని దేశభాష

లను అన్ని దేశముల యాచార వ్యవహారములను, ఎఱిగి, గురూ
త్తముల నాశ్రయించి, వారి యుపదేశమహిమచే మంచి జ్ఞానవంతులై
భారతదేశమునకు సార్వభౌములై యున్న పాశ్చాత్య ప్రభువుల నివాస
స్థానమునకుఁ బోవ సంకల్పించుకొనిరి. పాశ్చాత్యదేశ ప్రయాణము
గావింప నిశ్చయించిరి.

68. జగదధిపతి మన్వగూఢయ గోపాయితం స్వే
బహువిదితయువానౌ ప్రార్థ్యతౌ దేవదేవమ్,
న సుఖ మితి విదిత్వా స్వైరితా మస్తరేణ
ప్రదిత దృఢమనస్కా వాప్పుతాం ధూమనౌ కామ్.

వ్యా :- జగదితి :- తౌ బహువిదిత యువానౌ బహుజ్ఞౌ
యువానౌ తౌ ద్విజరాజపుత్రౌ, జగదధి పతిం సార్వభౌమం, అన్వ
గూఢయ అనుకూల, కృత్వా, స్వే స్వదేశ విషయే, గోపాయితం
రక్షితం దేవదేవం రాజశ్రేష్ఠం, ప్రార్థ్య అర్థయిత్వా, స్వైరితామస్త
రేణ స్వేచ్ఛాం వినా న సుఖం, సుఖం న భవేత్, ఇతివిదిత్వా జ్ఞాత్వా
ప్రదితం ప్రభ్యాతం దృఢం స్థిరం మనః స్వాస్తం యయోస్తా, స్థిర
నిశ్చయా సంతా విత్యర్థః, ధూమనౌ కాం బాష్పయానం నావం ఆపు
తాం అవావతుః ఆప్ వ్యాప్తా ఇతిథాతోర్లజ్.

తా! ఆ కుమారు లిరువురును సకలవిద్యాసనాధులు. యువకులు.
తమదేశ స్వాతంత్ర్య సంపాదనమునకు సార్వభౌముల యనుగ్రహ
మావశ్యకమనియును. స్వేచ్ఛ లేనిదే సుఖములేదనియును నిశ్చయించు
కొని వారిరువురును రాజును బ్రార్థించి దృఢనిశ్చయముతో ధూమ
నౌక కడకు (ష్టీమర్) వెళ్ళిరి.

69. సాయాత్రిక మాతరేణా
ప్రియేతాం నావికోత్తమమ్,

ప్రీత్యా సాప్తపదీవేన
పోతవాహం సుహృద్వరౌ,

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ శ్రీమదజ్ఞాడాదిభట్ట నారాయణదాస మహాకవి
విరచితే తారకాఘ్నే మహాకావ్యే.

ద్వితీయ స్సర్గః

వ్యా :- సాం యాత్రికమితి :- సుహృద్వరౌ మిత్రశ్రేష్ఠౌ, తౌ
కుమారౌ, ఆతరేణ తరపణ్యేన, “ఆతర స్తరపణ్యం స్యా” దిత్యమరః,
సాంయాత్రికం పోతవణిజం, “సాంయాత్రికః పోతవణిగి” త్యమరః,
ప్రీత్యా ప్రేష్ణా, నావికోత్తమం కర్ణధారశ్రేష్ఠం, ‘కర్ణధారస్తు నావిక’
ఇత్యమరః, సప్తభిః పదైః భవతీతి సాప్తపదీవేనం స్నేహః, తేన, పోతవా
హం నౌకాయంతారం “నియామకాః పోతవాహాః” ఇత్యమరః, అప్రీయే
తామ్ - ప్రీతాన్ చకరతుః.

తా॥ ఆ మిత్రులిరువురును నౌకాప్రయాణమున రుసుముపుచ్చు
కొను వత్తుకునకు సుంకముఁ జెల్లించి, చుక్కానిపట్టు కర్ణధారుని ప్రియ
వాక్యములఁ దృప్తిపరచి, పడవనడుపువానితో మైత్రిగావించుకొని వారి
మువ్వుర నానందపరచిరి.

ఇతి బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి
విరచితాయాం భావార్థదీపికా ఖ్యాయాం వ్యాఖ్యాయాం ద్వితీయస్సర్గః.

తాంకే తృతీయ స్కంధః

లి డ డి కా ర ః

- 1 ధుస్వనౌ దేహసాఖ్యావిమానం ధూమమివ ద్విజౌ
శ్రితాః ప్రేతయతుః కోలాచక్రతుస్సోఽభవామ్బుధేః.

వ్యాఖ్య :- ధుస్వంతాఃతి :- ద్విః జాయత ఇతి ద్విజః, తౌ ద్విజ
ప్రేతౌ బాహ్యే శ్రితౌ క్షయకుమారౌ, మాతృగర్భాన్నిర్గమనం ప్రథ
మం జన్మ, ఉపనయన సంస్కారః, ద్వితీయం జన్మ. లోకే బ్రహ్మ
క్షత్రియ విశాం ద్విజత్వం ప్రసిద్ధమ్. దేహసాఖ్యే స్వశరీరసుఖే, అభి
మానం ఆధారం, ధూమ మివ, ధుస్వనౌ పరిత్యజన్తౌ, భవామ్బుధేః
సంపాకసాగరాత్, శ్రితాన్ ఆశ్రితాన్జనాన్, తారయితుం తీర్థాన్క
ర్తుం, స్వాస్వాత్మానౌ కోలాచక్రతుః కోలవదకురుతామ్ “ఉడుపతు
ష్టమః కోలః” ఇత్యమరః.

యథా ధూమనౌకా ధూమ ముత్సృజన్తీ స్వసంని విష్టాన్జనాన్
సాగరం తారయతి, తథా ఏతౌ యువానౌ స్వదేహసుఖం పరిత్యజ్య
స్వజనానుద్ధర్తుం ఉద్యుక్తావభూతామ్.

ద్విజయోః కోలత్సకథ నేన రూపకాలజ్ఞాః. నామధాతుత్వే
కృష్ణోధాతోరను ప్రయోగేలిట్.

తా॥ ధూమనౌక పొగను బయటికిఁ జిమ్ముచు తనయందున్న
జనులను సముద్రమునుండి దాటించునట్లు, ఈ ద్విజరాజకుమారు లిరు
వును తత్కాశ్రయించి జనుల నుద్ధరించుటకై సిద్ధపడిరి. ఆ కార్యక్ర
మమున వారు నిజదేహసుఖమును గూడఁ బరిత్యజించిరి.

- 2 చక్రపతే విధున్వానః చలిదుచ్ఛాడమాడవాన్ః
ప్లవః ప్రబోధయామాస ధ్వనస్కుక్కుటవజ్జనాన్.

వ్యా :- చక్రవర్తకథి :- చక్రే పత్యే ఇవచక్రవర్తే, పతా
కాతం చక్రద్యయ మిత్యర్థః, విధున్వానః కమ్యయన్, ఉన్నతా ఉద్ధతా
చసా చూడా ధ్వజయష్టిః యస్యాస్స ఉన్నతచూడా, చలన్తీ ఉన్నత
చూడా యస్యాస్స చలదుచ్చూడా, చదుచ్చూడా చూడా పతా
యస్యాస్స చలదుచ్చూడ చూడా, “గోప్రితా రుపశర్జనస్యేతి ఉప
సర్జన హ్యస్యః, సా అస్మిన్నస్తీతి చలదుచ్చూడ చూడవాన్, పత
ఇత్యర్థః, చలదున్నత పతాకాలఙ్కృత ఇతి భా, కుక్కుటోప్యేతా
దృశ ఏవ, ఉన్నత శీఖాలఙ్కృత శిరస్కుత్వాత్, తాదృశః ప్లవః
కోలః, ధ్వజన్ శబ్దం కుర్వన్, కుక్కుటపత్ చరణాయుధ ఇవ జనాన్
ప్రయాతృమానవాన్, ప్రబోధయామాన, ఉపగూలఙ్కృతః.

శీఖావలః కుక్కుటః స్వపతౌ కమ్యయన్ ఉపఃకాలే ధ్వనిం
కృత్వా యథా మానవాన్ నిద్రాంతః ప్రబోధయతి, తద్వదయం
ఉన్నతధ్వజపటాలఙ్కృతః ప్లవః స్వచక్రే కమ్యయన్, ఉచ్చైస్స్వరం
కృత్వా, ప్రయాణోన్ముఖా న్మానవాన్ ప్రబోధయామాన.

తా॥ తలపైఁబెద్ద పింఛముగల మగకోడి, వేకువబామున తన
రెండు రెక్కలను జాడించి, పెద్దగాఁ గూత వెట్టి నిద్రనుండి జనులను
లేపునట్లు, ఎత్తయిన ధ్వజముపై పతాకాగ్రములతో నొప్పు నా
పడవ తన రెండు చక్రములను గదుపుచు, ప్రయాణోద్ముక్తులయిన
వారిని సిద్ధముగా నుండుఁడని బోధించునట్లు పెద్దగాఁ గూతవేసెను

3. వాతప్రకోపం శమయ న్దీపయ స్తతరానఽపి.

నౌ తనౌ తూర్జయ స్థాతూ న్వైన్యామాన స నావికః.

వ్యా : వాతేతి :- నః నావికః కర్ణధారః, వాతప్రకోపం వాయు
వేగం, వైద్యవక్షే వాతదోషాధిక్యం, శమయన్ శాన్తి మాపాదయన్,
జతరానలం ప్లవగర్భదేశస్థ మగ్నిం అన్యత్ర జాతరాగ్నిం, ఉద్దీప్యన్,
దీప్తం కుర్వన్, నాః ఏవ తనుః శరీరం, తస్యాః, స్థాతూన్ అవయ

వాన్ అన్యత రక్తమజ్జాదిధాతు విశేషాన్, ఊర్జయన్ ఊర్జస్వలాన్
తృధాన్కుర్వన్, వైద్యామాన వైద్య ఇవ బభూవ. వైద్యశబ్దా
దాచారాథే క్విపిలిట్.

యథా వైద్యః వాతపిత్త కఫానాం మధ్యే వాతస్వ ప్రకోపం
శమయన్, జాతరాగ్ని ముద్దీపయన్, రక్తాదిధాతునాం పుష్టిం తనోతి,
తథా అయం నావికః వాయుబాధాం వారయన్, గతభస్మాగ్ని ముజ్జ్వల
యన్, అవయవభాగాన్ దృఢీకుర్వన్, ఉపచచార, శ్లేషగర్భితోయం
రూపకాలజ్కారః.

తా॥ ఆయుర్వేదవైద్యుడు, ముందుగ వాతప్రకోపమును
దగ్గించి, అజీర్ణతను బోగొట్టుటకు జాతరాగ్నిని వృద్ధిగావించి, ధాతువు
లకు బుష్టినొసంగి, శరీరము నారోగ్యవృత్తముగావించునట్లు, ఈ నావి
కుడు, వాయువేగము నడ్డుకొనుచు, లోనున్న యగ్నిని మండించుచు,
పడవభాగములను దృఢములుగా నొనర్చి, పడవను సిద్ధముగానుంచెను.

4. అస్తర్దధౌ మహీ దూరే ప్రజ్ఞాన ఇవ సంస్పృతిః.

పయోధిమధ్యే దిక్కాల భేద ఏవ న దిద్యుతే.

వ్యా :- అస్తర్దధావితి :- దూరే దూరదేశే, మహీ భూమిః
ప్రజ్ఞానే సమ్పూర్ణే ఆత్మజ్ఞానే, సంస్పృతిరివ సంసార ఇవ, అస్తర్దధౌ
అస్తర్దాన మగాత్, మహీమణ్డలం దృష్టివిషయ మతిక్రాంత మిత్యర్థః.
పయోధిమధ్యే సముద్రస్య మధ్యభాగే, దిశాం ప్రాచ్యాదీనా మాశా
నాం, కాలస్యభూత వర్తమానాదికాలస్య చ, భేదఏవ వికల్ప ఏవ, న
దిద్యుతే న జ్ఞాయతే, దుధాఞ్ ధారణ పోషణయోగితి ధాతోఃలిట్.
ద్యుతదీప్తావిత ధాతోర్లిట్.

ధూమనాకాయాం దూరంగతాయాం భూమి రదృష్టాఽసీత్,
యదా నాకా మధ్యే సముద్రం గతా తదా దిగ్భేదః కాలభేదశ్చ
నాజ్ఞాయే తామితి భాషః. ఉపమాలజ్కారః. స్వభావోక్తిశ్చ.

తా॥ ఆ ధూమనౌక సముద్రము లో దూరముగ నేగుచుండ,
భూమి యాత్మజ్ఞానముకలుగ సంసారము కనబడనట్లు కానరాదయ్యెను,
“జ్ఞాతే తత్త్వే కస్సంసారః” అని జగద్గురు వచనము, పడవ సముద్ర
మధ్యమును బ్రవేశింపగనే, యే దిక్కే వ్రక్కనున్నదో, యెంతకాల
మయినదో యేమియును దెలియఁజడలేదు.

5. క్షయవృద్ధి అశయస్య జన్మభూమ్యన్యరాష్ట్రయోః,

కృమశోఽను బభూవాతే జనైర్మాతృకలత్రవత్.

వ్యాః:- క్షయవృద్ధి ఇతి :- జనైః నాకాప్రయాతృమానవైః,
జన్మభూమా జన్మన్తలే, అభిజన ఇత్యర్థః. అన్యరాష్ట్రే రాజ్యాన్తరే చ,
పరరాష్ట్రే ఇత్యర్థః. అశయస్య అభిప్రాయస్య, తత్ప్రవృద్ధినీ సమ్మన్దార్థే
పష్టి, క్షయశ్చ వృద్ధిశ్చ క్షయవృద్ధి నాశనాభివృద్ధి, మాతరి జనన్యాం,
కలతే భార్యాయాం చ, ఇవ. కృమశః కృమానుసారేణ, అనుబ
భూవాతే అన్వభూయేతామ్, అనుపూర్వస్య భూసత్త్వయామితి ధాతోః
కర్మణిలిట్. మాతాచ కలత్రం చ తయోఃప మాతృకలత్రవత్.
మాతరీవ కలత్ర ఇవ ఇతి సమ్మన్దః. ఉపమాగచ్ఛితః యథాసంఖ్యా
లజ్కారః.

యథా ఆదౌ మాతరి స్థితోఽనురాగః పశ్చాత్ భార్యాయా
మాగతాయాం క్షీణోభూత్వా, తస్యాం వర్ధతే. తథైవ జన్మభూమి
స్థితోఽనురాగః కృమశః క్షయం యాత్వా అన్యరాష్ట్రేవృద్ధి మగచ్ఛ
దితి భావః.

తా॥ ముందు తల్లియందున్నప్రేమ, భార్యరాగానే యచ్చట
పెరిగి యిచ్చట క్షీణించుచుండును అట్లే యీ పడవ యందలి జనులు
మాతృభూమియందలి యభిమానమును విడుచుచు, పరరాష్ట్రమందభి
మానమును గ్రహముగాఁ బొందుకొనుచుండిరి.

6. భేదం భేదం కూపకేన దివ మభ్యాధరాతలమ్.

ఖానం ఖాన మకూపారం దారం దారం జగామ నౌః.

వ్యా :- భేదం భేదమితి :- నౌః ధూమనౌకా, కూపకేన గుణ వృక్షకేణ, నౌకాశ్వజే నేత్యర్థః, “కూపకో గుణవృక్షక” ఇత్యమరః, దివ మభి గగన మభితః, భేదం భేదం భిత్వా భిత్వా, భిదిర్ విదారణే ఇతి ధాతోర్ణముల్, ఆధరాతలం ఆరసాతలం ఖానం ఖానం ఖాత్వా ఖాత్వా, ఖననవదారణే ఇతి : తోర్ణముల్, అకూపారం సముద్రం, “సముద్యోభిర కూపాః” ఇత్యమరః, దారం దారం విదీర్య విదీర్య, ద్యౌ, విదారణే ఇతి ధాతోర్ణముల్, జగామ అగమత్, గమ్ గతామితి ధాతోర్ణిట్.

తా॥ ఆ ధూమనౌక తనయం దెత్తుగానున్న ధ్వజస్తంభముచే నాకాశమును వేరుచేయుచు, అడుగుననున్న అంపముచే పాతాళమును ద్రవ్యుచు సముద్రమును జేల్చుకొనుచుఁ బోవుచుండెను.

7. దిక్పాచి యస్త్రమనసా కర్ణధారాత్మనాన్వితా.

సర్వభూతమయీ నౌకే వాఙ్భౌ జలదేవతా.

వ్యా :- దిక్పాచీతి :- దిశః పాగ్రాదీన్ సూచయతి బోధయతి ఇతి దిక్పాచి తత్ యంత్రం సాధనం, మనః ఇవ, తేన, మనస్సద్భవ దిక్పాచి యస్త్రేణేత్యర్థః, కర్ణధారః ఆత్మా చేతనేన తేన, జీవిరూప నావికే నేత్యర్థః, అన్వితా యుక్తా, సర్వభూతమయీ సర్వప్రయాతృ జనసహితా, అథవా అగ్ని వాయ్వాది భూతసహితా, అన్యత్ర సకల జల జన్తు సముపేతా, నౌకా స్థవః, జలదేవతేవ జలాధిష్ఠానదేవతేవ, ఆబభౌ చకాశే, ఆజ్ పూర్వక భాధాతోర్ణిట్.

యథా సకలయాదోభిః మనసా జీవేన చ సహితా జలదేవతా భాతి, తథా అసా నౌకా ప్రయాతృజనైః అగ్నివాయ్వాది భూతైః,

దిక్కుచి యస్త్రేణ, కర్ణధారేణ చ సముపేతా రరాజేతిభావః శ్లేషాను
ప్రాణితోపమాలజ్కారః.

తా|| ఆధూమనౌకయందు దిక్కులను దెల్పు మంత్రము గలదు.
చుక్కాని పట్టుకొని నావికుడు కూర్చొండెను. అగ్ని పాయ్యాది భూత
ములును చాలమంది ప్రయాణికులు నుండిరి. అట్టి నౌక, మనస్సుతో
జీవునితో సర్వప్రాణి జాతముతోఁ గూడిన జలాధిష్ఠాన దేవతవలె
రాణించుచుండెను.

8. ఉపరిష్ఠా త్పార్శ్వతోఽథో దర్పణభూతవానిధేః,

దర్శనా ద్దిక్షు వియత స్సాంతరాః ఇవాట నౌః

వ్యాః:- ఉపరిష్ఠాదితి :- సా నౌః, అసౌ ధూమనౌకా, పార్శ్వతః
ఉభయ పార్శ్వయోః, అథః అధోభాగే చ, దర్శనాత్ దృష్టిగోచర
త్వాత్, అదర్పణః దర్పణః సమృద్ధ్యమానః భూతః దర్పణభూతః,
ఆదర్శభూత ఇత్యర్థః. వారిధిః సముద్రః యస్య, తస్య, వియతః గగనస్య,
ఉపరిష్ఠాత్ ఉర్ధ్వభాగే, అంతరాలే మధ్యస్థలే, దిక్షు సర్వాను
దిశాను, ఆట ఇవ సర్వ చారేవ. శ్రేష్ఠేక్షాలజ్కారః, అటగతా వితి
ధాతోర్లిట్.

అధోభాగే పార్శ్వద్వయేచ స్వచ్ఛ జలతయా ఆదర్శఇవస్థితే
సముద్రే ప్రతిబింబితస్య గగనస్య ఉపరి అంతరాలే దిక్షుగచ్ఛతేవ సా
నౌకా రరాజేతి భావః.

తా|| సముద్రము స్వచ్ఛజలఁ బడుటజేసి, ఆ నీటియందు గగనము
అద్దమందువలె ప్రతిబింబించుచుండెను. అన్నివైపుల కిందుమీదుల
నాగగనము ప్రతిబింబించుటచే, సముద్రముపై పోవునౌక ఆకాశమున
మీఁద, మధ్యభాగమునుండి దిక్కులకేగుచున్నదాయనునట్లుండెను.

9. ఉత్తానేఽబ్ధి స్సకాలుష్కాఽస్థిరతాఽ డమ్పరాన్వితః,
అల్పజ్ఞ ఇవ గమ్భిరే బభూవాచ్ఛ సుధీ రివ.

వ్యా :- ఉత్తాన ఇతి :- సః అబ్ధిః సముద్రః, ఉత్తానే గాఢ
వ్రదేశే, కాలుష్కేణ ఆపిలత్వేన, అస్థిరతయా చాఞ్చ త్యేన, ఆడమ్బ
రేణ సంరమ్భేణ చ, అన్వితః యుక్తః, అల్పం జానాతీత్యల్పజ్ఞః అల్ప
జ్ఞానీ, స ఇవ, గమ్భిరే అగాఢే, అచ్ఛః నిర్మలస్సన్, సుధీరివ వణ్ణిత
ఇవ, బహుజ్ఞ ఇవేత్యర్థః, బభూవ అభూత్.

యథా అల్పజ్ఞానీ కలుషబుద్ధ్యా, చపల స్వభావేన, అధికసంర
మ్భేణచ సంయుక్తో భవతి తథా ఆయం సాగరః గాఢస్థలే కలుషజలేన
చపలతరజైః అధికాడమ్బరేణ చవర్తతే. యద్వత్ సుధీః బహుజ్ఞః అచ్ఛ
హృదయః శాంతస్వభావః నిరాడమ్బరశ్చ భవతి తద్వత్ ఆయ మగాఢ
స్థలే నిశ్చలో నిర్మలో నిరాడంబరశ్చ బభూవేతి భావః. ఉపమాలజ్ఞానరః
భూసత్తాయా మితిధాతోర్లీ ట్.

తా! అల్పజ్ఞుడెప్పుడును, కలుషితస్వాంతుడై చపలచిత్తుడై
డాబుదర్పములతోఁ గూడి యుండును. అట్లే యీ సముద్రముగూడ
లోతులేనిచోట్ల కలుషజలముతో కదలుచున్న తరంగములతో సధిక
సంరంభముతో పెద్ద ధ్వనితోనున్నది. బహుజ్ఞుడైన పండితుడు
నిత్యము నిర్మలస్వాంతుడై శాంతచిత్తుడై నిరాడంబరుడై యుండును.
అట్లే యీ సముద్రముగూడ లోతైనచోట్ల స్వచ్ఛజలముతో నిస్తరం
గమై నిరాడంబరమైయున్నది.

10. అన్వగ్భావం తరిం నిన్యే సత్పథం సఖి వన్మరుత్.

భాగ్యే నాపుశ్చిరారోగ్యం సర్వే నౌయాత్రికా అపి

వ్యా :- అన్వగ్భావమితి :- మరుత్ వాయుః, తరిం నౌకాం,
సఖివత్ మిత్రమివ అన్వగ్భావం అనుకూలౌ భూత్వా సత్పథం క్షేత్ర
హితం పథానం మిత్రవత్ సత్పురుష మార్గం నిన్యే అనయత్ నీ

ప్రాపణే ఇతి ధాతోర్లిట. సర్వే నౌయాత్రికా ఆపి నౌకాప్రయాతారః
 స్సర్వేపి. భాగ్యేన భాగ్యవ శీన, చిరారోగ్యం చిరకాలం రోగహీనతాం,
 ఆపుః అవాపుః, అష్టవ్యాప్తౌ ఇతి ధాతోర్లిట. ఉపమాలాంకారః, అగ్ర
 తః పార్శ్వతః పృష్ఠతోవాయః అనుకూలో భూత్వా ఆస్తే సః అన్వ
 గ్భావ ఇత్త్వర్థః.

యథాఽత్మాన మనుస్మత్ప్రాయాంతం జనం వయస్యోత్తమ
 స్సన్మాంతం నయతి తథా వాయుః స్వమనుస్మత్ప్రాయాంతం ప్లవం నిరా
 తిజ్ఞం నినాయ తదా తస్మిన్నితా యాత్రికాః భాగ్యవశాదధిక
 మారోగ్య మవాపుః.

తా! ఉత్తమ మిత్రుడు తన్ననుసరించి వచ్చువానిని సన్మార్గమునకుఁ గొనిపోవునట్లు అనుకూలవాయువు పడవను మంచిమార్గము నకే తీసికొనిపోవుచుండెను. ఆ పడవయందలి యాత్రికులందఱును భాగ్య వశమున ఆరోగ్యవంతులై చిరకాలముండిరి.

11. నూత్నకాల మనుష్యాణాం సమావేశ స్సవిస్మయైః.

అహోరాత్రే విదాంచక్రే ధూమనౌకా ప్రయాతృభిః

వ్యా :- నూత్నేతి :- నూత్నకాలే నూతన సమయే యే సమా
 గతాః మనుష్యాః జనాః, తేషాం, సమావేశః సమాగమః, సవిస్మయైః
 ఆశ్చర్యపరవశైః, ధూమనౌకా ప్రయాతృభిః ధూమనౌకా ప్రయాణ
 మాచరద్భిర్జనైః, అహోరాత్రిశ్చ అహోరాత్రే దివారాత్రే విదాం
 చక్రే అజ్ఞాయు. విదజ్ఞానే ఇతి ధాతోఃలిట.

మార్గమధ్యే తత్ర తత్ర కేచన జనా ఆగత్వ అహని చ రాత్రౌచ
 తా నౌకా మారోహన్తిస్మ, తదా తత్రస్థా జనాః ఆశ్చర్యపరవశా
 అభావన్, కాలజ్ఞాశ్చ అభవన్.

తా॥ రేయిబవళ్ళు మార్గమధ్యమునఁ బడవనెక్కి తమతోఁ
 గలియుచున్న ప్రయాణికులను జూచి, పడయందున్నవా రాశ్చర్యపడు
 చుండిరి. రేయిబవళ్ళను గ్రహించుచుండిరి.

12. అంతస్సముద్రే భూమిధ్రాస్తస్థుర్నౌ కాపకారిణః,
సజ్జనోపద్రవకరా రాడ్వాస ఇవ సూచకాః.

వ్యా:- అంతస్సముద్రాదితః సముద్రస్య అంతఃఅంతస్సముద్రంతస్మిన్ సాగ
రాంతరాతే, నౌకాపకారిణః నౌకానా మసాయమాచరంతః, ధరస్తీ
తిహాః మహాః ధాః మహీధాః మహీధరాః, రాడ్వాసే రాజశ్చిరే,
సజ్జనానాం సత్పురుషాణాం ఉపద్రవకరాః అపకారకారిణః, సూచకా
ఇవ కర్ణేజపా ఇవ తస్థుః అతిష్ఠన్. స్థాధాతోర్లిట్. ఉపమాలజ్కారః.

తా! రాజులపురములలో సత్పురుషుల కపకార మాచరించు
కొండకొండ్రున్నట్లు, అసముద్రాంతర్భాగమున పడవల కసాయమును
గలిగించు కొండలు గలవు.

13. డోలాయామిప వీచ్యాం తీ డోలయామాస కచ్ఛపీ,
విహజ్జమ ఇవోలూపీ సండిడ్యే గుణవృక్షకమ్.

వ్యా:- డోలాయామితి:- వీచ్యాం తరజ్జే. కచ్ఛపీ కూర్మాజ్జనా
డోలాయాం డోలికాయాం, స్త్రీ ఇవ కాంతేవ, డోలయామాస, డోల
నంచకార, డోలిధాతోర్లిట్. ఉలూపీ మత్స్యశిశుః “ఉలూపీ శిశుక
స్సమా” విత్యమరః. గుణవృక్షకం కూపకం, నౌకాధ్వజ మిత్యర్థః.
విహజ్జమ ఇవ పక్షివ, సండిడ్యే ఉదడయత, డీ విహాయసాగ తావితి
ధాతోర్లిట్. ఉపమాలజ్కారః.

యథా అంగనా డోలికాయాం స్థిత్యా ముహుర్ముహుః పురః
పశ్చాచ్ఛ డోలికాయా సహ చలతి, తథా కాచన కచ్ఛపాజ్జనా తరజ్జ
మారుహ్య అగ్రతః పృష్ఠతశ్చ తరజ్జేన సహచలతి, యథావిహజ్జః
పృథ్వాగ్గండయతే తథా కశ్చన మత్స్య శిశుః నౌకాధ్వజాగ్రమారోధు
ముదడయత.

తా! ఉయ్యెలలోఁ గూర్చొని యాడుది ముందుకు వెనుకకు
నుయ్యెలతోకలిసి యూగున ట్లొకయాడ తాఁబేలు తరంగముపై

నూగుచున్నది. పక్షి నేలనుండి చెట్టుకొమ్మపై కెగురునట్లు ఒక చిన్న చేపపిల్ల పడవ స్తంభము మీదికెగురు చుండెను.

14. బహుగమ్భీర మధ్యే బే సాంచక్రే తిమిక్కిలః.

జీవనస్య క్షోభకారీ లోభోరాజ్ఞో యథాహృది.

వ్యా :- జీవనస్య జలస్య, అన్యత్ర జీవికాయాః. లోభకారీ భంగకర్తా, “జీవనం భువనం వనం” “ఆజీవో జీవికావర్తా వృత్తిర్వర్తన జీవనే” ఇతి చామరః. తిమిక్కిలః మహామత్స్యః, తిమింగిలతి గ్రసతి ఇతి తిమిజ్జిలః. రాజ్ఞాం నృపాలానాం, హృది హృదయే, లోభోయథా లోభగుణ ఇవ, అభ్యే సముద్రస్య, బహుగమ్భీరః అధికగాఢః యః మధ్యదేశః అస్త్యాగః, తస్మిన్, సముద్రాగాధా నర్జల ఇత్యర్థః. ఆసాంచక్రే ఉవాస, ఆసథాతోః కర్తిరిలిట్. శ్లేషగర్భితోప మాలజ్కారః.

తా॥ రాజుల హృదయములలో బ్రతుకునకే ముప్పునుదెచ్చు లోభగుణమున్నట్లు, ఆ సముద్రమున అగాధజలాంతరమున లోతు నీళ్ళలో తిమింగలమను పెద్దచేప నివసించెను.

అన్ని దోషములకంటె లోభము మహాదోషము “లోభః పాపస్య కారణం” అనినూ క్తి. అది జీవితమునకే ప్రమాదమును దెచ్చును. అట్లే ప్రమాదకరమగు మత్స్యము తిమింగలము. అది పెద్ద పెద్ద చేపలనే మ్రింగును. అది యీ సముద్రమున నున్నదని భావము.

15. చకాసామాస సీతేవ తోయరేఖా తరీకృతా.

పోతాధానోద్గమో బీజవాపేన సదృశో బభౌ.

వ్యా : చకాసామాసేతి :- తరీకృతా నౌకాగమనేన నిష్పన్నా తోయరేఖా సీతుస్తవద్భాసమానా జలరేఖా, సీతేవ లాజ్జల పద్ధతి రివ, “సీతా లాజ్జలపద్ధతి” రిత్యమరః. చకాసామాస ఆబభౌ. చకాశ్చదీప్తా వితి ధాతోః అన్ ధాతోరను ప్రయోగేలిట్. పోతాధానస్య క్షుద్ర

మత్స్యార్ణవ సంఘాతస్య, “క్షుదాన్ణవత్స్య సంఘాతః పోతాధాన”
మిత్యమరః, ఉద్గమః ఒహిరా విర్భావః బీజానాం ధాన్యాదీనాం
వాపేన ఆవాపేన సదృశః సమాసః, బభౌ చ కాశే భాదీప్తావతి ధాతో
ర్లిట్, ఉపమాలక్షోరః.

తా! ధూమనౌక సముద్ర మధ్యమునుండి యేగుచుండగా
అందలి జలము రెండు పాయలుకాగా మధ్యనేర్పడిన రేఖ నాగేటిచాలు
వలె గనబడుచున్నది. ఆ నీటి యడుగున నున్న చిన్న చిన్న చేప
గ్రుడ్లు, నీటినుండి ఒయటికివచ్చి ఆ చాలులోఁ దేలి, పొలములో నాగటి
చాలులోఁ జల్లఁబడిన విత్తనములవలె గనబడుచుండెను.

16. జీవనక్షయసన్దేహో బడిశానాయ వేదనా.

కువేణీ బన్ధనం నాత్ర యుపై రనుబభూవిరే.

వ్యా - జీవనేతి :- అత్ర సముద్రమధ్యే, యుపైః మత్స్యైః
జీవనస్య జలస్య క్షయః నాశః లస్మిన్ తద్విషయే, సన్దేహః సంశయః,
జలం క్షయః యస్యతి క్షిప్తి సంతయః. ఒడిశస్య మత్స్యబన్ధనస్య
“ఒడిశం మత్స్యబన్ధన” మిత్యమరః, ఆనాయస్య జలస్య, “ఆ నాయః
పుంసి జాలం స్యా” దిత్యమరః. వేదనా యాతనా, కువేణ్యాం మత్స్య
నిక్షేపణపాతే బన్ధనం, బన్ధః “మత్స్యధానీ కువేణీస్యా” దిత్యమరః
న ఆనుబభూవిరే, నాన్వభూయన్త. అను పూర్వక భాసత్తాయా మితి
ధాతోర్లిట్. అత్ర జీవనక్షయ ఇతిస్థలే, జలాభావః జీవననాశశ్చేత్యర్థ
ద్వయమ్.

తా! ఈ సముద్ర మధ్యమున నివసించుచున్న చేపలకు, నీరికి
పోవునను సందేహముగాని, గాలమునకు లొంగుదుమను భయముగాని,
వలలోఁ జిక్కెదమను వెఱపుగాని, బుట్టలో బంధింపఁబడెదమను
భయముగాని లేవు. ఇట్టి ప్రమాదములీ సముద్ర మధ్యజలమునఁ జేప
లకు గలుగనవకాశములేదు.

17. కాలః పరస్పరాల్లాపై రూఢితభావ్యర్థ చిన్తనైః,
జనైర్విచిక్లిషేఽ శ్రీత పిబ తాయాం సమాత్సుకైః.

వ్యా :- కాలకృతి :- అశ్వీణ భోజనం తరుణ, పిబతే పానీయం
పిబత ఇతి పద ని యస్యాం క్రియా యాం సా అశ్వీత పిబతా, తస్యాం,
పానభోజనవ్యాపార ఇత్యర్థః సమాత్సుకైః ఆసక్తైః జనైః వనుజైః,
పరస్పరం అన్యోన్యం అలాపైః సమ్భాషణైః భూతః అతీతః, భానీ
ఆగమీ, యోగార్థః ప్రయోజనం, తయోః చిన్తనైః, కాలః సమయః
విచిక్లిషే అక్లిషత, కాలా నీత ఇత్యర్థః. అశ్వీతపిబతే త్యత్ర తిజాం
తిజా సమాసః క్లిప్తక్షేపణే ఇతి ధాతోః కర్మణిలిప్త.

తా॥ తినుట త్రాగుట యను భోజన వ్యాపారమందాసక్తులైన
యందలి జనులు, ఒకరితో నొకరు సంభాషించు కొనుచు, గతాగతా
ర్థములను గూర్చి యాలోచించుకొనుచు, కాలమును వెళ్ళించిరి.

18. ఉదీచ్యాం ద్యోతనం భానో రవాచ్యాం ప్రతివారణం
ఈక్షమాసే తదా నౌకాయాత్రికై ర్దిగ్భ్రమాన్వితైః.

వ్యా :- ఉదీచ్యామితి :- తదా సముద్ర మధ్యప్రయాణకాలే,
దిగ్భ్రమాన్వితైః దిగ్భ్రాన్తి ముపేతైః, అవిదిత దిగ్భి రిత్వర్థః. నౌకా
యాత్రికైః నౌకాప్రయాతృజనైః ఉదీచ్యాం ఉత్తరస్యాం దిశి, భానో
సూర్యస్య, ద్యోతనం ప్రకాశః, అవాచ్యాం దక్షిణస్యాం దిశి, ప్రతి
వారణం అస్తగ్ధిశ్చ, ఈక్షమాసే దదృశే.

తా॥ సముద్ర మధ్యమున కావడవ పోవుసరికి అందున్న యాత్రి
కులకు ఉత్తరమున సూర్యకా తియు, దక్షిణమున అంధకారమును గనఁ
బడుచుండెను. ఉత్తరదక్షిణములం దుదయాస్తరానములు కనబడెను.

19 సర్పిర్నిధాయం హిత్వా స పానీయం క్లిష్టమానసః,
తదానీం బుభుజే భిస్సాం యావద్ద్యేదం తరీజనః.

వ్యా :- సర్పిరితి :- తదానీం శస్మిన్నమయే, సః తరీజనః ధూమ
నాకాప్రయాత్మ జనసమూహః, వా నీయం జలం, సర్పిర్నిధాయం ఘృత
మివ సురక్షితం, హి త్వా నిధాయ, సంరక్ష్యే త్వర్థః, క్లిష్టమాససః
క్షేత్రయుత మనా శ్చన్, భిస్సాం అన్నం, “భిస్సాస్త్రీ భ క్తమన్దోఽన్న”
మిత్యమరః, యావద్దేదః యావల్లభ తే తావత్, బుభుజే అభక్షయత్
భుజభోజకే అచుభవేచ ఇతిలిట్. సర్పిర్నిధాయం- “ఉపహ - నే కర్మ
ణిచ” ఇతిణముల్. యావద్దేదం- “యావతి విన్దజీవోః” ఇతిణముల్.

తా॥ పడవలో, బ్రయాణకు, గావించు జనము, మంచినీటిని
నేతినివలె సంరక్షించుకొని, కొంచెమే త్రాగి బాధపడుచు, దొరికినంత
వఱ కన్నమునే తినుచుండెను.

20. అరుచ్యం లవణజ్ఞానం జఘాస సత్పుణం జనః,

స్వదేహధారణాయన్న బుభుక్షుః క్లిశితో భృశమ్,

వ్యా :- అరుచ్యమితి :- భృశం ఆత్మ్యంతం, క్లిశితః క్షేత్రయుతః,
జనః, స్వదేహధారణాయ స్వశరీర రక్షణార్థం, అన్న బుభుక్షుః అన్నం
భోక్తు మిచ్ఛుః, అరుచ్యం స్వాదుతాహీనం, లవణజ్ఞానం స్వాదు
కృత్వా, అలవణం లవణం కృత్వా భుక్తే లవణజ్ఞానం, అతఃలవణ
శబ్దః స్వాదు పర్యాయః. సత్పుణం తృణమవ్యపరిత్వజ్య, సాక లేవ నేత్య
ర్థః, జఘాస అభక్షయత్, అదభక్షణే ఇతి ధాతోర్లిట్. లవణజ్ఞానం
“స్వాదుమిణముల్” ఇతిణముల్, సత్పుణం- ‘అవ్యయీభా వేచా కాలే’
ఇతి సహస్యసః.

తా॥ మిక్కిలి యాకలిచే బాధపడుచు నాపడవయందున్నవారు,
అన్నముఁ దినవలెనని తలంచి, రుచిలేక పోయినను రుచిగాఁ జేసికొని,
కొంచెమునను మిగులకుండ అన్నమును దినిరి.

21. భయజ్ఞర స్తదా జజ్ఞే ప్రతికూలః ప్రళజ్ఞనః,

అభీక్ష మద్ధి న్సంక్షుభ్నన్ క్షోభయామాస తాంతరిమ్.

వ్యా :- భయజ్కరఇతి : - తదా తస్మిన్సమయే ప్రతికూలః
అపరవ్యః, భయజ్కరః అతిభయదాయీ, ప్రభజ్జనః పవమానః, జజ్ఞే
ఉదభూత్, జనీ ప్రాదుర్భావే ఇతి ధాతోర్లిట. అబ్ధిః, సముద్రః అభీష్ణం
అత్యంతం, త్సుభ్న్ సంచలన్, తాంతం తాంధూమనాకాం, క్షోభయా
మాన, కంఠయామాన, త్సుభ్ సంచలనే ఇతి ధాతోర్లి చి లిట.

తా॥ ఆ సమయమున మిక్కిలి భయమును గలిగించుచు పెద్ద
గాలి, పడకెదురుగా వీచుచుండెను. సముద్రముకూడ నల్లకల్లోలమై
వడవ నటునిటు నూపుచుండెను.

22. ప్రవేశయామాన తతో గర్భం నిర్విణ్ణయాత్రికాన్,
తర్యా వితర్ది జరరం నావికః కుక్కుటానివ.

వ్యా :- ప్రవేశయామానేతి :- తతః తస్మాద్దేతోః, నావికః
కర్ణధారః, నిర్విణ్ణః భీతః యే యాత్రికాః ప్రయాతారః, తాన్,
తర్యాః నౌకాయాః గర్భం అభ్యదేశం, కుక్కుటాన్ కృకవాకూన్,
వితర్దేః వేదికాయాః జరరమివ అస్తర్భాగ మివ, 'స్వాద్వితర్దిస్తువేదికా'
ఇత్యమరః ప్రవేశయామాన ప్రావేశయత్, విశప్రవేశనే ఇతి ధాతోః
ణిచి లిట. ఉపమాలజ్కారః.

తా॥ పెద్దగాలి వీచుచుండ యాత్రికులందరును భయపడిరి. అంత
నావికుఁడు వారినందఱిని, కోళ్ళను ఇంటియరుగు గూటిలోనికిఁ దెచ్చి
నట్లు, పడవ లోపలభాగమునకుఁ జేర్చెను.

23. వాయు సంక్షుభితామౌఘం యదా శాన్తి ముపేయివాన్,
నిష్ఠేదేవ తదా నౌకా రిజి స్వాధీవ భర్తృకా.

వ్యా :- వాయుతి :- వాయునా ప్రభజ్జనేన సంక్షుభితః అతి
చలితః అమౌఘః సముద్రః యదా శాన్తి కాలే, శాన్తిం శాస్త
తాం, ఉపేయివాన్ ప్రాప్, తదా తస్మిన్సమయే, నౌకా ప్లవః, స్వాధీ

నః పతిః భర్తా యస్యా సస్స స్వాధీన భర్తృకా, కాస్తేవ లజ్జనేవ,
నిష్ఠేదా శోకరహితా రేజే రరాజ. రాజ్యదీప్తా వివిధాతోర్లిట్, ఉప
మాలజ్జౌరః.

పతి రనుకూలో యదాభ వేత్తదా సా కాంతా నిశ్శోకా భవతి,
తద్వజేవ, సముద్రః యదా శాంత ఆసీత్ తదా నౌకాపి నిష్ఠేదా
బభూవేతి భావః.

తా! పృథంజన వేగముచే నల్లకల్లోలమైన సముద్రము శాం
తింపఁగానే, యా వడవయుఁ బ్రమాదమునుండి తప్పి, స్వాధీనపతిక
యగు కాంతవలె నిర్విచారయై యుండెను.

24. దరిద్రై రివ సమృత్తి రుగ్మతై రివ వార్తతా.

అనుబోభూయామ్భూభూవే యాత్రికై రభ యస్థితః.

వ్యా :- దరిద్రై రితి :- యాత్రికైః నౌకాప్రయాతృభిః. అభయ
స్థితః నిర్భయతా, దరిద్రైః నిర్ధనైః సమృత్తిరివ సమృద్ధివ, రుగ్మతైః
రోగిభిః, వార్తతేవ ఆరోగ్యమివ, “వార్తం ఫల్గున్యరోగే చ” ఇత్య
మరః. అను బోభూయామ్భూభూవిరే అతిశయేన అన్వభూయత. అను
పూర్వక భాసత్తామూమితి ఛాతోః యజ్జన్తా త్కర్మణిలిట్. ఉపమా
లజ్జౌరః.

తా! ఆ వడవలోని యాత్రికులందఱును, సంపదలనందిన దరి
దుగులవలెను ఆరోగ్యమునందిన రోగులవలెను, మిక్కిలి నిర్భయముగ
నుండిరి.

25. అదైకస్మి న్సుప్రభాతే మిత్రేణ సహ తారకః.

అవరోహ స్థామతర్యా అధితస్థా పురుష్లవమ్.

వ్యా :- అథేతి :- అథ ప్రయాణానంతరం, ఏకస్మిన్ సుప్రభాతే
 ఏకస్మిన్నవః కాలే, తారకః, మిత్రేణసహ వయస్వేనసాకం, ధూమ
 తర్యాః ధూమనౌకాయాః, అవరోహన్ అపతీర్ణస్సన్, ఉరుప్లవం బృహ
 న్తం ఉడుపం, అధితప్తౌ ఆరురోహ. అధిపూర్వకస్థా ధాతోర్ద్లిట్.
 “అధిశీజ్ స్థానాం కశ్చేతి నూత్రేణ ప్లవన్య కర్మ త్వాత్ ద్వితీయా ।

తా! ఇట్లు సముద్రముపైఁ బయనించిన పిమ్మట నొక ప్రభాత
 సమయమున, తారకుఁడు తన మిత్రుడయిన రాజపుత్రునితోఁ గలిసి,
 యా ధూమనౌకనుండి దిగి, మఱియొక పెద్ద పడవ నెక్కెను.

26. యాతా యాతో యపశ్రేణీ నౌకా తీరాంతరామ్భధేః.

నిమ్నోన్నత తరజ్జేషు దృశ్యాదృశ్య స్థితిం యయా.

వ్యా :- యాతేతి :- యాతాగచ్ఛన్తి ఆయాతా ఆగచ్ఛన్తి
 ఉడుపానాం ప్లవానాంశ్రేణీః యస్యాస్సా నౌకా ధూమనౌకా,
 అమ్బధేః సముద్రస్య తీరాంతరా తీర మధ్యే, నిమ్నాః నీచాః ఉన్నతాః
 ఉచ్చాః యే తరజ్జాః భజ్జాః, తేషు, దృశ్యా దర్శనయోగ్యా, అతృశ్యా
 దర్శనయోగ్యా యాస్థితిః అపస్థా. తాం యయా ప్రాప. యా ఇతి
 ధాతోర్ద్లిట్.

తా! వచ్చుచుఁ బోవుచు నున్న చిన్న చిన్న తెప్పల మధ్య
 నున్న యా ధూమనౌక, సముద్ర తీర మధ్యభాగమున, చిన్న పెద్ద
 కెరటముల నడుచు కనబడి కనబడ నట్లుండెను

27. జన్మస్థానే స్వాధిపానాం విహర్తు ముపచక్రమే.

మిత్ర ద్వయం మహోత్సాహ పుల్లానన పరోరుహమ్.

వ్యా :- జన్మస్థాన ఇతి :- మిత్రద్వయం ద్విజరాజకుమార
 ద్వితయం, మహతా ఉత్సాహేన అధికానందేన, పుల్లే వికసితే, ఆననే
 ఏవ సరోరుహే పద్మే యన్యతత్, ఉత్సాహానితమఖపద్మంగుత్

స్వాధిపానాం స్వప్రభూణాం, సార్వభౌమానా మిత్యర్థః. జన్మస్థానే
జన్మభూమౌ, విహర్తుం సచ్చరితుం, ఉపచక్రమే ప్రారేభే. ఉపపూర్వక
క్రము పాద విక్షేపే ఇతి ధాతోల్లోరిట్.

తా! మిత్రులయిన యారాజబ్రాహ్మణ కుమారు లిరువురును,
ఉత్సాహాః కసితముఖారవిందులగుచు, తమకుఁ బ్రభువులయిన సార్వభౌ
ముల జన్మస్థలముందుఁ దిగుగ నారంభించిరి.

28. చంద్రద్వీపే నిత్యభద్రాం స్వతంత్రప్రభుపాలితామ్,
పురం చంద్రమతీ నామ్నీం తా వుభావధిజగ్ముతుః.

వ్యా:-చంద్రద్వీప ఇతి:-తే ఉభౌకుమారౌ, చంద్రద్వీపే, చంద్రనామ్నీద్వీపే
నిత్యభద్రాం నిత్యవజ్జలాం, స్వతంత్రప్రభుణా స్వతంత్రరాజన్వేన,
పాలితాం. రక్షితాం, చంద్రమతీ ఇతి నామ యస్యాస్తాం చంద్రమతీ
నామ్నీం, పురం నగరీం, అధిజగ్ముతుః అధ్యగమతామ్. అధిపూర్వక
గమ్ గతా వితిధాతోల్లోరిట్.

తా! చంద్రద్వీపమునఁ జంద్రమతీ యను పేరుగల యొక నగ
రము గలదు. అది స్వతంత్రులయిన సార్వభౌముల రాజధాని. అందు
నిత్యమును మంగళ కార్యములు జరుగుచుండును. ఆ నగరమునకే
మిత్రులిరువురును జేరిరి.

29. ప్రోవాహ పృథులా వాచ్యాం చంద్రకాంతేతి విశ్రుతా.
చిత్రసేతు ర్నిత్యనావ్యా బహుజీవనదా నదీ.

వ్యా:- ప్రోవాహేతి :- అవాచ్యాం దక్షిణస్యాం దిశి, పృథులా
విశాలా, చిత్రసేతుః విచిత్ర సజ్జమా, నిత్యం నౌభిః నౌకాభిః తర్తుం
యోగ్యా, బహుభ్యః జీవనదా జలదాయినీ బహుజలదాయినీ బహూ
నాం జీవికాదాయినీచ, చంద్రకాంతా ఇతి విశ్రుతా ప్రఖ్యాతా, నదీసరిత్,
ప్రోవాహ ప్రవాహతిస్మ. ప్రపూర్వక వహ వహనే ఇతి ధాతోల్లోరిట్.

తా॥ ఆ పట్టణమునకు దక్షిణదిశయందు చంద్రకాంత యనెడు ప్రఖ్యాతమైన నది ప్రవహించుచున్నది. దానిపైఁ బెద్ద పెద్ద చిత్తములైన వంతెనలు గలవు. సత్యము దానిని వడవల్పపై దాటుచుందురు. ఆ నది పలుపురకు నీటిని బ్రతుకుగూడ నిచ్చుచున్నది.

30. పంచాయోజన విస్తీర్ణ శతలక్ష జనావృతా.

భూగోలే బహునా కిం సా పురీ పురమతల్లికా.

వ్యా :- పంచాయితీ :- సాపురీ చంద్రమతీ నగరీ పంచభిః యోజనైః వింశతి క్రోశైః, విస్తీర్ణావిశాలా, పంచయోజనవర్వంతం వ్యాప్తేత్యర్థః. శతలక్ష సాఖ్యాకైః జనైః అవృతా ఆత్రాన్తా తస్యాం అనేకలక్షజనా సుస్తీ త్యర్థః. అత్ర శత శబ్దస్య అనేకార్థత్వమ్. కిం బహునా, బహుభిః వచోభిః కిం ప్రయోజనమ్. భూగోలే భూమణ్డలే, సా పురీ, పురమతల్లికా నగరీ శ్రేష్ఠా. శ్రేష్ఠనగరీత్యర్థః “మతల్లికా మచర్పికా ప్రకాణ్డముద్దుతల్లజౌ, ప్రశస్తవాచకాన్యమూస” ఇత్యమరః.

తా॥ ఆ పట్టణము అయిదు యోజనముల విస్తీర్ణత గలిగియున్నది. దానియందు పెక్కులక్షల జనులు నివసించుచుండిరి. ఆ నగరము భూమండలమున కొక భూషణమే. పెక్కు మాటలేల. అది యన్ని నగరములను మించియున్నది.

31. చంద్రికా ధవళచ్ఛాయా స్తతత్కా రేజిరే జనాః,

సర్వసర్వం పహ చక్రవృత్తిపాలన దీక్షితాః.

వ్యా : చంద్రికేతి :- తత్రీత్యాః తన్నగరవాసినః జనాః, చంద్రికా చంద్రికాన్తిః తద్వత్ ధవళా శ్వేతా ఛాయాకాన్తిః యేషాంతే, చంద్రికావ దతి శ్వేతా ఇత్యర్థః. సర్వం సమస్తం సర్వసహాయాః భూమేః చక్రం మణ్డలం “సర్వసహా వసుమతీ” త్యమరః. తస్య ప్రతిపాలనే రక్షణే, దీక్షితాః బద్ధ శ్రద్ధాః. రేజిరే చకాసిరే రాజృదీప్తా వితి ధాతోర్లిట్,

తా! ఆ నగరమందున్న జనులందఱును వెన్నెలవలె మిక్కిలి తెల్లని యొడలిరంగు గలవారు, అందఱును షహీమండలము సంతను రక్షింప సమర్థులు.

32. అన్యోన్య మైత్రీం కుర్వంత స్సజ్జానన్తో యథాయథమ్,
ప్రియప్రియేణ యచ్ఛంతః కిరంత శుక్లశుక్లభామ్.

వ్యా :- అన్యోన్యమితి :- అన్యోన్యం పరస్పరం, మైత్రీం స్నేహం కుర్వంతః, పరస్పరం మిత్రభావేన వర్తమానాః ఇత్యర్థః. యథాయథం యథాత్మీయం యథా స్వభావం వా, సజ్జానన్తః సమ్యక్ జానన్తః, స్వభావం అత్మీయం వా సమ్యక్ స్వతపశ వశీలయన్త ఇతిభావః ఆత్మజ్ఞా ఇతి యావత్. “యథా స్వే యథాయథ” మితి ద్విరుక్తిః. యథాస్వంతః యథాయథ” మిత్యమరః, ప్రియప్రియేణ అతిప్రియమపివస్తు యచ్ఛంతః అనా యాసేన దదతః, “అకృచ్ఛేప్రియ నుఖయో తవ్యతరస్యా” మితి ద్విరుక్తిః. శుక్లా శుక్లా యా భాకాన్తిః సా శుక్లశుక్లభా, తాం, అతి ధవలకాన్తి మిత్యర్థః. ప్రకారేగుణవచనస్య” ఇతి సూత్రేణ ద్విరుక్తిః. పూర్వభాగస్య పుంసద్భావః. కిరన్తః క్షిప్రన్తః, రేజిరే ఇతి పూర్వేణా న్వయః.

తా! ఆ నగరమందలి జనులొకరితో నొకరు స్నేహము చేయుదురు. తమ్ముఁడామెఁజేగినవారు, ఎంత ప్రియమైన వస్తువునయినను సందేహింపక యిచ్చువారు. తెల్లని కాంతితో వెల్లువారు.

33. విద్యయా నమయాకృత్య ప్రియాకృత్య ముహుర్దురూన్,
అత్మనో రాజసాత్కృత్వా దుఃఖాకృత్య విరోధినః.

వ్యా :- విద్యయేతి :- విద్యయా విద్యాభ్యాసేనైవ, నమయాకృత్య కాలం యావయిత్వా, గురున్ అధ్యాపకాన్, ప్రియాకృత్య

ప్రియాస్కృత్వా. గురుణా మనుగ్రహం సన్మాద్యేత్కర్థః ఆత్మనః,
స్వాన్ రాజసాత్కృత్వా రాజాధీనాస్కృత్వా, విరోధినః శత్రూన్
దుఃఖాకృత్య దుఃఖతాన్ కృత్వా, రేజరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః.
“సమయాచ్ఛ యావనాయా” మితి డాచ్, “తదధీన వచనే” ఇతిసాత్

తా! అందలి జనులు విద్యార్జనమునకై కాలమును వెళ్ళించు
చుండిరి. గురువులను సంతోషపరచి, వారి యనుగ్రహము నార్జించు
చుండిరి. తామెల్లప్పుడును ప్రభువున కధీనులై యుండిరి. శత్రువులను
దుఃఖతులను గావించుచుండిరి.

34. చారిత్రతోఽతిగృహ్లాంతో వ్యథమానా న వృత్తతః.

భవంతో దీనతోఽజస్రం జీవంతో దేవతః ప్రతి.

వ్యా :- చారిత్రత ఇతి :- చారిత్రతః అతిగృహ్లాంతః, చారిత్రేణ
అన్యానతిక్రమ్య వర్తమానాః, వృత్తతః న వ్యథమానాః, వృత్తేన న
చలంతః, “అతిగ్రహవ్యథన క్షేపే వ్యవర్తరి తృతీయాయాః” ఇతి
తసిః, అజస్రం సతతం, దీనతః భవంతః, దీనానాం పక్షే భవంతః,
“షష్ఠ్యా వ్యాకర్యే” ఇతి తసిః. దేవతః ప్రతి జీవంతః, దేవ ప్రతి
నిధయో భూత్వా జీవంతః, “ప్రతియోగే వచ్చిన్యాస్తసిః” ఇతితసిః,
రేజరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః.

తా॥ అందలి జనులు చారిత్రముచే నితరులను మించినవారు,
వృత్తివలన బాధపడువారులేరు. నిత్యము దీనుల నాదుకొనుచుందురు.
దేవతాప్రతినిధులై యుందురు.

35. ఏకతానా స్సాన్యుగీనా వాగ్మినో హృదయాలవః.

క్షేమఙ్కరా మహోత్సాహ ఉరస్వంతో యశస్వినః.

వ్యా :- ఏకతానా ఇతి :- ఏకతానాః అనన్యవృత్తయః “ఏక
తానోఽనన్యవృత్తి” రిత్యమరః. సాన్యుగీనాః రణే సాధవః, యుధ

విశారదా ఇత్యర్థః. “సాంఘా క్షో నజే సాధు” రిత్వర్థః. వాగ్మినః
వాచోయుక్తిపలువః, యుక్తియుక్త సమాభిషణ చతురా” ఇత్యర్థః.
“వాచో యుక్తి పటు వ్యాగ్మీ” ఇత్యమరః. హృదయాలవః సుహృద
యాః, క్షేమజ్జరాః శుభకర్తాః. మహిమాత్సాహః మహాద్యమాః,
ఉరస్వంతః ఉరసిలాః, ప్రశస్తాః హ్య-ఇత్యర్థః. “స్వాదురస్వా సురసిలః”
ఇత్యమరః. యశస్విణః కీర్తిమంతః. రేజరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః.

తా! అందలి జనులందఱు నేకాగ్ర చిత్తులు, యుద్ధవిశారదులు
యుక్తియుక్తముగ మాటలాడు వారు, మంచి మనసుగలవారు, శుభ
కర్మముల నాచరించువారు. పెద్ద పెద్ద ప్రయత్నములు గలవారు.
ఉత్సాహవంతులు, పూర్ణోరములు, కీర్తిమంతులు.

36. సమానప జ్ఞి భోక్తార స్సమవర్ణ విభూషితాః.

సామాన్యభాషావక్తార స్సమానాచారవ ర్తినః.

వ్యా :- సమానేతి :- సమానా ఏకా వజ్జిశ్రేణీ, వీధీత్యర్థః
తస్యాం భోక్తారః, ఏకవజ్జి భోజనకర్తార ఇత్యర్థః. అత్ర సమానశబ్దస్య
ఏకార్థత్వమ్. సమవర్ణేన ఏకజాత్యా, విభూషితాః అలంకృతాః, ఏక
జాతయ ఇత్యర్థః. అత్రవర్ణశబ్దస్య శరీరకాన్తిరిత్యవ్యర్థః. తేన ఏకశరీర
కాన్తయఃథవళవర్ణ ఇత్యర్థః. సామాన్య భాషావక్తారః ఏక భాషాభాషిణః
సమానాచారవ ర్తినః ఏకాచారవ న్తః రేజరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః.

తా! అచ్చటి వారిందఱు నొకే పంక్తిలో భోజనముఁ జేయు
దురు. ఒకే జాతివారు, ఒకే భాష మాట్లాడువారు, ఒకే యాచారము
గలవారు.

37. వయః పరిణయం ప్రీణాం విద్యాభ్యాసం స్వతంత్రతామ్,

ప్రాపయంతోవతన్వంతి స్వరాజ్య విహితోద్యమాన్.

వ్యాః:- పయ ఇతి :- స్త్రీణాం కాంతానాం, పయః పరిణయం
యుక్తవయసి వివాహం, విద్యాభ్యాసం, విద్యాభ్యాసార్హతాం
స్వతంత్రతాం స్వాతంత్ర్యం చ, ప్రావయంతః యచ్ఛంతః, స్వరాజ్యస్వ
స్వీయ రాష్ట్రస్వ, విహితాన్ జేహజరాన్, ఉద్యమాన్ వ్రయ
త్నాన్, అపతస్వంతః కుర్వాణాః, రేజరే, ఇతి పూర్వేణాన్వయః.

తా! ఇందలివారు యుక్తవయస్సునందే స్త్రీలకు వివాహము
గావించురు. బాల్యవివాహములు గోచరి యర్థము. స్త్రీలందఱును
విద్యాభ్యాసము గావించురు. స్త్రీలకు స్వేచ్ఛా స్వాతంత్ర్యములున్నవి.
ఇందలివారు స్వరాజ్యమభివృద్ధి నందుటకు పలయు యత్నములు
నాచరించుచుందురు.

కిరి. సామాజికా ఆస్తికా స్సత్కులీనా ధార్మికా బుధాః,

శాశాహారా వాపదూకాః కృతినః పురుషోత్తమాః.

వ్యాః:- సామాజికా ఇతి - సమాజం సమూహం సమవయస్తితి
సామాజికాః, సభ్యాః, ఆస్తి ధర్మః దేవః ఇతి మన్వానాః ఆస్తికాః,
విశ్వస్తధర్మా ఇత్యర్థః. సత్కులీనాః ఉత్తమకులసంజ్ఞాతాః, ధార్మికాః
ధర్మ ప్రధానమతయః, బుధాః పండితాః, శాశాహారాః ఏవ ఆహారః యేషాంతే
శాశాహారాః, సత్కుమాంసాశిన ఇత్యర్థః. వాపదూకాః అతివక్తారః
“వాపదూకోతి వక్తరి” ఇత్యమరః. కృతినః విపుణాః, పురుషోత్తమాః
పురుషశ్రేష్ఠాః రేజరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః. ఏక క్రియయా శ్లోకాష్ట
కస్య సమస్వయాత్ ఏతత్పర్యంతం కులకమ్. ద్వాభ్యాం యుగ్మం,
తిభిః కాలావకం. చతుర్భిః కులముని ప్రాచీనానాం సమయః.

తా! అచ్చటివాతందఱులు పురుషులలో నుండుటకుఁ దగినవారు.
ధర్మమున్నది. దేవుడున్నాఁడు. ను ఆస్తిక్య బుద్ధికలవారు. మంచి
కులమున జన్మించినవారు. ధర్మబుద్ధికలవారు, మంచి పండితులు, శాశా

హారులేగాని మాంసాహారులుగారు, చాలసేపు మాటలాడు శక్తిగల వారు. మంచి నేర్పరులు, పురుషులలో శ్రేష్టులు.

39. తత్రత్వికా బభూవత్రీ వీరమాతా సులక్షణా,
గృహకార్యపరా ప్రాజ్ఞీ బుధమాన్యా పతివ్రతా.

వ్యా:- తత్రత్వికేతి :- తత్రత్వికా తత్రనగరే స్థితా, స్త్రీ కాంతా వీరమాతా వీరజననీ, శోభనాని లక్షణాని యస్యాస్స సులక్షణా, శుభలక్షణేత్వార్థః గృహకార్యేషు గృహకృత్యేషు, రతా ఆసక్తా, ప్రాజ్ఞా వ్రజ్ఞావతీ, బుధమాన్యా పణ్డతాదరణీయా, పతివ్రతా పతిమనోనుకూల వ్రవర్తినీ, జాత్యేకవచనమ్, తత్రస్థా స్వర్వానార్య ఏతాదృశా ఇత్వార్థః

తా|| ఆ నగరమందున్న కాంతలందఱును వీరమాతలు, శోభనాంగులు. గృహకృత్య నిర్వహణ సమర్థులు. అన్నియు నెఱింగిన వ్రజ్ఞావతులు, పండితులచే నాదరింపఁదగినవారు, పతివ్రతలు.

40. వీధీ ర్విశాలా అమలా జలయన్త్ర పరిష్కృతాః,
నిషద్యాస్తా దదృశతు స్సర్వవస్తు సమన్వితాః.

వ్యా: వీధీరితి :- తౌ తారక రాజకుమారౌ, విశాలాః విపులాః, అమలాః నిర్మలాః, జలయన్త్రపరిష్కృతాః జలయన్త్రాలంకృతాః, వీధీః, సర్వవస్తుభిః సకలవద్భాగైః, సమన్వితాః సముపేతాః నిషద్యాః ఆపణాన్, “ఆపణస్తు నిషద్యాయా” మిత్యమరః, దదృశతుః అవశ్యతామ్, దృశిర్ ప్రేక్షణే ఇతిధాతోర్లై ట్,

తా|| ఆ తారక రాజకుమారు లిరువురును, చెత్తచెదారములేక మిక్కిలి వెడల్పుగలిగి, కొళాయిలచే నిండియున్న వీధులను, అన్ని రకముల వస్తువులతో నిండిన దుకాణములను జూచిరి.

41. సాధా సమున్నతా రమ్యా అద్భుతారామ దీర్ఘికాః.

నానావిధా శిల్పశాలా స్తాభ్యా మీక్షాంబ భూనిరే.

వ్యా :- సాధాఇతి :- సమున్నతాః అత్యుచ్చాః. రమ్యాః సుందరాః, సాధాః ప్రాసాదాః, అద్భుతాః ఆశ్చర్యకరాః ఆరామాః ఉపవనాని దీర్ఘికాః వాప్యః, నానావిధాః బహువిధకారాః, శిల్పశాలాః శిల్పగృహాణి, తాభ్యాం ద్విజరాజ కుమారాభ్యాం, ఈక్షాం బభూవిరే. అవైక్ష్యంత, ఈక్ష దర్శనే ఇతిధాతోః కర్మణిలిట్.

తా|| ఆ కుమారలిఖవురును, అందముగా నెత్తుగా నున్న మేడలను, వింత వింతలైన తోటలను, మంచి మంచి దిగుడుబావులను, పలు విధములైన శిల్పశాలలను గాంచిరి.

42. ఆకాశయానాని ధూమశకటాం స్తా మనోజవాన్,

తస్త్రివార్తాహం తత్ర లులోకాతే మహద్భుతాన్.

వ్యా :- ఆకాశేతి :- తత్ర తస్మిన్నగరే, తౌ కుమారౌ. ఆకాశయానాని విమానాని, మనోజవాన్ మనోవేగాన్, ధూమశకటాన్ బాష్పశకటాన్, మహద్భుతాన్ అత్యాశ్చర్యకరాన్, తస్త్రివార్తావహాన్ తస్త్రివార్తా ప్రసారకాన్, లులోకాతే అపశ్యతామ్, లోకలోకనే ఇతి ధాతోర్లిట్.

తా|| వారిరువురు నా నగరమందు, విమానములను, మంచివేగమునఁ బోవు రైలుబండ్లను, ఆశ్చర్యమును గలిగించు తంత్రప్రసారములను, (తెలిగ్రామునోట్లు) చూచిరి.

43. తటః పానస్వ శీకర్తుం గేయం తద్దేశ భాషయా,

గాయంతై తావుభౌ తత్ర ప్రతోలిమ విజహ్రతుః

వ్యా :- తత ఇతి :- తతః నగరదర్శనానంతరం. తౌ ఉభౌ, ద్విజనరవర కుమారౌ. పౌరాన్ పురజనాన్. వశీకర్తుం స్వాధీనా స్విధాతుః, తద్దేశ భాషయా చన్ద్రద్వీప జనాభ్యస్త భాషయా, గేయం గీతం, గాయంతౌ. తతః నగరే, ప్రతోలిషు రథ్యాసు, రథ్యా ప్రతోలి రిత్యురుః. విజహతుః చేరతుః, విపూర్వక మౌఞ్ మారణే ఇతి ధాతోల్లిట్.

తా! పట్టణమును సూచిన పదప, నా కుమారు లిరువురును, ఆ నగరమందలి జనమును స్వాధీనముగావించుకొనుటకై, వారి దేశ భాషలోనే కీర్తనలను బాడుచుఁ దిరుగనారంభించిరి.

44. సమున్నతౌ తావాజాను బాహూ వర్వాజ్ఞ సుందరౌ.

బహుతేజస్వినౌ దృష్ట్వా ముమోహ సగరీ జనః.

వ్యా :- సమున్నతౌ తావితి :- సమున్నతౌ పాంశూ, ఆజాను బాహూ జానువశ్యంతలబ్ధిమాన భుజయుగలౌ, సర్వాజ్ఞేషు సకలా వయవేషు, సుందరౌ రక్షణీయౌ, బహుతేజస్వినౌ అధికతేజో విరాజ మానౌ, తౌ ద్విజన్మపకుమారౌ, దృష్ట్వా వీక్ష్య, సగరీ జనః పౌరసమూ హాః. ముమోహా అముహ్యాత్. ఆశ్చర్యపరవశో బభూవేత్త్మర్థః. ముమో మోహే ఇతి ధాతోర్లిట్.

తా! మంచి పొడగులై యాజానుబాహులై సర్వాంగసుంద రులై తేజర్వంతులైయున్న యా కుమారుల నిరువరనుగాంచి, యా నగరమందలి జను లాశ్చర్య వరవశులైరి.

45. తత్సౌందర్యం తదౌన్నత్యం తత్తేజ స్తత్పురాత్రమః.

తత్తారుణ్యం తత్ప్రతిభా ముమోష జనమావసమ్.

వ్యా :- తత్సౌందర్యమితి :- తయోః కుమారయోః సౌందర్యం లావణ్యం, తయోః జౌన్నత్యం ఉన్నతత్వం, తయోః తేజః తేజస్విత్యం,

తయోః పరాక్రమః, తయోః తాదృశ్యం యశావనం, తయోః ప్రతిభా
నవనవోన్మేషశాశీనీ పృష్ఠాచ, జనమానససం, పారజనహృదయః,
ముమోష అముష్ణాత్, ముష్ అపహరణే ఇతిధాతోర్ద్లిట.

తా|| ఆ కుచూరద్వయముయొక్క చక్కదనము, వారి యశస్స
త్యము, వారి తేజస్సు, వారి పరాక్రమము, వారి యశావనము, వారి
ప్రతిభయును. అందలి జనుల మనస్సులను దోచుకొనెను.

46. ద్వితస్త్రై గౌతమీక మిమాంసక సవార్తికాన్

పరాజిగ్యాతే ధార్మిక వైయాకరణ తార్కికాన్.

వ్యా :- ద్వితస్త్రైతి :- ద్వే తస్త్రే అధీయతే ఇతి ద్వితస్త్రాః,
యస్మిన్కస్మిన్కపి శాస్త్ర ద్వయే పండితా ఇత్యర్థః. తాన్, గోలక్షణ
మధీయత ఇతి గోలక్షణికాః గోశాస్త్రీణ ఇత్యర్థః. తాన్,
మిమాంసకాన్ మిమాంసాశాస్త్ర వేదినః తాన్ సవార్తిక
మధీయత ఇతి సవార్తికాః తాన్, ధార్మికాః ధర్మశాస్త్ర విద్వాంసః
తాన్, వైయాకరణాః వ్యాకరణశాస్త్ర విశారదాః తాన్, తార్కికాః
న్యాయశాస్త్ర విశారదాః తాంశ్చ, పరాజిగ్యాతే పరాజితాంశ్చ
కర్తుః. పరాపూర్వక జి అభిభవే ఇతిధాతోర్ద్లిట.

తా|| ఆ కుచూరు లిరువురును, రెండు శాస్త్రములను నేర్చిన
వారిని, గోలక్షణ వేత్తలను, మిమాంసా శాస్త్రజ్ఞులను, వార్తికము
లతోఁ గూడ శాస్త్రమును జదివినవారిని, ధర్మశాస్త్ర విశారదులను
వైయాకరణులను తార్కికులను ఓడించిరి.

47. లోకై కవీరౌ తౌ సర్వతస్త్రై స్వాతస్త్ర్యై శాలినౌ,

సింహసింహనౌ ద్రస్తు మియేష నగరీ జనః.

వ్యా :- లోకై కేతి :- నగరీజనః నగరవాసీ జనసమూహః
లోకే జగతి, కవీరౌ ముఖ్యవీరౌ, కేవలవీరౌ వా, “ఏకే ముఖ్యా
న్యకేవలాః” ఇత్యమరః. సర్వాణి తస్మాణి శాస్త్రాణి అధీయాతే సర్వ

తనై, గర్వశాస్త్ర విశారదా విత్కర్థః. స్వాతంత్ర్యశాలినా స్వచ్ఛంద
భావోపేతౌ, సింహసంహాననౌ వరాజ్ఞ రూపోపేతయువానౌ. “వరాజ్ఞ
రూపోపేతో య సింహసంహాననౌ యువా” ఇత్యమరః. దివ్యసుందర
విగ్రహ విత్కర్థః. తౌ కుమారౌ, దృష్టుం, వీక్షితుం ఇయేష చక్రమే. ఇష
ఇచ్ఛాయాం లిట్.

తా॥ లోకైకవీరులును, సకలశాస్త్ర విశారదులును, స్వాతంత్ర
భావోపేతులును, దివ్యసుందర విగ్రహులును, యువకులువగు నా
బ్రాహ్మణ క్షత్రియ కుమారులను జూచుట కానగరమందలి జబ్బం
దము సంకల్పించెను.

48. హైయజ్ఞ వీన నిష్ఠాన కూర్చికామస్తు సంయుతమ్,

స్నాతానులిప్తా మృష్టాన్నం బుభుజాతేఽథ సాత్త్వికమ్,

వ్యా :- హైయజ్ఞవీనమితి :- అథ, తౌ కుమారౌ, స్నాతౌచ
తౌ అనులిప్తౌచ స్నాతానులిప్తౌ, స్నాత్వా గంధాదినా అలఙ్కృత
శరీరౌ, హైయజ్ఞవీనేన సద్యః కృతేన గోఘృతేన, “తత్తు హైయజ్ఞవీనం
స్యాత్ హ్యగో దోహోద్భవం ఘృతం,” ఇత్యమరః, నిష్ఠానేన తేమ
నేన, “స్యాత్తేమసంతు నిష్ఠాన” మిత్యమరః. కూర్చికామో క్షీర
వికృత్యా, “కూర్చికాక్షీర వికృతి” ఇత్యమరః. మస్తునా వర్జ్యేన, “వర్జ్యం
దధిభవం మస్తు” ఇత్యమరః. సంయుతం సహితం సాత్త్వికం సత్త్వ
గుణాభివర్ధకం, మృష్టంచ తత్ అన్నంచ, మృష్టాన్నం శోధిత అన్నం.
బుభుజాతే భుజపరిపాలనాభ్యవ్యవహారయోరితి ధాతోః క రరి లిటి
ఆత్మనేపదమ్ అభుంజతామ్.

తా॥ తరువాత నా కుమారు లిరువురను, స్నానముఁ గావించు
కొని, శరీరములకు గంధద్రవ్యములనులంది తొలినాటి వెన్నను భుజించి

యప్పుడే సిద్ధము చేసిన ఆవురతితో, తిమ్మకముతో, జన్నుతో, పాల
మీఁగడతో, గూడిఁ జరిశుద్ధమైన సాత్వికాహారమును భుజింపిరి

49. పసాధితౌ తౌరోః ప్లూ వేషేణ సమయోడితౌ,

శేషక భృషిరత స్ఫితఫాలౌ రరాజతః.

వ్యా:- పసాధితా వితి:- తౌ వీరకుమారౌ కా, వేషేణ వస్త్రాభరణాద్యా కల్పేన, పసాధితౌ అలఙ్కృతౌ రోడిష్ణూ కాన్త్యా విరాజమానౌ, సమయోడితౌ కాలానుగుణౌ, విశేషకేన తిలకేన, “తమాల పత్ర తిలక చిత్ర కాణి విశేషక” మిత్యమరః భామరకైః లలాటౌ పరిపతిత చిహ్నైః “తే లలాటేభ్యమర కాః చిహ్న శూర్ణక్షు నలా” ఇత్యమరః స్ఫితః ఆక్రాంతః ఫాలః ఫాలభాగః యయోస్తౌ, సన్తౌ రరాజతః, రేజతః, రాజ్యచీప్తాః తి థాత్లెట్.

తా|| ఆ కుమారు లిరువురును, భోజనానంతరమున వస్త్రాభరణాదులచే శరీరము నలంకరించుకొని, దివ్య కాంతుతో వెల్లుచు, కాలానుగుణముగ నొసట బొట్టుబెట్టుకొని, ముంగురులు నడుటియందు వేలాడుచుండఁ జూడ నుచ్చటగా నుండిరి.

50 మహాధనసకారా వృద్ధిం శుక సుందరౌ,

గ్రైవేయకోర్మికా దేవచ్ఛన్ద కుణ్డల భానురౌ.

వ్యా:- మహాధనేతి:- మహాధనం బహు మూల్యం, నిశారం హరిద్రాఞ్చలం, ఆప్రిపదీనం పాదాగ్రవ్యాపి, యత్ అశుకం వస్త్రం తేన, సుందరౌ రమణీయౌ, గ్రైవేయకేన కణ్డాభరణేన, “గ్రైవేయకం కణ్డాభరణ” ఇత్యమరః, ణ్డకాభిః అబులీయకైః “అబులీయక మూర్మికా” ఇత్యమరః. దేవచ్ఛన్దేన శతయష్టికముక్తాహరేణ “దేవచ్ఛన్దోఽసౌ శతయష్టికః” ఇత్యమరః, కుణ్డలాభ్యాం కర్ణ భూషణాభ్యాం చ భానురౌ ప్రకాశమానౌ రేజతు రితి పూర్వేణాన్వయః.

తా|| ఆ వీరకుమారు లిరువురు మిక్కిలి విలువగలిగిన పనుపు

పచ్చని యంచులుగల పాదగుంభావర్ణ న్నము వేలాడుచున్న వస్త్రము
లను ధరించిరి. మెడయందుఁ గుంతాభరణముతోపాటు నూరుపేటల
ముత్యాల హారమును వేసికొనిరి. చవులకుఁ గుండలములను బెట్టికొనిరి.
చేతివేళ్ళ కుఁగరిముల నుంచుకొనిరి. ఇట్లలంకృతులైరి.

51. తౌ చాప్య ముపదీనావి రాజ చ్చరణ సారసా,

స్వచ్ఛ కౌ హిష్ఠీప రమ్యా ధృతకాలో చిత్రాయుధౌ.

వ్యా :- రావితి :- తౌ ద్విజరాజపుత్రౌ చారుభ్యాం రుచిరాభ్యాం
అనుపదీనాభ్యాం పాదాయతో పాదాభ్యాం విరాజతీ ప్రకాశమానే
చరణసారసే పాదృద్ధౌ యయోస్తా "నైవానుపదీనా చరణాయతా"
ఇత్యమరః. స్వచ్ఛం ధృతం యత్ క్షౌమందుకూలం తస్య ఉష్ణీషేణ
శిరోవేష్టనేన రమ్యా సుందరా; ధృతః కాలోచితః కాలానుగుణః ఆయు
ధః యాభ్యాం తౌ, కాలోచితః ఆయుధధారిణా విత్వర్థః. రేజతు రితి
పూర్వేణాన్వయః.

తా! నారిగువురును; అందఱు కాలికి నరిపోయిన జోళ్ళను ధరిం
చిరి. తెల్లని పట్టుబట్టుతో పాదములను బట్టుకొనిరి. కాలోచితములైన
ఆయుధములను ధరించిరి. మిక్కిలి అందముగా నుండిరి.

52. పారసీకౌ వయస్యా తా హరుహా ద్రాజ్మనస్వినౌ.

జగ్మతూ రాజనదనం యువానా వతః తో భయౌ.

వ్యా :- పారసీకావితి :- మ. స్వినౌ మానవస్తౌ, యువానౌ
తరుణౌ, నవిద్యతే కుతుః భయం యయోః తౌ నిర్భీకౌ, తౌ వయస్యా
సఖాయా, విప్రరాజకుమారా, దాక్ శీఘ్రం, పారశీకౌ పారశీక
దేశోద్భవా, హయా అశ్వౌ, జానయావిత్వర్థః, ఆరుహ్యా అధిష్ఠాయ
రాజనదనం రాజగృహం, జగ్మతుః అగచ్ఛతామ్, గమగతావితి
ధాతోర్లోట.

తా॥ మానధనులు, యువకులు, నిర్భయులు, మిత్రులునగు నా ద్విజరాజకుమారు లిగువును, వేముగా నాజానేయములైన పారశీ కాశ్యముల నెక్కి రాజభవనమున కేగిరి.

53, సాయాహని సుపన్ధానం గచ్ఛన్తే దర్శకై స్సహి.

సంశోధిత హిమానీకం లక్షయామాస తు స్సహామ్

వ్యా :- సాయాహనీతి :- సాయాహని సాయంకాలసమయే, సంశోధితా సమ్మార్జితా హిమానీ హిమసంహతిః యస్మిన్ తం, “హిమానీ హిమసంహతి” తిత్తమనః. సుపన్ధానం రాజమార్గం దర్శకై స్సహా మార్గదర్శక జనై స్సాకం, గచ్ఛన్తే యాన్తే, సహం ఆస్థానీం, లక్షయామాసతుః దదృశతుః.

తా॥ సాయంకాలమున, త్రోవలోఁబడిన పెద్ద మంచును దుడిచి శుభ్రము జేయఁబడిన రాజమార్గంబనుండి, కొందరు జనులు త్రోవఁ జూపుచుండఁ బయనించి, వారిరువురును రాజసభను గాంచిరి.

54 అధ్యాసీనం భవప్రీతం పృచ్ఛన్తం మన్త్రిణః కృతీః.

ప్రకృత్యా సున్దరం వీక్షించ క్రాతే చక్రవర్తినమ్.

వ్యా :- అధ్యాసీన మితి :- తౌ కుమారా, భవప్రీతం సింహా సనం, అధ్యాసీనం అధిష్టితం, మహాసనాసీన మిత్స్వర్థః. మన్త్రిణః అమా త్యాన్, కృతీః కార్యాణి, పృచ్ఛన్తం ప్రకృత్యా నిర్గురేణ, సున్దరం రూపిణం, సహజ సున్దర మిత్స్వర్థః. చక్రవర్తినం సార్వభౌమం, వీక్షాం చక్రాతే అపశ్యతామ్. విపూర్వక ఈ ధాతోర్ద్లిటి ఆమ్ ప్రత్యయే లిటోలుకి ఆమంతాత్ లిట్ పరకస్య కృతోఽను ప్రయోగః.

తా॥ సింహాసనము నలంకరించి, మంత్రులతో రాజకార్యము లను గూర్చి ముచ్చటించుచున్న సహజసుందరుడైన సార్వభౌముని ఈ కుమారు లిరువురును జూచిరి.

శీ 5. అలోక్య సార్వభౌమస్తా ప్రత్యుత్తాన పురస్సమే,
పూర్ణోరస్కా తత స్తాభ్యాం దదౌ సముచితసనే.

వ్యా :- ఆలోక్యేతి :- తతః అనంతరం, సార్వభౌమః చక్రకర్త
ప్రత్యుత్తానం పురస్సమం ఉరః పక్షః యయో తౌ. విశాలాన్నత పక్షస్కా
విత్త్యర్థః. తౌ ద్విజరాజకమారా, అలోక్య వీక్ష్య ప్రత్యుత్తానం
ప్రత్యుత్తానం పురస్సమం యస్మి న్కర్మణి తత్ కథా తథా, ప్రథమ
తః ప్రత్యుత్తానాది మర్యాదాం కృత్వేత్త్యర్థః. తాభ్యాం వీరకుమారా
భ్యాం, సముచితే అర్థే ఆసనే పీఠే ద్వే అసనే ఇత్యర్థః. దదౌ దాత్
దాత్ ధాతోర్లైట్. “పూర్ణంస్తు పృథులేతిషు” ఇత్యమరశేషః.

తా|| ఆ చక్రవర్తియు, విశాల పక్షస్కూలై వీరలక్షణములతో
నొప్పి నా కుమారుల వీక్షించి, యెదురేగి, తోడి తెచ్చి, మర్యాద
గావించి, యుచితాసనములపై వారినిఁ గూర్చుండఁ జేసెను.

శీ 6. పూర్ణేన్దువిమ్బ సద్భవీ వశ్యస్తోపి ముహుస్తయోః,
దర్శనీయాననే సభ్యానాపుస్తప్తిం సవిస్మయాః.

వ్యా :- పూర్ణేతి :- సభ్యాః సామాజికాః, పూర్ణ శాచ్చ సావి
న్దుశ్చ పూర్ణేన్దుః, రాకాచన్దు ఇత్యర్థః. తేన సద్భవీ సమానే, తయోః
కుమారయోః, దర్శనీయాననేనున్దుగముఖచున్దులే, ముహుః పునః పునః,
వశ్యస్తోపి వీక్షమాణా అపి, సవిస్మయాః ఆశ్చర్యపరవ శాస్సస్తాః,
త్వప్తిం సస్తప్తిం, న ఆపుః నాప్రాప్నువన్. తన్ముఖచుండలమాసేచనక
మితిభావః. అప్ వ్యాప్త ఇతిధాతోర్లైట్.

తా|| పూర్ణ చంద్ర బింబములవలె నందముగా కలకలలాడుచున్న
యా కుమారవరుల ముఖచుండలమునుగాంచి యా సభయందున్న
వారాశ్చర్యపరవశులై త్వప్తిరక మాటిమాటికిఁ జూచుచుండిరి.

57. ఉపరీకృత్యోపహారం నమస్కార పురస్కరమ్.

తయో రుదంతం పప్రచ్ఛ సార్వభౌమ స్పవిస్మయః.

వ్యా:- ఉపరీకృత్యేతి :- సార్వభౌమః చక్రవర్తి, సవిస్మయః ఆశ్చర్యాప్టుమనాః, నమస్కార పురస్కృతం ప్రధమం నమస్కృత్య తనంతరం దత్తం, ఉపహారం ఉపదాం, ఉపరీకృత్య అజీకృత్య, స్వీకృత్యేత్యర్థః. తయోః ద్విజరాజకుమారయోః, ఉదంతం వృత్తాంతం, “వార్తా ప్రవృత్తిః వృత్తాంత ఉదంత” ఇత్యమర్థః. పప్రచ్ఛ అప్రచ్ఛత్, ప్రచ్ఛవ)క్నే ఇతి ధాతోర్లిట.

తా|| ఆ సార్వభౌముః శాశ్వత్యపరివశుడై, నమస్కార పూర్వకముగ వారొసంగిన కానుకను స్వీకరించి, వారి వృత్తాంతము నడిగెను

—: ఉపజాతిః :—

58. మహాభిరూపా వినయాన్వితౌ తౌ వదావదౌ భారతవర్ష దీపా,

ప్రవక్రమాణే గదితుం స్వనారూం ధీరా వుదారౌ జగదేకవీరా.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ శ్రీ మదజ్ఞాడాది భట్ట నారాయణదాస మహాకవి విరచితే తారకాభ్యే మహాకావ్యే తృతీయ స్కంధః.

వ్యా:- మహాభిరూపావీతి :- మహాభిరూపౌ అతి సుందరౌ అథవా మహాపణ్డితౌ, ‘ప్రాప్తరూప సురూపాభిరూపా బుధమనోజ్ఞయో’ రిత్యమర్థః. వినయాన్వితౌ వినయోపేతౌ, వదావదౌ సభాయాం నిర్భయం వక్తారౌ, “వదో వదావదోవక్తా” ఇత్యమర్థః. భారతవర్షస్య భారతభూమేః, దీపా దీపసదృశౌ, ధీరా ధైర్యవన్తౌ, ఉదారౌ బౌదార్యభావోపేతౌ, అథవా మహాన్తా, జగదేకవరా లోకైకవీరా, తౌ ద్విజరాజకుమారౌ, స్వనారూం స్వదంతం, గదితుం వక్తుం, ప్రచక్రమాణే ప్రారేభాణే. ప్రపూర్వక క్రముసాద విక్షేపే ఇతి ధాతోర్లిట. వృత్త లక్షణస్తు పూర్వమేవోక్తమ్

తా॥ రూపవంతులు మహాపండితులు, వినయవంతులు, వక్తలు,
దాతలు, ధీరులు, లోకైకవీరులు భారతవర్ష దీపములునగు నా ద్విజ
రాజకుమారు లిరువురు వారి వృత్తాంతమును జెప్ప నారంభించిరి.

ఇతి బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ కాంభట్ల

లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి విరచితాయాం

భావార్థదీపికాఖ్యానాం వ్యాఖ్యానాం

తృ తీ య స్క థ ౩.

తారకే చతుర్థ స్కంధః

— స్కంధ రా —

1. సృష్ట్యా దా వావిరాసీ త్రమ వి మృగన్మణాం

సంక్రయో యో హిమాద్రిః

ర్వేద ద్రష్టృషిసేవ్యా విలసతి తదవా

కృర్భ్య తః కర్మభూమిః

సాఽద్యాధీశ త్వదీయోఖిల ధనకలితా

నా వభూత్తత్ర జన్మ

బ్రహ్మక్షత్రో ఽవం తవ యదీ కరుణా

స్వాదృశేవ ప్రతీతౌ.

వ్యా :- సృష్ట్యాదాదితి :- సృష్టేః ఆదౌ సృష్టి పౌరమ్భకాలే, తరవః వృక్షాః, వయః పక్షిణాః, మృగాః జన్తవః, నరః మనుష్యాః, తేషాం, ఉద్భిజ్జాణ జన్మేదజ జరాయుజానా మిత్యర్థః. సంశ్రయః ఆధారః యః హిమాద్రిః హిమాలయః, ఆవిరాసీత్ ఆవిర్భూతా, తస్య హివవతః. అవాక్సార్కృతః దక్షిణభాగే వేదాన్పశ్యంతీతి వేదద్రష్టారః యే ఋషయః తైస్సేవ్యా, తేషా మాశ్రయభూతా, కర్మభూమిః భారతభూమిః, విలసతి ప్రకాశతే. అగ్నిశ, హే ప్రభో! సా భారత భూమిః, అద్య ఇదానీం, త్వదీయం తావకీనం, ఆఖిలం నమ్పూర్ణం, యత్ ధనం సమ్పత్, తేన కలితా యుక్తా, అభూదిత్య ధ్యాహుః. తత్ర తస్యాం కర్మభూమా, నా ఆవయోః, జన్మ జననం అభూత్ ఆసీత్, ఆవాం, బ్రహ్మక్షత్రో బ్రాహ్మణ క్షత్రియ కుల జాతౌ న్యః భవవః. తవ భవతః కృపా కరుణా, స్వాద్యది భవేచ్ఛేత్. ప్రతీతౌ పృథ్వితౌ ప్రహృష్టౌ చ భవేవ స్యావ. “ప్రతీతే పృథిత ఖ్యాత విత్ విజ్ఞాత విశ్రుతాః” “ఖ్యాతే హృష్టే ప్రతీత స్యావ” ఇతి చామరః.

సర్గ పౌరమ్భరమయే జరాయుజాణ్డజన్మేద జోద్భిజ్జానాం చతుర్విధభూతజాతానా చూధారభూతో హిమాలయో నామ పర్వతః

ఆవిర్భూత, తత్పర్వతస్య దక్షిణపార్శ్వే కర్మభూమి రాసీత్, తస్యాం
వేదద్రష్టారో మహర్షయో నివసన్తిస్మి, సా కర్మభూమి రిదానీం భవ
ధీయసమ్పదా అలఙ్కృతాఽస్తే, తత్ర ఆవాం విహృత్ త్రైక్షలయో
రుత్పన్నౌస్వః, యద్యావయోః భవతః కృపా పతేచ్ఛేదావాం ప్రసిద్ధా
పరమానందకలితౌ చ భవేవ.

తా! సృష్టి పారంభమున హిమవంతమున పర్వత మావిర్భ
వించెను, అందుఁ బక్షులు మృగములు క్షిమికీటకాదులు మానవులు
గూడ నుండిరి, ఆ పర్వతమునకు దక్షిణపార్శ్వమునఁ గర్మభూమి
యున్నది, అందు వేదద్రష్టలయిన మహర్షులు నివసించిరి, అందుమేము
బ్రహ్మ త్రైక్షలములందు జన్మించితిమి, ఆ భారతభూమి తమ సంప
ద్యైభవములతో నలరారుచున్నది, మీ దయ మా యందుఁ బ్రసరిం
చిన యెడల మేము ప్రసిద్ధులము పరమానందభరితులము కాఁగలము.

— స్ర గ్ధ రా ల క్షణమ్ —

“మృబైర్న ర్యానాం త్రయోగా త్రిముని యతియతా స్రగ్ధరా
క్షీరితేయం”

మ - ర - భ - స - య - య - యాః గణాః, త్రివారం
సప్తాక్షరైర్యతిః.

— వ స న్త తి ల కా —

2. ధర్మం సదాన్వపనితేన భవత్థగేన

దేశేఽద్యతః కుజన దణ్డతమో నిరస్తమ్,

సచ్చక్రసమ్మద ఉరీకృత అతతాయీ

ఘూకోరు భీకర రవః సుతరాం విలాప్తః.

వ్యా :- ధర్మమితి :- అద్య ఇదానీం, సః అస్మాకం, దేశే
కర్మభూమీ, ధర్మం సదా సన్తతం అన్వపనితేన అన్వవగతేన, నిత్యం

ధర్మబద్ధేన, భవాగేష భిగః సూర్యః తేన, సూర్యయాగేణ భవతే త్యర్థః
 “శరార్క విహగాః భిగః” ఇత్యమరః, కుజనానాం దుష్టానాం, దణ్డః
 శిక్షణం, తదేవ తమః కిమిదం నిరస్తం దూరీకృతిమ్, సస్త్రః సత్పు
 రుషా ఏవ చక్రకాః చక్రవాక పక్షిణః, తేషాం సమ్మదః ప్రమోదః ఉరీ
 కృతః విపులీకృతః. “కోకశ్చక్రశ్చక్రవాక” ఇత్యమరః. ఆ తతాయినః
 వధోద్యుక్తాః పరానిష్టకాణిణో మానవాః. త ఏవ ఘూకాః ఉలూకాః,
 తేషాం ఉరుభీకరః అధికభయజ్ఞురః, రవః రుతం, సుతరాం అత్యస్తం,
 పిలుప్తః నప్తః. “అగ్నిదో గరదశ్చైవ శస్త్రపాణి ర్థనాపహః, క్షేత్ర
 దారహరశ్చైవ షడేతే హ్యత తాయినః” ఇత్యాతతాయీలక్షణమ్.

యథా సహస్రకిరణే సస్త్రతం సస్త్రపతి సతి నైశాన్ధికారో విన
 శ్యతి, చక్రవాకాస్తుష్మన్తి, ఉలూక రవః సుతరాం వినశ్యతి, తథా
 ధర్మమార్గేణ భవతి రాజ్యం పాలయతి సతి, అస్మద్దేశే కుజనా ఏవ
 నసన్తి కుతస్త దణ్డనవార్తా. సత్పురుషా స్సమ్మోదభరితా ఆసన్.
 ఆతతాయినోఽత్యస్త మస్తంగతాః

అత్ర రాజ సూర్యయోః కుజసతమసోః సత్పురుష చక్రవాకయోః
 ఆతతాయీలూకయోశ్చ సాగోపరూపకాలజ్ఞాః.

— వసస్త్ర తిలకా లక్షణమ్ —

“ఉక్తా వసస్త్ర తిలకా తథజాజ గౌగః”

త - భ - జ - జ - గ - గాః గణాః. పాదాస్తలఘు స్పర్వత్ర
 గురురితి జ్ఞేయమ్.

తా॥ ఓ రాజా ! సూర్యుడు వెలుగుచుండ చీకటి యంత
 ర్థానమగును. చక్రవాకములధికముగ నానందించును. గుడ్లగూబల
 ధ్వనులు వినబడవు. అట్లే నీవు రాజ్యము నేలుచుండ, మోదేశమున
 కుజసదండనము లంతరించినవి సజ్జను లానందభరితులైరి. పరులను
 బాధించు నాతతాయీవర్గము సంపూర్ణముగ నశించినది.

—పుష్పి తా గా—

3. సకల ధరణి పాలనా అను త్వాం

తవ స నభోమణి చిత్త మేతి రాజ్యే,

త్వయి మహిమవతి ప్రభో కవీంద్రా

భిహిత జడోఽపి విశారదాయతేఽద్య.

వా : - సకలేతి :- ప్రభో హేసార్వభౌమ ! సకలధరణి పాలనాః సర్వేభూపతియః, త్వా మను భవంత మనుస్మత్య వర్తంతే. భవతో హీనా ఇత్యర్థః “హీన” ఇతి అనోః కర్మప్రవచనీయత్వమ్. నభోమణిః సూర్యః తవ రాజ్యే భవద్రాజ్యే చిత్తం నైతి నాంతం గచ్ఛతి. యావత్సూర్యరశ్మిః ప్రసరితి తావత్త్వంతం తవ రాజ్యమస్తీ త్యర్థః. త్వయి మహిమవతి త్వయి మహిమా చిత్తే సతి, కవీంద్రః వణ్ణతోత్తమః, అభిహితః కథితః, జడోఽపి, మందబుద్ధిః, ఆయం మందమతి రితి కవీంద్రః నిర్ణీతో పీత్యర్థః. అద్య విశారదాయతే విశారద ఇవ సర్వసమర్థ ఇవ ఆచరతి వణ్ణతో భవతీతి భావః.

హే సార్వభౌమ! సర్వేపి ధరణిచాలాః త్వతో హీనాః. అతస్త్వా మనుస్మత్య వర్తంతే. మహిమణ్ణతే యావత్సూర్యస్త మాదిత్యః ప్రతపతి తావత్సూర్యస్తం తవ రాజ్య మస్తి. త్వదీయ మహిమా మందబుద్ధి రపి మహావణ్ణతో భవతి. విశారదాయతే అచారార్థే కృజ్,

—పుష్పితా గ్రా వృత్తలక్షణమ్—

“అయుజి నయుగ రేఫతో యకారః

యుజి చ నజౌ జరగాశ్చ పుష్పితాగా”

ప్రథమ తృతీయ పాదయోః న-న-ర-య-గణాః

ద్వితీయ చతుర్థయోస్తు న-జ-జ-ర-గాః గణాః పాదాంతేయతిః.

తా॥ ఓ సార్వభౌమా ! నేటి ధాత్రీ పాలకులందఱును నీకంటఁ దక్కువవారే. నిన్ననుసరించి తిరుగువారే. నూర్పుఁ డస్తవించునంత వఱకు నీ రాజ్యమున్నది. నీ యశస్య నహిమచే మందబుద్ధియు మంచి పండితుఁ డగుచున్నాఁడు.

—అ ను వ్వు ప్—

4. సింహలాబ్ధౌ మాక్తికన్తి తుహినన్తి హిమాలయే,
పజన్తి గౌతమీతీరే యశాంస్యద్య విభో తవ.

వ్యా :- సింహవేతి :- హేవిభో ! సార్వభౌమ ! అదృశదానీం, తవ భవతః, యశాంసి కీర్తయః, సింహలాబ్ధౌ సింహాలద్వీపసముద్రే, దక్షిణసముద్రే ఇత్యర్థః. మాక్తికన్తి మాక్తికానీ వాచరన్తి. “సర్వ ప్రాంతివది కేభ్యః క్విప్వాచ్యః” ఇతి వచనేన క్విబన్తం రూపమిదం. హిమాలయే హిమగిరౌ, తుహినన్తి తుహినానీ వాచరన్తి ఉత్తరదిశీ త్యర్థః. గౌతమీతీరే గోదావరీ నదీతీరే, ఆన్ధ్రదేశే, వ్యాచ్యాం దిశీ త్యర్థః. పజన్తి పజాణీ వాచరన్తి.

భవద్యశః దక్షిణదిశి సింహాలసముద్రప్రాంతే ముక్తాఫల మివ రాజతే, దక్షిణసముద్రే మాక్తికాని లభ్యంత ఇతి వ్రసిద్ధిః. హిమాలయే హిమవద్యాజతే. హిమాలయే తుహినాధిక్యం వ్రసిద్ధమేవ. ప్రాంతి ఆన్ధ్రదేశే గోదావరీతీరే వజ్రమివ రాజతే. ఆన్ధ్రదేశో వజ్రాణా మాకర ఇతి వ్రసిద్ధిః. సర్వాసు దిక్షు తవ కీర్తిః ముక్తాఫల వత్తుహిన సంహతి వ ద్వజ్రమణి వ ద్విరాజతి ఇతి భావః. ఉపమాలజ్కారః.

తా॥ ఓ రాజరాజా ! నీకీర్తి దక్షిణదిశయందున్న సింహాల సముద్రమున ముత్యమువలెను, ఉత్తరదిక్కునఁ గల హిమాలయమున మంచుగడ్డవలెను, తూర్పున నాన్ధ్రదేశమందలి గోదావరీతీరమున వజ్ర మువలెను వెలుగుచున్నది. అన్నిదిక్కులందునను నీకీర్తి వ్యాపించినది.

—ద్రుత విలమి త మ్—

5. న నృబలిః క్వచిద ప్యరు భీకరః
వ్రహ్మణనం న చితౌ కులయోషితామ్,
భరత వర్షతలే నర విక్రయో
న హి కృపా నిలయే త్వయి శాసతి.

వ్యా :- నేతి :- కృపానిలయే దయాకరే, త్వయి భవతి, శాసతి
పరిపాలయతి సతి, భరతవర్ష తలే భారతభూమి, ఉరుభీకరః అధికభయో
త్పాదకః నృబలిః మనుష్యబలిః, న నా స్తి. కులయోషితాం కులకాంతా
నాం, చితౌ చితాయాం, వ్రహ్మణనం వధి, సహగమన మిత్త్యర్థః. న
నా స్తి, నరవిక్రయః మనుష్య విక్రయణం, మానవక్రియ విక్రయరూప
కాత్యకలాప ఇత్యర్థః. న హి నా స్త్యేవ.

హే సార్వభౌమ ! దయార్ధ్రహృదయే త్వయి పరిపాలకే సతి.
భారతవర్షే కుతాపి; మనుష్య బలిర్నా స్తి. సహగమన దురాచారో
నా స్తి. మనుష్య క్రియఃకీక్రియ రూపకర్మకలాపోఽపి నా స్తి.

—ద్రుత విలమి త వృత్తలక్షణమ్—

“ద్రుత విలమి త మాహ న భా భరా”
న-భ-భ-రాః గణాః. పాదే యతిః.

తా॥ ఓ సార్వభౌమా ! దయార్ధ్రచిత్తుడవై న నీవు రాజ్యము
నేలుచుండ; భరతవర్షమున, దేవతాది నిమిత్తమై మనుష్యులనుబలిగాఁ
జంపుటగాని, భర్తమరణించిన ఆశవముతో భార్యనుగూడఁ జితిపైనుంచి
కాల్చుటగాని, మనుష్యుల నమ్ముకొనుటగాని లేవు.

—భు జ జ్గ ప్ర యా త మ్—

6. పశూనాం వినా హింసయై వాతి దూరం
నృవాత్తా చితా న్యన్త్రిణో ద్రాజ్ఞయన్తి.

మరు త్వప్రతి హపి రాజ్యే త్వదీయే
ధియాఽ సాధనీయా క్రియా నాస్తిలోకే.

వ్యాఖ్య - పశూనామితి :- పశూనాం చ శ్వాదిజన్తూణాం, హింసయా
విహింసాం విహాయైవ, స్మృణాం మానవానాం యాః వార్తాః
ప్రవృత్తయః తాసాం ఆచితాన్ భాతాన్, స్మృతార్తాశ్చితలేఖాది
సంశ్చయా నిర్మూల్యైః, యన్త్రైః యన్త్రా రూఢాః అతిదూరం బహు
దూరం, చాక్ శీఘ్రం, నయన్తి ప్రావయన్తి, త్వదీయే భవదీయే;
రాజ్యే రాష్ట్రే, ఇహాపి అత్యాపి మరుః మరుభూమిః, నిర్జలప్రదేశ
ఇత్యర్థః. వషతి వషి ఇవాచరతి కేదారాయతే, "వప్రః పితరి కేదారే"
ఇతిమరః, లోకే జగతి, ధియా బుద్ధ్యా, అసాధనీయా కర్తృమత్యా,
క్రియా తాత్పర్యవితేషః, నాస్తి నభిఃతి ఖలు.

పురాకాలే అశ్వోష్టా దిజన్తుద్వారా మానవాః వార్తాప్రేషణ
మపత్వన్, ఇదానీం తవరాజ్యే, నిజన్తుపీడాం పరిహృత్య, యన్త్రాధిష్ఠాన
పురుషాః, అథ సాధూమతకట విమానాది యన్త్రాణ్యేవ తత్కార్యం
క్రున్వి. తవరాజ్యే నిర్జలా మరుభూమయోఽపి, సజలాః సజలా
స్పృశ్యానుకూల కేదారా ఏవభవన్తి. జగతి బుద్ధే రసాధ్యం కిమపినాస్తి.
బుద్ధిమన్త స్పర్శవిపి సాధయన్తి తి భావః. అర్థాంతర న్యాసాలక్ష్యం.

— భుజజ్ఞ ప్రయాతలక్షణమ్ —

"భుజజ్ఞ ప్రయాతం భవే ద్వైశ్చతుర్భిః"

య-య-య-యాః గణాః పాదే యతః.

తా|| పూర్వపు దినములలో గుఱ్ఱములు ఒంటెలు మున్నగు
జంతువులద్వారా, లేక చిలుకలు పావురములు మున్నగు పక్షులద్వారా,
వార్తలనంపుచుండిరి. ఇప్పుడు నీ రాజ్యమున నా జంతుజాతమునకు శ్రమ
లేకుండ యంత్రములును, తదధికారులును ఆ కార్యముల నాచరించు
చున్నారు. నీ రాజ్యములో నిర్జలములైన యెడారుభూములుకూడ జల

సమృద్ధములై పంటపొలములై నవి. బుద్ధికి సాధ్యముకాని కార్యములుండును గదా! బుద్ధియెందులకు లన్ని కార్యములను సాధింతురు.

—స్వాగత—

7. నిమ్నగాః ప్రతిహతాః కఠినాల్పాః
జీవనం దదతి దూరజనాయ,
కృత్రిమాల్పనద విస్తృత హస్తాః
వీడయైవ దదతే వసు లుభాః.

వ్యా :- నిమ్నగాః ఇతి :- కఠినానాం కఠినవస్త్రానాం పాపాణాం
కానీనాం, అల్పాః పక్ష్యాః, ప్రతిహతాః నిరుద్ధాః, దృఢసేత్వాదిభి
ర్నిరుద్ధజలా ఇత్యర్థః. నిమ్నగాః సద్యః, కృత్రిమాః కల్పితాః అల్పన
దాః అల్పకుల్యాః తపవ విస్తృతాః తతాః హస్తాః కరాః యాసాం
తాః, కృత్రిమ నిర్మితకుల్యా హస్తా ఇత్యర్థః. దూరజనాయ దూరదేశ
స్థిర జనసమూహాయ, జీవనం జలం జీవకాంచ, దదతి యచ్ఛన్తి. లుభాః
లోభగుణోపేతా జనాః, వీడయైవ నిర్బంధేనైవ, వసు ధనం, దదతే
యచ్ఛన్తి. ససామ వాక్యైః. రూపకానుష్ఠానైః అర్థాంతరన్యాసః.

నిమ్నం నీచం గచ్ఛన్తితి నిమ్నగాః సద్యః. తాతపగాః సేతు
సజ్జమాది కఠిన పాపాణాదిభిః నిరుద్ధా సుత్యః. కృత్రిమకుల్యారూప
హస్తాన్ ప్రసార్య, దూరస్థిత జనేభ్యః జలం యచ్ఛన్తి. ప్రకృత్యా
ధనానక్తా లుభాః కస్యేచ్ఛిదపి కిచ్ఛిదపి ధనం సామాదివాక్యైర్నయ
చ్ఛన్తి. కిన్తు బలవద్భిః వీడితా ఏవ స్వధః మన్యేభ్యో దిశన్తి.

యథా లుభాః నిర్బంధేనైవ హస్తం ప్రసార్య అన్యేభ్యః స్వధ
నం ప్రయచ్ఛన్తి తథా సద్య అపి సేత్వాదిభి ర్నిరుద్ధా సుత్యః కుల్యాది
భిః దూరజనాయ జీవనం యచ్ఛన్తితి యావత్.

—స్వాగతా వృత్త లక్షణమ్—

“స్వాగతేతి రసభాద్ధురు యుగ్మమ్.”

ర-న-భ-గ-గాః గణాః, పాదే యతిః.

తా| లోభిచారిని బ్రతిమాలిన ధనము నీయరు. బాధించినచో శ్రే జేతులను దాచి తమకడనున్న ధనమును నితరులకిచ్చెదరు. అట్లే మీ దేశమున నదులన్నియు, ఆనకట్టను గట్టగా నిర్బంధింపఁబడి, చిన్న చిన్న కాలువలద్వారా దూరముననున్నవారికిఁ గూడ జీవనమునిచ్చుచున్నవి.

— శాస్త్రా ల వి క్రీ డి త మ్ —

8. షట్కర్మావగతా ద్విజాతయ ఇలా

గుప్త్యుద్యతాః క్షత్రియాః

గోరక్షా కృషి విక్రయక్రయపరా

వైశ్యా స్పదారాధకాః

శూద్రా పర్ణచతుష్టయ ప్రకటితా

యే భారతీయా జనా

స్తే దుష్టాధిప దూషితా అపి పున

శుద్ధిం లభ నై త్వయా.

వ్యా :- షట్క-ర్మేతి :- ద్విజాతయః బ్రాహ్మణాః, షట్కర్మా వగతాః జ్ఞాతషట్కర్మాణః. యజనయాజనాధ్యయనాధ్యాపనదాన ప్రతిగ్రహాః షట్కర్మాణి, తాని జానంతః తదాచరణ నిరతా ఇత్యర్థః. క్షత్రియాః రాజాని, ఇలా భూమి, తస్యాః గుప్తిః రక్షణం, తద్గర్భం ఉద్యతాః ఉద్యుక్తాః భూపరిపాలన బద్ధదీక్షా ఇత్యర్థః, “గౌరిలా కుమ్భినీక్షమా” ఇత్యుచరః. వైశ్యాః విశాః, గోరక్షా ధేనురక్షణం, కృషిః కర్షణం, క్రయవిక్రయౌ వాణిజ్యం, తేషు, పరాః అనుక్తాః. కృషి గోరక్షా వాణిజ్యనిరతా ఇత్యర్థః, శూద్రాః సతాం సత్పురుషాణాం

ఆగాధకాః, సజ్జనారాధన పరాయణ ఇత్యర్థః. యే, వర్ణచతుష్టయేన
చాతుర్వర్ణ్యేన, ప్రకటితాః ప్రఖ్యాతాః, భారతీయా జనాః భారత
భూమి నివాసినో మానవాః, తే సర్వే, దుష్టాధిపేన దుష్టప్రభుణా,
దూషితా అపి కలజ్జితా అపి, పునః భూయః, త్వయా భవతా, శుద్ధిం
పరిశుద్ధతాం, దోషరాహిత్య మిత్యర్థః. లభంతే ప్రాప్నువన్తి.

భారతవర్షే బ్రాహ్మణ శ్రుతియై వైశ్య శూద్రాః సర్వేఽపి
స్వస్వకర్మసు నిరతా ఆసన్. తథాపి, దుష్టప్రజాపాలా దోషైః స్వాచార
భ్రష్టా అభూవన్. తథాపి త్వయా పున శుద్ధిం ప్రాప్నువన్తి.

— శార్దూల విక్రీడత లక్షణమ్ —

“నూర్వ్యాశ్చైః మనజస్తతా నృ గురవః శార్దూల విక్రీడితమ్”
మ-న-జ-న-త-త-గాః గణాః. ద్వాదశశబ్దస్తప్తశబ్దయతిః.

తా! భారతదేశమున నాలుగు వర్ణముల జనులు గలరు. అందు
బ్రాహ్మణులు షట్కర్మనిరతులు, యజ్ఞములను జేయుట చేయించుట;
వేదములను జదువుట చెప్పట, దానమిచ్చుట పుచ్చుకొనుట యీ
నవి యాచార్యములు. ఆ కర్మముల నెఱింగినవారు. రాజులు రాజ్య
రక్షణ దీక్షితులు, వైశ్యులు వ్యవసాయ వాణిజ్య గోరక్షణముల
నాచరింతురు. శూద్రులు సజ్జనారాధకులు, ఇట్లు భారతీయులందఱును
వారి వారి కర్మముల నాచరించుచున్నను, దుష్టప్రభు పరిపాలన ప్రభా
వమున వారి వారి కర్మములను విడిచి కలంకీతులైరి. అయినను మీ
పరిపాలన మహిమచే వారు మరల శుద్ధిని బొందుచున్నారు.

— భుజజ్ఞ ప్రయాతమ్ —

9. కులత్రీం హరన్ భూమిదేవం ప్రణీన్దన్
దృణన్దేవ గేహం దహన్పతనాని,

శకాధీశ్వరో భారతైశ్వర్య మాప

జ్జనో నాన్యదుఃఖం వినైః స్వసాఖ్యమ్.

వ్యా :- కులస్త్రీమితి :- శకాధీశ్వరః శక దేశ ప్రభుః కులస్త్రీం కులకాంతాం, హరన్ అపహరన్, భూమిదేవం భూసురం, వ్రణిస్తన్ అధికందూషయన్, దేవగేహం దేవాలయం, దృణన్ దారయన్, నాశ యన్నిత్యర్థః. పత్తనాని నగరాణి దహన్ అగ్నిసాత్కుర్వన్, భార తైశ్వర్యం భారః భూసంపదం, అపత్ ప్రావ. అపాహరణిత్యర్థః. జనః మనషః, అన్యదుఃఖం వినా, ఇతరాన్ దుఃఖితా నకృత్వా, స్వసాఖ్యం ఆత్మసుఖం, న ఏతి న ప్రాప్నోతి. ఋణాంతన్యాసః.

కశ్చన శకాధీశ్వరః యః శక భారతదేశం ప్రవేశ్య, కులకాంతా అపహరన్, విప్రస్పృష్టన్, దేవః యన్నిధ్వంసయన్. నగరాణి దహన్ సర్వం భారతైశ్వర్యం అపహరత్. లోకే మనషః ఇతరాన్ సంపీ డ్యైవ స్వయం సుఖ మనుభవతి. నాన్యథా.

— భుజజ్ఞ ప్రయాత వృత్తలక్షణం పూర్వమేవోక్తమ్. —

తా॥ శకాధిపతి యుక్తాదు భాంతి దేశమును బ్రవేశించి. పరకాం తల నవహరించుచు, బ్రాహ్మణులను నిందించుచు, దేవాలయములను వడగొట్టుచు, పట్టణములను గాల్చుచు, భారతదేశ సుగంధద్రవ్యములను దోచు కొన్నాడు. లోకమున, బహులను బాధించి తాము సుఖపడుట నిజమై నది. ఇతరులను బీడింపక తాను సుఖపడుట దుర్లభముగదా.

పు ధీ

10. యథేష్ట మతివృత్తయస్తవజనా భజన్తే ముదం

సమక్ష మధునాభయాః ప్రతివదన్తి ధర్మం ప్రభుమ్.

సువర్ణమపి ముష్యతే న బహు విచ్యుతం చత్వరే

సదా న హి సుఖాయతే కథ మభిజ్ఞరాజ్యే జనః.

వ్యా :- యథేష్టమితి :- తన జనాః త్వదీయా మనుష్యాః, యథేష్టం యథాభిలషితం, సతతం, వృత్తిః పర్తనం; చ యేషాంతే, అభీష్టమతాః లబ్ధిసః అభీష్ట వృత్తిమన్తశ్చేత్సర్థః. ముదం ప్రీతిం, భజన్తే ప్రాప్నువన్తి. అధునా ఇదానీం, అభయా నిర్భయా స్పృహః సమక్షం అక్ష్ణోస్సమీపే, ప్రభుః కా జానం, ధర్మం ధర్మవిశేషం, ప్రతి వదన్తి కథయన్తి, చత్వరే ద్దండే, విచ్యుతం భృష్టం, సువర్ణం కాశ్చపం, బహ్వాపి అధిక మః స ముష్యతే నాపహ్నియతే. అభిజ్ఞస్య సర్వజ్ఞస్య, రాజ్యే రాష్ట్రే, జన జనసముహాః, సదా నిత్యం, కథం న హి సుఖమిత్యే, కిమర్థం సుఖం నానుభవతి. సదా సుఖమనుభవత్యే వేత్సర్థః.

హే వ్రభో ! భవదీయః జ్యే సర్వేఽపి జనాః స్వేచ్ఛానురూపం మతం, స్వశక్త్యనుకూలాం వృత్తించ స్వీకృత్య పరమానంద మనుభవన్తి. సభాయాం రాజ్య సమక్షమేవ ధర్మం నిర్భికా వదన్తి. త్వదీయ రాజ్యే ప్రమాదవశా ద్దండే చ్యుతం సువర్ణం బహ్వాపి తత్రైవ పర్తతే. న కే నాప్య పహ్నియతే. తదుచితమేవ. అభిజ్ఞే రాజని రాజ్యం పాలయతి, సతి సర్వోపి సుఖమేవానుభవతి. స దుఃఖమితి భావః. కావ్యలింగ మలక్ష్యరః. “సమర్థనీయస్యోర్థస్య కావ్యలింగం సమర్థన” మితి తల్లక్షణమ్.

— వృద్ధీవృత్త లక్షణమ్ —

“జసా జసుయలా వసుగృహ యతిశ్చ వృద్ధీగురుః”

జ-స-జ-స-య-ల-గృ-గణాః, అష్టభిర్నవభిశ్చ యతిః.

తా! ఓ స్వామీ! మీ రాజ్యమున మీ వారందఱును, తోచిన మతమును తోచినవృత్తిని గ్రహించి యానందించుచున్నారు. సుఖముగా జీవించుచున్నారు. మీ రాజ్యమున, ప్రమాదవశమునఁ ద్రోవలో జారిపడిన అంగారము ఎంత యధికముగా నున్నను, దాని నెవ్వ

రును ముట్టరు, అది యుచితమే ఏమగుగా, సర్వజ్ఞుడైన ప్రభువు
రాజ్యము నేలుచుండగా, బ్రజలకు సుఖమే లభించునుగాని దుఃఖమెట్లు
కలుగును ? దుఃఖముండదు, సుఖమే యుండును.

— శి ఖ రి ణీ —

11. అమాత్యా స్పృహః పిపురతి సదా కర్మసచిహ్నా
మహామూర్ఖా ధీరా శ్చతురహనసోఽమీ ప్రణిధయః,
పురోధోఽధ్యక్షా స్సన్నతపఃకులవైదగ్ధ్య కవిదా
యశోభి సామ్రాజ్యం తవ సేవల భూషణక మణే !

వ్యా :- అమాత్యాః - సకలభూషణకమణే ! సర్వరాజస్య
శ్రేష్ఠ ! సర్వజ్ఞాః సకలజ్ఞాన విశారదాః అమాత్యాః - స్పృహః, కర్మ
సచిహ్నాః సామాన్యకార్యనియుక్తాః నియోగినః, ధీ - ః ధైర్యోపేతాః
మహామూర్ఖాః, సేనాధిపతయః, చతురమతయః, సీపుణబుద్ధయః
అమీ ఏతే ప్రణిధయః గూఢచారిణాః, సన్నతం సజ్జనశ్లాఘ్యం వృథు
లం విస్తృతం యత్ వైదగ్ధ్యం నైపుణం తేనకలితాః యుక్తాః పురో
ధసాం పురోహితానాం అధ్యక్షాః నాయకాశ్చ, తవ సామ్రాజ్యం
భవత్సర్వభౌమత్వం, యశోభిః కీర్తికీః, సదా సస్తతం, పిపురతి
పూరయన్తి, పూషాలన పూరణయోరితి భాతోర్లత్.

హే రాజస్యశ్రేష్ఠ ! తవామాత్యా స్పృహర్థ విశారదాః, కర్మ
సచిహ్నాః సకలకార్య కర్తారః, సేనానాయకాః ధైర్యసాహసోపేతాః,
గూఢచారిణోఽతి నిపుణమతయః, పురోహితాధ్యక్షా స్సజ్జన శ్లాఘ్య
కర్మకరణ దత్తాః, ఏతే సర్వేఽపి సామ్రాజ్యం సదా యశోభిః పూర
యన్తి, సామ్రాజ్య కీర్తిం వర్ధయన్తి.

— శిఖరిణీ వృత్తము —

“రసై రుదైశ్చిన్నా యమనన భలాగః శిఖరిణీ”

య-మ-న-స-భ-ల-గాః గణాః. షడ్భి రేకాదశభిశ్చ యతిః.

తా! ఓ సార్వభౌమా! సర్వజ్ఞులైన మంత్రులు, కార్యకరణ దత్తులైన యుద్యోగులు, ధీశులైన సేవధిపతులు, నిపుణులైన గూఢచారులు, సత్కార్యకరణ విదగ్ధులైన పురోహితాధ్యక్షులను (బిషప్పులు) నీ సామ్రాజ్యమును సత్కీర్తితో నింపుచుండిరి.

హరిణి

12. భృశ మభిజనోఽస్మాకం యస్తే కృపాప్రతిపాలితో
బహుసుఖధనం లభ్యాత్వాం సోఽర్చతి ప్రియపుత్రవత్.
ఇహ సవయసా ధన్యావాహం త్వదఞ్చిత సమ్ముఖం
ద్రుత ముపగతా విత్తం "స్వామి ప్రమాణ మితః పరమ్".

వ్యా :- భృశమితి :- తే కృపాపాలితః భవద్దయాభిరక్షితః, యః, అస్మాకం అభిజనః దేశః, "దులేఽవ్యభిజనో జన్మ భూమావపీ" త్యమరః, సః తద్దేశః, భృశం అత్యంతం, బహుసుఖధనం అధికసుఖ సమృద్ధం, లభ్యాప్రాప్త్య, త్వాం భవంతం, ప్రియపుత్రవత్ ప్రియ కుమార మివ, అర్చతి పూజయతి. ఇహ అత్ర, సవయసా వయస్యా, "స్నిగ్ధో వయస్య స్సవయాః" ఇత్యమరః. అవాం ధన్యా కృతార్థా. ఇత్థం, ఏవం, త్వదఞ్చితసమ్ముఖం పూజ్యభవత్సమీపం, ఉపగతో ప్రాప్త స్వః, ఇతః పరం ఇత ఉత్తం, స్వామి భవానేవ ప్రమాణమ్.

హే స్వామిన్ ! అస్మజ్జన్మభూమిః భవత్కృపయా సుష్టు పరి పాలితా సతీ సుఖసమృద్ధ మధిక మనుభవతి, సై షేదానీం త్వాం ప్రియపుత్ర మివ పూజయతి. ఇహగతా వావాం భవదాదరేణ కృతార్థాస్వః, అస్మదాగమాన కారణం భవానేవ జానాతి. శ్రుత్వా దేవః ప్రమాణ మితి తావూచతుః.

—హరిణీ వృత్తలక్షణమ్.—

"రస యుగ హయైః నౌ మ్రోక్షా గోయదా హరిణీ"

న-స-మ-ర-స-ల-గాః గణాః, షట్సు చతుర్షు సప్తసు చ
యతిః.

తా॥ ఓ రాజా! నీవు దయతో మా దేశమును బాలించుచుండు
టం జేసి, మా దేశము మిక్కిలి సుఖసంపదలతో నిండియున్నది. మిమ్ము
మిక్కిలి యభిమానముతో, బ్రయపుత్తునివలె గౌరవించుచున్నది.
ఇచ్చట మీరు మమ్మాదరించుటచే మేము ధన్యులఁజైతిమి. తమకు మా
చరిత మనవిచేసితిమి. తరువాత తమదయ.

— మ న్దా త్రా న్త —

13. శ్రుత్వా వాచో నృపతి రముయోర్భావగూఢా మనోజ్ఞా
యూనోద్బుద్ధిం భువనవిదితాం విస్మితస్స నృరీక్ష్య,
దేవత్రామూ ఇతి సగణయన్సైన్య వత్సం ప్రదాతుం
మేనేమూభ్యామనఘ చరితా మాసనీయా భవన్తి.

వ్యా :- శ్రుత్వేతి :- స నృపతిః స సార్వభౌమః అముయోః
ఏతయోః కుమారయోః, భావగూఢాః అభిప్రాయ గర్భితాః, మనోజ్ఞాః
మనోహరాః, వాచః వచనాని, శ్రుత్వా ఆకర్ణ్య, విస్మితస్సన్ ఆశ్చర్య
వరవశస్సన్, భువనవిదితాం లోక ప్రసిద్ధాం, యూనోస్తరుణయోః
తయోః కుమారయోః, బుద్ధిం మతిం, పరీక్ష్య పరీశీల్య, అమూ ఏతౌ
కుమారౌ, దేవత్రా దేవపుత్రౌ, ఇతి గణయన్ భావయన్, అమూ
భ్యాం తాభ్యాం, సైన్యవత్సం సేనాధిపతిత్వం, ప్రదాతుం, మేనే అమ
న్యత, అనఘ చరితాః నిర్మలచరిత్రాః, మాసనీయాః మానార్హాః భవన్తి
అర్థాంతరన్యాసః.

స సార్వభౌమః తయోః కుమారయోః సాభిప్రాయాణి మనోహ
రాణి వచనా న్యాకర్ణ్య, విస్మయ మవాప్య, లోకవిఖ్యాతం తస్మిన్విశే
షం పరీశీల్య, ఏతౌ దేవతాకుమారావिति నిశ్చిత్వ, తయో స్సేనానాయ

కర్మం దాతుం నిశ్చికాయ, తథాహి, ఉత్తమ చరితాః పురుషాః యత్య
తత్కాపి సర్వైరపి మాన్యతే.

— మన్దాక్రాంతా వృత్తలక్షణమ్. —

“మన్దాక్రాంతా జలధిషడగై ర్మోభనౌ తౌ గురూచ”

మ-భ-న-త-త-గ-గః గణాః, చతుర్భిః వడ్భిః సప్తభిశ్చయతిః.

తా॥ ఈ తాంక రాజకుమారు లిరువురు భావగర్భితముగఁ బలుక,
నా చక్కని మాటలను విని, యా సార్వభౌముఁ డాశ్చర్యపడి, జగత్ప్ర
సిద్ధమైన వారి బుద్ధి కాశలమును బరీక్షించి, వీరిరువురును దేవకుమారులు
గాని సామాన్యులుకారని నిశ్చయించుకొని, వారిని తమ సైన్యమున
కథివతులను గావింపఁ దలంచెను. అది యుచితమేకదా! ఉత్తమ చరి
తుని సత్ప్రసర్తనులునగు మానవశ్రేష్ఠుల సందఱును ఎచ్చటనయినను
గౌరవింతురుగదా! అందుచే సార్వభౌముఁడు గూడ వారిని సేనాధిపతు
లను గావింప సంకల్పించెను.

— ఉ ప స్థి తా —

14. ఆత్మన్యధికా వితి మన్యమాన

స్తాభ్యాం ప్రసితోఽనఘచక్రవర్తీ.

శశ్వన్నిపుంస్స భవంత్యయోస్తే

మిత్రే సదసీత్త మువాచ సాధుః.

వ్యా :- ఆత్మనీతి :- సాధుః సజ్జనః, సుః, అనఘ చక్రవర్తీ పుణ్య
కలః సార్వభౌమః, అత్మని స్వమనసి, అధికా ఇతి ఏతౌ కుమారౌ సర్వ
శ్రేష్ఠావితి, మన్యమానః సంకల్పమానః, తాభ్యాం కుమారాభ్యాం, ప్రసి
తిః ఆసక్తిః, “తత్ప్రే ప్రసితాసక్తా” విత్యమరః, శశ్వన్నిపుణః సత్తత
శుభేచ్ఛుః భవన్ సన్, తే మిత్రే తౌ సఖాయా, సదసి సభాయాం,
ఇత్థం ఏవం, ఉవాచ అవోచత్.

సజ్జన స్స సార్వభౌమః, కుమారా వేతౌ సర్వశ్రేష్ఠావితి మన్య
మానః, తయోః శాశ్వత సుఖం చికిర్షుః, సభాయాం తావద్దిశ్యేవ
మనోచత్.

— ఉపస్థితా వృత్తలక్షణమ్ —

“తౌ జ్ఞో గురుణేయ ముపస్థితా.”

త-జ-జ-గాః గణాః. పాదాస్తే యతిః.

అత్ర గురుకథితో దృశ్యతే.

తా! సజ్జనుడు పుణ్యాత్ముడునగు నా సార్వభౌముడు తయరి
పురను సర్వోత్తములుగా భావించి, వారికి శాశ్వతోపకార జూచు
కొను దలంచి, సభలో వారినుద్దేశించి యిట్లనెను.

— గీతి : —

15. సులభౌ దేవా వివమే సంప్రాప్తా సత్వతేహ మయిసాధూ,
మహతాం విదేశగమనం భవతి నితాంతం పరోపకారాయ.

వ్యా :- సులభావీతి :- యువాం భవంతౌ, ఇహ అత్ర సర్వభౌ
సర్వప్రకారైః, మయి మద్విషయే, సాధూయోగ్యా, మే మమ, దేవా
వివ సురావివ, సులభౌ సుఖలభ్యౌ, సంప్రాప్తౌ లబ్ధౌ. మహతాం మహాత్మీ
నాం, విదేశగమనం పరదేశ ప్రయాణం, నితాంతం ఆత్యంతం, పరోప
కారాయ పరోపా ముపకారకరిణాయైవ భవతి.

యథా దేవకుమారౌ తథాయువాం మమ సుఖలబ్ధౌ వాస్తామ్.
సర్వాత్మనా యువయో రాదరః మయ్యభూత్. తద్వృత్తమేవ. మహా
త్మాః పరదేశాన్లత్వా త్రతాపి ఇతరేషా ముపకుర్వన్త్యేవ. అర్థానర
న్యాసః.

— గీతి లక్షణమ్ —

“అర్కార్థ సమా గీతిః.” పాదే యతిః.

తా॥ నాయందన్ని విధముల యాదరాభిమానములుగల మీరు
దేవతా కుమారులవలె నాకు సులభముగ లభించితిరి. మహాత్ముల విదేశ
గమన మేనాడును వ్యర్థముకాదు. దానివలనఁ బరులకువకారమే
కలుగును.

మ త్రా

16. సజ్జాతౌ మే మహతి భవాదృగ్వీరా ధీరౌ వఖిలగుణాఢ్యౌ
మచ్చిత్తం గర్వతి మమసేవ్యౌ ప్రాప్తావప్తాః కిఞ్చిద్ధ్యో జనః న్యైః.

వ్యా :- సజ్జాతా వితి :- మే మమ, మహతి రాజ్యే, “మహ
ద్రాజ్యంచే”త్యుతరః ధీరా వజ్జితౌ. అథవా, ధైర్యవన్తౌ, అఖిలగుణాఢ్యౌ
సకలగుణ పరిపూర్ణౌ, భవాదృగ్వీరా త్వాదృశవీరకుమారౌ, సజ్జాతౌ,
ఉత్పన్నౌ, జనవన్ద్యౌ లోకపూజ్యౌ, యువాం. మేమమ, సేవ్యౌ సేవార్హౌ,
ఆప్తా వయస్యా. ప్రాప్తా లబ్ధౌ, ఇతి, మచ్చిత్తం మమ మనః, గర్వతి
గర్వయుక్తం భవతి. ఆనందతీతి భావః. అహమేవోత్కృష్ట ఇతి బుద్ధిం
జనయతీతి యావత్.

భవాదృశౌ వీరవరౌ సుధియౌ సకలగుణ సమూర్ణౌ మద్రాజ్యే
జాతాఽతి, భవన్తౌ మత్సకా శమాగత్వ, మామాదృత్య, మత్సఖౌ
జాతా వితిచ మే మనః పరమానంద మనుభవతి.

— మత్రా వృత్తలక్షణమ్ —

“మత్రా జ్ఞేయా మభసగ యుక్తా”

మ-భ-స-గాః గణాః. చతుర్భిష్ఠిశ్చ యతిః.

తా॥ సజ్జనులు పండితులు లోకై కవీరులునగు మీబోంట్లు మా
రాజ్యమున జన్మించిరనియు, మా దేశమునకు వచ్చి మాయందాదర
ముతో మాకు మిత్రులయిరనియును మా మనస్సు మిక్కిలి గర్వించు
చున్నది. మేమెంతయో యానందించుచుంటిమి.

భు జ జ్ఞ ప్ర యా త మ్

17. ముదాఽద్య ప్రభృత్యస్కృహం యుష్మదీయో
యువా మర్హథ శ్చక్రవర్తిత్వ మాప్తుమ్,
భవనౌ మమాఽతీవ మిత్రే భవేతా
మతార్హస్స దమూ ఇత్యసౌ సార్వభౌమః.

వ్యా:- ముజేతి:- అద్యప్రభృతి ఇత ఆరభ్య, అహం, ముదా
ప్రీత్యా, యుష్మదీయః భవదీయః అస్మిథవామి. యువాం భవనౌ, చక్ర
వర్తిత్వం సార్వభౌమత్వం, ఆప్తుం లబ్ధుం, అర్హథః యోగ్యాస్థః, భవనౌ
యువాం మమమే, అతీవ అత్యంతం, మిత్రే వయస్యా, భవేతాం
స్యాతామ్, ఇతి ఏవముక్త్యా, అసౌ సార్వభౌమః. స చక్రవర్తి, అమూ
ద్విజరాజకుమారా, అతార్హస్స తర్పయామాస.

అద్య ప్రభృత్యహం భవదీయోఽభూమ్. యువాం చక్రవర్తి
పదమపి లబ్ధుమర్హా వితి మే మనీషా, ఇతః పృథృతి యువాం మత్సఖా
వభూతా మిత్యుక్త్యా స సార్వభౌమః తౌ ద్విజరాజకుమారా సస్తుషా
వశార్హీత్.

— భుజజ్ఞ ప్రయాత వృత్తలక్షణ స్తూతకమేవ —

తా! “నేటినుండి నేను మీ వాడను, మీరు చక్రవర్తులుగా
సర్వమహిమండలమును బాలింప నర్హులు, నేటినుండి మీరు నా
మిత్రులు” అని పలికి యా సార్వభౌముడు వారి నానందపరచెను.

— స్రగ్ధరా —

18. తాభ్యాం తారిష్యమాణం స్వవిషయ సుభగ
మృచ్చకం కర్మ నభ్య
స్తామోఽగచ్ఛద్ధిదృక్షుర్నిజనదన మిలా
పాలకస్యాపవాదాత్,

స్వాధీనం తౌ పయస్యా పృథుమధివనతః

స్మార్చితౌ జాగరూకౌ

స్వాధీనం స్యా స్మరాణా మఖిలమపి

జగ ద్భాగ్యసంయోజితానామ్.

అర్థః - తాభ్యామితి :- తాభ్యాం ద్విజన్మప పుత్రాభ్యాం
కారిష్యమితి అచరిష్యమితి స్వవిషయస్య స్వదేశస్య మభగమ్భా
పుకం భాగ్యచందాయకం భగ్య కర్మ కృతిం విషయస్యా ద్విద్వియాశ్చ
దేశజన జనేపిచ ఇతి విష్ణు శాశః. భాపుకం భపుకం భవ్య మిత్య
మరః. దిద్మత్సుః గర్భమ మిచ్ఛ త్పుక సభ్య స్తామః సామాజిక సమూ
హః, ఇలాసా కస్య సార్వభౌమస్య అపవాదాత్ ఆజ్ఞాయాః, “అప
వాదస్తు నిర్దేశో నిదేశ శ్చాసం చ సః శిష్టిశ్చాజ్ఞాచ” ఇత్యమరః.
నిజసదనం స్వభవం, అగచ్ఛత్ జగామ, తౌ వయస్యా, సఖాయా
ద్విజనరవరసంతౌ. అర్చితౌ పూజితౌ, జాగరూకౌ అప్రమత్తౌ సన్తే. పృథుం
విశాలం, ప్రాసాదం సాధం. అధిపతస్త్మ అధ్యతి ష్మతామ్, భాగ్యసం
యోజితానాం భాగ్యవతాం. స రాణాం మానవానాం, అఖిలమపి జగత్
సర్వోఽపి లోకః, స్వాధీనం స్యాత్ వశ్యం భవేత్.

— అర్థాంతరస్యా సాలక్ష్యాంశః. వృత్తలక్షణ నూత్నమేవ —

తా॥ ఆ సభయందున్న సామాజికులందఱును, ఈ వీరవరు
లిరువురు కూడి, తమ దేశమున కెట్టి మేలుఁ జేయఁగలరో చూచెద
మను కోరికతో, రాజాజ్ఞను బడసి తమతమ నివాసమందిరములకేగిరి.
ఆ తారకరాజు పుత్రులిరువురును, సార్వభౌమునిచే గౌరవింపఁబడి,
యప్రమత్తులై, విశాలమైన రాజభవనమున నివసించిరి. భాగ్యవంతు
లైన వారెచ్చటికి వెళ్ళినను, ఆ యాచోటనున్న వారందఱును ఆ
భాగ్యవంతుల కనుకూలముగనే ప్రవర్తించురుగదా! “కృభాగ
మాప్నోతి స భాగ భాగ్యసః” అని శ్రీహర్షుని నూత్తి.

వ ఇచ్చ చా మ ర మ్

19. కుమారికాః ప్రియా కులాజ్ఞా సృహాదరౌ యువా
ద్వరౌ యువాన ఇత్కతీన పుత్త్రకౌ జరజ్జనాః.
తదాహ్వయన్త తా పుభా సశేష లోక సమ్మతౌ
ద్విషన్తి కే షహితలే నితాన్త సద్గుణాన్వితాన్.

వ్యా :- కుమారికా ఇతి :- జరేషలోకస్య పుత్త్రజన్య, సమ్మతౌ
ప్రియా, తాపుభా తౌ కుమారా, కుమారికాః చాలిగాః ప్రియా,
ఇతి సఖాయావితి, కులాజ్ఞానాః కులకాన్తాః సహోదరా ఇతి సోదరావితి,
యువానః తరుణజనాః సుహృదావితి మిత్రశ్రేష్ఠావితి జరజ్జనాః వృద్ధాః,
పుత్త్రకావితి కుమారా వితిచ, అతీవ పుత్యన్తం, తదా, అహ్వయన్త
అహ్వనం చక్రః, నితాన్తం అత్యన్తం, సద్గుణాన్వితాన్ ఉత్తమగుణో
పేతాన్తనాన్, కే ద్విషన్తి ద్వేషబుద్ధ్యాః కే షహితీన సోపీత్యర్థః.
అలంకార అర్థాంతర న్యాసః ఉల్లేఖాలంకారశ్చ 'తయోస్సంకరః'

తత్రనగరే తౌ విప్రరాజదారకౌ దృష్ట్వా మిత్రబుద్ధ్యా బాలి
కాః సఖాయా విత్యాహ్వయన్తి. కులకాన్తాః సోదరబుద్ధ్యా భ్రాతరా
విత్యాహ్వయన్తి. యువజనాః సుహృదా విత్యాహ్వయన్తి. వృద్ధ
జనాన్తు కుమార బుద్ధ్యా పుత్రాః విత్యాహ్వయన్తి. తద్యుక్త
మేవ. ఉత్తమగుణోపేతా మానవాః సర్వభూషి సర్వైరపి సమ్మా
న్యస్తే. సోపీతా సన్యబుద్ధ్యా పశ్యతి

“గుణాః పూజాస్థానం గుణిషు స చ తీర్థం స చవయః”

ఇతి భవభూతి వచన మత్ర స్మర్యవ్యమ్.

—వ ఇచ్చ చా మ ర మ్ —

జరౌ జరౌ జగౌ వ ఇచ్చ చా మ ర మ్.

జ-ర-జ-ర-జ-గాః గణాః చతుర్ను చతుర్ను యతిః.

తా! ఆకుమారద్వయమునుగాంచి, కన్యకలు మిత్రులారాయనియు కుల
కాన్తలు సోదరులారాయనియు, యువకులు సుహృదులారాయనియు

వృద్ధులు కుమారులారా యనియుఁ బిలుచుచుండిరి. సద్గుణోపేతుల
నందఱును బ్రేమింతురు. గౌరవింతురు. వారిని ద్వేషించువా గెవ్వరు
నుండరు.

— చ స్త్ర తే ఖా —

20. మా సోఽయా సీత్యయో ర త్రేవక్షణో రాజకీయో

ద్యౌగై సర్వప్రజానాం వశ్యక్రియా కల్పనాభిః.

శ్రుత్వా రాజానుజో దుర్హృద్భిర్నిబద్ధో హతాత్మా

విత్కాపద్బాన్ధవా వీధృక్సార్వభౌమం స్మవక్తః

వ్యా :- మానసాభి :- అత్ర అస్మిన్నగరే, రాజకీయాః రాజ
సమ్బంధినః యే ఉద్యోగాః ప్రయత్న విశేషాః తైః, సర్వప్రజానాం
తత్రాత్మానాం సర్వేషాం జనానాం, వశ్యక్రియా కల్పనాభిః వశీకరణ
తస్యరచనాభిః, తయోః వీరయోః మానః కాలః ఏకోమానః, క్షణ
ఇవ క్షణకాల ఇవ, ఆయాసీత్ అగాత్. రాజానుజః సార్వభౌమ సోదరః
హతాత్ ప్రసభం, దుర్హృద్భి శత్రుభిః, నిబద్ధః ఆశ్రీస్తః, ఇతి ఇత్థం
వార్తాం, శ్రుత్వా ఆకర్ణ్య, ఆపద్బాన్ధవౌ ఆపది సహాయకౌ తౌ వీర
వరౌ, సార్వభౌమం చక్రవర్తినం ఈదృక్ ఈదృశం, వక్తస్మై అవ
దతామ్.

రాజకార్య నిర్వహణేన, జనవశీకరణ కార్యకల్పనయా చ తయో
ద్విజరాజకుమారయోః తస్మిన్నగరే మాన ఏకః ఏకక్షణ ఇవాగాత్,
అత్రాస్తరే, సార్వభౌమ భ్రాతా శత్రునివహేన నిర్బంధితః ఇతి
వార్తా ప్రచలితాఽసీత్, తాం శ్రుత్వా ఆపద్బాన్ధవా వేతౌ కుమారౌ
రాజాన మువసృత్య, ఏవ మవోచతామ్.

— చస్త్రతేఖా వృత్తలక్షణమ్ —

“మ్రామ్యా యానౌ భవేతాం సప్తాష్టభి శ్చస్త్రతేఖా”

మ-ర-మ-య-యాః గణాః, సప్తభిరష్ట భిశ్చ యతిః.

రాజకీయ వ్యయత్నములతోడను, జనవశీకరణ తంత్రముల తోడను, వారిరువురకు నా నగరమున నొక మాస మొక క్షణమువలె దాటిపోయెను. అంతలోఁ జక్కవ ర్తి సోదకుఁడు శత్రుగృహీతుఁడయ్యె నను వార్త హఠాత్తుగ వ్యాపించెను. దానిని విని యావద్బాంధవులైన యా కుమారవరు లిరువురును సార్వభౌముని సమక్షమున కేగి, యీ తీరునఁ బలికిరి.

హ రి ణ ప్లు త మ్

21. ఆశ్చర్యం జగతీపతే తవ దుర్హదాం కిము పేషణం
త్వత్కైత్రప్రియయుగ్మ ఈదృగరిన్దమే సతి జీవతి,
మాశోచీ రచిరేణ తేజ్జితసోదరం జితశాత్రవం
ద్రష్టాసి ప్రమదేన నౌ రిపుమర్దనేఽదృ నియోజయ.

వ్యా:- ఆశ్చర్యమితి :- జగతీపతే హే సార్వభౌమ ! అత్య యుష్మన్నగరే, ఈ దృగరిన్దమే ఈ దృశః యే శత్రవః తత్సంహరణ దక్షే, త్వత్కై- త్వదీయే, ప్రియయుగ్మే మిత్రీద్వయే, జీవతి సతి ఉచ్ఛ్వా సతి తవ భవతః, దుర్హదాం శత్రూణాం, పేషణం మర్దనం; కిము ఆశ్చర్యం భపతికిమ్, నభవత్యేవ. మా శోచీః విషాదం మాకురు. అచిరేణ శీఘ్రమేవ, జితశాత్రవం నిర్జిత శత్రుం, తే భవతః, అఞ్చితసోద రం పూజ్యభ్రాతరం, ప్రమదేన ఆనందేన ద్రష్టాసి దృశ్యసి అద్వైతాదా నీం, రిపుమర్దనే శత్రుసంహరణ కార్యే, నౌ ఆవాం, నియోజయ నియుజ్ఞ్య, ఆజ్ఞా పయేత్యర్థః.

హే సార్వభౌమ ! కిమర్థం చిన్తయసి, మా శోచీః, శత్రుసంహ రణదక్షా వావాం భవతః సఖాయా స్వః, ఆవయో ర్జీవతో స్సతోః భవచ్ఛత్రు సంహరణ మాశ్చర్యం కిము? యుద్ధం కర్తుమావయో రనుజ్ఞాం దేహి. ఇదానీ మేవ త్వద్భ్రాతరం శత్రునిర్ముక్తం దృశ్యసి. ఇతి తా వవోచతామ్.

తా|| ఓ రాజా! శత్రుసంహారణ దక్షులమైన మేము నీ మిత్రులమై
బతికియుండగా నీ కీ విచారమేల? దుఃఖింపకుము. శత్రువుల నంత
మొందించుట యెంతవని? మమ్మిగువురను యుద్ధమునకై నియమింపుము.
శత్రువు నంత మొందించి నీ సోదరుని నీకుఁ జూపెదము. అని వారిగు
వులను బలికిరి.

— చ స్త్ర లే ఖా —

22. శిష్టిం భూపత్యే ల బ్ధ్వా భూదేవతాక్షత్రవీరా
వాచార్యాణాం స్మరంతే సజ్చిత్త్యపైన్యం ప్రకస్తమ్,
పారాపారం తరంతే ద్రాగ్ధూమనౌకాధివాసా
తావారా చ్చత్రుదుర్గా ద్యాత స్మి ధీరౌ నిశీధే.

వ్యా :- శిష్టిమితి :- తౌ భూదేవతాక్షత్రవీరా ఏతౌ వీరవరా
భూమిఁ క్షత్రియకుమారౌ. భూపత్యే రాజ్యః, శిష్టిం శాసనం, “శిష్టి
భూచక్రా” చేత్యమరః. ఆచార్యాణాం స్మరంతే గురుస్మరంతే, “షష్ఠీ
తేషాం” ఇతి నూత్యేణ షష్ఠీ ప్రకస్తం శేష్టం, పైన్యం సేనాం, సజ్చిత్త్య
సహవేశ్య, ధూమనౌకాధివాసాత్ ధూమనౌకాశ్రయస్థానాత్,
పారాపారం సముద్రం, తరంతే, “పారం అపారం అస్య పాతాపారః,
ఇతివృత్త్యతిః “సతమా స్సతమా లతయా పాతాపారాయ యస్స
గానో దావ” ఇతిహరివ్రజోధే యమకస్తలే ప్రయోగః, నిశీధే అర్థ
రాత్రే, ధీరా ధైర్యవంతే సంతే, శత్రుదుర్గాత్ ఆరాత్ శత్రుదుర్గ
సమీపం, “ఆరాద్ధూర సమీపయో” రిత్యమరః. “అన్యారా”దిత్యా
దిః సజ్చమి, యాతఃస్మ అగచ్ఛతామ్.

సార్వభౌమాజ్ఞాం సమృద్ధ్య, స్వగురున్ సంస్మృత్య, సర్వసమ
ర్థం పైన్యం సమానీయ, శీఘ్రమేవ ధూమనౌకాశ్రయస్థానాత్ సము
ద్రం నిస్తీర్య, నిశీధసమయే, ధీరా తౌ తారకరాజకుమారౌ శత్రుదుర్గ
సమీప మగచ్ఛతామ్.

— చంద్రలేఖా వృత్తలక్షణస్తోత్రమేవ —

తా॥ ఆ వీరాగ్రేసరు లిద్దఱును, సార్వభౌముని శాసనమును
గైకొని, తమగురువులను స్మరించుకొని, తగిన పైనయమును నడు
కూర్చుకొని, త్వరగా నౌకాశ్రయమునుండి సముద్రమునుదాటి. మంచి
యర్థరాత్రు సహాయమున శత్రుదుర్గ సమీపమును జేరుకొనిరి.

— శి ఖ రి ణీ —

23. పురః పశ్చా చ్చతుర్నృపతి ముదధిన్లిప్త సరితి
న్యరౌ త్స్పితం పార్శ్వే సమచర దుదాసీనజనతా,
ప్రతీచ్ఛ్యాం ప్రాచ్ఛ్యాం ద్విత్పుటల మథనం కర్తుమసౌ
ద్విధా కృత్వా సైన్యం త్వరిత మయతేతాం ద్విజురౌ.

వ్యా :- పురః పశ్చా :- శత్రుః రిపుః, నృపతిం సార్వభౌమ సోదరః,
ఉదధినా సముద్రేణ శ్లిష్టా సజ్జతా యా సరిత్ సదీ తస్యాం, పురః ఆగ్ర
భాగే, పశ్చాత్ పృష్ఠభాగే చ, న్యరౌ త్స్పిత నిర్బలన్త. తం రాజసోద
రం, పార్శ్వే, ఉదాసీనా తటస్థభావోపేతా యా జనతా జనసమూ
హః, జనానాం సమూహాః జనతా, “గ్రామతా జనతా ధూమ్ర్యా
పాశ్వాగల్యా వృథకృథక్” ఇత్యమరః. సమచరత్ సశ్చచార. ద్విజ
వరౌ తౌ ద్విజతాజనమారౌ, ద్విషాం రిపూణాం పటలం సమూహః
తస్య మథనం నాశం, కర్తుమసౌ చిక్రీర్షా, ప్రతీచ్ఛ్యాం పశ్చిష్ఠాదితి;
ప్రాచ్ఛ్యాం పార్శ్వీశి, సైన్యం సేనాం, ద్విధాకృత్వా ద్విధా విభజ్య,
త్వరితం శీఘ్రం అయతేతాం యుద్ధయత్న మకురుతామ్.

సార్వభౌమానుజః సముద్రసన్నిహిత సదీమధ్యే, శత్రుణా
నిర్బంధితోఽభూత్, తస్య నికటే తటస్థః జనసమూహ ఆతిష్ఠత్. ఇతి
జ్ఞాత్వా తౌ కుమారౌ ప్రాక్ప్రతీచీదిశయోః స్వసైన్యం ద్విధాకృత్వా
నియుజ్య శత్రుసైన్యం నాశయితు మారభేతామ్.

— శిఖరిణీ వృత్తలక్షణమ్ —

“రస్యై రుద్రైశ్చిన్నాయ మనసభలా గః శిఖరిణీ”
య-మ-న-స-భ-ల-గః గణాః, షట్సు ఏకాదశసుచ యతిః.

తా! “సముద్రము తో కలియు నదియందు, శత్రువు రాజసోద
రుని నిర్భంధించెను. వానికడనున్న వారందఱును తటస్థులే” యని
గ్రహించి, యీ తారక రాజ కుమారులు తమ సైన్యమును రెండుభాగ
ములు గావించి, తూర్పుపడమరలందు నిలిపి, శత్రు సైన్యమును
నాశనముగావించ యత్నించిరి.

— శ్వే ని కా —

21. అగ్రతో రిపూ స్వమిత్ర సైనికా
మర్దయంత ఇత్య ధీశ సోదరః,
ద్వీప మధ్య దుర్గరక్షితో విద
న్నన్వగా జ్ఞానాన శత్రుమండలమ్.

వ్యా :- అగ్రత ఇతి :- స్వమిత్ర సైనికాః ఆత్మీయమిత్ర
యోధాః, అగ్రతః పురోభాగే, రిపూన్ శత్రూన్, మర్దయంతే సంహ
రంతి, ఇతి ఇత్థః, ద్వీపమధ్యేయత్ దుర్గం తత్రరక్షితః, అధీశసోదరః
సార్వభౌమ భ్రాతా, విదన్ జానన్, అన్వగాత్ అనుససార, శత్రు
మండలం శాత్రవసంఘం, జ్ఞానాన అహనత్.

ద్వీపమధ్య దుర్గస్థలే రక్షితః సార్వభౌమ సోదరః స్వమిత్ర
యోధా స్పృత్యాన్నాశయంతి వార్తాం శ్రుత్వా, స్వయమపి తానను
సార. స్వయం శత్రూనహనత్.

— శ్వేనికా వృత్తలక్షణమ్ —

“శ్వేనికారజౌ రతౌ గురుర్యదా”

ర-జ-ర-ల-గాః గణాః, పాదే యతిః.

తా! ద్వీపమధ్య దుర్గములో రక్షింపబడుచున్న యా రాజ సోదరుడు, తన మిత్రులైన నికులు శత్రువుల నదుర్మోనిరని విని, తాను గూడ వారి ననుసరించి శత్రుసంహారము గావించెను.

— సు భ ద్ర క మ్ —

25. చోర ఇవ ప్లవోఽమ్బు విహిత స్తరీ

రకృత భన్మసాద్యుత గతిః,

సీసకగోల ఇన్దునదృశః స్ఫుటన్

జనశతాన్యనీనశ దురుః,

అయసధూమనౌ సముదయ శృతమ్ముపగమై

ర్భభూవ దలితః

కృత్రిమవిద్యు దద్భుతకర గ్నివాఽదహ

దమోఘ యోధనివహమ్.

వ్యాః:- చోర ఇతి. అర్జుపిహితః జలాన్తర్గతః, ప్లవః కోలః, ద్రుతగతిః త్వరితగమనస్సన్, చోర ఇవ స్తేన ఇవ, తరీః తరణీః, భన్మ సాత్ అకృత భస్మీ భూతాః అశ్వాత్. ఇన్దు నదృశః చంద్రాజ్ఞాశః, ఉన్ముహమాన్, సీసగోలకః సీసకేన నిర్మితః గోలాకారః ఆయుధవిశేషః, స్ఫుటన్ భిన్నస్సన్, జనశతాన్ బహూన్ జనాన్, శత శబ్దోఽత్రానేక వాచకః. అనీనశత్ నాశయామాన, శతాని ఘ్న స్తీతి శతఘ్నః, తాసాం యన్త్రవిశేషాణాం, ఉపగమైసంభూతైః, ఆయసః లోహనిర్మితః, ధూమ నాకానాం సముదయః సమూహః, దలితః దీర్ఘ, అభూత్ ఆసీత్. కృత్రిమా కల్పితా, యా విద్యుత్ విద్యుచ్ఛక్తిః, అద్భుత కరేణ అశ్చ ర్యావహేన అగ్నినా హహ్నినా, అమోఘాః దృఢాః యే యోధాః యుద్ధవీరాః, తేషాం నివహం సమూహం, అదహత్ దదాహ.

జలమధ్యేఽ దృశ్యతయా స్థితః కశ్చన జలా న్తర్గమిష్టవః చోర
 ఇత త్వరితగతా న స్సన్ సరా న్తరణీ ర్భర్మసా చ్చకార, వలయాకారః
 ధవళః సీసః స్థితః గోలః భిన్నపుష్ అనేకానైస్సనికా నదహత్, శత
 ఘ్నయః తీరస్థిత ధూమనాకానాం గమం అదారయన్, కృత్రిమ విద్యు
 చ్చక్తిః స్వాయాభిగ్నిజ్వాలాగ్ని యోధనివహా నదహత్.

— సుభద్రాక వృత్త లక్షణమ్ —

“భిరౌ సరౌ సరౌ సగౌ సుభద్రాకమ్”

తా॥ జలాంతర్గమి యగు పడవ నీటిలోఁ గనఁబడక యుండి
 దొంగవలెఁ దొందరగా వచ్చిపడి, శత్రునావలను బూడిదగా వించెను.
 చంద్రబింబము వలెఁ దెల్లగ గుండ్రముగనున్న సీసపుగుండు (బాంబు)
 బద్దలై నందలకొలఁది జనులను జంపెను. శతఘ్నులు (ఫిరంగులు) ప్రేలి
 విజృంభించి సముద్రతీరమందలి ధూమ నాకలను బద్దలు గావించెను.
 కృత్రిమనిర్మిత విద్యుచ్ఛక్తి తన వేడిమిచే యుద్ధభటులను గాల్చెను.

— శ్ర గ్విణీ —

26. మజ్జనోన్మజ్జనై ర్లోహనౌకా పయో
 వాయుసీవాచచంద్వారి మాయావిసీ,
 దహ్యామానోడుపాగ్ని చ్చటాలీలయా
 సా తమిస్రా విభాతిస్మ మధ్యాహ్నభా.

వ్యా :- మజ్జనేతి :- లోహేన అయసా విర్మితా నౌకా, ప్లవః
 మజ్జనైః జలా న్తర్గమనైః, ఉన్మజ్జనైః బహిః నిష్క్రమనైః, మాయా
 విసీ మాయావతీ, పయోవాయుసీ ఇవ జలకాకాజ్జనేవ. వారి జలే, అచ
 లత్ సశ్చచాల. దహ్యామానానాం అగ్ని పరీతానాం, ఉడుపానాం
 ప్లవానాం. యా అగ్నిచ్ఛటాః విహ్నికిలాః, తాసాం లీలయా కాన్త్యా
 సా తమిస్రా తామసీ రాత్రిః, అహ్నః మధ్యః మధ్యాహ్నః తస్య భా

ఇవ కాన్తి రివ కాన్తిః యస్మాత్సా మభ్యుద్ధిన కాన్తి సయానా విభా
తిస్మ బభౌ.

తజ్జలే ముహుర్నిమగ్నా ముహుర్నిమగ్నా లోహనాకా మాయా
విసీ వయోవాయసీ వ రరాజ. దహ్యమాన స్త్వవ సర్వా పహ్నిజ్వాలా
కాన్త్యా తమా భూయిష్ఠా రాత్రిః పి తేజసా మధ్యాహ్నా ఇవ రరాజ.
ఉపమాలక్ష్మరః.

— సగ్విణీ వృత్త లక్షణమ్ —

“రై శ్చతుర్భి ర్యుతా సగ్విణీ కమ్మతా”

ర - ర - ర - రాః గణాః, నాదే యతిః.

తా|| సముద్రమందలి లోహనాక నీటిలో జూటి మోటికి మను
గుచు, దేలుచు, మాయంచేయు నీటి నీవలె గడచుచుండెను. గట్టు
మీదఁ గాలుచున్న పడవల మంటలు. అట్లే చీకటిని లోపుకొనుటచే
నాకాత్రి పట్టవగలువలె వెలుగు చుండెను.

— ఆ ర్యా గీ తిః —

27. ఆసన్న వింశ యోజన

విస్తీర్ణ నదీస్థ శత్రునౌ ద్విపహస్రమ్,

సద్విడ్జన సర్వస్వం భా

రత వీరకుమార ప్రతాప విధ్వస్తమ్.

వ్యాః:- ఆసన్నేతి :- వింశతే కాసగ్నాని ఆసన్నవింశాని, “సం
ఖ్యయాఽవ్యయాసన్న దూరాధి వ్యాః సంఖ్యేయే” ఇతి బహు
వ్రీహిః, “బహువ్రీహా సంఖ్యేయే దజబిరుగణాత్” ఇతి డచ్ సమా
సాంతః. “తి వింశతే” రితి తిశబ్దః. వ్యాః. తతో యోజనశబ్దేన విశే
షణ సమాసః. ఏకోనవింశతి యోజనాని, ఏకాధిక వింశతి యోజనాని

వేత్సర్థః. తైః, విస్తీర్ణా విస్తృతా, యా, సదీ సరిత్. తస్యాం స్థితాః
శత్రూణాం నావః నౌకాః, తాసాం ద్విసహస్రం సహస్రద్వయం,
ద్విజ్జనాః శత్రవః, తేషాం సర్వస్వం సర్వసమ్పత్, తేన సహ, సద్విజ్జన
సర్వస్వం, శత్రూణాం సర్వస్వ మిత్సర్థః. భారత వీరకుమారయోః
తారక రాజకుమారయోః, ప్రతాపేన పతాకమేణ, విధ్వస్తం సమ్పూ
ర్ణతయా వినష్ట మాసీత్.

ఆసన్నవింశతియోజన పరిమితప్రదేశే సద్యాం స్థితాః. ద్విస
హస్రసంఖ్యాకాః శత్రునౌకాః సర్వపదార్థైస్సౌకం భారతవీరకుమార
ప్రతాపాగ్నినా భస్మసాదభూవన్. శత్రునౌకాబలం సర్వం విధ్వస్తం
బభూవ.

— ఆ ర్థ్యా గీ తి ల ఖ ణ మ్ —

ప్రథమపాదే ద్వాదశమాత్రాః, ద్వితీయపాదే వింశతి మాత్రాః
ఏవమా ర్థ్యాగీతిర్భవతి, పాదాస్తే యతిః.

తా! పందొమ్మిది లేక యిరువదియొక్క యోజనములలోనున్న
నది యందలి రెండువేల నౌకలు వస్తుసామగ్రితో పాటు తారకరాజ
కుమారుల ప్రతాపాగ్నిలో దగ్ధమైనవి.

— అ నుష్టు ప్ —

28. అభ్యమిత్రౌ సాంయుగీనౌ ధీరౌ భరతవర్షజౌ,

సమూలఘాతం ప్రత్యర్థి సేనం ద్వీపస్థ మాహతామ్.

వ్యా :- అభ్యమిత్ర్యావితి :- అభ్యమిత్రౌ శత్రూణా మభి
ముఖం గచ్ఛంతే, సాంయుగీనౌ యుద్ధవిశారదౌ, ధీరౌ ధైర్యయుక్తౌ
భరతవర్షజౌ భారతభూమి సముత్పన్నౌ, తౌ విష్ణురాజపుత్రౌ, ద్వీపస్థౌ
ద్వీపే వర్తమానం, ప్రత్యర్థి సేనం శత్రు సైన్యం “విభాషా సేనే త్యాదిషా

సేనాన్తస్య సపుంసకత్వమ్. సమూలం హత్యా సమూలఘాతః, సాకల్య
మిత్కర్థః, ఆహతాం నాశయా మాసతుః.

ధీరా యుద్ధనిపుణౌ శత్రూణా మభిముఖం గన్తుం సమర్థౌ తౌ
ద్విజరాజకుమారౌ, ద్వీపే వర్తమానం సర్వం శత్రునైగ్యం నిశ్శేషం
నాశయాం చక్రతుః.

తా| ఆ తారక రాజకుమారు లిరువురును కర్ణాటముగ శత్రు
వుల నెదుర్కొను శక్తిగలవారు, యుద్ధమును జించి నేర్పులు, ధైర్య
వంతులు. అట్టి వారిరువురును, ఆ ద్వీపమందున్న శత్రునైగ్యము నం
తను నిశ్శేషముగ నిర్మూలము గావించిరి.

— శార్దూల విక్రీడితమ్ —

29. ఉల్కాప దృఘతప్త సీసగుళికాశ్రేణీ

ముహుః పాతిజా

దోషాభూత మహ శ్శతఘ్నో త సర

ధూమాన్ధ కారాన్వితమ్,

భేరీ ఖాజ్జృత భర్తృనైః ప్రతిఫట

ప్రాణార్థ మూర్ఛన్వలః

కాలోఽచూచుర దారురావ రుధిరం

వీత్వా శివాసంహతిః

వ్యాః- ఉల్కేతి :- బహుతప్తాః అధిక తాపయుతాః యాః సీస
గుళికాః, తాసాం శ్రేణీ వజ్రైః, ఉల్కాపత్ నిర్గతజ్వాలేవ.
“ఉల్కాస్యాన్నిర్గతజ్వాలా” ఇశ్యమరః. జ్వాలాఽపహితాగ్నిరివేత్కర్థః,
ముహుః పునః పునః, పాతితా విస్మయః. అహః దినం, శతఘ్నభగ్నః
శతసరన్ నిస్పృష్టః యః ధూమః, స ఏవ అన్ధకారః యః తేన అన్వితం
యుక్తం సత్, శతఘ్న ధూమాచ్ఛా నితం స దిత్కర్థః దోషాభూతం

రాత్రి వివాహాసీత్. “అవ్యయస్య చ్ఛావత్వం నేతి వాచ్యమ్,” ఇతి నిషేధాత్ ఈత్వం న. ఊర్జస్వలః బలవాన్, కాలస్సమయః, భేరీణాం దున్దుభ్వాది వాద్య విశేషాణాం, భాజ్జ్యత భర్తృనైః భీషణభాంకారధ్వనిభిః, ఐతిభటానాం శత్రుాణాం ప్రాణార్థం ప్రాణధనం అచూచురత్ అవోరయత్ అవజహరేత్వర్థః, శివానం హతిః శ్రోష్ట్రీసమూహః, రుధిరం శోణితం పీత్యా నిపీయ, ఆరురావ సమంతా ద్రాతిస్మ.

తప్తాయః పిణ్ణనిభా స్తీసగోళకాః బహవో విస్ఫుష్టాః అగ్నిగోలా ఇవావతన్. శతేఘ్నైః సజ్జాతేన ధూమాన్ధకారేణ దినమపి రాత్రివ అన్ధకారబద్ధుర మాసీత్. అతిభీషణైర్భేరీ దున్దుభి నినాదై రేవ మహాకాలః శత్రుాణాం ప్రాణధనాన్స్వ పాహురత్ శివాసమూహః రుధిరం పీత్యా ధిరం దీర్ఘారావా సకరోత్.

— శార్దుల విక్రీడితాప్యత్త లక్షణ ముక్తమ్ —

తా! కాల్చిన యుక్కు గుండ్లవలెనున్న స్తీసపు గుళికలు నిష్పకములవలె మాటి మాటికి వినరఁబడెను. బండి ఫిరంగులనుండి వచ్చు పొగ చీకటివలె గవ్వటచే బవలు రాత్రి యయ్యెను. భీషణ భేరీ భాంకారధ్వనిచే కాలము శత్రువుల ప్రాణధనము నపహరించెను. (ఆడ) కత్తులు రక్తమును గడుపారఁద్రావి యరచుచుండెను.

— అ ను వ్యుప్ —

30. అతులాహంపూర్వకా విభీషణా హమహమికా.

అ హాపురుషికా సాఽనీ దహారాత్రాహ వక్రియా.

వ్యా :- అతులేతి :- సా వ్యసిద్ధా, అహశ్చ రాత్రిశ్చ అహో రాత్రీ. తస్మిన్, అహవక్రియా యుద్ధవ్యాపారః. అహంపూర్వ మహంపూర్వ మిత్యాదికా క్రియా యస్యాం సా, “అహం పూర్వ మహం పూర్వమిత్యహం పూర్వకా క్రియా” ఇత్యమరః. విభీ

వణా అతిభయంకరం. అహమహమికా, అహం సమర్థః అహం సమర్థః ఇతి వచనం యస్యాం సా, “అహమహమికాతు సాస్యా త్పరస్పరం యో భవత్యహంభాః” ఇత్యమరః, ఆహూపురుషికా, ఆహూ! పురుషోఽహం ఇతి దర్పయుక్తస్య పురుషస్య భావః యస్యాం సా, “ఆహూపురుషికా దర్పాద్యా స్యాత్సమ్భావనాఽత్మనీ” త్యమరః, ఆసీత్ బభూవ.

తత్ర ఆహూరాత్రే యుద్ధమభవత్, తస్మిన్ముద్ధే కేచన ఖటాః, అహం పూర్వం యుద్ధం కరిష్యామి అహమేవ పూర్వం కరిష్యామి త్యవదన్. అన్యే కేచన అహం సమర్థో యోద్ధు మహమేవ సమర్థ ఇత్యహంకారాదవోచన్, అపరే కేచన ఆహూ! అహమేవ పురుషః సాధ్య ఇతి దర్పా దబ్రువన్. ఏవం విధా అతులా అతిభీషణాచ యుద్ధప్రస్థైః తిరాసీత్.

తా! అచ్చట రేయింబవళ్ళు యుద్ధము జరిగెను. అందు నేను ముందేగెదను నేను ముందేగెదననువారు కొందఱు, నేనే మసర్థుడను నేనే సమర్థుడను అని యహంకారముతోఁ బలుకువారు మఱికొందఱు. నేనే పురుషుడను నేనే పురుషుడనని దర్పముతోఁ బలుకువారు ఇంకొక కొందఱునై వీరభటులుండిరి. ఆ యుద్ధమతి భయంకరమై సాటిలేనిదై యుండెను.

— శ మ్భు న ట న మ్ —

౩1. మహారణభువి తులిత పాదయుగలై
 ర్దులిత బాహుభి రపాస్తనయనై
 రరోద్యురిజనై రసకృదస్త్ర పతితం
 గజహయం నమతతార్త నినదమ్.
 రథాయుధమణి భచితభూషణపటై
 ర్వ్యసణయ త్సమరభూమి రభిలా

శ్రీ భీషత జన్మపటలం పరిరతం

బహు భయ జ్ఞర కబన్ధనటనమ్

వ్యాఘ్ర మహారణేతి :- మహతీ విశాలా, రణభూః యుద్ధ
భూమిః, తస్యాం, తుగ్రతీతం చిన్నం పాదయుగలం పాదద్వయం యేషాం
తైః, లులితౌ లులితౌ బాహూభుజౌ యేషాం తైః, అరిజనైః శత్రు
భిః, అసక్తౌ వారం వారం, ఆగోది ఆక్రందితమ్. అస్త్ర పతితం ఆయు
ధాహతం, గజాశ్చ హయాశ్చ గజహయం, సేనాజ్ఞత్వా దేకవద్భావః
మాతజ్ఞాశ్చ సముహ ఇత్యర్థః. ఆర్త నినదం, ఆర్తనాదం, అసక్తౌ
పునః పునః, సమతత విస్తారయానూన, అఖిలా నర్వా, సమరభూమిః యుద్ధ
భూమిః, రథైః స్పృన్ధైః, ఆయుధైః శస్త్రైః, షణ్ణిఖచితభూషణైః, రత్న
ఖచితా భరణైః పక్షైశ్చ వస్త్రైశ్చ వ్యవణయత్ వ్యాప్తా బభూవ.
బహుభయ జ్ఞరం బహుభీతిదం, యత్ కబన్ధనటనం శిరోహీనశరీర
స్పృత్యం, పరిరతం నూంసాన క్తం, జన్మపటలం జమ్బుకాది మృగసమూ
హం అభీషత అభీషయత్.

తస్మిన్ మహాజ్ఞే యుద్ధభటాః చిన్న పాదాః అపగతనయనాః
విచ్ఛన్నభుజా స్పృన్ధైః గుద నిస్సృఖడ్గాద్యాయుధైః కృత్రావయవాః
గజా హయాశ్చ ముహుర్ముహు ర్తనాదా న్మృశ్చన్తః భూషా
శేరతేస్మ, సర్వషపి యుద్ధ తలం తత్తితై రాయుధైః. భ్రష్టైః రత్నా
భరణైః, భగ్నైః రథైః, శస్త్రైః వస్త్రైశ్చ, సంవృతా బభూవ, అరీణాం
శిరోహీనదేహాః (కబన్ధాః) మాంసశోణిత లోలుపాన జమ్బుకాది
మృగాన్ తాగ్రసయ నిస్సృ.

— శమ్భునటన వృత్తలక్షణమ్ —

“జననిభా జజనభా లగౌ శమ్భునటనమ్”

జ-న-ని-భ-జ-జ-న-భ-ల-గాః గణాః, పట్ను, అప్టను, పట్ను,
పట్నుచ యతిః.

తా! ఆ యుద్ధరంగమునఁ బాదములు తెగి, కన్నులూడి, చేతులు పోయిన వీరభటులు దుఃఖించుచుండిరి. ఆయుధ ఘాతములచే నేలపైఁ గూలిన యేనుఁగులు గుఱ్ఱములను మాటిమాటికి నాత్తనాదములను విడుచుచున్నవి. ఆ రణరంగమంతయును, విరిగిన రథములతోఁ, బడిన యాయుధములతోఁ జెదరిన రత్నాభరణములతో. జారిన బట్టలతోఁ, గప్పఁబడి యుండెను. మొండెములు గంతులువేయుచు, మాంసమును దినుచున్న కూరజంతువులను భయపెట్టుచుండెను.

— కౌశ్యప దా —

32. వ్యాకులయుద్ధే పరస్పర మేవ

భీకర రిపవ ఉషసి మహూ ర్భతుఃన్

ద్రాగ్ష్వతశేషా మహాభయకమ్పితా

శ్శరణ మయు రధికరణ జయినామ్.

జాహుగణాహివ్రజం చరణోత్కరోదు

కమరపరికర మసిత శిరో

రుట్చయశైవాల సజ్జాయ మద్భుతం

రుధిరజల మభవ దమిత సరః.

వ్యా :- వ్యాకులేతి :- వ్యాకులం విహస్తం చ తత్ యుద్ధం ఆయోధనం తస్మిన్, కింక ర్తవ్యతాశూన్యే సమరే ఇత్యర్థః. 'విహస్త' వ్యాకులా సమా విత్కమరః. భీకర రిపవః భయజ్కర శత్రవః, ఉషసి ప్రభాత సమయే, మహుః పునః పునః, పరస్పరమేవ అన్యోన్యమేవ, అరుదన్ అపీడయన్. హతశేషాః హతావశిష్టా భటాః, మహతా భయేన అధిక భీత్యా, కమ్పితాః చలితాః, దాక్ శీఘ్రమేవ, అధికరణ జయినాం రణే అధికం జయ మాప్నువతాం వీరాణాం, శరణం, అయుః ప్రావుః బాహుగణాః భుజవజ్జయ ఏవ అహివ్రజాః సర్పగణాః యస్మిన్ తత్, చరణోత్కరాః పాదసమూహ ఏవ ఉరుకమతాః

బృహత్సంహితాః శేషాం పరితః యస్మిన్ తత్, అసితాః నీలాః శిరో
 రుహం కేశ - తానాం చక్షుః సమూహం ఏవ శైవాల సజ్జయాః
 జలనీ లీచనాః యస్మిన్ తత్ రధిరం శోణితమేవ, జలం యస్మిన్
 తత్, కత్ సుతపరః అపారితాః, అద్భుతం ఆశ్చర్యకరం యథా
 తథా, తత్ సీత్, గోమూలజ్కారః

పృథ్వీయో ఆగతే సతి, తస్మిన్నాయోధనే. అతిభయజ్కరా
 రివవః. జలముద్భవం రన్యోన్యమేవ నిజఘ్నః. హతశేషా భటాః
 భయకమ్పితాః విజయినాం నీరాణాం శరణ మవాపుః. తస్మిన్రణరజే,
 అమితైర్భుజాభుజ్జఘ్నైః, అపారైః పాదకచ్ఛపైః. అతినీలైః కేశశైవా
 లైః. అతిశైవైః శోణితజలైశ్చ పరిపూర్ణ మాశ్చర్యకర మపారం సరో
 వర మావర్జమావ.

— క్రొళ్ళ పదావృత్త లక్షణమ్ —

“క్రొళ్ళపదా భౌస్మా ననాన్తా ఇమశరవనుముని విరతి రిహ
 భవేత్.

భ-ను-స-మ-న-న-స-స-గాః గణాః. విరతి ర్నదృశ్యతే
 వళ్ళను పంచను అప్తను సప్తను యతిః.

తా॥ పృథ్వితమగు సరికాయుద్ధమున నేమిచేయుట కుందోచక.
 యా శత్రువులు వారిలోవారే యొకరి నొకరు పొడుచుకొనిరి. చావగా
 మిగిలినవారు భయకంపితులై జయించినవారి శరణుజొచ్చిరి. ఆయుద్ధ
 రంగమంతయు నొక పెద్ద జెలువుగా మారెను. అందు రక్తమే జలము.
 తెగిన చేతులే పాములు, తెగిన పాదములే తాబేళ్ళు. నల్లని జుట్టే
 నాచుతీగలుగ నుండెను. ఆ సరోవరము చూచుటకు మిక్కిలి యాశ్చర్య
 జనకముగ నుండెను.

— తస్మి —

33. కృతపదోఽపి పృతిభటం జహేనధి

ద్యౌధవరః సపరి జహిజహితీ

కుర్ధ మనంసి ద్విజయున మనుహ్

త్కశ్చి దనూనయూధి నమననో

శతు మహార్షీ ద్దుతగతి చతురః

ప్రాప్తజయో యుతిః పర హరే

ప్ర మనావీ ద్విజయుగ మతులం

సైనికపక్షి రథ మహి నుహితే,

వ్యా :- కృతపద ఇతి :- కశ్చిత్ యోధవరః యుద్ధభటః, కృతపదోఽపి నికృత పాదయుగలోఽపి సపరి నిచనః జహి జహి ఇతి వదన్, పృతిభటం శతుం, అనధీత్ జహాన. క్షయోనమహిహరే ద్వేవాచ్యే ఇత్యనేన ద్విరుక్తిః కశ్చిత్ అనుహ్ తో నిపుః, అనూన యుధి అధికయుద్ధే, కుర్ధం కుపితం, విజయునం ప్రాప్తవిజయం, నమ నమ ఇతి వదన్, అనంగీత్ ననాహ. ద్దుతగతౌ శీఘ్రగమనే, చతురః నిపుణః, ప్రాప్తజయః విజయీ, కశ్చన, ఘటితి శీఘ్రం, హర హర ఇతి వదన్, శతుం ద్విషం, అహార్షీత్ జహాన. అథ అనన్తరం, సైనిక పక్షిః సేనానివహః, అతులం అనన్యతాం, ద్విజయుగం బ్రహ్మక్షత్రి కుమారద్వయం, నుహి నుహి ఇతి వదన్, క్షిప్రం శీఘ్రం, అనావీత్ నునావ.

నికృత పాదోఽపి కశ్చిద్యోధా శత్రుం జహిజహితీవదన్ జహాన. అవరః కశ్చిత్ కుపితం విజయునం ప్రాప్తజయం నమనమేతి వదన్ననామ, అన్యః కశ్చన విజయీ ద్దుతగమనో ఘోర గత్వా పర హర ఇతి వదన్ జహాన. సర్వోఽపి సైనికవర్గః కుమారద్వయం ముపేత్మి నుహి నుహితి వదన్ స్తుతిమకార్షీత్.

— తస్మిన్పత్ర లక్షణమ్ —

“భూతము నీనైర్యతి రిహ భతనాః స్థా భనయాశ్చ యది భవతి తస్మిన్”

భ-త-న-స-భ-భ-న యాః గణాః. పశ్చిమ సప్తమ ద్వాదశ నుచ యతిః.

తా|| యుద్ధవీరుఁడొకఁడు, తన పాదములు తెగిపడినను, శత్రువునుజేరి, చంపుము చంపుము అని పలుకుచుచంపెను. మఱియొక శత్రువీరుఁడు కుపితుఁడై జయమునుగాంచియున్న వీరునిజూచి మ్రొక్కుము మ్రొక్కుము అనుచు మ్రొక్కెను.

ఇంకొక వీరుఁడు జయమునుగాంచి, త్వరిత గమనమున శత్రువునుజేరి, లాగుము లాగుము అనుచు లాగెను. సైనికసమూహమంతయును, ఈ విప్రరాజకుమారద్వయమును జూచి, పొగడుము పొగడుమని పలుకుచు బొగడెను.

— శి ఖ ర ణీ —

34. క్వచి త్కేశికేః వ్యధిత చితురో భిక్షుక ఇవ
క్వచి న్ముష్టి ముష్టివ హతదశనోఽవిత్తదశమీ
క్వచి ద్బాహబాహ పృశమితబలో వాతకి సమః
క్వచి ద్దణ్డాదణ్ణి ద్విడస్పగమితో రోచన ఇవ.

వ్యా :- క్వచిదితి :- క్వచిత్ కుత్ర చిత్ప్రదేశే వ్యధితః వ్యథా పీడితః చితురః కేశభారః యస్య సః. ద్విత్ శత్రుః, భిక్షుక ఇవ, కేశా కేశి కేశయుద్ధం, అకరోదిత్య భ్యాహారః, కేశేషు కేశేషు గృహీత్వా ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం కేశాకేశి. క్వచిత్ కుత్రచిత్ స్థలే, హతదశనః అవగత దంతః, ద్విత్ రిపుః, అవిత్తదశమీ ఇవ ధనహీనః అతివృద్ధ

ఇవ, ముష్టిముష్టి ముష్టియుద్ధం అకరోత్, ముష్టిభిశ్చ ముష్టిభిశ్చ
ప్రహృత్య ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం ముష్టిముష్టి, క్వచిత్ కుత్రచిద్భాగే,
ప్రశమితబలః క్షీణసత్త్వః, ద్విత్ రిపుః, వాతకిసమః వాతరోగీవ, “వాత
రోగీతు వాతకి” రిత్యమరః. బాహుబాహి బాహుయుద్ధం అకరోత్,
బాహుభిశ్చ బాహుభిశ్చ ప్రహృత్య ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం బాహు
బాహి. క్వచిత్ కుత్రచిత్ దేశే, అస్మగమితః రుధిరాక్షః, ద్విత్ శత్రుః,
రోచన ఇవ కూటశాల్మలీ వృక్ష ఇవ, “రోచనః కూటశాల్మలీ” త్యమ
రః, దణ్డాదణ్డే దణ్డయుద్ధం, అకరోత్, దణ్డైశ్చ, దణ్డైశ్చ ప్రహృత్య
ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం దణ్డాదణ్డే. ఉపమాలజ్ఞాః.

కేశభార వీడతాః కేశన రిపవః కుత్రచిత్ భిక్షుకా ఇవ కేశ
యుద్ధమకుర్వన్, క్వచిదపగత దంతాశ్శత్రీవః అతివృద్ధా ఇవ ముష్టియుద్ధం
చక్షుః. క్వచిద్బలహీనాః రిపవః వాతరోగీణ ఇవ బాహుయుద్ధ మకుర్వత.
క్వచిత్ రక్తసిక్త దేహా అరయః శాల్మలీవృక్షా ఇవ దణ్డయుద్ధమకర్షుః,
శిఖరణీ వృత్తలక్షణంతాక్తమేవ.

తా॥ ఒకచోట, ముష్టివారు జట్టుపట్టుకొని పోరాడుచున్నట్లు
కొందఱు శత్రువులు కేశయుద్ధమును గావించుచుండిరి. వేరొకచోట
దంతములూడిన మఱికొందఱు కదలలేని ముసలివారువలె ముష్టియుద్ధ
మును జేయుచుండిరి. ఇంకొకచోట బలహీనులైన శత్రువులు వాత
రోగులవలె బాహుయుద్ధమును జేయుచుండిరి. మఱియొకచోట మఱి
కొందఱు రక్తసిక్త శరీరులై బూరుగు చెట్లవలె కట్టలతో, గొట్టుకొను
చుండిరి.

— మ త్రా క్రి డా —

35. వేగోద్యుద్ధమానోఽభేద్యం

సమచలయదసమ శరపటం

యన్త్రం భూమ్యాం నిక్షిప్తం ప్రాస్ఫుట
 దమిత భటవర హృదయ భయదమ్,
 అశ్వీయం పాదాతం శత్రుం స్మ తమయతి
 త మతులిత మదగజతా
 మేఘద్వారా ద్యౌధశ్రేయ్యాక్షి పదనకృ
 దఖిలగతి శుచిగుళికాః.

వ్యా :- వేగోద్యదితి :- అభేద్యం భేత్తు నుశక్యం, వేగేన
 ఉద్యన్ ధూమః యస్మా తత్ వేగోద్యద్ధానుం, తత్ అనః శకటం
 ధూమశకట మిత్కర్థః. “క్షీ బేన శ్శకటోఽస్త్రియా” మిత్కమరః. అస
 ద్భూ అతులాః, శితాః తీక్ష్ణాః, యే శరాః నారాచాః, తేషాం నికరం
 స మాహం సరుచలయత్ విసగుర్జ. భూమ్యాం ధరణ్యాం. నిక్షిప్తం
 నిహితం, యన్త్రం యన్త్ర విశేషః, అమితాః అనంతాః, యే భటవరాః
 యోద్ధారః, తేషాం హృదయభయదం మనోభయ దాయకం సత్,
 ప్రాస్ఫుటత్ స్ఫుటిత మభూత్, అతులితా అసదృశా, మదగజతా
 మాత్త మాతజ్జీసజ్జః, గజానాం సమూహో గజతే త్యర్థః అశ్వీయం అశ్వ
 సహితం, పాదాతం పదాతిముక్తం, తం శత్రుం రిపుం, తమయతిస్మ
 ద్విమర్ద యోధశ్రేణీ, యుద్ధభటనివహః, ‘మేఘద్వారాత్ ఆకాశాత్,
 ‘మేఘద్వారం మహాబిల’ మిత్కమరః. అసకృత్ అనేకవారం, అఖిల
 గమః సర్వత్ర సంచారిణ్యః యాః శుచిగుళికాః శ్వేతాన్ని గోలకాః,
 తాః అక్షిపత్ చిక్షేప.

అభేద్యం ధూమశకట మనంతాస్త్రీవృ బాణానస్పృజత్. భూమి
 వ్యం యన్త్రం స్ఫుటిత్వా వీరభట హృదయానాం భయముత్పాద
 యానూన, మదగజ సమూహాః హయపదాతినహితం రిపుం మమర్ద.
 యోధవరాః ఆకాశా దనేకా నన్నిగోలాన్ అసకృ దక్షిపన్.

— మత్తా క్రీడావృత్త లక్షణమ్ —

“మత్తాక్రీడా మాత్సానౌ సర్లిగితి భవతి వసుశర దశయతియుతా”
 మ-య-త-న-న-న-న-న-ల గాః గణాః, అష్టసు పంచసు దశసు యతిః.

తా! అతిశయము నభేద్యమునగు ధూమశకటము పొగను జిమ్ముచు దీప్తమైన శాణవర్షమును గురిపించుచుండెను. భూమిలోఁ బొలియుచిన యంతము బుద్ధితై శత్రుభటు హృదయములకు శయమును గలిగించెను. మత్తమాతంగ యూధము విజృంభించి గుఱ్ఱములతోఁ గాల్చులముతో నిండివ శత్రువును గ్రుమ్మెను. యుద్ధవీరు లాక సమునుండి మాటిమాటికి తెల్లని యగ్నిగుళికలను విసరిరి.

— మ త్తే భ మ్ —

36. పాదాత కౌన్తిక భటక్ష తృహన్తిపక

సాహస్ర చర్మి రధికా

శ్వారోహ కావచిక శాక్తిక హైతిక

ధనుస్మన్మయాఽ రిప్పతనా,

వీరోత్తమ ద్విజపరేణ్య శ్రాపశిఖి

నష్టా పకజ్జతతివ

ద్దుర్హచ్చమూపతి రజయోఽపి

భారతభుజాశౌర్య పజ్జర నిజద్ధః

వ్యా :- పాదాతేతి :- పదాభ్యా మతతి గచ్ఛతీతి పదాతిః. తేషాం సమూహః పాదాతం, పత్తిసంహతి రిత్కర్థః. “పాదాతం పత్తి సంహతి” రిత్కమరః. కున్తం ప్రహరణం అయుధం అస్సేతి కౌన్తికః ప్రాసిక ఇత్కర్థః. “సమా ప్రాసీకౌన్తికా” నిత్కమరః. తే కౌన్తికాః భటాః యోద్ధారః, క్షత్తారః సారథయః, హస్తిః వాస్తీతి హస్తిపకాః, హస్తిపకా ఏవ హస్తిపకాః, స్వార్థే ఆణ్. ణిత్యా ద్వృద్ధిః. వాస్త్య రోహ ఇత్కర్థః. ఆధోరణా వాస్తీపకా వాస్త్యరోహ నివాహనః” ఇత్కమరః. సాహస్రాః సహస్రిణః, సహస్రిభట సమబలయుతా ఇత్కర్థః. “బలినో యే సహస్రేణ సాహస్రాస్తే సహస్రిణః” ఇత్కమరః. చర్మిణః ఫలక పాణయః, భేటకధారిణ ఇత్కర్థః. “చర్మిఫలక పాణిస్యా” ఇత్కమరః.

రథికాః రథినః, అశ్వారోహాః సాదినః, కావచికాః పర్మధారిణః, శాక్తి
 కాః శక్తిహేతికాః, శక్త్యాయుధా ఇత్యర్థః, “శాక్తిక శక్తిహేతిక”
 ఇత్యమరః. హైతికాః నైస్త్రిం శికాః, ఖడ్గపాణాయ ఇత్యర్థః. ధనుష్మ
 న్తః ధానుష్కాః, స్వరూపం యస్యాః సా సాదాతి — ధనుష్మన్మయా,
 ప్రాచుర్యా ర్థేమయత్. అరివృతనా శత్రు)సేనా, పతజ్జ తతివత్ శలభ
 సమూహ ఇవ, వీరోత్తమా వీరశ్రేష్ఠా యా ద్విజవరేశ్వో బ్రాహ్మణ
 క్షత్రియ శ్రేష్ఠా, తయోః ప్రతాప ఏవశిఖ అగ్నిః, తస్మిన్, ప్రతా
 పాగ్నా, నష్టా దగ్ధా బభూవ. అజయ్యోఽపి జేతు మశక్యోఽపి, క్షయ్య
 జయ్యా శక్యార్థే ఇతిపాణినిః. దుర్హృదాం రిపూణాం, చమూపతిః
 సేనానాయకః, భారతయోః భారతవీరయోః తారక రాజకుమారయోః
 భుజాశౌర్యం భుజబలం, తదేవ పఞ్జరం బద్ధనం, తత్ గతః ప్రాప్తః,
 బద్ధోఽ భూదిత్యర్థః.

సకలవిధ సైనికై స్సముపేతా శత్రు)సేనా సర్వాపి భారతవీర
 ప్రతాపాగ్నా పతితా శలభసమితి రివ దగ్ధాబభూవ. బలవానపి శత్రు)
 సేనాః తిః ద్విజరాజకుమారాభ్యాం నిగృహీతః బద్ధోబభూవ.

— మత్తేభ వృత్త లక్షణమ్ —

“తభా జజౌ సరా నగా మత్తేభ విక్రీడితమ్,

“త-భ-జ-జ-స-ర-న-గాః గణాః, హాసిద్ధమత్తేభ విక్రీడిత
 లక్షణస్య విలక్షణమేతత్.

తా॥ శాల్బలము, ఈటెలవారు, వీరభటులు, సారథులు, సాదులు
 బలవంతులు, [వస్తాదులు] డాలుపట్టినవారు, రథికులు, అశ్వారోహకులు,
 కవచధారులు, శక్తిధారులు, ఖడ్గధారులు, ధనుర్ధరులు మున్నగు వీర
 పరులతో నిండిన యా శత్రు)సైన్య మంతయును, మిడతల దండువలె,
 ద్విజకుమారుల ప్రతాపాగ్నిలోఁబడి దగ్ధమయ్యెను. బలవంతుడైనను,
 శత్రు)సేనాధిపతియు వీరికిఁ జిక్కి బంధితుడయ్యెను.

— సు ము ఖి —

37. యువరాజ మధేక్షితుం క్షత

వ్యధితం విజయ ప్రమోదితమ్,

శిబిరేఽభ్యమతాం సుహృద్భరౌ

కృతినౌ మహిదేవ భూభుజౌ.

వ్యా :- యువరాజమితి :- అథ యుద్ధసమాప్త్యనంతరం, కృతినౌ నిపుణౌ, సుహృద్భృతౌ మిత్రశ్రేష్ఠౌ, తౌ మహిదేవ భూభుజౌ భూసుర భూపతికుమారౌ, క్షతవ్యధితం క్షతపీడితం, విజయప్రమోదితం విజయ సంతృప్తం, యువరాజం సార్వభౌమ సోదరం, ఈక్షితుం దృష్టుం, శిబిరే పటకుటీరే, అభ్యమతాం బభ్రమతుః.

విజయానంతరం తౌ తారకరాజ కుమారౌ శస్త్రప్రీడితమపి విజయ లాభేన సంతృప్తచిత్తం తం సార్వభౌమ సోదరం వీక్షితుం పటకుటీరే వర్యభ్రమతామ్.

— సుముఖి వృత్త లక్షణమ్ —

“న సజా భభరా లగౌ సుముఖి.”

న-స-జ-భ-భ-ర-ల-గాః గణాః దశసు దశసు యతిః, పూర్వార్థస్య లక్షణమేతత్ ఉత్తరార్థమేవ మేవోన్మేయమ్.

తా॥ గాయములతో బాధపడుచున్నను, విజయము తమకులభించినదని యానందించుచున్న యా సార్వభౌమ సోదరుని జూచుటకై యా కుమారవరు లిరువురును శిబిరములో నటు నిటు దిరుగుచుండిరి.

— మ త్త మ యూ ర మ్ —

38. శయ్యాధీనం నీరవిపాసుం క్షతబాహుం

తా వాత్మానౌ లోకితు మిచ్ఛం రణధీరమ్,

రక్తసావాద్యక్తు మశక్తం బహు దృష్ట్యా
దుఃఖాతీతా వప్యణుమాత్రం రుదితస్మి.

వ్యా :- శయ్యాధీనమితి :- శయ్యాయా మధీనం పర్యజ్ఞా-
శ్రితం, నీపిపానుం జలం పాతు మిచ్ఛం, క్షతౌ బాహూభుజౌ యస్య
తం, ఆత్మానా తౌ ఆత్మరూపిణౌ అథవా ఆత్మనీనా తౌ కుమారవరా,
స్వా, లోకితుం వీక్షితుం, ఇచ్ఛం కాంక్షంతం, రణధీరం యుద్ధే అవలా-
యినం, బహు అధికం యథా విధా, రక్తసావాత్ ఉధిగావగమాత్,
వక్తుం భాషితుం, విశక్తం అగర్భం, తం యువరాజం. దృష్ట్యా ఆలోక్య,
దుఃఖం అతీతా వపి దుఃఖరహితం వపి, తౌ కుమారా, అణుమాత్రం
ఈషన్మాత్రం, రుదితః స్మ ఆరుదతమ్.

కేవలం శయ్యామేవాశ్రిత్య తిష్ఠంతం విక్షతభుజం నిస్సృత
రుధిరతయా వక్తు మప్యశక్తం జలసానాభిలాషిణం స్వాద్రవ్య మిచ్ఛం
తం రాజసోదరం వీక్ష్య దుఃఖాతీతా వపి తౌ కుమారా క్షణమాత్రం
కించదరో దిష్టామ్.

— మత్త మయూర వృత్త లక్షణమ్ —

వేదై రన్ధ్రే మ్తా యుగం మత్తమయూరమ్,
మత్త-య-స-గాః గణాః చతుర్షు నవసు యతిః.

తా! ఆ సార్వభౌముని సోదరుడు శయ్యమీదనే వడియుండెను.
చేతులు కదులకుండెను. శరీరమునున్న రక్తమెక్కువగాఁ బోవుటచే
మాటలాడుటకుఁ గూడ శక్తి చాలకుండెను. నీరు త్రాగవలెనని యను
కొనుచుండెను. ఈ కుమారవరులను జూడఁ దలంచుచుండెను. అట్టి
యువరాజును జూడగనే దుఃఖమెఱుంగని వారైనను వీరిరువురును
కొంచెము దుఃఖించిరి.

— ఉ ప స్థి త మ్ —

39. ద్విజాతిమణి ముర్వీభృద్వతః సో
జగాద కరుణార్ద్రస్వాంతః ఇతి,
దయామయ మహాత్మన్ భూమిదేవ
త్వమర్హసి చికిత్సాం కర్తు యత్.

వ్యా :- ద్విజాతిరితి :- ఉర్వీభృదం రాజ్యం వతంసః శిరో
భూషణం, రాజకుమారః, కరుణార్ద్రస్వాంతః దయాత్వీకృత చిత్తస్సన్,
ద్విజాతిమణిం వివరత్నం తారకం, దయామయ కరుణామయ ! మహా
త్మన్ మహానుభావ ! భూమిదేవ భూసుర ! త్వం ధనాన్, అస్యయువ
తాజస్య, చికిత్సాం రోగప్రతిక్రియాం, కర్తుం విధాతుం, అర్హసి సమ
ర్థోఽసి, ఇత్థం ఇతి. జగాద అవోచత్.

తదానీం తాజపుత్రైః యువరాజం వీక్ష్య కరుణార్ద్ర హృదయ
స్సన్, స్వమిత్రం తారక ముద్దిశ్య, భో మహాత్మన్ భూసురశేష్ట ! అస్య
చికిత్సాం విధేహి ఇతి అవదత్.

— ఉపస్థిత వృత్త లక్షణమ్ —

“ఉపస్థిత మిదం జ్ఞౌ త్సౌ సగురురవచేత్.”

జ-స-త-స-గాః గణాః పాదే యతిః.

తా|| ౪ యువరాజును గాంచినంతనే రాజకుమారుని మనస్సు
కరిగెను. వెంటనే తారకునిజూచి, ఓదేవదేవ ! భూసురాగ్రణీ ! ఈతని
బాధలను నివారింప నీవే సమర్థుడవు. త్వరితగా వీనికిఁ జికిత్సఁ గావింపు
మని కోరెను.

— మ న్దా కా న్తా —

40. అపృథ్వీమి సహజసద్భవ స్ఫుర్వీభౌమానుజోఽయం
క్రాంత శృప్తక్షత నిజభుజోఽప్యవయోన్మజ్జ మిచ్ఛుః,

సర్వజ్ఞ స్త్వం స్వేతచర మవ పాణయై నం మహత్మన్
నస్యా దీదృగ్విజయ మహిమాఽ స్మాద్వి నా సార్థకోఽ ద్య.

వ్యా :- అస్మదితి :- అస్మత్స్వామి అస్మాకం ప్రభుః సార్వ
భౌమః, సహజసద్భవః సోదర సమానః. అయం ఏవః, సార్వభౌమాను
జః చక్రవర్తి సోదరః, శ్రాన్తః క్షీణసత్త్వః. శత్రుక్షతనిజభుజోపి
ఆయుధచ్ఛిన్న బాహు రపి, అవయోః నౌ, సజ్గం సజ్గతిః, ఇచ్ఛుః
కాంక్షమాణః. త్వం భవాన్, సర్వజ్ఞః సర్వం జానాసి. స్వవచనం
స్వీయ ప్రతిజ్ఞావాక్యం, అవరక్ష, మహత్మన్ మహానుభావ ! ఏనం
యువరాజం, ప్రాణయ జీవయ, అద్య ఇదానీం, ఈదృగ్విజయమహిమా
ఈదృశవిజయలాభః. అస్మాద్వి నా అమం వినా, సార్థకః సఫలః, నస్యాత్
నభ వేత్.

హే మహత్మన్ తారక ! సార్వభౌమః అస్మాకం సోదరతుల్యః
తస్మానుజః అయమవ్యస్మాకం సోదర సమాన ఏవ. ఆయుధ చ్ఛిన్న
గాత్రోఽవ్యయం అస్మత్సజ్గతి మభిలషతి. భవాంస్తు సర్వజ్ఞః, భవ
తోదరం భవతే దాస్యామితి యా ప్రతిజ్ఞా సార్వభౌమ సన్నిధౌ
త్వయా కృతా తాం పరిపాలయ, అముగ ప్రాణయ, నోచే దిదానీ
మస్మత్సమ్పాదితోఽయం విజయః అమం వినానిరర్థక ఏవ భ వేత్.

— మహాకావ్యా వృత్తలక్షణ స్తోత్రమేవ —

తా॥ ఓయీ ! తారకమహాశయా ! సార్వభౌముఁడు మనకు
సోదరునివంటివాఁడు. ఈతఁడు గూడ మనకట్టి వాఁడేగదా ! యుద్ధ
మున క్షతగాతుఁడై యుఁడియు నీ యువరాజు మన సహనాసము
నర్థించెను. నీ వన్నియు నెఱింగినవాఁడవు. నీసోదరుని నీ కప్పగించెదనని
సార్వభౌమునికడఁ బ్రతిన గాఁగించితివి. నీ మాటను నిలుపుకొనుము.
వీనిని బ్రతికింపుము. వీఁడు లేకుండ మన మేగినచో నీ విజయలాభ మం
తయు నిష్ఫలమే యగునునుమా ! అని పలికెను.

— మా క్తి క మా లా —

41. శస్త్రచికిత్సాం యుటితి స కుర్వన్
జౌషధ మస్మై తదుపరి యచ్ఛన్
వార్త మశార్దీదము మతివేలం
తత్క్షణకాలేఽద్భుత మహిమాధ్యః.

వ్యా :- శస్త్రీతి :- అద్భుతేన మహిమా సామర్థ్యేన ఆధ్యః
పూర్ణః, సః తారకః, తత్క్షణకాలే సద్యవవ, యుటితి శీఘ్రం, శస్త్ర
చికిత్సాం శస్త్రవైద్యం, కుర్వన్ ఆచరన్, తదుపరి తదనంతరం, అస్మై
యువరాజాయ, జౌషధం యచ్ఛన్ దదత్, అతివేలం అత్యంతం, అముం
రాజసోదరం, వార్తం అరోగం అశార్దీత్ చకార. “వార్తం ఫల్గున్య
రోగేచ” ఇత్యమరః.

— మా క్తి క మాలావృత్త లక్షణమ్ —

మౌ క్తికమాలా యది భతనాద్గా.

భ-త-న-గ-గాః గణాః, పశ్యసు సప్తను యతిః.

తా! రాజకుమారుని మాటలను వినిన వెంటనేయతి మహిమో
పేతుడైన యా తారకుడు, వేగముగా శస్త్రచికిత్సను గావించి,
మందుత్రాగించి, యా యువరాజుని రోగవినిర్మూక్తునిఁ గావించెను.

— లక్ష్మీ కి —

42. తిలకయకృత్ప్రహ కశేర్వాన్త్ర రుధిరపలల హృదయమన్యా
థమృగ పాలః క్షితిదేవః ప్రకృతి మగమయత పరిశోధ్య.
స పవది మూర్ఖాల మభీక్షం నరపతి సహజముదమిమీలత్
ప్రథితన్మపాలోఽన్నబుభుక్షుః సరథస మఘనద మృతపథ్యమ్
వ్యా :- తిలకేతి :- తిలకం క్లోమ, కుక్షౌ స్థితః శోణః మాంస
విశేష ఇత్యర్థః. “తిలకం క్లోమ” ఇత్యమరః, యకృత్ కాలఖడ్గా,

కుక్షౌ దక్షిణభాగే స్థితః కృష్ణవర్ణో మాంస విశేషః ఇత్యర్థః. కాల
ఖణ్డయకృతీతు సమే ఉభే" ఇత్యమరః. స్త్రీహా గుల్మః. హృదయే
వామ భాగే స్థితః పీతో మాంస విశేష ఇత్యర్థః. "గుల్మస్తు
స్త్రీహా పునీ"త్యమరః. కశేరుః పృష్ఠాస్థి. "పృష్ఠాస్థీతు కశే
రుకా" ఇత్యమరః. ఆస్త్రం పురీతత్, భుక్తస్య ఆహారస్య విభజనకర్తా
నాడీ విశేష ఇత్యర్థః. "ఆస్త్రం పురీత" దిత్యమరః. రుధిరం శోణితం,
వలబం ఆమిషం, హృదయం హృత్, పద్మాకారో మాంసవిశేష ఇత్య
ర్థః. "హృదయం హృది"త్యమరః. మన్యా పశ్చాద్గ్రీవాసిరా, గ్రీవా
యాః పశ్చాద్భాగే స్థితా సిరా ఇత్యర్థః. "పశ్చాద్గ్రీవాసిరా మన్యా"
ఇత్యమరః. ధమనిః నాడీ బృహన్నాడీ విశేష ఇత్యర్థః. "నాడీతుధమని
స్సిరా" ఇత్యమరః. కపాలం కర్పరం, "స్వాత్కర్పరః కపాలోఽస్త్రీ"
ఇత్యమరః. ఏషాం సమాహారః తిలకయకృత్ కపాలం, తిలకాది కపా
లాంతా స్ఫరీరావయవాన్, ప్యాణ్యజ్జత్వాదేకవద్భావః. పరిశోధ్య పరి
శీల్య, పరిశుద్ధాస్కృత్వా, క్షితిదేవః భూసురః తారకః, ప్రకృతి మవ
యత్, సహజస్థితి నకార్షీత్. యథాపూర్వమకరో దితిభావః. సః తార
కః, సవది సద్యః అభీక్ష్యం అత్యంతం, మూర్ఛలం మూర్ఛితం, అపగత
చైతన్య మిత్యర్థః. "మూర్ఛా లే మూర్తమూర్ఛితా" వి త్యమరః. సర
పతి సహజం రాజసోదరం, ఉదమిమీలత్ ఉన్మిషన్నయన మకార్షీత్.
ప్రథితన్మృతాలః ప్రసిద్ధో యువరాజః, అన్నబుభుక్షుః అన్నం భోక్తు
మిచ్ఛుః. సరభసం అతిశీఘ్రం. అమృతపథ్యం అమృతతుల్య మారోగ్య
ప్రద మాహారం, అఘసత్ అభక్షయత్.

స తారక స్సత్వరం తిలకాదికపాల వర్జ్యంతం శరీరావయవభాగా
స్ఫరిశీల్య పరిశోధ్య యథాపూర్వస్థితి నకార్షీత్. తతః మూర్ఛితం యువ
రాజ మున్మీలిత నయన మకరోత్. తదా రాజసోదరః క్షుత్ప్రీడితః అన్న
బుభుక్షు స్సన్నమృత సమానం పథ్య మాహారం బుభుజే.

— లక్ష్మీ వృత్తలక్షణమ్ —

"సప్తవింశతి గురవః త్రయో లఘవః ఇత్యేవం త్రింశదక్షరాచే

ల్లక్ష్మీ రభవతి. ఏతల్లక్షణం తద్విలక్షణ మివ. భాతి.

తా|| ఆ తారకుడు రాజసోదరుని కుక్షియందున్న నీరుతిత్తిని, యక్ష్మ
స్త్రిహములను, వెన్నెముకను, పేగులను, రక్తమాసంసములను, హృద
యమును, మెడవెనుకనున్న పెద్దనాడిని, ధమనిని, కపాలమును, పరిశీ
లించి, పరిశోధించి, వాని నన్నింటిని పూర్వమందున్నట్లు గావించెను.
మూర్ఖులొ మునిగియున్న వానిని కన్నులు విప్పునట్లు గావించెను.
పిమ్మట నా రాజసోదరుఁ డాకలిచే నాహారమును దినుట కాశింప, వాని
కమృత సమానమైన పథ్యాహారమును దినిపించెను.

— ఉ ప జా తి : —

43. ఆప్తాసు రత్యద్భుత వైద్యదత్త
జీవాతు హేతో ర్యువరాజ చన్ద్రః,
భవన్స ఉల్లాఘ ఉపోధ దేహ
ఉవాచ వాచం మధురాం మహనౌ.

వ్యా :- ఆప్తాసురితి :- సః యువరాజ చన్ద్రః యువరాజశ్రేష్ఠః,
అత్యద్భుతః అత్యాశ్చర్యకరః యోవై ద్యః భిషక్ తేన దత్తః జీవాతుః
జీవనోపధం, తస్మాద్దేహోః. తారకదత్త జీవనోపధ మహిమ్నేత్యర్థః.
ఆప్తాః ప్రాప్తాః ఆసవః పాణాః యేన సః లబ్ధజీవితః, సః యువరాజః,
ఉల్లాఘః భవన్ రోగవినిర్ముక్తస్సన్ “ఉల్లాఘో నిర్గతో గదా” దిత్వ
మరః, ఉపోధః దృఢః దేహః శరీరః యస్యసః, దృఢకాయస్సన్, మహా
త్మానౌ మహానుభావౌ తౌ ద్విజరాజకుమారౌ, మధురాం వాచం
మధురాం వాణీం. ఉవాచ అవోచత్.

స యువరాజ స్తారకదత్త జీవనోపధ మహిమ్నా లబ్ధ జీవితః
రోగవినిర్ముక్తః దృఢకాయ స్సన్ తౌ కుమారౌ పుద్గిశ ఏవం మధు
రాం వాచమవోచత్.

— ఉపజాతి వృత్తలక్షణ నూక్తమేవ, —

తా॥ ఆ యువరాజు తారకుని చికిత్సవలన నాతఁ డిచ్చిన దివ్యో
షధము మహిమచేతను బ్రతికి రోగవినిర్ముక్తుడై, దృఢశరీరుడై యా
తారక రాజకుమారులను జూచి యిట్లు మధురముగఁ బలికెను.

— చ ఞ్చి రీ కా వ లిః —

44. సృసింహౌ మత్ప్రాణ త్రాణ దీక్షగరిష్ఠా
భవంతై వస్తేహం భారతీయా పతంసా,
భవచ్ఛారిత్రం సస్తేశ పారావతేభ్యో
మయాఽఞ్గాయి ప్రత్యక్షం యువామద్య ఏక్షే.

వ్యా :- సృసింహావితి :- అహం, సృసింహౌ మానవశ్రేష్ఠా,
మత్ప్రాణత్రాణే మదీయ ప్రాణతక్షణే దీక్షాగరిష్ఠా బద్ధదీక్షా భారతీయా
పతంసా భారతీయ శిరోభూషణే, భవంతై యువాం, వస్తే నమస్కరోమి.
భవచ్ఛారిత్రం యుష్మదుదంతః, సస్తేశ పారవతేభ్యః వార్తాహక కపో
తేభ్యః “పారావతః కలరవః కపోతః” ఇత్యమరః. మయా, అఞ్గాయి
విజ్ఞాత మభూత్. అద్య ఇదానీ, యువాం భవంతై, ప్రత్యక్షం సాక్షాత్,
ఏక్షే వశ్యామి.

భో బ్రాహ్మణ రాజన్యకుమారా! యువాం మానవశ్రేష్ఠా,
మత్ప్రాణరక్షణార్థ మహంగత్య తద్రక్షణే బద్ధదీక్షా. భారతీయ
రత్నాభ్యం భవదాభ్యం నమః, భవచ్ఛరిత మితః పూర్వమేవ సస్తేశ
కపోతేభ్యో మయా ఆకర్ణితమ్. ఇదానీం వా మహం ప్రత్యక్ష మవశ్యామి.

— చ ఞ్చి రీ కా వ లీ వృత్తలక్షణమ్ —

“యమా రా విఖ్యాతా చ ఞ్చి రీ కా వ లీ గః”

య-మ-ర-ర-గాః గణాః. మట్సుసప్తసు యతిః,

తా! ఓ ద్విజకుమారులారా! మీ రిరువురును మానవశ్రేష్ఠులరు. భారతీయరత్నములరు, నా పాణిములను గాపాడుటకు దీక్షఁబూసిన మహాత్ములరు, మీ కివే నా నమోవాకములు. వార్తలనందించు పావురములద్వారా మీ చరిత్ర మింతకుముందే నాకుఁ దెలిసినది. ఇప్పుడు కన్నులారఁ జూచితిని.

— చ స్త్రీ లే ఖా —

45. సామ్రాజ్యం కీర్తిరావీత్తం సార్వభౌమస్య దుర్భు
త్యేనాయా శౌర్య మద్యైవాధ్వంసి సర్వం భవద్భ్యామ్,
అన్వాజేకృత్య భిన్నోఽహం ప్రాణిమి ద్రాజ్యహద్భ్యాం
దేవో కి మ్మానవో బహ్వశ్చర్య తేజః ప్రతీతౌ.

వ్యాః:- సామ్రాజ్యమితి :- భవద్భ్యాం యువాభ్యాం, దుర్భుత్యేనాయాః శత్రుసైన్యస్య, సర్వం శౌర్యం సకలవరాకృతిః, అధ్వంసి భ్వంశః అక్రియత. ఇత్థం ఏవం, అద్యైవ ఇదానీమేవ, సార్వభౌమస్య చక్రవర్తినః. సామ్రాజ్యం రాజ్యం, కీర్త్యారాతి ధ్వనతీతి కీర్తిరావియశః పూర్ణమభూత్ . భిన్నః అహం దుఃఖితః అహం, అన్వాజేకృత్య బలమాధాయ, ప్రాణిమి జీవామి, దుర్బలస్య బలాధాన మన్వాజేకరణం “ఉపాజేన్వాజే” ఇతి నూత్యేణ గతి సంజ్ఞాయాం “కుగతి ప్రాదయ” ఇతి గతి సమాసే క్త్వో ల్యబాదేకే చూపమ్. బహ్వశ్చర్య తేజః బహ్వశ్చర్యకరమహిమా, తేన ప్రతీతౌ ప్రసిద్ధౌ, భవంతౌ యువాం, దేవౌ కిం ఉత మానవౌ వా. దేవౌ వా మానవౌ వా బ్రూతమిత్థర్థః.

భవత్ప్రతాపాగ్నినా సర్వం శత్రుసైన్యం దగ్ధమితి అద్యైవ సర్వమర్మదీయం రాజ్యం భవత్కీర్తిం ప్రకటయతి, దుర్బలోఽహం భవద్భ్యాం ప్రబలః కృతః. భవన్మహిమా వర్ణితు మశక్యః. భవంతౌ మానవౌ వా ఉత దేవౌ వా అహం నజానే. బ్రూతమ్.

— చంద్రలేఖా వృత్తలక్షణ స్తోత్ర మేవ.

తా! మీ ప్రతాపముచే శత్రుసేనా సముదాయ మంతయు నశించినదని, యిప్పుడే మీ కీ ర్తి మా సామ్రాజ్యమందంతట మీరు మోగించున్నది. మీ మహిమవలన దెబ్బలుతిన్న నేను బ్రతికితిని. బలిష్ఠుడనైతిని. మీ మహిమ యత్యాశ్చర్యకరము, మీరు మానవులలో దేవతలలో నాకు దెలియకున్నది చెప్పుడు.

— తోటకమ్ —

46. అనశిష్య మహం స్వబలేన సమం
న యువా మభవిష్యత మత్ర యది,
సఫలం స కృషీష్ట తమాం యువయో
రచిరాయ మనోరథ మస్మదినః.

వ్యా - అనశిష్యమితి :- అత్ర అస్మిన్నమయే, యువాం భవంతౌ, న అభవిష్యతం యది స భవేత్తాం చేత్, అహం, స్వబలేన సమం స్వసేనయా సహ, అనశిష్యః నాశనమగమిష్యమ్. సః అస్మదినః అస్మత్ప్రభుసార్వభౌమః, యువయోః భవతోః, మనోరథం కామం, అచిరాయ ద్యాక్, సఫలం ఫలవంతం, కృషీష్టతమాం నితరాం కరోతు.

అస్మిన్నమయే యువాం నాగచ్ఛేతం యది, అహం మత్ప్రేక్ష్యేన సాకం నాశన మగమిష్యమ్, యుష్మన్నమోరథం సార్వభౌమః సర్వథా సఫలీకరోతు.

— తోటక వృత్తలక్షణమ్ —

“ఇహ తోటక మమృధిస్తైః ప్రథితమ్.”

స-స-స-సాః గణాః. పాదే యతిః.

తా! ఓ మహాత్ములారా! సమయమున కిచ్చటికి మీరు రాకుండి
నచో నేను నాసైన్యముతో నీపాటికి ముడిబియ్యమును, సకాల
మునకు వచ్చి నన్నుఁ గాపాడితిరి. మీ మనోరథమును సార్వభౌముఁడు
తప్పక త్వరితముగ నెరవేర్పఁగలఁడు.

— అ లో లా —

47. పాణౌకృత్య జయార్థం రక్షన్తౌ పృతనాం మాం
భూభర్తార ముపేతాం మత్సోదర్య మతన్ద్రమ్,
ఇత్థం భారత వీరౌ విజ్ఞప్తా యువరాజే
నానన్దామ్బుధి మగ్నేనాత్మనం కుశలేన.

వ్యా :- పాణౌకృత్యేతి :- జయార్థం జయేన లబ్ధం ధనం,
పాణౌ కృత్య స్వీకృత్య, “నిత్యం మాన్తే పాణావుపయమనే” ఇత్యనేన
పాణా విత్యస్య ఉపయమనార్థే గతిసంజ్ఞాయాః, “కుగతిప్రదయ” ఇతి
సమాసే, క్త్విల్లుబాదే శే, పాణౌకృత్యేతి రూపమ్. ఉపయమః శబ్దస్య
వివాహార్థకత్వమివ స్వీకారమాత్రేతి వి వైయాకరణై రజ్ఞీకృతమ్.
పృతనాం సేనాం మాంచరక్షన్తౌ పాలకున్తౌ, భూభర్తారం సమ్రాజం,
మత్సోదర్యం మద్యాతరం, అతన్ద్రం జాగరణ కతా యథా తథా ఉపే
తాం ప్రాప్నుతాం, ఇత్థం ఇతి, అత్యంతం కుశలేన అతినిపుణేన, ఆనన్దా
మ్బుధి మగ్నేన సన్తుష్టేన, యువరాజేన సార్వభౌమ సోదరేణ, భారత
వీరౌ ద్విజరాజకుమారౌ, విజ్ఞప్తా ఉక్తా.

తదనన్తరం కుశలీ సన్తుష్టః యువరాజః, తా వాలోక్య, భూ
భారతవీరౌ! యువా మిదానీమే జయధనం స్వీకృత్య మయా సేన
యాచ సహ, మద్రాభ్యుపసకాశం ప్రకమితి, విజ్ఞాపయా మాను.

— అలోలా వృత్తలక్షణమ్ —

“ద్విసప్తచ్ఛి దలోలా మాన్, మాన్ గౌ చరణే చేత్”

మ-స-మ-భ-గ-గాః గణాః. సప్తను సప్తను యతిః.

తా|| అతి నిపుణుడైన యా రాజసోదరుడు పరమానంద భరితుడై
వారిరువురనుగాంచి, మహాత్ములారా ! మీరు జయసంపదతో నాతో
సేనతోఁగూడ నిప్పుడే సార్వభౌముడైన నా సోదరుని జూచుటకు
బయసముగండని మనవి చేసెను.

— ఉ ప జా తిః —

48. అవశ్యకార్యాణ్య చిరేణ కృత్వా
సత్కృత్య సైన్యం మహితాన్నపానైః,
రాజానుజాజ్ఞాం ప్రతిపాలయంతౌ
చన్ద్రాన్తరీపం సహసాపతుస్తాః।

వ్యా :- అవశ్యేతి :- తౌ తారకరాజపుత్రౌ, అవశ్యకార్యాణి
ముఖ్యతయా కర్తవ్యాని కర్మాణి. అచిరేణ శీఘ్రం కృత్వా విధాయ,
మహితాని యోగ్యాని అన్నపానాని, తైః. ఆహారైః పానీయైశ్చ,
సైన్యం సేనాం, సత్కృత్వా సమ్మాన్య, రాజానుజాజ్ఞాం రాజసోద
రానుమతిం, ప్రతిపాలయంతౌ అనుసరంతౌ, సహసా శీఘ్రం, చన్ద్రాన్త
రీపం చన్ద్రద్వీపం, అపతుః జగ్ముతుః.

తౌ తారకరాజకుమారౌ ముఖ్యకార్యాణి నిర్వర్త్యపాన భోజ
నాదినా సేనాం తర్పయిత్వా, యువరాజాదేశానుసారేణ ఝటితి చన్ద్ర
ద్వీపం జగ్ముతుః.

ఉపజాతి లక్షణముక్తమ్.

తా|| మిత్రులయిన యా కుమారు లిరువురును చేయఁదగిన
ముఖ్యకార్యములను జేసికొని, అన్నపానాదులచే సేనకుఁ దృప్తిఁగావించి
యువరాజు నాజ్ఞనుబాలించుచుఁ జన్ద్రద్వీపమును జేరుకొనిరి.

— భు జ జ్ఞ వి జ్ఞ మ్భ త మ్ —

49. దృగ్యన్త్రేణ ప్రేక్షానీకం స్వ షభిః

ధరణి పరివృథో జయధ్వజ భూషితమ్.

హృష్టాఽత్మానన్దం భేరీఖి స్సకల నరవర

నికరం నదన్పుట భేదనమ్.

సోఽలఙ్కృత్యాఽభ్యుత్థానా యాగమ

దమిత హితజనయుత స్తరజ్ఞ చలత్సవాఽ

తిక్రాంతాబ్ధౌ క్రోశద్వంద్వం సుఖకర పవన

పులకితో మహావిభవాన్వితః.

వ్యా :- దృగ్యన్త్రేణేతి :- అఖిలధరణేః సకలభూమణ్డాలస్య పరి
వృథః ప్రభాః సార్వభౌమః, దృగ్యన్త్రేణ దూరదర్శినీయన్త్రేణ, జయ
ధ్వజైః జయపతాకాభిః, భూషితం అలఙ్కృతం, స్వం స్వీయం, అఖిలం
సర్వం, అనీకం సైన్యం, ప్రేక్ష్యదృష్ట్యా హృష్టాఽత్మానన్దమ్, ఆత్మానన్దం
స్వీయమగన్తోమం, భేరీఖిః భేరీదున్దుభ్యాది వాద్యైః, సకలనగరనికరం నగర
స్థిత సర్వమూలవ సమూహం, వదన్ కథయన్, పుటభేదనం వత్తనం,
“వత్తనం పుటభేదన” మిత్యమరః. అలఙ్కృత్య తోరణాఽభి ర్భూష
యిత్యా. అమితాః అసంఖ్యాకాః హితజనాః సుహృదః తైః యుతః
సహితః, సన్, మహా విభవాన్వితః అమితైశ్వర్యసంయుతః, తరజ్ఞేషు
భజ్జేషు చలన్ యః ప్రవః! నాకా, తేన అతిక్రాంతః తీర్ణః యః అబ్ధిః
సముద్రః తస్మిన్, క్రోశద్వంద్వం గర్వాతి, సుఖకర పవనేన సుఖదా
యక వాయునా. పులకితః హృష్యత్తనూదుహః, అభ్యుత్థానాయ,
తుద్గమనాయ, అగమత్ జగమ.

స సార్వభౌమః దూరదర్శినీయన్త్రేణ ఆగచ్ఛన్తం జయ పతా
కాలఙ్కృతం స్వీయం సర్వం సైన్యం విలోక్య, సన్తుష్టః, స్వానన్దో

భేర్యాదివాద్య ధ్వని ద్వారా సర్వభ్యః పారేభ్యః శ్రావయిత్వా, నగరం భూషయిత్వా, అనేకాస్తజన పరిపృతః ధూమనాకా మారుహ్య, సముద్రే శ్రోశద్వయమాత్రం గత్వా, తద్వా తేన రోమాఞ్చిత శరీరః తౌ కుమారవరౌ ప్రత్యుజ్జగామ.

— భుజజ్ఞ విజృంభిత వృత్తలక్షణమ్ —

“వస్వీ శాశ్వచ్ఛేదో పేతం మమ తసయుగ నరసల్పగై ర్భుజజ్ఞ విజృంభితమ్”

మ-మ-త-న-న-న-ర-న-ల-గాః గాణాః అష్టసు - ఏకాదశసు సప్తసు - యతిః.

తా॥ ఆ సార్వభౌముఁడు దూరదర్శిని యంత్రముచే వచ్చుచున్న తన సైన్యమునంతనుజూచెను, అదిజయపతాకలతో నలంకరింపఁబడియున్నది. దానినిఁగాంచి నంత నే యాతసకమితానందముగలిగెను. ఆయానందమును భేరిదుఁదుభి మున్నగు వాద్యధ్వనులద్వారా పట్టణము లోనివారికందఱికిని దెలియజేసెను. పిమ్మట నాస్తమిత్పు లసంఖ్యాకముగఁ దన్నుఁగొల్ప మహావైభవోపేతుఁడై ధూమనాక నధిరోహించి యా సార్వభౌముఁడు, సముద్రమందు రెండు కోశుల దూరమేగి, యందలి చల్లనిగాలికిఁ బరవశుఁడగుచు, యా తారక రాజకుమారుల నెదుర్కొనెను.

— పశ్చాచామరమ్ —

50. సహస్ర నావయావ్యసైన్య తల్లజం జయధ్వజా
న్వితం జగన్నతో విలోక్య సార్వభౌమసత్తమః,
ప్రహృష్య పోఽధిరుహ్య నౌమచర్చికాం స్వసోదతే
డ్యమాన భారతీయశేఖరా వపశ్య దుత్సుకః.

వ్యాః:- సహస్రేతి :- జగన్నతః లోకసన్నతః, సః సార్వభౌమ సత్తమః ఉత్తమ చక్రవర్తీ, జయధ్వజాన్వితం విజయపతాకా విభూషిత

తం, సహస్రనాపశూప్యం సహస్రైర్నాభిరాగతః యః సైన్యతల్లజః శ్రేష్ఠః తం సేనావిశేషం, "హేతుమనుష్య" ఇత్యాదినాయాప్య పరిత్యజ్యః. "మతల్లి కామచర్చికా వ్రకాణ్డ ముద్దుతల్లజౌ, వ్రశస్త్రవాచకాస్య మూని" ఇత్యనురః. విలోక్య నిరీక్ష్య, వ్రహ్మస్య సన్తుష్య, నామ చర్చికాం వ్రశస్త్రాం నావం, ఆధిరుహ్న ఆరుహ్న, ఉత్సుకా ఇష్టాన్తో ద్యుక్తౌ, స్వసోదరేణ స్వభ్రాతౌ ఈడ్యమానౌ అభిష్టా యమానౌ భారతీయశేఖరా భారతవీరశ్రేష్ఠౌ, అపశ్యత్ - దదర్శ.

సోఽపి సార్వభౌమః బహునౌకాగతం జయలక్ష్మీ విరాజమానం స్వసైన్యం విలోక్య, ముదిత స్సన్, స్వనౌకాం విహాయ, తదీయ నౌకా మారుహ్య, తత్ర స్వభ్రాతౌ పశస్యమానం భారతవీరద్వయ మపశ్యత్,

— పశ్చాత్తాప వృత్తలక్షణస్తోత్రమేవ —

తా॥ ఉత్తమోత్తముడైన యా సార్వభౌముడు వేలకొలది నావలపై విజయలక్షణములతో విరాజిల్లి, వచ్చుచున్న తన సైన్యము నంతనుగాంచి, సంతృప్తాంతరంగుడై, తన పడవనుండి దిగి, పశస్త్రమైన వారి పడవపై కేగి, యచ్చట నుత్సుకులై తన యనుజునిచే గొని యాడఁబడుచున్న యా భారత వీరకుమార యుగ్మమును గాంచెను.

— శి ఖ రి ణీ —

51. మహాబ్రహ్మం నత్వా విజయముదిశం క్షత్రియమణిం
పరిశ్లిష్టప్రేమ్లా సుఖిన వధ సజ్జామ్భ్య నహజమ్.
అతీవావన్దాశ్రు ప్లుతనయన యుగ్మో నరపతి
స్స యోధా గ్రహాక్షి దశకృ దఖిలా నిత్యకుశలమ్.

వ్యా :- మహాబ్రహ్మమితి :- మహాంశ్చాసౌ బ్రహ్మచ మహా
బ్రహ్మః బ్రాహ్మణోత్తమః, తం నత్వా నమస్కృత్య, "కుమాహద్యాభ్య

మన్యతరస్యా” మిత్యనేన బ్రహ్మస్సద్విద్యుటచ్. విజయమందితం జయ
సన్తుష్టం, క్షత్రియవణిం తాజరత్నం, పరిశ్లిష్ట ఆలిజ్య, అథ తతి,
ప్రేక్షాప్రీత్యా, సుఖనం సుఖవన్తం, సహజం అనుజం, సశ్చుష్ట
చుష్ట్యా, అతీవ అత్యన్తం, ఆనన్దాశ్రుభిః ఆనన్దబాష్పైః ప్లుతం
సిక్తం నయనయుగలం నేత్రద్వయం యస్య సః, వరపతిః సార్వభౌమః,
అఖిలాన్ సర్వాన్, యోధాన్ సైనికాన్, అసక్తౌ పునః పునః, నిత్య
కుశలం నిత్యక్షేమం, అప్రాక్షీత్ అవృచ్ఛత్.

స సార్వభౌమః ద్విజరత్నం తారకం ప్రణమ్య రాజరత్నం శృవ
కుమార మాల్లిజ్య, స్వసోదరం సేష్ఠా పరిచుష్ట్యా, ఆనన్దాశ్రుపరిత
నయన యుగలస్సన్, సర్వాన్విరభటా న్కుశల మవృచ్ఛత్.

— శిఖరిణీ లక్షణ వృత్తాంత మేవ —

తా! ఆ సార్వభౌముఁడు మున్ముందుగఁ దారకునకు సమస్కా
రము గావించి, రాజకుమారుని గౌరిలించుకొని, సుఖయైన సోదరునిఁ
బ్రేమతో ముద్దిడుకొని, పరమానందముతో వీరభటులందరి క్షేమము
నడిగెను.

— వా తో ర్మి —

52. పూర్వాష్టేఽసౌ వగమ ద్రాజధాని
మానన్దా మ్భాధిని మగ్నో మహీశః,
పౌరైశ్శ్వ జయతూర్యై స్సమన్తాత్
స బ్రహ్మ క్షత్రియ సోదర్య ఐడి.

వ్యా :- పూర్వాష్టాంతి :- అసౌ మహీశః సార్వభౌమః,
ఆనన్దామృతా ఆనన్దసాగరే నిమగ్నస్సతి, పూర్వాష్టే దినపూర్వ
భాగే, రాజధానీం ముఖ్యనగరీం, అగమత్ జగామ. బ్రహ్మణా తార
కేన, క్షత్రియేణ రాజకుమారేణ, సోదర్యేణ అనుజేన సహ వర్తతంతి
స బ్రహ్మ క్షత్రియ సోదర్యః, సః స్పృహతి, పౌరైః పురజనైః, సమ

స్తాత్ సర్వతః, జయతూర్యైః జయనాదైః, శశ్వత్ ముహూర్ముహూః,
విడి విడ త.

స సార్వభౌమః పూర్వాహ్లాసమయే స్వరాజధానీః పరమానందేన
ప్రాశితః. తదంతరం పౌరాః తం సార్వభౌమం ద్విజకుమారం తార
కం క్షత్రియకుమారం రాజానుజంచ ముహూర్ముహూ రుచ్చైర్జయనాదై
రస్తుపన్.

— వాతోర్మీ స్మృతలక్షణమ్ —

“మ-భ-త-గ-గాః గణాః. చతుర్న సస్తను యతిః,

తా॥ ఆ సార్వభౌముడు సంతోషముగఁ బూర్వాహ్లామందే
తన రాజధానిని బ్రవేశించెను. అంతఁ బురజను లందఱును జయనాద
ములతో మాటిమాటికి, తారక రాజకుమారులను, సార్వభౌముని సోద
రునిఁ గూడఁ గొనియాడిరి.

— శి ఖ రిణీ —

53. బహుశ్రేయా న్కాలోచిత సకలకృత్యాన్యవనిపః
సమాప్యాసా సింహాసన మధివనన్ సభ్యనివహమ్,
బభావోత్థం యూయం శృణుత పరిషద్యా మమవచో
విలోక్యతా మేతా విహ ణరతవర్షో దృవమతే.

వ్యా :- బహుశ్రేయానితి :- బహూని శ్రేయాంసి యస్యనః
బహుశ్రేయాన్, బహు శుభాన్వితః. అసా అవనిపః సార్వభౌమః, కాలో
చితాని సకలాని కృత్యాని తత్కాలార్హ కర్మకలాపం, సమాప్య
నిర్వర్త్య, సింహాసనం సింహపీఠం ఆధిపత్యం అధితిష్ఠన్. “ఉపాజ్ఞ
ధాజ్ఞుః” ఇతి కర్మత్వే ద్వితీయా, సభ్యనివహం సామాజిక సమూ
హం, ఉద్దిశ్య, ఏవం ఇత్థం, బభాణ అవోచత్, పరిషది సభాయాం తిష్ఠ

నీతి పరిషద్వాః సభ్యాః భోస్సభాసదః ! యాయం భవంతః, మమ
వచః మద్వచః, శృణుత ఆకర్ణయధ్వం. ఇహ ఆత్ర, భరణవర్షోద్భవ
మణీ తత్త సమానౌ భారణవర్షః జ్ఞాతౌ, ఏతౌ ద్విజరాజకుమారౌ,
విశాక్షేణాం దృశ్యేతామ్.

తత్కాలోచితాని కార్యాణి నిర్వర్త్య, స సార్వభౌమః సభా
యాః సింహాసన మధిష్ఠాయ, సర్వా సామాజికా నీతిన్, ఏవ హవా
దీత్. భోస్సామాజికాః ! మద్వాక్యాని శృణ్వన్తు భవంతః. భారత
రత్న ఏతౌ ద్విజరాజకుమారౌ పశ్యత.

— శిఖిణీ వృతలక్షణం పూర్వమేవోక్తమ్ —

తా॥ సకల శ్రేయస్సులతోఁ గూడిన యా సార్వభౌమఁడు
త్వరగాఁ దత్కాలోచితములగు కార్యములను నెరవేర్చుకొని, సభను
జేరి, సింహాసనము నలంకరించి, సామాజికులనుగాంచి, ఓ సభాసదు
లారా ! నా మాటలను మీరు వినుఁడు, ఇప్పుడీ సభలోనున్న వీరిరు
వురును భావతవర్ష రత్నములు, ద్విజరాజకుమారులు, వీరిని జూడుఁడు.

— వైశ్యదేవీ —

54. అష్టావింశత్య ఙ్కాహిణీఁ ద్వేషిసేనాం

హత్వాఽస్మద్రాజ్యం సోదరం రక్షతస్స,

అభ్యాం కః కార్యోఽస్మాభి రద్యోప చారః

కిం కిమ్యుక్తం నత్పార్షదా ధర్మశాస్త్రైః.

వ్యా :- అష్టావింశతీతి :- ఏతా వితి పూర్వశ్లోకే నాన్వయః.
ఏతౌ వీరవరా. అష్టావింశత్య ఙ్కాహిణీం అష్టావింశతి సంఖ్యాకాఙ్కాహిణీ
సహితాం ద్వేషిసేనాం శత్రుసైన్యం, హత్వా నాశయిత్వా అస్మద్రా
జ్యం అస్మదీయం రాష్ట్రం, సోదరం సుద్రాతరం చ, రక్షతస్స అరక్ష
తామ్, అద్య ఇదానీం, అస్మాభిః, అభ్యాం ఏతాభ్యాం వీరవరాభ్యాం,
ఉపచారః ప్రత్యుపకారః పూజాదిక మిత్యర్థః. కః, కార్యః కర్తవ్యః,

హే సత్పాఠదాః పూజ్యసామాజికాః! ధర్మశాస్త్రేః కిం కిం ఉక్తం
కథితం, భవన్తో బుద్ధివన్తు.

భోః పార్షదాః ! ఏతౌ వీరమహారా అష్టావింశత్యక్షాహిణీ
సహితాం శత్రుసేనాం నిహత్య, కర్మద్రాజ్యం మత్స్యదేవేంద్రం చ రరక్ష
తుః, ఏతాదృశయో రీరయో రద్యాస్మాభిర్విధేయా అపచితిః కింభ
వేత్. ఏ తద్విషయే ధర్మశాస్త్రేః కిం వర్ణితమ్. భవన్తో నిశ్చిత్త్య
వదన్తు.

— వైశ్వదేవీ వృత్తలక్షణమ్ —

“వశ్వాశ్వైశ్చ శ్చిన్నా వైశ్వదేవీ మమా యా.”

మ-మ-య-యాః గణాః పశ్చాను సప్తను యతిః.

తా! ఓ సామాజికలారా! వీరిసప్తను ఇరువది యక్షాహిణు
లతోఁ గూడిన శత్రుసైన్యమును ఈపియంపి మన రాజ్యమును గాపా
డిన, నాసోదరుని రక్షించిరి వీరికిష్టము మానము గావించఁదగిన సత్కా
రమేమి? ఎట్టిది? ఇట్టి వారిని సత్కరింప ధర్మశాస్త్రము లేమనుచున్నవి.
మీరు నిర్ణయించి చెప్పఁడని పలికెను

— శుద్ధవిరాట్ —

55. స్యాత్తజ్జన్మ పదా ప్యసర్థకం

యస్మి న్నాస్తి కృతజ్ఞతా నరే,

యః ప్రీణిత మహూషకాచిలుం

స శ్లాఘ్యత పమస్త జ్ఞనైః.

వ్యాః:- స్యాదితి - యస్మిన్ నరే మానవే, కృతం జానాతీతి
కృతజ్ఞః, తస్య భావః కృతజ్ఞతా, శ్లాఘ్యతాబుద్ధిః నాస్తి నభవతి,
తస్య జన్మాపి జనన మపి, సదా స్మదా, అసత్తకం నిష్ప్రయోజనం,

స్వాత్ భవేత్, యః జనః, పరోపకారిణం పరోపకార మాయుణం
పురుషం, జనం, ప్రీణిత తోషయేత్, సః పురుషః, సమస్త సజ్జనైః
సర్వై సత్పురుషైః శ్లాఘ్యేత శ్లాఘనీయో భవేత్.

యః మానవః కృతజ్ఞ తాశూన్య హృదయో భవతి తస్య జన్మ
నిరర్థక మేవ భవేత్, యః కృతజ్ఞస్య పూర్వోపకారిణః పశ్యత్పుష్కర
మాచరేత్ స సర్వైరిపి సజ్జనైః సంస్తూయేత.

— శుద్ధ విరాడప్రతి లక్షణమ్ —

“శ్లాఘ్యై శుద్ధ విరాడిదం మతమ్”

షు-స-జ-గాః గణాః, పాదాన్తే యతిః.

తా! పరోపకారమును మరచిన వాని జీవితము నిష్ఫలము,
ఎవ్వఁడు కృతమును గుర్తించి, యా యుపకారికిఁ దిరిగి యుపకార
మాచరించునో వానిని సత్పురుషులు సర్వదా శ్లాఘింతురు.

— అనుష్టుప్ —

56. భగవంతం నిత్యత్వ ప్తం జీవన్ముక్తం! ద్విజోత్తమమ్

కథ మేతం తోషయేయం నశ్వరై హిక వైభవైః.

వ్యా :- భగవంతమితి :- భగాః అస్య సన్తీతి భగవాన్, తం
భగవంతం పశ్యంతైశ్వర్య సమృద్ధం, “ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య
యశసః శ్రీయః, జ్ఞానవైరాగ్యయో శ్చైవ షణ్ణాం భగ ఇతీరణా”,
అథవా, “ఉత్పత్తించ వినాశం చ భూతానా మాగతిం గతిమ్, పేత్తి
విద్యా మవిద్యాంచ స వాచ్యో భగవానితి”, నిత్యత్వ ప్తం నిత్యస న్త్యం
పూర్ణ కామ మిత్యర్థః. జీవన్ సన్ముక్తః జీవన్ముక్తః తం, ముక్తపురుషం
ఏతం ద్విజోత్తమం అముం బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠం తారకం, నశ్వరాణి
నాశశీలాని ఐహికాని ఇహలోక సమ్బంధీని యాని వై భవాని ఐశ్వర్యాణి

తేజః, కథం, తోషయేయం సంతృప్త్యం కరిష్యామి. అహం న జానే.

అసౌ బ్రాహ్మణోత్తమస్తారకః షడ్గుణైశ్వర్య సమ్పన్నః, పూర్ణ కామః, జీవన్ముక్తశ్చ. ఏతా దృశం అముం సశ్వరైః భౌతికైర్వస్తుభిః కథ మూనస్తయేయం అహం న జానే.

తా: ఈతారికుడు సకలైశ్వర్య సంపూర్ణుడైన భగవానుడు పూర్ణ కాముడు, నిత్యతృప్తుడు, జీవన్ముక్తుడు, మహానుభావుడయిన యీ బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠున కేమిచ్చి యానందింపజేయుదును, సశ్వరములు భౌతికములు గు నీ సంపదలు ప్రత్యుపకారమునకు సమానములు గావుగదా !

— ఉ ప జా తిః —

57. సమస్త విద్యానిధి రిద్ధకీర్తి

రఖణ్ణతేజా భువనోపకారి,

ఇతః పరం బ్రాహ్మణవర్మ ఏష

భవేన్మమ ప్రాణసఖో మహాత్మా.

వ్యా :- సమస్తేతి :- సమస్తానాం సర్వానాం విద్యానాం నిధిః ఆకరః, ఇద్ధా కీర్తిః యస్యసః ప్రకాశమాన యశాః, అఖణ్ణం అనన్త తేజః ప్రకాశః మహిమాయస్యసః పరిపూర్ణ తేజోరూపః భువనోపకారి తా కానా ముపకర్తా, మహాత్మా మహానుభావః, ఏష బ్రాహ్మణ వర్మః బ్రాహ్మణోత్తమః అయం తారకః, ఇతః పరం అదృష్టప్రభృతి, మమ మే తా కానా సఖా ప్రాణ సఖః ప్రాణ ప్రియః ప్రియమిత్రం, భవేత్.

సక విద్యా శారదః పరోపకార వరాయణః యశస్వీ తేజస్వీ మహాత్మా అయం తారకః అదృష్టప్రభృతి మమ ప్రాణసఖః ప్రియమిత్రం భవేత్.

— ఉపజాతి వృత్తలక్షణం పూర్వమేవోక్తమ్ —

తా! బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడయిన యీ తారకుడు, సకలవిద్యా విశారదుడు, పరోపకారపరాయణుడు, కీర్తిమంతుడు, తేజోవంతుడు మహానుభావుడు. నేటినుండి యితడు నాకు బ్రాహ్మణమిత్రుడై యుండును.

— వి తా న మ్ —

సీ. ఇతః పరం బ్రాహ్మణ స్సాన్య
దహింసనీయః ప్రజాను,
మదీ మరాజ్యే విదధ్యాత్
కరం న తిస్యేత్ వృత్తాః.

వ్యా :- ఇతిఇతి :- ఇతః పరం అద్యవృత్తి, మదీయ రాజ్యే అస్మద్రాజ్యే, ప్రజాను జనేషు, “ప్రజాస్యా త్స నతౌ జనే” ఇత్యమరః. బ్రాహ్మణః విప్రః, అహింసనీయః అవధ్నః, స్సాత్ భవేత్. తస్యేవ బ్రాహ్మణస్యైవ, వృత్తాః వృత్తేః “వృత్తిర్వర్తన జీవన” ఇత్యమరః, న విదధ్యాత్ న విదధీత.

అద్యారభ్య మద్రాజ్యే బ్రాహ్మణః సాపరాధోఽపి న హస్త వ్యః, ఇత అరభ్య బ్రాహ్మణాత్ స్వవృత్తేః కరం నస్వీకుర్యాత్.

— వి తా న వృ త్త ల క్ష ణ మ్ —

“వితాన మాధ్యాం యదన్యత్” సమానికా ప్రమాణికాభ్యా మన్యద్వితాన విత్వర్థః.

ర-జ-గ-లా స్సమానికా. జ-ర-ల-గాః ప్రమాణికా. వితా నన్యతు పూర్వార్థే జ-ర-య-ర-ర-గాః గణాః. ఉత్తరార్థ మేవ మేవోన్నయమ్.

తా॥ నేటినుండి నా రాజ్యమున బ్రాహ్మణుని హింసింపరాదు.
ఆతఁడుగావించు వృత్తికి సుంకము విధింపరాదు.

— అనుష్టుప్ —

59. ఆచంద్రతారకం పదే

ద్వంశ ఏతదుపక్రమమ్,
మద్భాగధేయే ద్వాత్రింశ
త్సువర్ణా నృతివాసరమ్.

వ్యా :- ఆచంద్రేతి :- వంశేకులే, ఏ తదుపక్రమం ఏతదారభ్య
ప్రతివాసరం ప్రతిదినం, మద్భాగధేయే మద్భాగ్యే, ద్వాత్రింశత్సు
వర్ణాన్ ద్వాత్రింశత్సంఖ్యాక సువర్ణదీపారాన్, ఆచంద్రతారకం చంద్రశ్చ
తారకాశ్చ యావత్కాలం తిష్ఠన్తి తావత్కాలం, విందేత్ లభేత్.

తా॥ నేటినుండి నా కులమందు, ప్రతిదినము ముప్పదిగెండు
బంగారు నాణెములు చొప్పున నా ధనమునుండి యా చంద్రతారక
మితఁడు పొందును.

— ఉపజాతిః —

60 సర్వస్వతంత్రో బహుసాధుకర్మా

ధర్మాధికార్యేష సఖా మదీయః.

నిరఙ్కుశో బ్రహ్మక్షలాగ్రగణ్యః

రాజ్యేఽఖిలే మే విహరే దజస్రమ్.

వ్యా :- సర్వస్వతంత్రేతి :- సర్వేషు కర్మసు స్వతంత్రః స్వతంత్రో
బుద్ధిః, బహూని సాధూని కర్మాణి యస్యసః అనేకోత్తమకార్యకర్తా,
బ్రహ్మక్షలాగ్రగణ్యః బ్రాహ్మణవంశ ముఖ్యః, ఏషః అయం, మదీయః
సఖా మమ వయస్యః, ధర్మేషు ధర్మకార్యేషు = ధికారః అస్మాన్మేతి

ధర్మాధికారి ప్రాడ్వివా కస్సన్, నిరఙ్కుశః అవ్యతిహతగతిః, అఖలే
స్వస్మిన్, మే మమ, రాజ్యే రాష్ట్రే, అజస్రిం అనవరతం, విహరేత్
సఞ్చరతు.

సర్వతన్త్ర సర్వతన్త్రః సాధుబుద్ధిః సత్కార్యకర్తా వివరముఖ్యః
మత్సఖః అయం తారకః మద్రాజ్యే ధర్మాధికారి భవతు. రాద్రాజ్యే
సర్వత్ర సర్వదా అవ్యతిహతగతి సఞ్చరతు.

— ఉపజాతి లక్షణస్తాక్తమేవ —

తా॥ ఈ తారకుడు వివోకులముఖ్యుడు, స్వచ్ఛందస్వభావుడు,
సాధుబుద్ధి, సత్కర్మాచరణశీలుడు. నాకు బియ్యమిత్తుడు ఈతడు
నా రాజ్యమున ధర్మాధికారిగనుండును. మఱియు నా రాజ్యమందలి
తట నెల్లప్పుడు నేయడ్డు ఆకయులేక సంచరించవచ్చును.

— వి తా న మ్ —

61. దివస్పృథివ్యా వజస్రం ప్రళాపితుం శక్త ఏషః.

గుణోజ్జ్వలః క్షత్రియేంద్రో భవేన్మదీయాత్మబంధుః

వ్యా :- దివస్పృథివ్యావితి :- ద్యౌశ్చ పృథివీచ దివస్పృథివ్యా
స్వర్లోక భూలోకా, అజస్రం అనవరతం. ప్రళాపితుం పాలయితుం,
శక్తః సమర్థః, ఏషః అసౌ. గుణోజ్జ్వలః శౌర్యవీర్యాది గుణగణ విరాజ
మానః. క్షత్రియేంద్రః రాజశేష్ఠః, మదీయాత్మ బంధుః మమ సన్ని
హితః బంధుః, భవేత్ భవతు.

భూలోకస్వర్గలోకా వుభావపి పాలయితుం సమర్థః సకలసద్గుణ
సముపేతః అయం రాజకుమారః మమ ప్రాణబంధు ర్భవతు.

— వి తా న వృత్తలక్షణస్తాక్తమే. —

దా॥ ఈ రాజస్య కుమారుడు గర్భం శాఖనీయుడు భూస్వర్గ
ముల రెండింటిని బాలింప శక్తి గలవాడు. ఈతడు నా కాత్మబంధు
వగును.

— మౌక్తికమాలా —

62. భారతవర్షం తదఖితి మేషాః

అద్యప్రభృతి స్వైర ముపభునక్తు
ఇత్త మదిత్వా స నిజకుమార్యా
ఆగమనం సంసది విభు రైషిత్.

శ్లో :- భారతవర్షమితి :- ఏషః రాజకుమారః, అద్యప్రభృతి
ఇతి ఆరభ్య, తత్ ప్రసిద్ధం, అఖలం సర్వం. భారతవర్షం భారతభూమిం,
స్వైరం స్వేచ్ఛయా, ఉపభునక్తు అనుభవేతు, ఇత్తం ఏషం, సంసది సభా
యాం, ఉదిత్వా శిత్వా, సః విభుః సార్వభౌమః, నిజకుమార్యాః స్వపు
త్ర్యాః, ఆగమనం విషీత్ విచ్ఛత్.

అద్య ప్రభృత్యసా రాజకుమారః సకలమపి తద్భారతవర్షం
స్వేచ్ఛయా పరిపాలయతు, ఇత్యుక్త్వా స్వపుత్రిం సభామానేతు మఖిల
లాష.

— మౌక్తికమాలా వృత్తలక్షణ ముక్తమ్ —

తా॥ నేటినుండి యీ రాజకుమారుడు సర్వభారతవర్షమున
కధిపతియై స్వేచ్ఛగా సర్వసుఖముల ననుభవించుగాక ! అని సభలో
బలికి తనకుమారిని సభలోనికి వచ్చునట్లు జూరెను.

— ప్రహర్షిణీ —

63. జహ్లో నృపతి భటో న్యవేదయ త్తాం

రజాజ్ఞాం ప్రమదకరాం పతిం వరయై,

పద్మాక్షి జలదకచా సువర్ణగాత్రీ

సోత్కణ్ఠా న్మ భవతి సా విరాట్కుమారీ.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ మదజ్ఞాదాది భట్ట నారాయణదాస

మహాకవి విరచితే తారకాఘ్యే మహాకావ్యే చతుర్థస్కర్ణః.

వ్యా :- జఙ్ఘాల ఇతి :- జఙ్ఘాలః జాఙ్ఘికః, త్వరితగమన సమర్థ
ఇత్వర్థః, నృపతిభటః రాజసేవకః, ప్రమదకరాం ఆనందదాయినీం తాం
రాజాజ్ఞాం రాజాదేశం, పతిః వరాయై స్వయం వరాయై, స్వయమేవ
పతిం యా వృణోతి సా పతిం వరేత్వర్థః. రాజకుమార్యై నృపపుత్రి
కాయై న్యవేదయత్ నివేదయామాసు. పద్మేష్వర అక్షిణీ యస్యా స్సా
పద్మాక్షీ, సరసిజనయనా, జలదేన అమృదేన తుల్యః కచః కేశపాశః
యస్యాస్సా జలదకచా, నీలవేణీ, సువర్ణం శోభనవర్ణం అథవా కాంచన
తుల్యం గాత్రం దేహః యస్యాస్సా సువర్ణగాత్రీ కనకాక్షీ, సా విరా
ట్కుమారీ సార్వభౌమపుత్రి, సోత్కణ్ఠా ఇష్టవస్తు సందర్శనాభిలాషిణీ,
భవతి స్మ బభూవ, భూతేలత్, లట్సే ఇతి సాణినిః.

శీఘ్రగామీ కశ్చనరాజభటః త్వరయా తత్రగత్వా, పతిం
వరాం రాజకుమారీ మవలోక్య, సార్వభౌమా దేశం తస్యై నివేదయా
మాసు, నలినాక్షి నీలవేణీ కనకాక్షీ సా సుదతీ సభాయాం తం రాజన్య
కుమారం ద్రష్టు ముత్సుకా బభూవ.

— ప్రహర్షిణీ లక్షణ ముక్తమ్ —

తా॥ రాజభటుః డొక్క డతివేగముగ రాజపుత్రి కడకేగి,
యానందదాయకమైన సార్వభౌముని యాజ్ఞను ఆమెకు వినిపించెను.
సుందరాంగియు సువిశాలనయనయు సునీలవేణియునగు నా సుదతి కా
బోవు పతిని జూచు కోరికతో నా సభకేగ సమకట్టెను.

ఇతి బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీరాంభట్ట లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి
విరచితాయాం భావార్థదీపికా ఖ్యాయాం వ్యాఖ్యానాయాం చతుర్థ స్కర్ణః

ప ఇచ్చ మ స్స ర్గః

— ప్రహర్షిణీ —

1. పశ్యన్తి స్పవతనయా సభాం గవాక్ష
ధ్యాయన్తి పితృసచన ప్రయోజనం సా.
మాత్రామ్భోజహవదనా విభూష్యమాణా
శోభాఢ్యా త్వరితమనోరథౌహతే తమ్.

వ్యా:- పశ్యన్తితి :- సా స్పవతనయా రాజకుమారి, గవాక్షాత్ వాతాయనాత్, సభాం పరిషదం, పశ్యన్తి వీక్షమాణా, పితృవచనస్య జనకాదేశస్య, ప్రయోజనం నిమిత్తం, ధ్యాయన్తి చింతయన్తి, మాత్రా జనన్యా, విభూష్యమాణా అలంక్రియమాణా, అమ్భోజరుహం పద్మమివ వదనం ముఖమణ్డలం యస్యా సా, శోభాఢ్యాకాన్తిమతీ, త్వరితమనాః త్వరితసజ్కల్పా సతీ, ఇత్థం వక్ష్యమాణరీత్యా, ఔహత ఆలోచయా మాన.

పద్మాననా ప్రభావతీ పతింవగా సా రాజపుత్రీ గవాక్ష రధేభ్యః రాజసభా మూలోకయన్తి, జనకాజ్ఞా ప్రయోజనం కిం భవే దితి మనసి విచింతయన్తి, స్వమాత్రా అలంక్రియమాణా త్వరిత మేవం చింతయామాన.

— ప్రహర్షిణీ వృత్తలక్షణ నూక్తమేవ —

సర్గానేవృత్త భేదః, సర్గస్మిన్సర్వాణ్యపి ప్రహర్షిణీ వృత్తాన్యేవ.

తా। భటుఁడు చెప్పిన మాటలను విని, యా రాజకుమారి కిటికీకన్నములనుండి రాజసభను జూచుచూ, తనతండ్రి తన్ను సభకేల రమ్మనెనో దానికిఁ గారణమేమైయుండునో యని తన మనస్సులో నూహించుకొనుచు, దనతల్లి తన లంకరించుచుండ దివ్యకాంతులతో వెలుగుచు, నీ కిందవిధముగ తొందరగా నాలోచించు కొనుచుండెను.

2. స్యా త్తచ్చే జగతి తథాఽహమేవ ధన్యా
కిం దేవః శ్రితజనలాలసాం సదేయాత్,
మాతా మే నపది సమీద్య తద్యశాంసి
దృశ్నౌ హన్యహని కరోతి కర్ణపర్వ.

వ్యా:- స్యాదితి:- తత్ తథాస్యా త్చేత్, మత్పితామాం
రాజకుమారాయ దాస్యతి యది, జగతిలో కే. అహమేవ, ధన్యా సార్థక
జీవితా, భవేయం స్యామ్, దేవః ఈశ్వరః, శ్రితజనలాలసాం భక్తజన
మనోరథం న దేయాత్కిం న దద్యాత్కిమ్. దద్యాదేవ. మాతా
మజ్జననీ నపది సద్యః, అహని అహని వ్రతిదినం. తద్యశాంసి తదాజ
పుత్రస్య కీర్తిః. ఈ దృక్ ఇత్థం, సమీద్యస్తుత్వా, మేమహ, కర్ణపర్వ
శ్రోతానందం కరోతి విదధాతి.

యది మత్పితా మాం తస్మై రాజకుమారాయ దద్యా త్తదా
మ జీవితం సార్థకం భవేత్, భక్త జనవత్సలః భగవాన్ ఆశ్రితమనో
రథం న పూరయతిఃమ్? సర్వథా పూరయిష్యత్యేవ. మజ్జనన్య పి
సిత్యం తదాజకుమారస్య యశో విశేషానర్ణయిత్వా మా మానంద
యతి, మన్నాతు రే తదభిమత మేవ.

తా! నా తండ్రి న న్నారాజకుమారునకిచ్చి వివాహముగావిం
చినచో నా జీవితము సార్థకమగును. భక్తవత్సలుడయిన భగవానుడు
ఆశ్రితుల మనోరథముల నెరవేర్చుకుండునా? తప్పక నెరవేర్చును. నా
తల్లియు నిత్య మా రాజకుమారుని గుణగణములను గీర్తి విశేషము
లను వర్ణించుచుఁ గొనియాడుచు నా చెవులతో నమృతమును బోయు
చున్నది. దీనిని బట్టి మా తల్లికి సంబంధము సమృతమైనట్లు కనబడు
చున్నది.

3. తస్మై మే స్పృహయతి మానసం మదీయం
లావణ్యం భవతి హితం న కిం విరాజే,

భాగ్యాయైవ మమ స ఆగతః కృతార్థః
మత్ప్రితేఽరుచ దధునా తదీయమైత్రీ.

వ్యా :- తస్మాయితి :- మే మమ, మానసం మనః, తస్మై
రాజకుమారాయ, స్పృహయతి కాంక్షతే. “స్పృహే రీప్సితః” ఇతి
సంప్రదానత్వే చతుర్థీ. మదీయం మామకీనం లావణ్యం సౌందర్యం ఇతే
షః. విరాజే రాజపుత్రాయ, హితం ఇష్టం, న భవతి కిం నభవేత్కించ ?
హితం భవ శ్రీవేత్సర్థః “ముక్తాఫలేషుచ్చాయా యాస్తరలత్వ వివా
స్తరా, ప్రతిభాతి యదజ్జేషు తల్లావణ్య మిహూచ్యతే” ఇతిలావణ్య
నిర్వచనమ్. కృతార్థః కృతకృత్యః, సః రాజపుత్రః. మద్భాగ్యాయైవ
మద్భాగధేయాయైవ, ఆగతః ఆగతవాన్, అధునా ఇదానీం, తదీయ
మైత్రీ రాజపుత్ర సఖ్యం మత్ప్రితే మజ్జనకాయ, అరుచత్ అరోచత.

మన్మథః తద్రాజపుత్రమేవ కాంక్షతే. తల్లావణ్యం తసా భి
మతం భవేత మనే, మద్భాగ్యబల్లేనైవ స రాజపుత్రః ఆగతః. తత్ప్ర
ఖ్యంచ మజ్జనకాయ ప్రీతిపాత్ర మభవత్.

తా : నా మనస్సా రాజపుత్రునే గోరుచున్నది. నా లాస శ్రీ
కూతనికి రుచింపకుండునా ? తప్పక రుచించునని నేననుకొందును. నా
భాగ్యము ఫలించుటచేతనే యాతఁడెటుకు వచ్చెను ఆతని మైత్రి సా
తండి కెంతయో రుచించెను. నాకోరిక తప్పక నెరవేరును.

4. తద్వీర్యం తదమల రాజవర్చసః త
తౌన్దర్యం తదభినవం వయః ప్రశస్తమ్,
తద్ధైర్యం తదతుల క్షిరీవైభవం కా
లోకిత్వా నపచి పతిం వరా న ముహ్యేత్.

వ్యా :- తద్వీర్యమితి :- తత్ ప్రసిద్ధం వీర్యం బలం, తత్
మలం నిర్మలమ్, రాజవర్చసం రాజతీజః, తత్ సౌందర్యం రుచిత్వమ్,
ప్రశస్తం శ్రేష్ఠం, తత్ అభినవం సూతనం, వయః, తత్ ధైర్యం భీర

తా. అతులం అనుషమం, తత్ కీర్తివై భవం యశస్సమ్పదం, లోకిత్యా
అలోక్త్య, పతివరాకా స్వయంవరా కా కన్యా, సవది సద్యః, స
మః హ్యేత్ మోహ. పి ప్రాప్నుయాత్. సర్వా అతి పనం వరాః కన్యా
ము హ్యే యు రే వేత్వర్థః.

తద్రాజకుమరస్య ప్రఖ్యాతం బలం నిష్కల్మషం రాజవర్చసం
నిరుపమానం సౌందర్యం విస్తుల చుభివం వయః అనల్పం ధైర్యం అతు
లం యశశ్చ దృష్ట్వా పతివరాకా కన్యా మోహం న ప్రాప్నుయాత్.

తా॥ ఆ రాజకుమారుని యమోఘమైన యా బలమును, సాటి
లేని యా రాచత్వమును, చక్కని యా యందమును, నూతనమైన యా
యశానసమును, సాటిలేని యా ధైర్యమును, శ్రేష్ఠమైన యా కీర్తిని,
జూచిన పిమ్మట స్వయంవరం యగు ఏ కన్యక వానిని వరింపదు? తప్పక
వరించును అందుచే నా కీ కోరిక కలుగుటలో తప్పలేదు.

౧. నూనం యత్రభృతి మయా విరదలోకి
స్వాంతం మే పరితపతీదృశం తదాది,
జీవేయం యది కృపయా న ఉద్వహేన్మాం
కిం జానే పరహృదయం పదా పరోక్షమ్.

అర్థము :- నూనమితి :- యత్రభృతి యదాది, మయా విరాట్
రాజకుమారిః అలోకి దృష్టః, తదాది తత్రభృతి, మే మమ, స్వాంతం
మః ఈ దృశం ఏవం రీత్యా, పరితపతి సంతాప మనుభవతి. సః రాజ
పుత్రః, కృపయా దయయా, మాం, ఉద్వహేద్యది పరిణయే చేచ్ఛత్,
అహం, జీవేయం జీవాని, అన్యథా మిరిష్యామితి భావః. నూనం ధ్రువం
నజానే కిం భవేదహం న జానామి, పరహృదయం పరేషాం మనః,
సదా సర్వదా, పరోక్షం అవ్యక్తక్షంఖలు అర్థాంతరన్యాసాలజ్ఞానః.

తా॥ ఆ రాజకుమారుని జూచిననాటి నుండియు నా మనస్సిట్టే
వరిపరి విధములఁ జింతాకాగ్రింతమగుచున్నది. దయఁదలచి యాతఁడు

నన్ను, బరిగొహించెనా నేను బ్రతుకఁగలను. లేచో నేను జీవి కఁ
జాలను. వాని సంకల్ప మెట్లున్నదో నా కెట్లు జెలియును? నా బ
హ్మదయములందలి భావములను గొహించుట శక్యమగునా? కాదు.

6. ఇత్థం సా బహు భవితవ్య మూహమానా
వేషేణాఽచిర మబలాఽఞ్జసా కృతేన,
నిస్త్రిం శీకృత సహజ స్ఫురత్కటాక్షైః
వ్యచైచ్చత్సీ త్ప్రతియువ గాఢదైర్య బన్ధమ్.

వ్యా :- ఇత్థమితి :- సా అబలా రాజకన్యా, ఇత్థం ఏవం, బహుభవితవ్యం
యథాతథా, భవితవ్యం భావ్యం కార్యముద్దిశ్య, ఉహమానా తస్మి
యస్త్రీ, అచిరం శీఘ్రం, అఞ్జసా వేగేన, కృతేన నిర్మితేన, వేషేణ
వస్త్రధారణాద్వా కల్పేన, నిస్త్రిం శః ఖడ్గః అనిస్త్రింశాః నిస్త్రిం
శాః కృతాః నిస్త్రింశీకృతాః ఖడ్గీకృతాః సహజస్ఫురన్తః ప్రకృత్యాచ
పలాః యే కటాక్షాః అపాజ్గవ్రసారాః తైః, ఖడ్గకూపై రపాజై రిత్కర్థైః,
యువానం యువానం ప్రతియువం వీప్సయాం యథార్థేఽవ్యయీ
భావః, సర్వేషాం యూనా మిత్కర్థః, గాఢః దృఢః యః దైర్యబంధః
దైర్యబన్ధనం, తం, వ్యచైచ్చత్ - చిచ్ఛేద.

— సావకాః జ్ఞాంరః. —

ఏవం భవితవ్యం చిన్తయస్త్రీ సా రాజకన్యా సర్వాభరణ
భూషితా రాజసభాం ప్రవీవేశ. తా మాలోక్య తత్కన్ధా సర్వే యువా
నః, తదీయ వీక్షణాభిహతాః దృఢమపి స్వదైర్యం తత్యజః, కర్ణేన
రజ్జుబన్ధన మివ తస్యాః కటాక్షేణ తేషాం దైర్య మచ్ఛేద్యత.

తా॥ ఆ రాజకన్యక పై తీరున తనభావిజీవితము నూహించుకొ
నుచు, సర్వాభరణ భూషితయై సభామందిరమున నడుగిడెను. ఆమె
చక్కదనమునకును, ఆమెకటాక్ష వీక్షణములకును, సభయందలి
యువకవర్గ మంతయు దైర్యమును వీడెను.

7. శృజాన స్తరుణ సభాసదాం తరుణ్యాః
 ప్రాభూద్ హృద్వన ధనవశ్యతోహర స్సః,
 చంద్రేశ స్సరసిజలోచనాం తదైషాఽ
 హర్షిత్వాన్మిక ఉపవేశ్య పుత్రికాం తామ్.

వా :- శృంగారాగ్రతి :- తరుణ్యాః యువత్యాః రాజసమాగ్నాః
 శః వశిధః, శృంగారః శృంగారవేషః తరుణ సభాసదాం, మూనాం
 సభాసదాం, హృదేవ హృదయ మేవ ధనం అధికధనం తస్య వశ్యతో
 హరణీతి వశ్యతో హరః, నిపుణః చోరః, ప్రాభూత్ ఆసీత్, ఏష
 చంద్రేశః చంద్రీద్విపాధివః అయం సార్వభౌమః, సరసిజలోచనాం వద్మ
 నయనాం, తాం పుత్రికాం దుహితరం, స్వాన్తికే స్వసమీపే,
 ఉపవేశ్య నివేశ్య, అహర్నితే ననన్త.

సభాం ప్రవిశన్త్యాః తరుణ్యాః తస్యాః రాజపుత్ర్యాః శృంగార
 వేషః సకలయువజన మనోధన వశ్యతోహరః చోరః అభవత్. సా
 షాం మనాం స్వాచకర్ష, సార్వభౌమోపాస్యాగతాం తాం కన్యాం స్వస
 మీపే నివేశ్య పరమానన్త మవాప.

తా|| యువతియైన యా రాజకుమారి తన శృంగారవేషముతో
 సటకల యువజనుల మనోధనమును చూచుచుండగనే తస్కరించెను.
 యువకులందఱు నామెయందాన క్త హృదయులైరి. ఆ సార్వభౌముడు
 సభలోఁ బ్రవేశించిన తనకుమారిని తన దగ్గతనే కూర్చుండఁ బెట్టుకొని
 మిక్కిలి యానందించెను.

8. వామోదూర్ణిజజనకేన భాష్యమాణా
 ప్రాభూత్ వశతముఖీక్షణ ప్రసూనైః
 సానన్దం ప్రియపదపిత మర్చయన్తి
 విత్కేదా తృప్తిపచరాని మన్దమన్దమ్.

వ్యా :- వామోహా రితి :- వామా సుందరా ఊహా యస్యా
స్స వామోహాః, “వామ స్తు వ క్షే రమ్యే స్యా త్స క్షే వామగతే
పి చ” ఇతి నానార్థకోశః. సుందరీ రాజకన్యా నిజ జనకేన స్వపిత్రా,
భాష్యమాణా సమ్భాషణం క్రియమాణా సతీ, హీభారాత్ లజ్జాభరణ,
అపనతం నమ్రం ముఖం ఆననం యస్యా స్స, ఈక్షణాన్యేవ దృష్టయః
ఏవ ప్రమాణాని పుష్పాణి, తైః, సా స్తా ఆనందేన సహ, ప్రియపదపీఠం
ప్రియస్య పాదపీఠికాం, అర్చయన్తి పాదయన్తి, ప్రియపాదపీఠం
పశ్యన్తి త్యర్థః. చంద్రమందం శనై శ్చనైః, పితే జనకాయ, ప్రతివచ
నాని సమాధాః శచనాని, అదాత్ నిజా.

సా సుందరీ రాజకన్యా సభా మాగత్య లజ్జాపశా దధోమూఢి,
సదృష్టిపాతేన స్వప్రియ పాదపీఠమేవ పశ్యన్తి, పృచ్ఛతే జనకాయ
శనై శ్చనైః ప్రతివచనాని దదౌ

తా॥ సుందరియగు నా రాజకన్య సిగ్గుతోఁ దలవంచుకొని, తన
చూపులనెదు పువ్వులతోఁ దన ప్రియుని పాదపీఠమును బూజించుచు
అనఁగా దానినే చూచుచు, తన తండ్రి తన్నుఁ బ్రశ్నించుచుండ మెల్ల
మెల్లగాఁ దండ్రికి సమాధాన మిచ్చుచుండెను.

9. వామాక్షీం నృపతికుమారికాం సుగుల్ఫాం
రమ్యాష్ఠీం స్మితవదనాం సహివహితామ్,
రాజన్యో బృశ మఖిలాజ్ఞశోభనాం తా
మీక్షిత్యా సమిది విమోహితో బభూవ.

వ్యా :- వామాక్షీమితి :- సః రాజన్యః సరాజకుమారః,
వామాక్షీం వామనయనాం, సుందరనేత్రా మిత్యర్థః. శోభనా గుల్ఫా
యస్యా స్స తాం, గూఢ గుల్ఫా మిత్యర్థః. “తద్గ్రన్థీ ఘటికే గుల్ఫా”
ఇత్యమరః. రమ్యా రమణీయా ఓషా యస్యాః తాం, బిమ్బాష్ఠీ మిత్య
ర్థః. స్మితవదనాం స్మయమానముఖాం, సావహితాం అవహితా ఆకార

గోపనం తమ సహితం. "అవహిత-కారగుప్తి" రిత్యమరః. అఖలా
జ్ఞేషు సర్వజ్ఞానం వేష శోభనాం శోభమానాం. సర్వాజ్ఞసుందరీ మిత్య
ర్థః. తాం రాజపుత్రీం కుమారికాం రాజపుత్రీం. ఈక్షిత్యా విలోక్య,
సవది సర్వజ్ఞానం అత్యంతం, విమోహితో బభూవ ముమోహ.

కనుగోచరమయం గూఢగుల్ఫం విమోహిణీం దరహసితవద
నాం ప్రీతుణీం సర్వాజ్ఞసుందరీం తాం రాజపుత్రీం మోహిత్య స రాజ
కుమారః సద్య ఏవ మోహ పరఃశో బభూవ.

కా. ఆ రాజకన్య కన్నులు మిక్కిలి చక్కనివి. ఆమె చీలమం
డలు పాదములతో గలిసి గూఢముగ నున్నవి. ఆమె పెదవులు
దొండపండులై నెట్టగానున్నవి. ఆమె ముఖము చిలునవ్వుతో గలకల
లాడుచున్నది. సీగ్ధ ఆమెలంకారమైయున్నది. ఆమె సర్వాంగముం
దరి. అట్టి యా రాజకన్యను జూడగానే యా రాజపుత్రుడు వెంటనే
మోహనముదహన మునిగెను. ఆమెయం బభిలాషగలవాడయ్యెను.

10. మిత్రశ్రీతి ప్రియతమ భావపద్ధతిః తాం
సర్వజ్ఞో యుటితి స హరితో విదిత్వా,
ఈక్షిత్యా పరమసఖాయ తిష్ఠమానాం
ప్రాహర్షీత్ క్షితిపనుతాం సరోజనేత్రామ్.

వ్యా:- మిత్రశ్రీతి :- సర్వం జానాతీతి సర్వజ్ఞః విదిత వేదితవ్యః
సః తారకః, మిత్రస్య వయస్యస్య. తాం ప్రియతమాం అతిప్రియాం,
భావపద్ధతి, అభిప్రాయసరణిం, యుటితి శీఘ్రం, విదిత్వా విజ్ఞాయ, పర
మసఖాయ ప్రియమిత్రాయ, తిష్ఠమానాం ఆశయం ప్రకాశయన్తి,
"ప్రకాశస్థే యాఖ్యయోశ్చ" ఇతిసూత్రేణ ఆశయప్రకాశనార్థే తిష్ఠతే
రాత్మనేవదమ్. పరమసఖస్య సంప్రదానత్వమ్. ప్రియవయస్యముద్వోధు
ముద్యుక్తా మిత్యర్థః. సరోజనేత్రాం పద్మాక్షీం, క్షితిపనుతాం రాజ
పుత్రీం, ఈక్షిత్యా ఆలోక్య, ప్రాహర్షీత్ పరమానంద మహప.

సర్వజ్ఞ స్వ తాతః సర్వజ్ఞశ్రీశక్తిః ప్రాయః విద్యార్థి, అసంత-
రం తస్మై రాజకుమారాయైవ స్వాశ్రయం ప్రకటయన్తే తం రాజ-
దుహితరం విలోక్య చ జరమానస్త మవాప.

తా! ఆ తారకుడు సర్వజ్ఞుడు గావున తన మిత్రుని యభి-
ప్రాయమున వెంటనే కసి పెట్టెను అతనికొఱకై యచ్చిటికి రప్పింపఁ
బడి, తన యానుకూల్యమును నూచించుచున్న దివ్యను దేవి యగు నా
రాజపుత్రునిఁ గూడఁ గాంచెను. వారి యనురాగమునకు మిక్కిలి
యానందించెను.

11. ఉద్వోధుం ప్రభవసి చక్రవర్తికన్యాం

ప్రీరన్నం శృణు తదవశ్య మాప్యమేవ,

శక్తిష్టాః ప్రియవఖ సా త్వ మార్గ్య వస్త్రే

త్యత్యంతం ప్రియమేవ శృణు ప్రియహితః.

వ్యా :- ఉద్వోధుమితి :- ఎవనినాం నాళిః కిరీటం బాహ్మణ
శిరోభూషణం, సః తారకః "మాళిః కిరీటే ధ్యాయతే" ఇత్యుచరః. ప్రియ
సఖ! హేప్రియమిత్ర! త్వం భవాన్, చక్రవర్తి కన్యాం సార్వభౌమ
పుత్రీం, ఉద్వోధుం పరణేతుం. ప్రభవసి యోగ్యః కసి, శృణు ఆక-
ర్ణయ, సా కన్యా ప్రీరత్నం నారీషు శ్రేష్ఠా. "జాతౌ జాతౌ యదుత్కృ-
ష్టం తద్రత్నమితి గీయతే" ఇతి వచనేన రత్నవచస్య శ్రేష్ఠత్వమ్, తత్
కాంతారత్నం. అవశ్యం స్వాథా, అవ్యమేవ గాహమేవ "రత్నహరి-
తు సార్థివః" ఇతి వచనేన రాజపుత్రేణ త్వయా తత్కాంతారత్నం
గ్రాహ్యమేవేతి భావః, మూలజ్ఞిష్టా వస్త్రేహం మాతురు ఇయం కన్యా,
ఆర్జవన్ద్యా సత్పురుషవందనీయా. ఇతి మః, అత్యంతం ప్రియం హితం
వచనం, అభణత్ బభాణ.

భోః ప్రియవయస్య! త్వహి వేదత్కన్యాంత్నం గ్రహీతుం
సమర్థః, త్వం రాజరత్నం, ఇయం కన్యారత్నం, కిచ్చి ఇయం సన్నతా

సద్వన్యా చ, శజ్జా-ం మా కుచు. వనాం గృహీప్య. ఇతి సతారకః
ప్రియవచనా న్యవోచత్.

తా॥ ఓయి ప్రియమిత్రము! ఈ చక్రవర్తి పుత్రివి వివాహ
మాడుటకు నీవే సమర్థుడవు. ఈమె స్త్రీలందరినీ రత్నమే, నీవో రాజన్య
శ్రేష్ఠుడవు. రత్నము రాజులకడనే ఉండదగి. దికదా! కావున
ఏల సంజేహించెదవు? ఈమె సజ్జన సంస్తవనీయు. ఉత్తమురాలు, అని
యా తారకుడు ప్రియవచనములను బలికెను.

12. రాజన్యం స్మ వదతి సార్వభౌమ ఇత్తం
మత్కన్యాఽద్య భరతవర్ష రాజ్యలక్ష్మ్యః.
సాపత్న్యం భృశ మభిలష్యతీ భవాదృ
జ్జామాతా మమ నిఖిలం కులం పునాతి.

వ్యా : రాజన్యమితి :- సార్వభౌమః చక్రవర్తీ రాజన్యం
రాజకుమారం, ఇత్తం వత్సమాణరీత్యా, వదతిస్మ అవదత్, అదృ
ఇదానీం, మత్కన్యా మద్దుహితా, భరతవర్షస్య యా రాజ్యలక్ష్మీః
తస్యాః సాపత్న్యం సవత్నీత్వం, సమానః పతిః యస్యాస్స సవత్నీ,
తస్యాః భావః సాపత్న్యం, సమానపతిత్వ మిత్యర్థః. అభిలష్యతీ కాం
క్షతే. భవాదృక్ త్యాదృశః, జామాతా దుహితుః పతిః, మమ మే
నిఖిలం సర్వం, కులం వంశం, పునాతి పవిత్రం కరోతి.

స సమా ద్రాజపుత్ర ముద్దిశ్యైవ జావాదీత్ భోరాజకుమార
ఇదానీం మద్దుహితా భారతరాజ్య లక్ష్మ్యః సా పత్న్యం కాంక్షతే.
భవంతం పరిణీయ భారతరాజ్య వ్రీయః సవత్నీ భాతు మభిలషతి
త్యాదృశః జామాతా మత్కులం సర్వం పునాతి.

తా॥ ఓ రాజకుమారా! నా కూతువును నిన్ను వివాహ
మాడి, భారతసామ్రాజ్యలక్ష్మికి సవతిగానుండవలెనని కోరుచున్నది,
నీ వంటి యల్లునివలన మాకులమంతయును పవిత్రమగును గదా! అని
యా సార్వభౌముడు రాజకుమారునితో బలికెను.

13. పాశ్రేయాదిల సదుదజ్జితమ్బు దేశం
పూర్వం నః పితృకుల మావనచ్చిరస్య,
యస్మా దీదృగరచి పుస్తకేషు తస్మా
దస్మాకం సముచిత ఏవ బంధు భావః.

వ్యా :- పాశ్రేయాదీతి :- పూర్వం పురా, నః అస్మాకంః
పితృకులం పితృవంశః, పాశ్రేయాదేః హిమాలయస్య లసన్ ప్రకాశ
మానః ఉదక్ ఉత్తరభాగే యో నితమ్బు దేశః మధ్యభాగః. తం హిమ
వత్పర్వతోత్తర మధ్యదేశ మిత్యర్థః. “కటకోఽస్త్రీ నితమ్బాఽదే”
తిత్యమరః. చిరస్య చిరకాలం, “చికాయ చిరరాత్రాయ చిరస్యార్థా
శ్చిరార్థకాః” ఇత్యమతః. అవసత్ ఉవాచ, “ఉపాజ్వధ్యాజ్వసః”
ఇతికర్మత్వమ్ యస్మా త్కారణాత్, ఈ దృక్ ఏవం, పుస్తకేషు
గ్రంథేషు, అరచి వర్ణితమ్, తస్మా త్కారణాత్, అస్మాకం నః, బంధు
భావః బంధుత్వం, సముచిత ఏవ యోగ్యఏవ.

హిమాలయ స్వాత్తరస్యాం దిశి వర్వతమధ్యభాగే పురా అస్మ
త్పితృకుల మవాత్సీదితి గ్రంథేషు పరిదృశ్యతే. తస్య దేశస్య భరతవర్షా
స్థితత్వేన అస్మాకం బంధుత్వ ముచితమేవేతి మన్యే. అయముదస్త,
ప్రాచీన గ్రంథేషు పర్యదృశ్యత.

తా॥ మా పూర్వులందఱును మంచుకొండ కు త్తరముగఁ బర్వత
మధ్యదేశమున నివసించిరని గ్రంథములందు గలదు. కావున మనము
బంధువులమే యగుదుము. ఏకభారత వర్షియులమగుటచే మన బంధు
త్వము సముచితమే యగును.

14. మహ్యం కోఽపి మమ విరాణ్మణి స్సతిర్థ్యః
స్వాం పుత్రి ముపరత మాత్మకాం రహస్యే.
వన్దాయ త్రిదివ మగా త్పురా మదర్థం
యుక్త్వా మే ప్రియతమ దత్త పుత్రికేయమ్.

వ్యా :- మహ్యమితి :- పురా పూర్వం, మమ మే, సతీర్థ్యః
 సమానగురుః, ఏకగురు రిత్వర్థః "సతీర్థ్యాస్తేకగురవ" ఇత్వర్థః కోఽపి
 విరాణ్మణః కశ్చన రాజన్య శేష్ఠః, ఉపరతా మృతా మాతా జననీ
 యవ్యాస్తాం. ఉపరత మాతృకాం, మాతృహీనా మిత్వర్థః. స్వాం
 పుత్రీం స్వతుమారీం, రహస్యే రహసి, మహ్యం మే సన్దాయ దత్త్వా,
 మదర్థం మహ్యమిత్త, మల్లాభా యే త్వర్థః. యుద్ధ్యా శత్రుభిర్యుద్ధం
 కృత్వా, త్రిదివం స్వర్గం అగాత్ జగామ, మృతో బభూవే త్వర్థః.
 ఇయం ఏషా కన్యకా, మేమమ, ప్రియతమా అతిప్రియా దత్తపుత్రికా,
 దత్తపుత్రీ, ఆప్తమిత్రేణ దత్తాచ.

పురా మమ సఖా సతీర్థ్యః కశ్చన రాజన్యః మాతృహీనా
 మిహం స్వపుత్రీం రహసి మహ్యం దత్త్వా, మదర్థం శత్రుభిర్యుద్ధ్యా,
 పాణాన ముచ్చతో. తదాదీయం పుత్రీత్వేన సంరక్షితా సంవర్ధితాఽఽ.
 తస్మాదీయం మే ప్రియతమ దత్తపుత్రికాభూత్

తా॥ ఒకే గురువుకడ విద్యాభ్యాసముఁ గావించిన నా మిత్రుఁ
 డయిన రాజన్యుఁ డొకఁడు, తల్లి లేని తన కూతును రహస్యముగా నా
 కప్పించి, నాకొఱకై శత్రువులతోఁ బోరాడి, యుద్ధరంగములో
 హతుడై మరణించెను ఆకాటనినుఁడి యీమెను నేఁబెంచుచుంటిని.
 ఈమె నా ప్రియతమ దత్తపుత్రిక సుమా !

1 మాత్రాస్యా మహురహ మిత్యభాషిషీయం
 నిత్యం త్వద్గుణగణ చిన్తనామ్మతేన,
 సజ్జీవన్యధికురుతే సదాన్నపానే
 మద్బాలా పహృదయ తే తపన్య తీక్ష్ణమ్.

వ్యా :- మాత్రేతి :- ఇయం కన్యా, తవయో గుణగణః గు
 సమూహః తస్య చిన్తనం భ్యానం తదేవ అమృతం వీరూపం తేన,
 సజ్జీవనీ ప్రాణా న్ధారయనీ, సదా నిత్యం, అన్నంచ పానంచ అన్న

పానే, పానభోజ గాఢికం, అధికుశతే తిరస్కరోతి. ఇతి ఏవం, అస్మాః
 మాతా జనన్యా, మద్భావ్యయే త్వర్థః. అహం, ముహూర్ముహూః
 పునః పునః, అబాషిషి అభిహితః, హే శహృదయ! హృదయాలో!
 మద్బాలా మత్కుమారీ తే త్వదర్థం, ఇత్థం ఈదృక్, తపస్యతి తపః
 కరోతి.

ఇయం కన్యా త్వద్గుణగణ చింతనరూప మమృతం నిత్యం వీత్వా,
 అన్న పానాదిక మపి విస్మజ్య జీవతీతి మద్భార్యా మామగ కృద్బోధ
 యతి. ఏవ మియం బాలా త్వామేవ ధ్యామన్తి ఆహారాదిక మపి
 విస్మజ్య త్వదర్థం తపస్యతి.

తా! ఈ కన్యక నీ గుణగణ చింతనమనెడు నమృతమును
 నిత్యము దావుచు, ఆహారాదికమును విడిచినదని యామె తల్లి అనగా
 నా భార్య మాటిమాటికీ నాకుఁ జెప్పుచున్నది ఓ మహాశయా! తప
 స్సాచరించువారు అన్న పానాదికమును విస్మజించి నిత్యము తమ యిష్ట
 దైవమునే ధ్యానింతురు. ఆమె యీమెయు నీగురించి యే తపస్సు
 చేయుచున్నది నునూ!

16. శ్రుత్వా తద్ధిశకర చక్రవర్తి వాక్యం

పృత్యుచే చతురమతి స్స భూమిదేవః.

నాథే తైష నరపతే భక్తుమార్ఘ్యః

కో మజ్జే త్వకరగతా మభిష్ట లక్ష్మిమ్.

వ్యా :- శ్రుత్వేతి :- తత్ హితకరం క్షేమం కరం, చక్రవర్తి
 వాక్యం సార్వభౌమవచనం, శ్రుత్వా ఆకర్ణ్య, చతుర మతిః నిపుణ
 బుద్ధిః సః భూమిదేవః తాఢకః. నరపతే! భోరాజన్! ఏవః రాజ
 కుమారః, భవత్కుమార్ఘ్యః భవదీయపుత్రాః నాదేత యాచేత,
 కక్షునః కోవా మానవః, స్వకరగతాం స్వహస్తపతితాం, అభిష్ట లక్ష్మిమ్

ఇష్టసమ్పదం, ముఖ్యేత్ త్యజేత్. సకోఽపీతి భావః. ఇతి ఏవం, ప్రత్యూచే ప్రత్యువాచ.

ఇత్థ ముక్తం సార్వభౌమవచనం నిశమ్య నివుణమతి స్స తార కః, రాజన్ ! కుమారోఽయం త్వద్దుహితరం గ్రహీప్యత్యేవ, కరతల గతా మిష్టసమ్పదం విహతుం కః ప్రభవతి ? ఇతి ప్రత్యువాచ.

తా ! ఇట్లు హితకరముగః బలుకుచున్న సార్వభౌముని మాట లను విని, బుద్ధిమంతుఁడు నేర్పరియునగు నాతాతకుఁడు, ఓ సార్వ భౌమా ! సిరిరామోకాలోడ్డువారుందురా ? కరతల గతమగు నభీష్ట సంపదను విడుచువారెవరు ? ఈ రాజపుత్రిఁడు నీ కన్యను తప్పక పరి గ్రహించునని సమాధాన మిచ్చెను.

17. అన్యోన్య చితగుణరూప యౌవనాఢ్యై

సంయుక్తా వివ ధనవృద్ధ్యుదార భావౌ

దిష్ట్యై తౌ మధురవధూవరౌ కులీనౌ

భూపాయం కుభదివసో వయం కృతార్థాః.

వ్యా :- అన్యోన్యమితి :- అన్యోన్యం పరస్పరం, ఉచితాని అర్హాణి, గుణాః రూపం యౌవనం చ గుణరూప యౌవనాని, తైః ఆఢ్యై సంపూర్ణై, పరస్పరానురూప రూపగుణ తారుణ్యా విత్వర్థః కులీనౌ సత్కులస ముత్పన్నౌ, మధురవధూవరౌ ప్రియవధూవరౌ దిష్ట్యై జైవవశేన, ధనవృద్ధిః ఆధికసమ్పత్ ఉదారభావః జౌదార్యం తావివ, సంయుక్తా మిలితౌ, అభూతామ్. భూప ! రాజన్ ! అయం ఆయమేవ సుదివసః సుదినమ్ వయం కృతార్థాః కృతకృత్యా అభూమ ఉపమా.

భోస్సార్వభౌమ ! ఏతౌ వధూవరౌ మహాకుల సజ్జాతౌ, సద్భుజౌ సుందర రూపేణ, సూత్నయౌవనేన చ పరస్పరానురూపౌ. అన్యోన్య

పియశాచ. యథా అనన్త సమ్పత్ ఉదారభావేన సహితా శోభతే
తదైవ అనయో స్సజ్జతి రధికరమణీయా, అయమేవ సుదివసః. యద్య
నయోః పరిణయోభవే ద్వయం కృతార్థాస్సౌమ్యమ. ఇతి స తారకః
అవోచత్.

తా|| ఓ రాజా! ఈ వధూవరు లిరువురును మంచి గుణములతో,
జక్కని యోవముతో, నూత్నయశావనముతో నొప్పుచు నొకరి నొకరు
మించియున్నాడు. ఇరువురును మంచి వంశమున జన్మించినవారలే మంచి
సంపదయు. జక్కని యుదారభావము నొకచోట కలియునట్లు వీరికల
యికయున్నది. ఇత నాలస్యమేల? నేడే శుభదినము వీరికి వివా
హము జరిగిన మేము కృతార్థుల మయ్యెదము.

18. ఆశంసే జననుతపీరసూ ర్భవే స్త్వం

మజ్ఞు క్షాపతి రితి పుత్రికాం బ్రువాణః.

కష్టారప్రజ మభితో గలం విరాజః

నప్రియా పదవి తయానయామృభూవ.

వ్యా :- ఆశంస ఇతి :- త్వం, మజ్ఞు శీఘ్రం, జననుతం వీరం
కుమారం నూతే ఇతి జననుత వీరనూః, అథవా, జననుతా లోకశ్లాఘ్య
వీరనూః వీరమాతా, భవేః స్యాః ఇతి, అహం ఆశంసే ఆకాక్షే. ఇతి
ఏవం, క్షాపతిః సార్వభౌమః, పుత్రికాం దుహితరం, బ్రువాణః కథ
యన్మనీ, సద్దసి సభాయాం కన్యకయా, విరాజః రాజపుత్రస్య, గల
మభితః కష్టసీమ్ని, "అభిషేకః పరిత" ఇత్యాదినా ద్వితీయా, కష్టార
సృజం సౌగంధిక పుష్పమాలాం, "సౌగంధికం తు కష్టార" మిత్యుపరః
ఆనయామృభూవ నిక్షేప యామాన.

స సార్వభౌమ స్సుతాం వీర్య, పుత్రి! త్వ మచిరేణ తాతేన
వీరమాతా భవిష్యసి, ఏద మహ మాకాంక్షే ఇత్యవోచత్. ఆభిష

మదాత్, తత స్తజ్జ కానుమత్యా సా రాజకుమారీ-తస్య రాజపుత్రస్య
గీవాయాం సాగన్ధిక పుష్పమాలా ధత్తీవత్.

తా! పుత్రీ! త్వరగా నీవు వీరమాతవు కాంగలవని నేనాశీర్వా
దించుచుంటిని. అది పలికి యాసార్వభౌముఁడనుమతింప, నా రాజపుత్రి
సాగన్ధిక పుష్పమాలాను రాజకుమారుని మెడలో వేసెను.

19. కామోదీ త్వమివ కరేణ నాజ్ఞనాన్యా

గృహ్యేతి భరతవర్ష రాజ్యలక్ష్మ్యః,

హస్తాగ్రాః నిజ మభిగృహ్ణతో విరాజో

ద్వైశ్చ యౌ దృగవని పాలకస్య పుత్ర్యాః.

వ్యా :- కామోదీ :- త్వమివ భవతీవ అన్యై ఇతరా, అజ్ఞనా
కాంతా, కరేణ హస్తే, సగృహ్యేత స స్వీక్రియేత, ఆయం, మే మమ,
కామః సజ్జల్పః ఇతి ఇత్థం, వదతః కథయతః, నిజం స్వీయం, హస్తా
గ్రాం పాణిం, అభిగృహ్ణతః స్వీ కుర్వతః, విరాజః రాజకుమారస్య,
దృష్ట్వా దృశా, భరతవర్ష రాజ్య లక్ష్మ్యః, అవనిపాలకస్య పుత్ర్యాః
సార్వభౌమకుమార్యాః, దృక్ దృష్టిః, అయాత్ మిలితా బభూవ.

యథా ఇదానీ త్వత్పాణి వహ మగృహ్ణామ్ తథా అన్యస్యాః.
కస్యా శ్చి త్కాన్తాయాః పాణిం సగృహీష్యామి, ఏష మే సజ్జల్పః.
ఇతివదన్ స రాజపుత్రః రాజకన్యాయాః పాణి మగృహీత్. తదా
తయోర్వధూవరయో దృష్టిః అన్యోన్యం మిలితా బభూవ.

తా! నీ కరముచందుకొనిన ట్లింకే కాంతకరమునుగూడ. నేను
వరిగ్రహింపను. ఇది నా సజ్జల్పము. అని పలుకుచు నా రాజపుత్రుఁడు
కామోపు భారతరాజ్యలక్ష్మ్యయైన యా రాజకన్యపాణిని గ్రహించెను.
ఆ సమయమున వారి వధూవరులచూపు లోకదానితో నొకటి కలిసెను

ఒకరి నొకరు చూచుకొనిరి. “ధర్మేచ అర్థేచ కామేచ త్వయేషా నాతి
చరితవ్యా నాతిచకామి” అను భారతీయ వివాహ నియమ మిందు నిరూపింపబడెను.

20. పాణీజ్ హృదయయుగాని మేలయనై
ద్రాగేతో సకలవిధై స్సమాసజేతామ్,
జ్యోత్స్నోస్తో ఇవ నిరతాను బనయంతై
స్యాతా మిత్యమనుత తత్సదస్య పూగః.

వ్యా :- పాణీతి :- ఏతే వధూవరా, ద్రాగ్ శీఘ్రం, పాణ్యోః
హస్తయోః, ఈక్షయోః దృశోః, హృదయయోః మేలసోః, యుగాని
యుగలాని, మేలయనై యోగయనై సకలవిధైః సర్వవిధైః,
సమాసజేతాం సంసక్తా వభూతామ్. ఏతే రాజాదురీ కుమారా,
జ్యోత్స్నా చంద్రికా, ఇన్దుః చంద్రిక, చంద్రికా చంద్రాగ్రమ్, నిరతం సంత
తం అనుబద్దేన అనువర్తనేన, యుక్తా సహితే, నిష్కలం భవేతాం,
ఇతి ఏవం, తత్సదస్యపూగః తత్సామాజిక సజ్జః, “పూగః క్రముక
బృన్దయో” రిత్వమరః. అమనుత మేనే, ఉపయా జ్ఞానరః.

తే నూతన దుర్బుతీ శీఘ్రమేవ సర్వభావస్వాత్మనాచ సజ్జతా
వభూతామ్, తద్భృష్ట్యై తత్రస్థ సామాజికవర్గః, చంద్రికా చంద్రాగ్ర వివ
ఏతే అన్యోన్యనుబంధేన నిరతం భవేతా మిత్యమనుత.

తా! ఆ వధూవరు లిరువురును, చేతులు, చూపులు మనస్సులు
కలిపికొని, యన్నివిధముల సతివేగముగ నేకమయిరి. దానిని గాంచి
యచ్చటి సభ్యవర్గము నిరిరువురు వెన్నలయు జాబిల్లియుఁ గలిసిన
ట్లన్యోన్యము అనుబంధముతో మెలఁగెదరని భావించిరి.

21. సమూర్థో దుపకలితా యథా తియమా
సా తస్మిన్ విసయ యుతేవ సాధువిబాధ్య

ప్రాతానీన్ముద మభితః స్వభర్తృయుక్తా
లోకానాం సుజనగతేవ రాజ్యలక్ష్మీః.

వ్యా :- సమూర్ణైతి :- సా తస్మి రాజపుత్రీ, సమూర్ణః
షోడశకలాయుక్తః ఉదూనాం నక్షత్రాణాం పతిః ఉదవః చంద్రః.
రాకా నిశాకర ఇత్యర్థః. తేన కలితా సయ్యుక్తా త్రియామా యథా
రాత్రి రివ, వినయేన ఉత్తమ సంస్కారేణ, యతా యుక్తా, సాధు
విద్యా ఇవ సద్విద్యేవ, స్వభర్తృయుక్తా స్వపతిసహితా సతీ, సుజన
గతా సత్పురుష ముపేతా, రాజ్యలక్ష్మీరివ రాజ్యశ్రీరివ, లోకానాం
జనానాం, అభితః, ముదం అధిఃప్రీతిం ప్రాతానీత్ విస్తారయామాన.
మాలోప మాలజ్ఞాంకరః.

రాకాచంద్రయుతా రాత్రిరివ, సంస్కార సముపేతా సద్విద్యేవ,
స్వభర్తృసజ్జతా సా రాజపుత్రీ సత్పురుష సమాశ్రితా సమాప్త్య
రివ, సర్వేషాం ప్రీతి మధికా ముత్పాదయామాన.

తా। పున్నమ చందరునితో రాత్రి కలియునట్లు, మంచి సంస్కారముతో సద్విద్యకూడునట్లు, తన పతితోఁ గూడి యా రాజపుత్రీ, సత్పురుషాశ్రిత యగు రాజ్యలక్ష్మీవలె నండతి కధికానందము నొన గూర్చును.

22. కార్యజ్ఞావితి పితరౌ వధూమణే స్త్రా
ప్రావక్తాం నిజదుహితుః పతిం వినమ్రా,
బాలేయం ప్రియతనయాఽవయో స్సృశీలా
దత్తా సమృతి సహ బాష్పధారయాశ్చ.

వ్యా :- కార్యజ్ఞావితి :- కార్యజ్ఞౌ కార్యవిధాన కుశలా, తౌ
వధూమణేః వధూరత్నస్య, పితరౌ మూతా పితరా, మూతాచ పితాచ
పితరా విత్యేక శేషః, వినమ్రా నమ్రాకృతదేహా, నిజదుహితుః పతిం

జామాతరం, ఇతి వక్ష్యమాణరీత్యా, ప్రావక్తామ్ అవోచతామ్. ఇయం ఏషా వధూః, బాలాముగ్ధా, ఆవయోః ప్రియతనయా ప్రియపుత్రికా, సుశీలా ఉత్తమస్వభావా, సమృతి ఇదానీం, బాష్పదారయా సహ అశ్రుశీసాకం, తే తుభ్యం దత్తా వితర్ణా.

వధూజననీజనకా జామాతరం రాజకుమార మా హూయ, వినమ్మా సంతై. ఏవ మవోచతామ్. భో రాజకుమార ! ఆవయోస్సుతా ముగ్ధా సుశీలాచ. ఇదానీం తుభ్య మశ్రుధారయా సహ దత్తా.

తా|| కార్యవిధానము నెఱింగిన యా సార్వభౌమ దంపతులు వినములై యల్లునితో, రాజకుమారా ! ఈమె కడుముద్దరాల్గు. మంచి స్వభావముగలది. దీనిని మేము మిక్కిలి బాధపడుచు విడువలేక విడువలేక నీ కర్పించితిమి.

28. ఏషా త్వత్పదకమలే సదోపకర్తుం

సన్నద్ధా మృదుగమనాఽ స్మదేకపుత్రి,

ఆయత్తా త్వయి లలనా మనోవచోఽజ్ఞైః

స్యాత్త్వత్త్వా నిజపితరా విహాశుపూర్ణౌ.

వ్యా :- ఏషేతి :- ఆస్మదేకపుత్రి ఆవయో రేకై కకుమారీ, మృదుగమనా మన్దగమనా, ఏషా లలనా, త్వత్పదకమలే త్వదీయే పాదపద్మే. సదా సంతతం, ఉపకర్తుం సేవితం సన్నద్ధా సంసిద్ధా, అశ్రు పూర్ణా దుఃఖితౌ, నిజపితరా నిజజననీ జనకౌ, అత్ర ఇహ, త్వత్త్వా విసృజ్య, మనసా హృదయేన, వచసా వాచా, అజ్ఞేన దేహేన చ, మనోవాక్కాయైరి త్యర్థః. త్వయి భవతి, ఆయత్తా అధీనా, స్వాత్ భవేత్.

ఇయ మస్మదేకపుత్రి భవదారాధన సముత్సుకా. సర్వార్థానా త్వాం సేవిత ముద్యుక్తా, దుఃఖితౌ పితరా ఆవాం ఇహ విసృజ్య త్వమే వాను సరిష్యతి.

అన్యోన్యాధి కరణీయ తాన్వితౌ తౌ
ప్రీతి నై స్మితః తౌ విహరసాధవః .

వ్యా :- సోత్క. తాన్వితి :- సోత్క. తౌ ఉత్క. తౌ సహితౌ, ఇష్ట
కార్యవిలంబ మసహమానా విత్కర్థః. దుచిం మనోహారం యథాతథా,
అలంకృతౌ భూషితౌ, ప్రీతి నై లజ్జాముతౌ, స్మితేన దరహసితేన
తలితౌ సుందరా, మందస్మిత సుందరదహరసేంద్రా విత్కర్థః. అన్యోన్యం వర
స్వరం అధికా యా రహణీయతా రాజహణీయతా తయా అన్వితౌ
యుక్తౌ, వరస్పరాధిః సౌందర్య విరాజమానా విత్కర్థః తౌ విరుణజన్మతీ
నూతకయువకదమ్పతీ, “దమ్పతీ జమ్పతీ జాయానతీ” ఇత్థానుకంఠః.
క్షణేన క్షణకాలేన, సఖీభిః వయస్యాభిః, విహరసాధం క్రీడా ప్రాసాదం
నీయేతేస్మ ఆనీయేతామ్.

విశిష్టాభరణ భూషితౌ విలంబమసహ మానౌ సరస్పరాధిరా
మణీయకతా రాజమానౌ మందస్మిత సుందరదహరసేంద్రౌ ప్రీతి నై తౌ
నవదమ్పతీ సఖ్యః శీఘ్రం క్రీడామద్విరం నిన్మ్యః.

తా! ఆ నవదంపతులు సర్వాభరణ భూషితులైరి. ఒకరిని మించి
యొకరు చక్కదనముతో నొప్పుచుండిరి. కాలవిలంబమును సహించు
జాలక సిగ్గుపడుచుఁ జిలునప్పులు నవ్వుకొనుచుండిరి. అట్టివా రిద్దరిని
సఖులు త్వరగా విహరసాధమునకుఁ గొని పోయిరి.

26. సన్ధ్యా యా మదవసితాని తావోనిదేశా
దాన్తానోప గతజనా యద్యోగ పస్యష్క.
భూదేవం న త మవచమ్ చ కవర్తీ
స్వాగారం ముదితమనా యయౌ శృణ్వతః

వ్యా :- సన్ధ్యా యామితి :- అస్థానం సభా ముదితం ఉపగతా
ప్రాస్తా యే జనాః సామాజికాః, తావోనిదేశాత్ రాజాదేశాత్

ప్రహృష్య సస్తుష్య, సన్ధ్యాయాం సన్ధ్యాసమయే, ఉదవసితాని గృహాణి
యయుః జగ్ముః. గృహగేహోదవసితవేశ్మ సద్మని కేతనం” ఇత్యమరః
సః చక్రవర్తీ, తం భూదేవం భూసురం తారకం, ఆనమ్య ప్రణమ్య,
ముదితమనాః సస్తుప్త స్వాంతః కృతార్థః కృతకృత్యస్సన్, స్వాగారం
స్వభవనం, యయా జగామ.

సర్వేపి సామాజికా సస్తుప్తస్వాంతాః సత్కూడాదేశేన సన్ధ్యా
సమయే స్వస్వగృహాణి యయుః, సార్వభౌమోఽపి స్వసమీపస్థితం
తారక మభివద్య, తం విస్మజ్య, సస్తుప్తాంతరజ్ఞః కృతార్థస్సన్ స్వభవనం
జగామ.

తా! అంత సామాజికులందఱును మిక్కిలియానందించుచు
రాజానుమతిని బొంది, సంధ్యాసమయమున వారి వారి గృహముల
కేగిరి. సార్వభౌముఁడుఁ గూడఁ దారకునకు సమస్కరించి, వానిని
భవనమునకుఁ బంపి మిక్కిలియానందముతోఁ గృతార్థుఁడనయితినని
భావించుకొనుచుఁ దన మందిరమున కేగెను.

27. సుప్త్యా సమ్మదపరిపూరిత స్త్రియామాం
కృత్వా సోఽచిర మఖిల ప్రభాతకృత్యమ్,
అధ్యాస్తే స్మ సదసి దివ్య భద్రపీఠం
గ్రావాగ్రం హరి రివ సాధు సార్వభౌమః.

వ్యా :- సుప్త్యేతి :- సః సార్వభౌమః చక్రవర్తీ, సమ్మద పరి
పూరితః ప్రమోదపూర్ణస్సన్, “ప్రమోదామోద సమ్మదాః” ఇత్య
మరః. త్రియామాం రాత్రిం, సుప్త్యా ప్రసవ్య, అఖిలం సర్వం, ప్రభాత
కృత్యం కల్యకరణీయం కార్యం, అచిరం శీఘ్రం, కృత్వా విధాయసదసి
సఖాయాం, దివ్యం ఉత్తమం భద్రపీఠం సింహాసనం గ్రావాగ్రం వర్షత
శిఖరం, హరి రివ సింహభవ, “అదిగ గోత్రగిరి గ్రావాచలశైల కిలో
చ్ఛయాః,” “హర్యక్షః కేశరీ హరిః” ఇతి చామః, అథవా, గ్రావా

గగం ఉదయపర్వత శిఖరం, హరి రివ నూర్వ ఇవ, “యమా నితేన్ద్ర
చన్ద్రార్క విష్ణుసింహం శువాజిషు, శుకాహి కపి భేకేషు హరి రా
కపితే త్రిషు”, ఇతి నానార్థ రత్నమాలా, సాధురమ్యం, అధ్యాస్తేస్మ
అధితష్టే, ఉపమాలాజ్కారః

రాత్రౌ సుఖనిధా మనుభూయ, ప్రభాతే త్వరయా సర్వాణి
కాలకృత్యాని నిర్వర్త్య, స సార్వభౌమః సభా మాగత్య తత్ర సింహః
గిరిశిఖర మివ రవి రుదయగిరి శిఖమివ వా, దీప్య మున్నతిం సింహసన
మారురోహ.

తా॥ ఆ రాత్రి సుఖముగ నంతోషముగ నిద్రించి, యా సార్వ
భౌముఁడు వటువాతనే మేల్కొని గబగబ కాలకృత్యముల నెరివేర్చు
కొని, సభామందిరమున కేతెంచి, యచ్చట సింహము పర్వతాగ్రమును
వలె, లేక, నూర్పుఁడు దయపర్వత శిఖరమునువలె నున్నతమగు సింహ
సనమును అధిష్ఠించెను.

28. గవ్యూతి ద్వయ పరిమేయ నిమ్మటానై

పైకాన్న త్రిదశ సహస్రపీఠ రమ్యా,

అస్తాన్యాస్త ఉపవివేశ తత్ర వానా

దేశీయాధిప వినరః ప్రమోదయుక్తః

వ్యా :- గవ్యూతీతి :- గవ్యూతిః క్రోశయుగం, “గవ్యూతిః
క్రీ క్రోశయుగ, మిత్యమరః. తస్యాః ద్వయం యుగం, తేన పరి
మేయః పరిమా తుం యోగ్యః యః నిమ్మటః గృహారామః, “గృహ
రామస్తు నిమ్మట” ఇత్యమరః. తస్యలన్తే వాధ్యదేశే, పైకాన్న
త్రిదశ సహస్రపీఠ రమ్యా ఏకోన త్రింశ త్సహస్రాననోవశోభతా.
ఏకాన్న త్రిదశ సహస్రపీఠ రమ్యేతి సమస్తం వదమ్. తత్ర న ఇః త్రిదశ
సహస్రశబ్దేన సమాసేకృతే ఏకశబ్దేన గవా “తృతీయా తత్కృతార్థేన
గుణవచనేన” ఇత్సత్ / తృతీయేతియోగ విభాగాత్ సమాసః. ఏవం

[illegible]

చతుర్థా శ్చ పరిపాత స్వాధ్యాసస్య విధ్యదేశే విశాలమాస్థానీ
మణ్డపమస్మి - అస్మిన్ పాతేన త్రింశత్సూత్రైః సంఖ్యాకా న్యాసనాన్య
వర్తతే. తేషు విశాలదేశేభ్య ఆగరా నావానః సముత్తాః న్యవహన్.

తా॥ నాలుగు కోశములు మేకగల పూదోటలో నొక సభా
మంటపముగలదు చందుడికటి తక్కువ ముప్పదివేల యాసనములున్నవి
వానిపై నానాదేశములనుండి వచ్చిన రాజు లానందముగ నుండిరి.

29. పార్థద్వా ధ్వజయుగలం విలోకకా శ్రీ
యక్తాం భూపతి తనయాం నిరీక్షకాస్తే,
కార్యజ్ఞః స్ఫురమచితావనోపవిష్టా
అనోర్యం చదసి తదాఽ బ్రువన్ ప్రతిపమ్.

వ్యా :- పార్వ ద్యాః :- కాశ్యపాః కార్వవిధానవేత్తారః, పార్వ
ద్యాః పరిషది స్థితా సభ్యాః సుర ని ప్రకాశమానాని ఉచితాని
అత్తాని యాని ఆసనాని తేషా ఉపవిష్టాః నిషణ్ణాః, ద్విజయు గలం విప్ర
రాజ పుత్రయుగ్గం, విలోక కాః ఈశ్ర మాణాస్సన్తః, తదా తస్మిన్నమయే,
అన్వోన్యం పరస్పరం, పాతీషం రుద్ధ భావోపేతం యథా తథా, అబ్రు

తదా తత్స భాయా ముచితా సనో విష్ణో శ్చభాసదః వివ్ర
కుమారం రాజపుత్రం శ్రీమతీం సార్వభౌ దుహితౌచ వశ్యస్తః
పరస్పరం విరుద్ధాలాపానకుర్వన్.

తా! ఆ సమయమున సభలో ముచితా సనానీత్యై న సభ్యులు,
రాజపుత్ర బ్రాహ్మణ కుమారులను, శ్రీమతియైన రాజకుమారిని,
జూచుచు వారిలో, పరస్పరవిరుద్ధముగ మాటలాడఁ దొడంగిరి.

30. పాపాణః ప్లవతే ఇతః పయస్సు చిత్రం
తూల స్సప్రజ్ఞతీ సహసా నిమజ్జతి హ,
చంద్రో శస్త్రపుణసుతేన వృద్ధువై
వ త్రాత శ్చతుర జగేస పుష్కళామయః.

వ్యాః:- పాపాణ ఇతి.- తః శస్త్రపుణ పాపాణః శిలాఖణ్డాః
పయస్సు జలేషు, ప్లవతే ఉన్మజ్జంతే సప్రజ్ఞతీ ఇదానీం, ఇహ అత్ర
తూలః కార్పూర పిణ్డం, సహసా హేగేన, నిమజ్జతి మిగ్నోభవతి చిత్రం
ఆశ్చర్యమ్ పుణ్యాభూమేః భారతక్షోణ్యాః, చతురజచేన నిపుణజనేన,
భారతీయే నేతృభ్యః చంద్రోశః చంద్రదీప్తిపాధిపతి సార్వభౌమః, తరుణేన
యూనా కుమారేణ, వృద్ధవస్తా ఇన వృద్ధువైవ, త్రాతః సంరక్షితః,
ఉపమాగర్భో దృష్టాంతః, కార్యలిజ్జంచ.

అస్మిన్నాజ్యే సమ్రుతి పాపాణః పయస్సు ప్లవతే. తూలస్తు జలే
నిమజ్జతి. అహో! ఇదం బహ్వశ్చర్యకరమ్, యువా పుత్రః వృద్ధం
పితర మివ భరతవర్ష జానః కశ్చన భారతీయః చంద్రదీప్తిపాధిప మరక్షత్.

తా! ఇప్పడిచ్చట భారతీయుడొకఁడు చంద్రదీప్తిపాధిపతియగు
సార్వభౌముని, పయసులోనున్న కొడుకు తండ్రిని గాపాడినట్లు రక్షిం
చెను. ఇది మిక్కిలి వింతగానున్నది. ఇప్పడిచ్చట తాయి నీటిలోఁ
దేలుచున్నది. దూదిపిండు నీటిలో వేగముగా మును, గుచున్నది కదా!

31. నూనం తా వతులిత దివ్యశక్తిమనై
 పాశ్చాత్య ప్రకటిత శత్రు ధూమకేతూ.
 క్షౌచక్రం చిరమపి శాసితుం సమర్థౌ
 మిత్రం యో భవతి తయో న్సవీవ ధన్యః.

వ్యా :- నూనమితి :- తౌ వీరౌ, అతులితా అనదృశా దివ్యా
 దేవసమ్బుద్ధినీ యా శక్తిః సా అసయోః అస్తీతి అతులిత దివ్యశక్తి
 మనై, “న కర్మధారయా న్మత్స్వర్గీయః” ఇతి శాస్త్రస్వ అనిత్యత్వాత్,
 “సుకేశీ తామ్ర కేశీ” ఇతిభాష్యకారవచనాచ్చ రూపమేతత్సాధు.
 పాశ్చాత్యానాం పశ్చిమదిగ్వాసినాం ప్రకటితాః ప్రసిద్ధాః యే శత్ర
 వః రిపవః తేషాం ధూమకేతూ ధూమప్రధానోత్పాతౌ. ధూమకేత్వా
 గమనే లోకో వద్రవః భవిష్యతీతి శాస్త్రమ్. ఉపప్లవాయ లోకా
 నాం ధూమకేతు రివోత్థితః” ఇతికాళిదాసః. భూచక్రం భూమణ్డలం,
 చిరమపి చిరకాలముపి, శాసితుం పాలయితుం, సమర్థౌ శక్తిమనై.
 దక్షా త్వర్గః, తయోః వీరవరయోః, యః జనః, మిత్రం సఖా, భవతి,
 సవీవ సపురుషవీన, ధన్యః యోగ్యః, నూనం ధృవమ్.

ఏతౌ వీరకుమారౌ అతులిత దివ్యశక్తి సముపేతౌ. పాశ్చాతాశ
 నాం యే శత్రవః తేషాం నాశనే సముత్పన్నౌ ధూమకేతూ. సర్వం
 మహీమణ్డలం చిరమపి పాలయితుం సమర్థౌ. ఏతయోర్మైత్రీం యస్య
 మ్పాదయతి సవీవ మానవః ధన్యః భవతి.

తా। ఈ ద్విజరాజపుత్రులిరువురును సాటిలేని దివ్యశక్తులుగల
 వారు. పాశ్చాత్యులకుఁగల ప్రసిద్ధ శత్రువులను సంపూర్ణముగ నాశ
 నముఁజేయుఁగల ధూమకేతువులే. వీరీ భూమినంత నంతకాల మయినను
 చాలింప సమర్థులు. వీరి మైత్రిని సంపాదించివారే ధన్యులరు, కృతా
 ర్థులరు.

32. ఐత్తం ప్రాజ్వల దహనర్య తోనవహ్ని
 తౌని య బహు మహినీయ కర్మభూమేః,
 సర్వజ్ఞః పౌత బలకాననం దిధక్ష
 త్సేభావ్యైః ఉచిత ఏతయో సుషన్ధిః.

వ్యా :- ఇత్తం అతి :- మహనీయా మహత్వోపేతా యా కర్మ
 భూమిః భారతభూమిః తప్త్యాః మహినీహం ఋషీణాం, భారతభూమినిహాసి
 మునిపుంజవానామ త్సర్థః అనివార్యః వారయతు మశక్త్యః, కోవవహ్నిః
 కోపాగ్నిః. ఏవం వీరవరయాపేణ, బహు అధికం, ప్రాజ్వలత్ జ్వాల
 అద్య ఇదానీం, సర్వతః సర్వేషు దేశేషు, అహితబలం శత్రుసైన్యం
 తదేవ కాననం వనం, తత్, దిధక్షతి దగ్ధు మిచ్ఛతి. అతః అస్మాదేతాః,
 ఏతయోః వీరవరయోః, సుషన్ధిః సమ్యక్సన్ధానం, ఉచితః అర్హః.

భారతభూమిగాసినాం మునీనాం కోపాగ్నిరేవ ఏతద్వీరవర
 యాపేణ జ్వలతిస్మ, అయం కోపాగ్ని రిదానీం సకలాసపి శత్రుజేశాన్
 భస్మసాత్ కరిష్యతి. ఏతౌ వీరా సర్వాస్మత్కూన్నాశయిష్యతః,
 తేన హేతునా ఏతాభ్యాం సమ్యక్సన్ధిః కార్యవేద.

తా॥ భారత వర్ష నందున్న మునీశ్వరుల కోపాగ్నియే యీ
 వీరకుమార యాపమున మండుచున్నది. ఇది శత్రుసైన్యముల నెడ నడ
 వులను గాల్చును. కావున నీ వీరలతో మంచిగ సంధిచేసికొనుట
 మంచిది.

33. పిశ్వా ఖల్వనవనం ద్విజాప్తిహలాం

అత్వాఽం మ్రియతన మా మణిం విరాజి,
 పాశ్చాత్య ప్రకటిత మన్యుహేతు భూతః
 కం ధీమాన్ న్యతుల కలజ్కు ఏష భూపః.

వ్యా :- పీత్యతి :- ఏష భూపః అయం సార్వభౌమః, అవసరః
 ప్రస్తావః నః నభవతి త్వనవసరః. తస్మిన్ ద్విజస్వాప్తిః బ్రాహ్మణ

ప్రాప్తిః సైవ హాలా మదిరా తాం పీత్వాఖిలు, ఖిలు = తస్యాః పానం
 నోచితమ్. తేన న కిచ్చితాస్థ్య మతిభావః. ప్రియతనయాం ప్రియ
 దుహితరం, విరాజే రాజకుమారాయ, దత్త్వా అలం, అలం = దానం
 నోచితమ్. తేన సాధనీయం కిమపి నాస్తీతి భావః ఉధయత్యాపి
 “అలంఖల్వోః” ఇత్యాదినాక్త్వా ప్రత్యయః. పాశ్చాత్యానాం, ప్రకటితః
 బహిర్గతః, యః మన్యుః కోధః, తస్య హేతు భూతః, నిమిత్తభూతః,
 స్వకులకలజ్జః స్వకులాజ్ఞారభూతః, ఏషః భూషః సార్వభౌమః, ధీమాన్
 కిమ్ బుద్ధిమాన్ కిమ్, న భవ త్యేవ.

అయం సార్వభౌమః అసవస రే బ్రాహ్మణ్యమైత్రిం మదిరాపాన
 మివా కరోత్, తేన కించిదిపి సాధ్యం నాస్తీ. స్వపుత్రికా మతి
 ప్రీత్యా రాజకుమారాయాదాత్. ఏతేనాపి సాధనీయం కిమపినాస్తీ.
 కిన్తు అనేన హేతునా సరేషాం పాశ్చాత్యానాం మన్యుకారణ
 మభూత్. స్వకుల కలజ్జ భూతః అయం బుద్ధి మాన్ భవతి కిన్తుమూర్ఖ
 ఇవ ప్రతిభాతి.

ఈ సార్వభౌముడే నిమిత్తము లేకుండ మద్యమును ద్రావినట్లు
 ఈ బ్రాహ్మణ బాలకునితో మైత్రి గావించెను. తన ప్రియపుత్రిక
 నీ రాజకుమారునకిచ్చి వివాహముగావించెను. వీరిజలన సాధింపఁదగిన
 కార్యము లేమున్నవి. మీదుమిక్కిలి యీ గెండుపనులచే బాశ్చా
 త్యులకందఱికిఁ గోపకారణమయ్యెను. కులమునకు మచ్చ తెచ్చిపెట్టిన
 యీతఁడు బుద్ధిమంతుడేనా?

34. పితౄం సచ్చుత మవి హన్తి పాదభూతం

ప్రీత్య ద్విజకుల బన్ధజామయం స ఏషః.

పాశ్చాత్యావనివలయే సమన్తతోఽద్య

ప్రాచీన శ్రుతిశిరసాం మతం వ్యశిషత్.

వ్యా :- పితౄమితి :- ఈ ఏషః ప్రసిద్ధః అయం సార్వభౌమః.

ద్విజకులబంధుత్వాం క్షత్త్ర బంధుత్వం, స్వీకృత్య గృహీత్వా, పిత్ర్యం
పితృస్సంబంధి, య త్ గత్ శుత్రమపి గచ్ఛాన్త్రమపి పాదఘాతః హన్తి,
పాదాభ్యాం హన్తి, న శయతీత్యర్థః. అద్య ఇదానీం, సమన్తతః సర్వత్ర,
పాశ్చాత్యావనిషలయే పాశ్చాత్యదేశే, పాశ్చీనానాం పురాతనానాం,
శ్రీతి శిరసాం ఉపనిషదాం, మితం సిద్ధాంతం, వ్యశిక్షిత్ అబోధత్.

ఏష సార్వభౌమః క్షత్త్రబంధురూప్యా క్షాత్రమాగతం సచ్ఛాన్త్ర
మపి నాశయామాన కిచ్చ బ్రాహ్మణమైత్యేం సమ్పాద్య అతిపురాతన
ముపనిషన్మత ముపదిదేశ.

తా। ఈ సార్వభౌమఃడు రాజకుమారునితో బంధుత్వమును
గావించుకొని, తాతతండ్రిలనుండి వచ్చుచున్న మన సత్సంప్రదాయ
మును కాళ్ళతోఁ దన్ని నాశనముగావించెను. ఈ బ్రాహ్మణ బాల
కునితో స్నేహముఁజేసి, మన దేశమందంతట పాతఁబడిన యా యుప
నిషన్మతము నుపదేశించెను.

35. స్వాచారం జరపతినాఽవలమ్బయేతే

తం పుణ్యావనిగురుణా మదీవృశేతామ్.

పశ్యేన్ ద్విజకులశేఖరా వుదేతి

ప్రాగ్దేశే వ్యసన ముపైతి పశ్చిమేఽర్కః.

వ్యా :- స్వాచారమితి :- ఏతౌ ద్విజకులశేఖరా విప్రక్షత్త్ర
కుమారవరౌ, జరపతినా సార్వభౌమేన, స్వాచారం భారతీయాచారం
అవలమ్బయేతే స్వీకారయేతే. తం సార్వభౌమం పుణ్యావనేః పుణ్య
భూమేః భారతదేశస్య, గురుతాం గౌరవం అదీవృశేతాం దగ్ధయేతే.
ఏనౌ ద్విజవరౌ, పశ్యే లోకయ. అర్కః, రవిః ప్రాగ్దేశే భారతభూమౌ,
ఉదేతి ఉదయ మాప్నోతి, పశ్చిమే పశ్చిమదేశే వ్యసన ముపైతి
అస్తమేతి.

ఏతౌ కుమారౌ సార్వభౌమౌచ్య స్యాదాశః బోధతః. - జ్యేష్ఠ
గృహేశగౌరవం దర్శయతః, ఏనా పశ్యత. పృగ్దేశే రోరుదేతి పశ్యిష్య
దేశే అస్తమేతి.

తా|| ఈ ద్విజరాజకుమారు లిరువురును తమ యాచారములను
సార్వభౌమనకు బోధించి యాచరించునట్లు గావించుచున్నారు. తమ
దేశగౌరవమును నానికిఁజూపించుచున్నాడు. వీరిని జూడుడు. నూర్పుడు
తూర్పు దేశమున నుదయించుచున్నాడు. పశ్చిమదేశమున నస్తమించు
చున్నాడు భారతభూమి తెలుగులోనిండి పాశ్చాత్యదేశ మంధకార
బంధుర మగుచున్నది.

36. భూదేవోత్తమ రచితో యమస్యపక్షి

శక్తో ద్వాదశ శత యోజనాం గమతః.

తత్రా ప్నాచిత భరథాశేషో వసేత్.

నాకే హర్దివ మథ సజ్జితో బభూత్.

హ్వా :- భూదేవేతి :- అథ సభావ స్తరం భూదేవోత్తమేన
బ్రాహ్మణోత్తమేన, తార కేణేత్యర్థః. రచితః సజ్జితః ఉచితః సతాలః
యస్యపక్షి విహగాకారణ స్తం. విహగన సజ్జితః. ద్వాదశ శత
యోజనాని యోజనానాం ద్వాదశ శతం, తావద్దూరం సజ్జితః. గన్తుం
యాతుం, శక్తః సమర్థః, తత్ర తస్మిన్ ఆచితః సరిమాణాశేషః భరః
భారః తస్య భారణేపి వహనేపి సమర్థః, సన్, నాకే ఆకాశే
“ఆకాశే త్రిదివే నాకః” ఇత్యుచరః, అహని దివాచ అహర్దివం రాత్రిం
దివం, సజ్జితః సంసిద్ధః, బభూవ అభూత్.

భూసుర స్తారకః స్వశక్త్యా బృహద్విమానం నిర్మయే. తద్ద్వాదశ
శతయోజననూరం గన్తుం శక్తమ్, కించ, తస్మాదేవ బోధకం భారం
వోధుంచ సమర్థమ్. తాదృశం విహగనం సన్సిద్ధం సహకాశే దిహ
రాత్ర మతిష్ఠత్.

ప్రబంధరచనానాం సరమసిమః. తేచక్రన్తా అంధ్ర, అంగ, సంస్కృత
భాషాను విరాజనే. తద్గ్రన్థావలోకనే శ్రీమతాం మహాకవీనాం కీయతీ
వ్యాకరణశాస్త్రజ్ఞతా? కీయతీ అలంకార విశ్వానపద్ధతిః? కీయద్వా
వేదాన్తశాస్త్ర వైద్యమ్? కీన్మతోపా భావతీయమతకులాది తత్త్వేషు
విశ్వాసః? కీయాన్వాభావావిష్కరణ పథః? కీయద్వా వ్యంగ్యార్థ
ప్రకాశకమ్? ఇత్యాది సర్వం స్పష్టిభవతి విశేషాం వివశ్చి దశశ్చి
మానామ్.

ఏవం సి తే మహాత్మనశ్చరితే “తేషాం ప్రజన్తానాం మధ్యే
తారకాఖ్యం మహాకావ్యంవ్రతి ఇంద్రలోకయామః - పాణిని
మహర్షిణా లోకానాం నైదికానాం శబ్దాం సాధుత్వంప్రతిపాదితమ్.
తేషాం మధ్యేలోక శబ్దానాంసాధుః ప్రతిపాదకానాం సీమాత్రాణి
తేషాం మహాపరణతయా కావ్యమిదం మయా నిర్మయతే. ఇతి ప్రతిజ్ఞా
కారి. “అనేన జ్ఞాయతే” ఇదం కావ్యం వ్యాకరణశాస్త్రాదావరణ
భూతమితి. సాచ ప్రతిజ్ఞా శబ్దార్థాత్మక అత్రకావ్యే సాకల్యేన
మహాకవినా నిర్వూహా. పాణినియే సనాదయః-12 వికరణాః-28,
లకారాః-10, తజః-18, కృత ప్రాయేః శతం-100 సువః-21 తాబాః శ్రీ
వ్రత్యయాః-9 తద్గితాః ప్రాయేః ద్విశతం-200 ఇత్యా వ్రత్య అష్ట
విధాః వ్రత్యయా స్పృతీయచతుర్థశ్చమాన్యకే ౭ అధ్యాయత్రయే
పాణిని కవినా ఉపాదిశ్యన్.

ఏతేషాం వ్రత్యయానాం వ్రత్యత్వా సంయోజనే ప్రయోగార్థా
శబ్దా నిష్పాద్యన్తే. వ్రత్యతిశ్చ ధాతు ప్రాతిపదికరూపేణ ద్వేభా
ప్రాదర్శి ముసినా” వ్రత్యతివ్రత్యయా సంయోజనే పేక్షితం కార్యజాత
మిరిక్తమధ్యాయ వశ్చకంబోధయతి. నిరుక్తాష్ట విధ వ్రత్యయాస్తైర్ని
ష్పన్న శబ్దా అత్రకావ్యే ప్రాదర్శివత, తేషాం సర్వేషాం
శబ్దామత్ర వదర్శనే పానడక్త్యభియా విరమ్యతే.
హన్తు ఇదమే మవశ్యం వక్తవ్యమస్తి-వ్యాకరణ శాస్త్రే

సమానుని గాఢి చెను. అనగా భావతత్వం నక సార్వభౌమునిగా జేసెను,

38. జీవాంతర శక బాణపాతి యిద్వి
 ద్విద్వి బద్ధా మ్పహు టి డతీ సే నిర్గతాశామ్,
 రక్షితే శృత మనుకమ్మ యా ముమోచ
 స్వేచ్ఛాయై శ్రుతిమత స్తే శ్రుమామి హంసీమ్.

అర్థ :- తానితి :- సః సార్వభౌమః, జీవాంతరకాః ప్రాణావ
 హరిణాః యే శకాః శకదేశీయాః సే మాం బాణైః శరైః పాతితాం పతి
 తాం, ద్విద్వి బద్ధాం శత్రుగణము-కాన్తాం, బహుభృశం, రుదన్తీం
 దుఃఖితాం, నిర్గతాశాం నిరాశాం, శ్రుతిమాతా వేదసమ్మతా యా
 ప్రణ్యాభూమిః భారతావనిః, తామేన హంసీం హంసాజ్ఞనాం, ఈదృశం
 ఇత్థం, రక్షిత్యా సంరక్ష్య, అనుకమ్పయీతా దయయా, స్వేచ్ఛాయై
 స్వచ్ఛంద సజ్ఞాయ, ముమోచ అ ఇచ్ఛత్. గూఢకాలజ్ఞానః.

కూర్క బాణవిద్ధాం శత్రుగణము-కాన్తాం జీవితే నిరాశాం రుద
 న్తీం హంసాజ్ఞనామిష గతరాజన్య బాణవిద్ధాం శత్రురాజన్య సంరుద్ధాం
 ముహుర్ముహుర్దుఃఖితాం నిరాశాం భారతావనిం రక్షిత్యా అయం
 సార్వభౌమః కృతయా స్వచ్ఛంద సజ్ఞానాఽపి మోచయామానః.

తా। ప్రాణాంతకుల బాణము దెబ్బలనుడిని. నిరాశతో దుఃఖం
 చుచున్న హంసాగంను గరుణించి స్వేచ్ఛగా నెగురుటకు విడిపించినట్లు,
 ఈ చక్రవర్తి శకరాజన్య బాణవిద్ధయై శత్రుసంరుద్ధయై దుఃఖాశ్రాం
 తయై ఆశావిరహతయైయున్న భారతావనికి ముక్తినిచ్చి, స్వాతంత్ర్యము
 నొసంగి యుద్ధరించెను.

39. అన్యోన్యాంతరకలహై ర్నిజాన్మజానాం
 తాం వేదప్రియ ఐయకృచ్ఛకేశ శిష్ట్యా,

ప్రబంధరచాన్ శరమ సిమః. తేచప్రబంధా ఆంధ్ర, ఆంగ్ల, సంస్కృత భాషాను విరాజ నే, తద్గ్రంథావలోకనే శ్రీమతాం మహాకవీనాం కీయతి వ్యాకరణశాస్త్రజ్ఞతా? కీయతి అలంకార విశ్వాసపద్ధతిః? కీయద్వా వేదాన్తశాస్త్ర వైదుష్యమ్? కీన్మళోపా భావతీయమహాకలాది తత్త్వేషు విశ్వాసః? కీయాన్వాభావాశిష్ట్యురణ పథః? కీయద్వా వ్యంగ్యార్థ ప్రకాశః? ఇత్యాది సర్వం స్పష్టిభవతి పశ్యేమాం వివశ్చి దవశ్చి మానామ్.

ఏవం స్థితే మహాత్మనశ్చరితే “తేషాం ప్రబంధానాం మధ్యే తారకాఖ్యం మహాకావ్యంవ్రతి ఇంద్రలోకయామః - పాణిని మహర్షిణా లోకానాం నైదికానాం శబ్దానాం సాధుత్వంవ్రతిపాదితమ్. తేషాం మధ్యేలోకక శబ్దానాంసాధుత్వ ప్రతిపాదకానాం సనూత్రాణి తేషాముదాహరణతయా కావ్యమిదం మయా నిర్మయతే. ఇతి ప్రతిజ్ఞాకారి. “అనేన జ్ఞాయతే” ఇదం కావ్యం వ్యాకరణశాస్త్రోదాహరణ భూతమితి. సాచ ప్రతిజ్ఞా కల్పసర్గాత్మక అత్రకావ్యే సాకల్యేన మహాకవినా నిర్వూధా. పాణినియే సనాదయః-12 వికరణాః-28, లకారాః-10, తజః-18, కృతాః ప్రాయేణ శతం-100 సువః-21 తాబాః-11 ప్రత్యయాః-9 తద్ధితాః ప్రాయేణ ద్విశతం-200 ఇత్యా వత్స అష్ట విధాః ప్రత్యయా స్తుతీయచతుర్థశ్చమాతృకే 2 అధ్యాయత్రయే పాణిని కవినా ఉపాదిశ్యన్త.

ఏతేషాం ప్రత్యయానాం ప్రకృత్యా సంయోజనే ప్రయోగార్థా శ్చబ్దా నిష్పాద్యన్తే. ప్రకృతిశ్చ ధాతు ప్రాతిపదికయాచేణ ద్వేభా ప్రాదర్శి ముసినా” ప్రకృతిప్రత్యయ సంయోజనే పేక్షితం కార్యకార మిరిక్తమధ్యాయ వశ్చకంబోధయతి. నిరుక్తాష్ట విధ ప్రత్యయానైర్నిష్పన్న శబ్దా అత్రకావ్యే ప్రాదర్శివత, తేషాం సర్వేషాం శబ్దానుత్ర ప్రదర్శనే. పానడక్త్యభియా విరమ్యతే. పాన్తు ఇదమే మవశ్యం వక్త వ్యనుస్తి-వ్యాకరణ శాస్త్రే

41. జామాతుః పృథుతమ కర్మభూమిలక్ష్మీం
 ప్రాపయ్య త్వ మనుజ శీఘ్రమేహాధీమన్,
 శాంత్యేత్యుయోపపదం నిజాశ్మజాయై
 డత్త్వైట్ట ద్విజయుగలం న సార్వభౌమః.

వ్యాః- జామాతురితి:- నః సార్వభౌమః చక్రవర్తి, హేధీమన్
 అనుజ ! బుద్ధిమన్ సోదర ! జామాతుః దుహితృః పత్న్యః, ప్రియతమాం
 అతిప్రియాం కర్మభూమిలక్ష్మీం భారతవర్షశ్రియం, ప్రాపయ్య ప్రాప్య,
 శీఘ్రమంద్రుతం, ఏహి ఆగచ్ఛ, ఇతివచం, శాంత్యా ఆజ్ఞాప్య, నిజాశ్మజాయై
 స్వదుహితే, హరణం యాతకం, ఉపఅధికం, దత్త్వావి తీర్య, "యాత
 కాదితు యద్దేయం సుదాయో హరణంచ తత్" ఇత్యమరః, ద్విజ
 యుగలం కుమారద్వయం, ఐట్టనుశావ.

హేసోదర ! ఏనం జామాతరం కర్మ భూమిరాజ్యే అభిషిచ్యత్వం
 శీఘ్రమేహాగచ్ఛ, ఇత్యుక్త్వా, స్వపుత్రి కాయై అధికం హరణం దత్త్వాన
 సార్వభౌమః ద్విజరాజకుమారద్వయ ముస్తావీత్.

తా|| భరతభూమికి సార్వభౌమునిగా మన యల్లునకుఁ బట్టాభి
షేకముగావించి, నీవు వేగముగాఁదిరిగిరమ్ము అని తనసోదరునితోఁ
జెప్పి, తన కూతునధికముగ నరణమునిచ్చి, యాసార్వభౌముఁడా ద్విజ
రాజకుమారుల నిరువురను గొనియాడి విడిచెను.

42. ఆకాశాధ్వని యువరాజ ముద్ధర స్స
క్ష్మాదేవం తరుణవధూవరౌ పతీతీ,
నణ్డియ ద్రుతమపి యోజనార్థమూర్ధ్వం
సాయం ప్రాగ్దిశ మన్మపన్మనోజవేన.

వ్యా :- ఆకాశాధ్వనీతి:- సుహితతీ పక్షిరూపం తద్విమానం
యువరాజం సార్వభౌమసోదరం, క్ష్మాదేవం భూనురంతారకం, తరుణ
వధూవరౌ నూతనదమ్పతీచ, ఉద్ధరన్ ఉద్వహన్, ఆకాశాధ్వని గగన
మార్గే, ఊర్ధ్వం ఉపరి, యోజనార్థం అర్థయోజనం, క్రోశద్వయ
మాత్రమిత్యర్థః, ద్రుతమపి శీఘ్రమేవ, సుండియ ఉడ్డియ, సాయం
సాయంకాలే, మనోజవేన మనోవేగేన, ప్రాగ్దిశం ప్రాచీమాశాం,
అస్పృశత్ సుసర్ప.

యువరాజేన తారకేన నూతన దమ్పతీభ్యాంచ సహితం తద్వి
మానం ఊర్ధ్వం క్రోశద్వయం గగనమార్గే ఉడ్డియ, మనోవేగేన
సాయంకాలే ప్రాచీందిశం యయా.

తా|| ఆ విమానము యువరాజును తారకుని నూతన దంపతుల
నక్కించుకొని, ఆకాశమున అర్థ యోజనము మీఁదికెగిరి, మహావేగ
ముతో సాయంకాల మగుసరికిఁ దూర్పుదిక్కును జేరెను.

43. అకీటం కృశమపి భౌమవన్తు జాలం
దృగ్మనై స్సవచి విలోక్య తైర్దవిష్టహ,
సంస్పృష్టై ర్నిరుపమ సౌఖ్యదానిలేన
వ న్వప్పేద్యుతగతి రన్తరాన్వభావి.

వ్యా :- ఆకీటమితి :- ఆకీటం కీటకాదిక మారభ్య, కృత మపి
 సుసూక్ష్మమపి, దవిష్టం అతిదూరస్థితం, భౌమవ స్తుజాలం భూతలస్థితవ స్తు
 సమూహం, దృగ్యన్త్రైః దూరదర్శనీయ స్త్ర విశేషైః, సపది సద్యః,
 విలోక్య దృష్ట్వా; నిరుపమసౌఖ్యదః అతులనుఖదాయకః యః అనిలః
 వాయుః తేన సంస్పృష్టైః సేవితైః, తైః తారకయువరాజాదిభిః,
 స్వప్నే ఇవ స్వప్నావస్థాయా మివ, అన్తరాహృదయే, అథవామధ్య జేశే
 అన్తరా లే, అద్భుతగతిః అద్భుతగమనం అన్వభావి, అన్వభూయత.
 ఉపమా.

గగనమార్గే సుఖజేన మరుతా సేవ్యమానాస్తే రాజపుత్రా
 దయః దూరదర్శినీ యన్త్రేణ భూమిష్టం దవిష్టం సుసూక్ష్మమపి వస్తు
 జాలం పశ్యంతః స్వప్నదశాయా మివ అద్భుతగతి మన్వభూపన్.

తా। ఆకాశమార్గమునఁ బోవుచున్న యారాజకుమారాదులు,
 భూమిపై మిక్కిలి దూరముగానున్న చిన్నచిన్న క్రిమికీటకాదులను
 గూడ దూరదర్శిని యంత్రముచే, జూచుచు, చల్లవిగాలి సుఖముగఁ
 దగు లచుండ, స్వప్నము ననుభవించున్నట్లా ప్రయాణము ననుభవించితి.

4 . సమ్భూయా వృషతనయస్య తారకస్యే
 త్కాయుష్యం మహితసుఖం న తోరణేషు,
 లేఖిత్వా విబుధపురీజనో మహేనా
 భృత్థాన ప్రముదితమానసో బభూవ.

వ్యా :- సమ్భూయాదితి :- సః విబుధపురీజనః విబుధనగర
 పౌజనసమూహః, వృషతనయస్య రాజకుమారస్య, తారకస్య భూసుర
 కుమారస్య తారకస్య చ, ఆయుష్యం చిరాయుః, మహితసుఖం నివ్య
 సుఖం చ. సమ్భూయాత్ సమ్యక్ ఇవతాత్ ఇతి ఏవం, తోరణేషు
 బహిర్ద్వారేషు, లేఖిత్వా విలిఖ్య, మహేనా ఉత్సవేన, "మహాఉద్ధవ
 ఉత్సవః" ఇత్యమరః. అభృత్థానం ప్రత్యుద్గమనం తేన ప్రముదితం

సమస్తం మానసం స్వాంతం యస్యసః, అభ్యుత్థానోత్సుక ఇత్యర్థః.
బభూవ ఆసీత్.

తారక రాజపుత్రాద్యాగమనవార్తాం శ్రుత్వా పౌంజన సమూహాః విబుధనగరే బహిర్ద్వారేషు ద్విజరాజపుత్రయో రాయుస్సుఖే సమ్మాన్యే భూయాస్తామితి విలిఖ్యచేత్సవేన తాస్పృత్యుద్గన్తు ముడ్యక్తో బభూవ.

తా :- తారక రాజకుమారులు తిరిగి వచ్చుచున్నారని తెలియఁ గనే విబుధనగరపుర ప్రజలందఱును బహిర్ద్వారములందు రాజకుమారు నకు తారకునకును చిరాయుస్సుఖములు గలుగుగాతమని వ్రాసి, వారి నుత్సవముతో నదుర్కొని తోతేర నుద్ముక్తులై యుండిరి.

45. స్వాధీనేత్ర సకల చక్రవర్తి సైన్యే
సజ్జీర్ణే లఖిలభువనే నిజప్రతాపే,
అయాతీతి నృపనుత స్పృహన్తమిత్ర
స్తేనస్తన్ విబుధపురీజనా వదన్తః.

వ్యా :- స్వాధీన ఇతి :- తే విబుధపురీ జనాః విబుధపురవాసినో మానవాః. అత్రభరత వర్షే, సకలచక్రవర్తిసైన్యే సర్వస్మిన్ సార్వభౌమ సైన్యే, స్వాధీనే స్వవశే సతి లఖిలభువనే లోకే సర్వత్ర, నిజ ప్రతాపే స్వీయతేజసి, సజ్జీర్ణే వ్యాప్తే సతి, నృపనుతః రాజపుత్రాః, సబన్ధుమిత్రాః బన్ధుమిత్రసహితః ఆయాతి ఆగచ్ఛతి, ఇతి ఏవం, వదన్తః తలవన్తః అనస్తన్ అతుష్టన్.

అస్మద్దాజపుత్రస్య భారతదేశస్థితం సర్వం సార్వభౌమసైన్యం స్వాధీన మభూత్. స్వీయప్రతాపః నిఖిలభువనే వ్యాప్తో బభూవ. బన్ధు మిత్రాదిసహితః రాజపుత్రాః ఆగచ్ఛతి. ఇతి కథయన్తః సర్వే విబుధపుర వాసినః పరమానంద మవిన్దన్.

తా। భారతదేశమందున్న సార్వభౌముని సైన్యమంతయును

స్వాధీనముఁ గావించుకొని, నిజప్రతాపమును లోకమునందంతట
వ్యాపింపఁజేసికొని, మనరాజకుమారుఁడు బంధుమిత్రాదులతోఁగలిసి
వచ్చుచున్నాఁడని చెప్పికొనుచు, విబుధపురవాసులందఱును బరమా
నందభరితులైరి.

46. స్వచ్ఛందం శ్రుతిగదితం యథేష్టకర్మా
ప్రామ్యాత్మాభిలషిత జీవనం పున స్స్యాత్,
షట్కర్మేతి విబుధపత్రనేఽవగల్భం
చక్రే పావన ముపచిత్త్య గార్హపత్యమ్.

వ్యా :- స్వచ్ఛందమితి :- శ్రుతిగదితం వేదవిహితం, యథేష్ట
కర్మ స్వాభిలషితం కర్మవిశేషం, స్వచ్ఛందం నిరుపద్రవం, స్వైరమిత్యర్థః.
ఆప్నోమిలభే. పునః భూయః ఆత్మాభిలషితం ఆత్మనన్యత్వం జీవనం వర్త
నం, స్యాత్, భవేత్, ఇతి ఏవం, షట్కర్మా యాగాచరణశీలో
బ్రాహ్మణః, “అసౌ షట్కర్మా యాగాదిభిర్భుతః” ఇత్య
మరః. విబుధపత్రనే విబుధనగరే పావనం పవిత్రం, గార్హపత్యం
గృహస్థాశ్రమం, అథవా గార్హపత్యాగ్నిం, గృహస్థేనారాధితోఽగ్ని
ర్గార్హపత్య ఇత్యుచ్యతే. ఉపచిత్త్య సంవర్త్య అవగల్భంచక్రే రక్షయా
మానః,

తస్మిన్నగరే యజ్ఞా విప్రః, వేదోక్తం కర్మ అహ మితః పరం
స్వేచ్ఛయా కరిష్యే, స్వాభిలషితం వర్తనం పునః ప్రాప్స్యమి. ఇతి
నిశ్చిత్త్య, గార్హపత్యాగ్నిం గృహస్థాశ్రమం వా ఉద్ధృత్య సంవర్తయామానః.

తా। ఆ విబుధవగరమున యజ్ఞశీలుఁడైన బ్రాహ్మణుఁడు, నాకు
వేదోక్తకర్మములను స్వేచ్ఛగా నాచరించుకొను నవకాశము లభించిన
దనియు, స్వాభిలషిత జీవనమును మరల ననుభవింపవచ్చుననియును,
దలపోయుచు గృహస్థాశ్రమమును గార్హపత్యాగ్నిని ఉద్ధరించి వృద్ధిప
ఱించు చుండెను.

47. పుణ్యేనాఖిల భారతావనీ జనానాం

రాజన్య ప్రియతనయ స్సదార మిత్రః,

సాధే వాతర దచిరేణా నాకయానా

ప్రత్యూషే నిజపితృ చుమ్బితో యశస్వీ.

వ్యా :- పుణ్యేనేతి :- అఖిలభారతావనీ జనానాం సర్వేషాం భారతీయానాం మనుష్యాణాం, పుణ్యేన పుణ్యఫలేన, రాజన్యప్రియతనయః రాజ్యః ప్రియపుత్రః, సదార మిత్రః దారైః భార్యయా మిత్రేణ తారకేణ సహిత స్సన్, అచిరేణ కీర్ణం, నాకయానాత్ విమానాత్, ప్రత్యూషే అహర్ముఖే, సాధే స్యాచాదే, అవాతరత్ అవతతార్చయశస్వీ కీర్తిమాన్, సః, నిజపిత్రా స్వజంకేన, చుమ్బితో బభూవ. పితాతం పుత్రం చుచుంబే.

భారతీయానాం భాగ్యవశేన స రాజపుత్రః సదారమిత్రః ప్రాతఃకాలే సాధే వాతరత్, స్వపితౄ చుమ్బితోఽవ్య శవత్.

తా। ఆ రాజకుమారుడు భారతీయ భాగధేయ ఫలప్రభావమునఁ, గుశలియై భార్యతోడను మిత్రుడైన తారకునితోడను గూడి, సుఖముగఁ దెల్లవారునికి మేడపై దిగెను తండ్రియు నాతని దగ్గరగా తీసికొని ముద్దిడెను.

48. తిష్ఠద్దు క్షితిపసుతం స చక్రవర్తి

భ్రాతా ప్రాజ్యభరతవర్ష పాలనాయ,

భూదేవై ర్జననుత మభ్యషిషిచ త్తం

ద్రా క్షింహనన మధిరోపయన్ కృతజ్ఞః.

వ్యా :- తిష్ఠద్దితి :- కృత ముసకారం జానాతీతి కృతజ్ఞః సః చక్రవర్తిభ్రాతా సార్వభౌమసోదరః, యవరాజః జననుతం జనైశ్చామ్యమానం తం క్షితిపసుతం రాజకుమారం, తిష్ఠద్దు గోదోహనకాలే తిష్ఠద్దు ప్రభృతీనిచ ఇత్యనేన తిష్ఠద్దుశబ్దో నిపాతితః తిష్ఠన్యః గావః యస్మిన్ సః తిష్ఠద్దు, గోదోహనకాలః, ప్రథమాసామానాధికరణ్యాత్

అప్రాప్తః కతా అవ్యయీభావశ్చ నిపాత్యతే. పూర్వపదస్య పుంస
ద్భావః. "గోప్త్రీయో రువసర్జనస్యే"తి వ్రాస్యః. విశిష్టాత్సపాల్కుః.
ప్రాజ్యం ప్రభూతం యత్ భరతవర్షం తస్యపాలనాయ, సంరక్షణాయః
సింహాసనం సింహపీఠం, అధిరోపయన్ భద్రపీఠే నివేశయన్, భూదేవై,
భూసురైః, అభ్యషీషి చత్, అభిషేచయతిస్మ.

చంద్రద్వీపాధిపతి సోదరః కృతజ్ఞ స్సన్ భరతవర్ష రాజకుమారం
సింహాసనే నివేశ్య, భారత భూపరిపాలనాయ శీఘ్రం బ్రాహ్మణైః
మంత్రపూర్వకం అభిషిక్తం కారయామాను.

తా॥ కృతజ్ఞుడైన యా చంద్రద్వీపాధిప సోదరుడు భరతవర్ష
రాజకుమారుని సింహాసనముపై నుంచి భరతవర్ష మునంతను బాలింపు
మని పలుకుచు, మంత్రపూర్వకముగ బ్రాహ్మణులచే బట్టాభిషిక్తుని
గావించెను

49. గోవిప్రానవ నిగమోక్త ధర్మరీత్యా

సామ్రాజ్యం చిర మిహ పాలయేత్కుదిత్వా.

భూమిత్వాఽఞ్చితమకుటేన మిత్రశీర్షం

కర్తేతం న్మ భవతి తారకో నృపాణామ్.

వ్యా :- గోవిప్రానితి :- గావః ధేనూః విప్రాన్ బ్రాహ్మణాన్
అవ రక్ష, నిగమోక్త ధర్మరీత్యా వేదవిహిత ధర్మమార్గేణ, సామ్రా
జ్యం సార్వభౌనుత్వం, చిరం చిరకాలం, ఇహ అత్ర, పాలయ పరిపా
లయ, ఇతి ఉదిత్వా ఏవ ముక్త్యా, అఞ్చితమకుటేన పూజ్యకీరీటేన,
మిత్రశీర్షం వయస్య మూర్ధానం, భూ త్వా అలంకృత్య, తారకః
భూసురకుమారః, ఇత్థం ఏవం, నృపాణాం కరా రాజ్ఞాం నిర్మాతా,
బభూవ అభూత్.

గోబ్రాహ్మణాన్ సంరక్షయ, వేద-చోదిత ధర్మమార్గేణ భూమణ్డ
లం పరిపాలయ, ఇత్యుక్త్యా పరార్థ్యకీరీటేన తస్యరాజకుమారస్య

మూరాన మలఞ్చకార స తారకః, ఏవ మసా తారణో రాజ నిర్మా
తాఽసీత్.

తా! గోవులను బ్రాహ్మణులను రక్షింపుచుండుము. చక్ర
వర్తివై భారతభూమిని చిరకాలము వేదోక్త ధర్మవద్ధతి ననుసరించి
పాలింపుము. అని పలుకుచు నా తారకుఁడు తన మిత్రుఁడైన రాజ
కుమారుని తలపైఁ గిరీటమునుంచెను. ఈ తీరున తారకుఁడు రాజనిర్మా
తయయ్యెను.

50. రాజన్యో జననుత సార్వభౌమ పుత్రీ
జావిః ప్రాజ్య భరతవర్ష చక్రవర్తీ,
అస్థానోపగత వమస్త భారతీయ
క్షణికా నిప్రియవచనా న్యవోచ దిత్తమ్.

వ్యా :- రాజన్యభితి :- జననుతః జనశ్లాఘ్యః సార్వభౌమ
పుత్రీజాయా యన్యః, సార్వభౌమ పుత్రీజానిః, సార్వభౌమజాతా
తేత్యర్థః. “జాయాయానిభితి” పాణినిః, ప్రాజ్యం ప్రభూతం యత్
భరతవర్షం తన్య చక్రవర్తీ, నూతన భరతవర్ష సమ్రాడిత్యర్థః. రాజ
న్యః అయం రాజకుమారః, అస్థానం సభామన్దిరం ఉపగతాః ప్రాప్తాః
సమస్తాః సర్వే యే భారతీయ క్షణికాః భరతవర్ష పాలకా రాజానః
తాన్, నిప్రియవచనాని నిప్రియవాక్యాని, ఇత్థం ఏవం వక్ష్యమాణీత్యా,
అనోచత్ ఉవాచ.

చంద్రదీప్తవ సార్వభౌమజాతా భరతవర్ష నూతన సత్వ
భామః సః రాజకుమారః సభామన్దిర సమవవిష్టాన్ సర్వాన్ భరతవర్ష
రాజన్యా నుద్దిశ్య, ఏవం నిప్రియహిత వచనాన్యనోచత్.

తా॥ చంద్రదీప్ సార్వభౌముని యల్లుడును నూతన భరతవర్ష
సార్వభౌముడు నగు నా రాజకుమారుడు, తన సభలోనున్న భరత
వర్ష రాజులనందరి నుద్దేశించి యీ క్రింది విధమునఁ బ్రయవచనము
లను బలికెను.

51. భోభోస్సు ప్రజన ఇలేశ్వరా మహాంతః

శృణ్వన్తు స్రాధిత సభాసదో భవంతః

మా మిత్థం విరచితవాన్ స చక్రవర్తి

స్వచ్ఛందాధిప మిహ సర్వకర్మభూమేః.

వ్యా :- భోభోఇతి :- సుప్రజనః యోగ్యప్రజా సముపేతాః
“నిత్యమసిచ్ ప్రజామేధయో” రిత్యసిచ్. మహాంతః మహానుభావాః
ఇలాయాః భూమేః ఈశ్వరాః ప్రభవః భూవతయః ప్రధిత సభా సదః
ప్రఖ్యాత సామాజికాః భవంతః యూయం శృణ్వన్తు ఆకర్ణయన్తు.
నః చక్రవర్తి చంద్రదీప్సాధిపతి సార్వభౌమః, ఇహ అత్ర, సర్వకర్మ
భూమేః సమగ్రభారతవర్షస్య, మాం, స్వచ్ఛందాధిపం సతన్త్రం సార్వ
భౌమం, ఇత్థం ఏవం, విరచితవాన్ అశరోత్.

భోభోరాజన్యశ్రేష్ఠా సుభాసదః! సర్వే భవంతః మదీయం
వచనం శృణ్వన్తు. న చంద్రదీప్సాధిప సార్వభౌమః మా మిత్థమిదానీం
భరతవర్ష సార్వభౌమ మకార్షోత్.

తా॥ ఓ సభాసదులై న రాజన్య శ్రేష్ఠులారా! మీరు ప్రసిద్ధు
లరు, మహానుభావులరు, చక్కని ప్రజలుగలవారలరు, భూమిని
బ్రాలితు ప్రభువులరు. మీరందఱును నా మాటలను వినుడు. ఆ
చంద్రదీప్సాధిపతియగు చక్రవర్తి నన్ని వృద్ధిపుధముగ భరతవర్షము
నకు సార్వభౌమునిగఁ బట్టాభిషిక్తుని గావించెను.

52. కారుణ్యాదిహ సుదివా వయం స్వతంత్రాః

శ్రీమన్ బుధనుత చక్రవర్తిన స్స్మః,

కుర్వాణా స్వతత పరస్పరానుకూలం

సుఖ్యామాగమనియతాత్మ రాజకృత్యమ్.

కారుణ్యాదితి :- బుధనుత చక్రవర్తిన! ప్రశస్త సార్వభౌమస్య, కారుణ్యాత్ కృపయా, ఇహ ఇదానీం, వయం సుదివాః సుదినాః, శోభనం దివా యేషాంతే సుదివాః. భాగ్యశాలిన ఇతి భావః. "దివాహ్ని"త్య ఋరః, వయం స్వతంత్రాః స్వచ్ఛంద జీవిసః, శ్రీమన్తః సమ్పదుపేతాః. బుధనుతాః విబుధ శ్లాఘనీయాః చక్రవర్తిన సార్వభౌమాశ్చ, స్మః అభూమ, వయం, సతతం సంతతం, పరస్పరానుకూలం అన్యోన్యానుకూలం యథా తథా, ఆగమనియతం శాస్త్రసమ్మతం ఆత్మ రాజకృత్యం స్వరాజ్యపరిపాలనం, కుర్వాణాః కర్వంతః సుఖ్యామ సుఖ మనుభవామ.

సార్వభౌమాను గ్రహీణ వయం శ్రీమన్తః స్వతంత్రాః చక్రవర్తినః అభూమ. ఇతః పరం వయ మన్యోన్యానుకూలం స్వరాజ్యపాలనం యథాశాస్త్రం కృత్వా సుఖం జీనామ.

తా! సార్వభౌముని యనుగ్రహమున మనము శ్రీమంతులము స్వతంతులమునై తిమి. సర్వజన శ్లాఘనీయులమునై తిమి. మనమందఱము నొకరితో నొకరము సహకరించుకొనుచు, ననుకూలురమై శాస్త్రవిహితపద్ధతిని మన రాజ్యమును బాలించుకొనుచు సుఖముగా జీవింపెదము.

53. శుభ్రాంశుం రవిరివ మామధీదిపద్యో

నామాద్యాః పృథయత సార్వలౌకికం మే,

సర్వజ్ఞో ద్విజమణి రుష్ణ రశ్మితేజాః

శ్రీమాన్మైత్రభరతవర్ష భాగ్యదేవః.

వ్యా :- శుభ్రాంశుమితి :- యః రవిః సూర్యః శుభ్రాంశుమివ
చంద్రమివ, “విధుస్సుధాంశు శుభ్రాంశు” రిత్యమరః. మాం అదీదిపత్
ప్రాకాశయత, యః, మేమమ, నామ నామధేయం, సార్వలోకం సర్వ
లోకవ్యాప్తం యథా తథా. అవధయత ప్రథయామాస, స ఏషః
సోఽయం తారకః, సర్వజ్ఞః సర్వవిజ్ఞానవేత్తా, ద్విజమణిః భూసురరత్నం,
ఉష్ణరశ్మేః సూర్యస్య తేజః ఇవ తేజః ప్రతాపః యస్యసః, సూర్యసమా
నతేజఃకః, శ్రీమాన్ శోభాయుక్తః, భరతవర్షస్య భరత భూమేః,
భాగ్యదేవః అదృష్టదేవతైవ.

ఉపమాలక్ష్కారః. రూపకంచ.

అదిత్యః యథా స్వకిరణైశ్చంద్ర ముద్దీపయతి తథా ఆయం తార
కః మాంతేజస్విన మశార్షీత్, కిచ్చ మన్నామధేయం సకలలోక విదిత
మతనోత్, ఏషసర్వజ్ఞః రవి రివ తీవ్రప్రతాపః. ఆయం బ్రాహ్మణరత్నం
భరతవర్ష భాగ్యదేవతైవ.

తా॥ సూర్యుడు తన తేజస్సునిచ్చి చంద్రునిఁ గాంతిమంతునిగా
నొనరించినట్లు, ఈ తారకుఁడు తన మహిమవలన వన్నింతవానిని గావిం
చెను. నా పేరు సర్దిక్కులఁ బ్రసిద్ధమగునట్లు చేసెను. ఈతనికిఁ దెలియని
విద్య లేదు. ఈతఁడు బ్రాహ్మణజాతిలో రత్నమే. ఈతఁడు తెండ్ల
సూర్యుడే. భరతవర్ష మునకు భాగ్యదేవతయే.

54. మన్నిత్రం మమ శరణం మదిష్టదేవం
భూదేవం వకల జగద్గురుం స్వతస్త్రిమే,
నిత్యం సంక్రిత జనతారకం ప్రణమ్య
స్వచ్ఛందం పృథు భరతావనిం శుశ్రుమ్.

వ్యా :- మన్నిత్రమితి :- మన్నిత్రం మమ వయస్యం, మమ శర
ణం మద్రక్షకం, మదిష్టదేవం మమ అభీష్టదేవం, భూదేవం భూసురం,
సకలజగద్గురుం సర్వలోకాచార్యం, సంక్రిత జనతారకం, భక్తజనో

ద్వారకం, స్వతంత్రం స్వచ్ఛందం, తారకం, నిత్యం సర్వదా, ప్రణమ్య
నమస్కృత్య, వృధుభరతావనిం విశాలభరతవర్షం, స్వచ్ఛందం
స్వేచ్ఛయా, భునజ్ఞ అనుభవామి.

అయం తారకః మత్సఖః. మద్రక్షకః, మదభీష్టదేవః, అయం
జగద్గురుః సర్వతంత్ర స్వతంత్రః, ఆశ్రితజః తారకః, ఏనం నిత్యమహం
ప్రణమ్య, స్వేచ్ఛయా భరతభూమిం పాలయామి, తత్సఖ మనుభవామి

తా! ఈ తారకుడు నామిత్యుడు. నా రక్షకుడు, నా దేవుడు.
ఈతడు స్వతంత్రుడు. జగద్గురువు, భక్తులనుద్ధరించువాడు, ఈ
భూసుర శ్రేష్ఠుడు నిత్యము నమస్కారములనుగావించి, స్వేచ్ఛగా నీ
భరత భూమిని బాలించి యా సుఖముననుభవింతును.

55. సన్మాలా మఖిసవ సార్వభౌమ ఇత్థం

సంస్తుత్వాత్మసఖ మతివ స్పృజ్యమానః,

కణ్ఠం న్యక్తిపదభితోగ్రజాతి మాళేః

స్థానే భూపతిమ కృతజ్ఞతా మహత్త్వమ్.

వ్యా :- సన్మాలేతి:- అఖిసవసార్వభౌమః భరతవర్ష నూతన
చక్రవర్తీ స తాజకుమారః, ఆత్మసఖం స్వసుహృదం, ఇత్థం ఏవం.
అతివ ఆత్మభిరం, సంస్తుత్య ముత్వా, స్పృజ్యమానః శ్రద్ధయా సమృద్ధయన్.
“స్పృజేః శ్రద్ధోపవన్నే కర్తవ్యే వేతి వాచ్యమ్” ఇతి వచనాత్సాధుః,
అగ్రజాతిమాళేః వివ్రశిరోమణేః, తారకస్య, కణ్ఠ మభితః గలసీమ్ని,
సన్మాలాం ఉత్తమాం పుష్పసంజం, న్యక్తిపత్ నిచిక్షేవ, భూపతిమ
రాజసు, కృతజ్ఞతామహత్త్వం కృతజ్ఞతాయాః పహిమా, స్థానే
ఉచితమేవ, స్థానే ఇత్యవ్యయః

నూతన భరతవర్ష సార్వభౌమ స్స తాజపుత్రః తారక మేవ
మభిష్టుత్య, తద్గతే అనుత్తమాం పుష్పసంజం న్యక్తిపత్. తద్భుక్తమేవ
రాజాన సర్వదా కృతజ్ఞా ఏవ భవన్తి, తస్మహత్త్వం వర్ణితు మశక్యమ్

తా. భారతవర్ష నూతన సార్వభౌముడైన యా రాజకుమారుడు
తన మిత్రుడైన తారకునిట్లు మిక్కిలిగఁ గొనియాడి యాతనిమెడలో
నొక మంచి పుష్పమాలనిడి యాతని గౌరవించెను. అది యుక్తమేకదా!
రాజులెప్పుడును కృతజ్ఞులై యుందురు, తన్మహిమ వర్ణనాతీతము.

56. ద్వేష్టా త్వా మిహ యది కోఽపి మన్దభాగ్యః
సాహాయ్యం మమ సపది త్వ మర్థయస్వ,
భాషిత్యేతి స దుహితుః పతిం జగామ
భ్రాతౌ త్మాలయ మథ చక్రవర్తిమౌళేః

వ్యా :- ద్వేష్టేతి :- ఇహ అత్ర, కోఽపి కశ్చన, మన్దభాగ్యః
భాగ్యహీనః, త్వాం శవంతం, ద్వేష్టా యది తవ శత్రుః భవేచ్ఛేత్,
సపది సద్య ఏవ, మమ మే. సాహాయ్యం సహాయకత్వం, అర్థయస్వ
యాచస్వ. ఇతి ఏవం దుహితుః పతిం జామాతరం, భాషిత్యా ఉక్త్వా,
అథ అనంతరం, చక్రవర్తిమౌళేః భ్రాతౌ చన్ద్రదీపాధిప సోదరః,
ఆత్మాలయం స్వభవనం, జగామ అగచ్ఛత్.

తవత్ర యది కశ్చనాపరాధీ భవేత్. తదా సద్య ఏవ మహ్యం
నివేదయ, తమహం నాశయిష్యామి. త్యుక్త్వా చక్రవర్తి సోదరః స్వభ
వన మయాసీత్.

తా. ఈ భారతవర్షమున భాగ్యహీనుడెవ్వఁడయిన నీకు విరు
ద్ధముగ నుండిన యెడల వెంటనే నాకుఁ దెలియఁజేయుము, నేను నీకు
సాయమునుగావించి శత్రునిర్ములనముఁ జేయుదుననివలికి యా సార్వ
భౌమ సోదరుడు స్వగృహమునకుఁ బోయెను.

57. ఉద్యానం తత ఇవ చైకిర వ్స్వగేహం
ప్రాప్య ద్రాగభిజహ బన్ధుభార్తి చన్ద్రః।
స్వికృత్యోదితలలిహం గృహస్థరాయం
సన్తానం బహు తనుతే స్మ తాతకోఽసౌ.

వ్యా :- ఉద్యానమితి :- తతః అనంతరం, అభిజనేకులే యే
 అన్తః సమృద్ధినః తవ వార్ధిః సముద్రః తస్య చంద్రః ఇన్దుః, చంద్ర ఇవ
 స్వకులానన్త దాయకః, “కులేఽవ్యభిజనో జన్మభూమావపీ” త్యమరః,
 చైత్రీకః సుధుమాసః, ఉద్యానమివ ఉపవనమివ, చాక్ శీఘ్రం,
 స్వగేహం స్వభవనం, ప్రాప్య ఆగత్య, గృహస్థానాం గేహినాం
 రాయం సమృదం, గృహలక్ష్మీ మిత్యర్థః, ఉచితలలనాం అనుకూలాం
 శాంతాం స్వీకృత్య పఠిణీయ, బహు అధికం, సంతానం సంతతిం, తనుతేస్మ
 విస్తారయామాస, అధికసంతానవాన్భ భూవ.

తతః స్వకులానన్తదాయా స తారకోఽపి ఉద్యానం సుధు
 మాస ఇవ స్వగృహం ప్రాప్య అనుకూలాం శాంతాం స్వీకృత్య బహు
 కుటుమ్బి బభూవ. ఉపమాలజ్ఞా-రః.

తా। ఆ తారకుడు కూడ బంధుజనుల శానందదాయయై చైత్ర
 మాస ముద్యానవనమును జొచ్చినట్లు తన భవనమును బ్రవేశించి,
 అనుకూలవతియగు గృహలక్ష్మిని బరిణయమాడి పెద్దకుటుంబియ్యెను,

58. ప్రావ్యాజీ దుదతి న కోఽపి పుణ్యభూమౌ
 సర్వకౌఖిల మనుజోఽభవత్స్వ తన్త్రః
 పద్ధత్యాఽవ్య నహి బభూవ దుష్టబాధే
 త్యాశాస్తే జన మిద మితమేవ కావ్యమ్.

వ్యా :- ప్రావ్యాజీదితి :- పుణ్యభూమౌ భారతావనౌ, కశ్చి
 దపి మానవః, దుదతి న ప్రావ్యాజీత్ దుదన్తం ప్రత్యాదిక మనాదృత్య
 చతుర్థాశ్రమం న స్వీచకాత. యస్యచ భావేన భావలక్షణమ్! ఇతి
 సప్తమీ, అఖిల మనుజః సర్వోఽపి జనః, స్వతన్త్రః స్వచ్ఛన్తః అభ
 వత్ అసీత్, అస్యరాజ్ఞః పద్ధత్యా పరిపాలన మార్గేణ, దుష్టబాధాది
 చోద్యుపద్రవః, నహి బభూవ నాసీత్, ఇదం కావ్యం ఆయుగగ్రన్తః

జనం జన సమూహం, ఇతమేవ వక్ష్యమాణరీత్యా, ఆకాస్తే ఆశిషం
దదాతి,

త న్నూతన సార్వభౌమస్య పాలన సమయే భరతభూమా లోపి
మానవః దారపుత్రాదిక మనాదృత్య సన్యాసం న స్వీచకార, తేషా
మనుమతి మువలభ్యైవ పరివ్యాడ్భభూవ. కుత్రాపి జారచోరాది దుష్ట
బాధాః న బభూవుః, ఏతత్కావ్యమపి వక్ష్యమాణరీత్యా ఏవమేవ
ఆకాస్తే.

తా। ఆ నూతన సార్వభౌముని పాలనమున భరతభూమియందు
భార్యాపుత్రాదులు దుఃఖించుచుండగా సన్న్యసిండువారు లేరు, జార
చోరాది దుష్టబాధలెచ్చటను గానరావు. ఈ కావ్యముగూడ నిష్ట
జనుల నాశీర్వదించుచున్నది.

కావ్యాల విశ్రిడితమ్

59. భవ్యం నాగర విక్రమం గజహయం

జ్ఞానమృవాణ కృతిం

భక్తిం రాజిత జన్మరజ్జ జయనం

భోగ క్రియోదాతతామ్.

జగ్ధిం యజ్ఞీయయత్న కృద్విజవరా

చారం ప్రభానః క్షమాం

మామృన్ధో భవనం భవా స్వజతు సూ

తిమ్పాథతాం భద్ర మామ్.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ మదజ్ఞాదాది భట్ట నారాయణదాస మహాశవి
విరచితే తాతకావ్యే మహాకావ్యే

పల్లవమస్మరః.

సమూర్ణం కావ్యమ్

వ్యా :- భవ్యమితి :- బన్ధోహేబాన్ధన ! భవాన్ త్వం భవ్యం
కుశలం, “భవ్యం కుశలం క్షేమ మస్త్రీయాం” ఇత్యమరః. నాగర విక్ర
మం నగరజనాక్రమణం, గజహయం గజాశ్వాది సమ్పదం, సేనాజ్ఞత్వా
దేశవద్యావః జ్ఞానం ఆత్మజ్ఞానం, “మోక్షే ధీర్జ్ఞాన మన్యత్ర విజ్ఞానం
శిల్పశాస్త్రయో” రిత్యమరః, తత్ జ్ఞానం బ్రువాణా కథయన్తి
యాశ్శ్రుతిః వేదః తాం ఆత్మావబోధక వేదజ్ఞాన మిత్యర్థః, భక్తిం
పూజ్యేష్వనురాగం, రాజితః ప్రకాశితః యః జనరజ్ఞః యుద్ధరజ్ఞః, తత్ర
జయనం జయం, “జయనేజయః” ఇత్యమరః, భోగక్రియాయాం సుఖ
సమ్పాదనాదివ్యాపారే, ఉదారతాం ఔదార్య బుద్ధిం, జగ్ధిం భోజనం,
“జగ్ధిస్తుభోజన” మిత్యమరః. యజ్ఞాయ అర్హం యత్ కర్మతత్ యజ్ఞ
యం తస్య కృతః కర్తారః యే ద్విజపరాః విప్రశ్రేష్ఠాః తేషా మాచార
తం, యజ్వ్రతాహ్మణాచార మిత్యర్థః, ప్రభాసః ప్రకృష్టాః భాసః కాన్తిః
కీర్తివిసరా నిత్యర్థః. క్షమాం సహనశక్తిం, అధవా భూమిం, మాం
లక్ష్మీం, భవనం గృహం, నూతిం సంతతిం, చ ప్రజతు గచ్ఛతు
ప్రాప్నోతు, హే భద్ర ! భవాన్ త్వం మాం బోధతాం బోధస్య.

భో మానవ ! మర్తతనేన త్వం కుశలం విక్రమం సమ్పదం
విద్యాం భక్తిం జయం భోగం భోజనం యజ్ఞాచరణం కీర్తిం క్షమాం
శ్రీయం గృహం సంతానం చ ప్రాప్నుహి. మాం సర్వేభ్యో బోధయ”
ఇతి కావ్య మాకాన్తే.

తా। ఓ మానవుడా ! నన్ను జదువుము దానివలన క్షేమ
మును నగరజన పరీకరణమును, గజహయా ద్వైశ్వత్సమును, ఆత్మజ్ఞాన
మునిచ్చు వేదవిద్యను, పూజ్యులందు భక్తిని, భగవద్భక్తిని యుద్ధరంగ

ములందు జయమును, భోగానుభవమును, భోజనమును, యజ్ఞలయా
చారమును మంచి కీర్తిని, ఓరిమిని, భూమిని, లక్ష్మిని, గృహమును,
సంతానమును బొందుము. నన్నితరులకు బోధింపుము, అని యీ
కావ్యమూళీర్వదించుచున్నది.

నూచన :- ఈ చక్రబంధ పద్యమున మూడవచక్రమున “నారాయణ
దాసు” అను కవినామము, ఆరవచక్రమున ‘విజయనగరం’
అను నివాసస్థానము ఉపనిబద్ధములు.

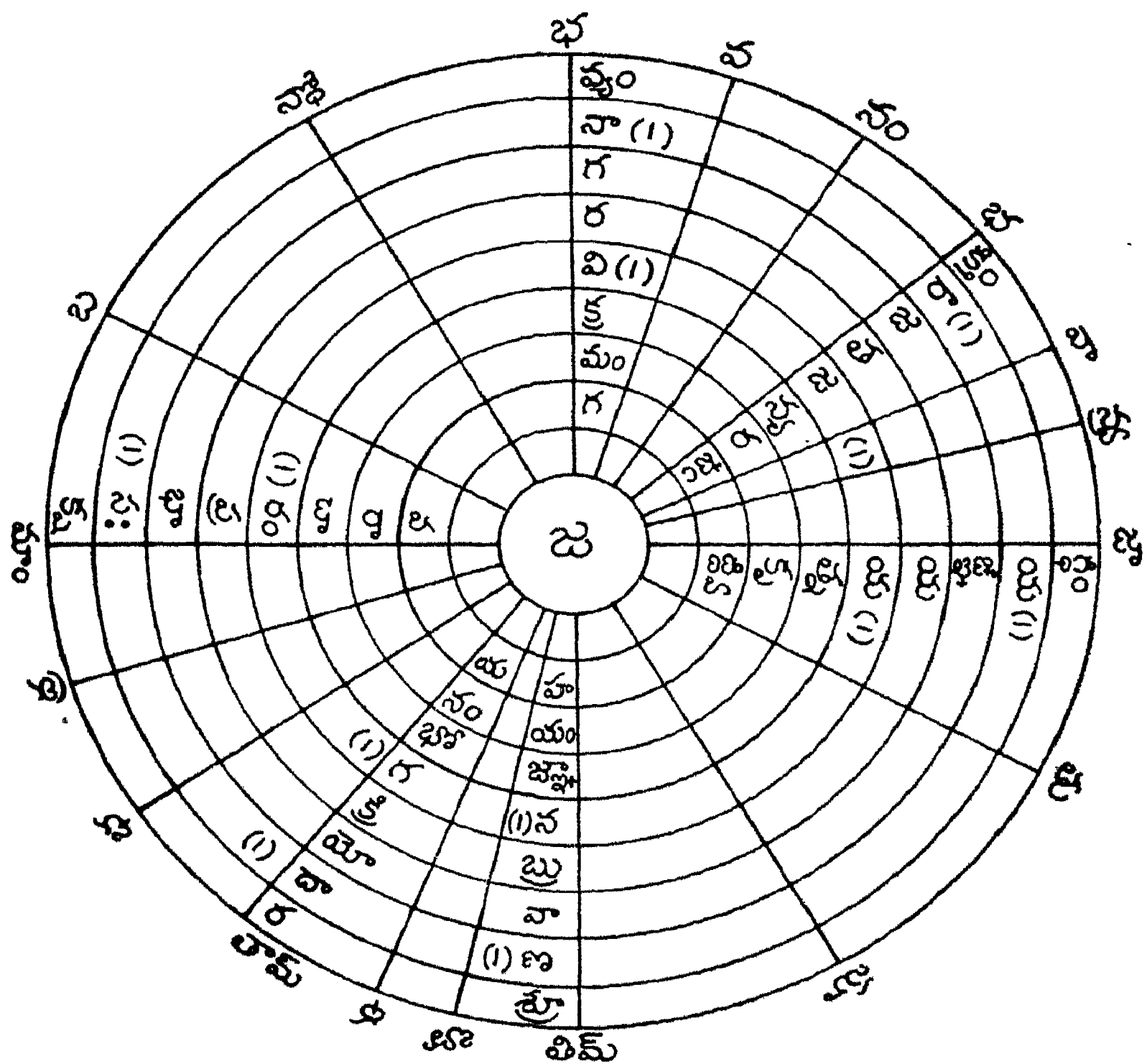
ఏవం బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి
విరచితాయాం భావార్థదీపికాఖ్యాయాం వ్యాఖ్యాయాం

వల్చుమస్సర్గః.

శుక్లార్ణవమిదం కావ్యం

ఓం తత్సత్.

చక్రబన్ధః

(తృతీయ చక్రే) నారాయణదాసః
(షష్ఠ చక్రే) విజయనగరం

త ప్ప ప్ప ప ప్ప

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
3	4	ఖ లోక	ఖలలోక
	15	పరిష్కరోమి	పరిష్కరోతి
		అలఙ్కరోమి	అలఙ్కరోతి
4	11	జ లేన	బ లేన
	13	మప్యత్త పతే	మప్యత్త పతే
	22	శ్వశక్తి	శ్వశక్తి
	24	నిర్లాతి	నిర్లాతి
5	12	ఒకనొక వేళ	ఒకనొక వేళ
6	7	లక్షా	లక్షణ
	16	లన్వియు	లన్వియు
	18	విన్య	విన్య
	24	సరిత్	సరిత్ అస్తి.
	25	కల్పతరుతి	నామ నామధేయో యస్యసః
7	10	వాని	దాసి
	16	దేవభాషా	దేవభాషా
	22	ప్రవచ పటుః	ప్రవచన పటుః
8	16	దుష్ట	దుష్ట
	25	షదాబ్రహ్మణ	సదాబ్రహ్మణ
9	16	ప్రశంతా	ప్రశాంతా
	26	హాదినీ	హాదినీ
11	8	సుఖేయ	సుఖేషు
		దుఃఖేయ	దుఃఖేషు
	11	ప్రవృత్తాభ్యాం	ప్రవృత్తాభ్యాం

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
12	3	పుణాత్మనోరితి	పుణ్యాత్మనోరితి
	23	శుత్యా	శ్రుత్యా
13	7	తథదై	తదై వ
	24	నుడి	నుండి
	25	నటే	నట్లే
15	8	దతిద్వియంతే	దతీద్వియంతే
	15	భ్రమకారం	భ్రమకారణం
16	3	చిహ్నా	చిహ్నా
	14	ధరావతల	ధరాతల
17	1	మర్త్యః	మరః
	17	ఇహ అత	ఇహ అత
	23	మడలమున	మండలమున
19	24	గది ద్వివ్య	గదీ ద్వివ్య
21	17	సమూర్ణముగ	సంపూర్ణముగ
	18	మైధుముల	మైధునముల
23	14	యుందును	యుందును
	23	యక్తాయ	యక్తాయ
25	1	జేవాస్సలోకం	జేవాస్స్వలోకం
26	11	ఛాదితం	మనుజాయః
	20	జన్మించి	జన్మించి
	21	మరణించుటకు	మరణించువటకు
27	1	బూబుధతాం	బోబుధతాం
	14	దుఖమేకాంతో	దుఃఖమేకాంతో
	18	సుఖమయ	సుఖమయ

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
28	18	తాయేతు	తాయేతు
	19	అజవ్ర	అజస్ర
	20	సృషి	సృష్టి
	21	యస్య-భావేణ	ప్రభావేణ
	22	ద్ధన్యైక	ద్ధసన్యైక
29	19	వశ్చ-	మశ్చ
31	22	కల	కుల
32	7	అనేక	అనేన
33	19	అజ్కుదేశ	అజ్కుదేశం
34	18	వారయతి	తారయతి
39	9	“మూర్ఖః ఆచరితం ఉపకారం అనాలోచ్య స్వభావేన-”	
	7	సన్దప్త	సన్దప్త
	11	తేవ	తేన
40	18	మన్య	మన్య
41	14	యనన్త	యనన్త
	20	న్యమ	న్యమా
42	7	నిశర్గుణో	నిశర్గుణో
43	2	ప్రాయో	ప్రాయో
		జీనః	జీవః
	3	సోమవిష్టే	సోమవిష్టే
	6	ప్రాయః	ప్రాయః
45	4	జూతును	వలుకుచం
47	6	విగ్రహ	విగ్రహ

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
48	4	మద	మగ
	11	ద్రధివానం	ద్రధిమానం
	17	సతార	సతారకః
51	4	కార్ణా	కర్ణా
53	10	సంగణా	సంగహణా
	14	నూరీణాం	నూరిణాం
54	8	వణ్ణతానాం	వణ్ణితానాం
55	13	స్వతస్తభావ	స్వతస్త్రభావ
	22	బాల	బాల్య
57	3	యస్యా	యస్యాం
59	10	మహదనురక్త	మహదనురక్తః
60	22	తనపతి	తనమతి
51	2	నిపుణుతరమతిసా	నిపుణుతరమతిస్సా
	10	విహిత	విరహిత
62	1	మపశ్యం	మపశ్యం
	9	ప్రగాఢ	ప్రగాఢం
	23	గేహే	గేహీ
64	12	ధ్వాంతౌ	ధ్వాంతు
65	4	మదమతః	మదమత్తః
	5	నిపాతితః	నిపాతః
	17	నూషయిత్వా	నూషయిత్వా
66	3	ముర్ఖ	మూర్ఖ
	13	అమత	అరమత

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
67	12	ఖట్లా	ఖట్వా
	19	యోగముల	యోగముల
68	11	పండ్లలను	పండ్లను
69	16	నుద్	విద్
70	21	అట్లుని	అట్లుని
	9	స్పష్టికృతం	స్పష్టికృతం
	24	అభిదాయ	అభిధాయ
73	3	యాతనా సర్భవిష్యుః = యాతనా సర్భా విష్యుః	
75	4	భోగముల	భోగముల
	19	అప్రధయత్	అప్రధయత్
77	11	సమీపమునను	సమీపమును
	18	జనీతి	జననీతి
	23	సన్ధ్యయోః	సన్ధ్యయోః
78	2	కింకరవ్యతా	కింకరవ్యతా
	2	చినయన్తి	చిన్తయన్తి
	8	అనశ	అనిశ
	18	వక్షాణం	వృక్షాణం
79	2	మిదవిష్ట	మివదవిష్ట
	9	అశక్తః	అసక్తః
79	10	భూపాలత్వం	భూపాలపుత్తం
	22	వక్త్రాస్యే	వక్త్రాస్యే
80	3	పార్థిత	పార్థిత
	24	సన్మృష	సన్మృష

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
81	1	శ్రేష్ఠుడై న	శ్రేష్ఠుడై న
	16	చంద్రాత్	చంద్రాత్
82	14	అస్యం	అస్యం
	18	లాంటి	వంటి
83	24	వృద్ధియే	వృద్ధియే
84	1	స్త్రి	న స్త్రి
	7	గి జితం	గి జితం
	14	శబ్దశ్చ	శబ్దశ్చ
	19	సమ్మాపూర్ణ	సమ్మాపూర్ణ
86	3	లజ	లజి
	6	స్థావరాః	స్థావరారిః
92	23	శ్రేష్ఠం	శ్రేష్ఠం
99	20	ద్వివయన్	ద్వివయన్
	24	ఉద్దీరయన్	ఉద్దీపయన్
100	19	మధ్యే	మధ్యే
	22	దీప్తావిత	దీప్తావిత
	25	తామిళతి	తామితి
101	11	వష్టి	వష్టి
104	2	మృగీరివ	మృగీరివ
	21	సత్పథం	సత్పథం
105	22	పరవళా	పరవళా
112	10	సమ్ప్రతి	సమ్ప్రతి
	22	తస్మా	తస్మా

పేజీ	వంక్రి	తప్పు	ఒప్పు
114	19	నది	నదీ
117	24	యుధ	యుద్ధ
122	19	నిరువరను	నిరువురను
123	22	ద్రష్టు	దృష్టు
125	16	వృదీనాం	వృషదీనాం
	21	అజులీయకైః	అజులీయకైః
126	12	కాలోచితఅయుధ =	కాలోచితాయుధ.
	20	కుతుః	కలితః
127	17	అధిష్ఠితం	అధిష్ఠితం
129	20	పరా	వీరా
131	7	త్వదీయోభి	త్వదీయోభి
135	8	సింహవేతి	సింహవేతి
	18	పాగ్రిశి	పాగ్రిశి
		ఆర్ధ	ఆర్ధ
141	23	ముష్యతే	ముష్యతే
142	5	అక్లోస్సమీపే = అక్లోస్సమీపే	
143	7	కలితా	కలితా
144	7	హరిణి	హరిణి
148	6	భవాదృగ్వీరా = భవాదృగ్వీరా	
	4	ధీరా	ధీరా
	7	ఇతిథ్యో	ఇతి
	4	జనవన్యో	జనవన్యో

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
149	5	మఱతార్పు	మఱార్పి
	13	వృభృతి	వృభృతి
150	10	సార్వభౌమ	సార్వభౌమస్వ
151	13	ఉల్లేలజ్కారశ్చ = ఉల్లేఖాలజ్కారశ్చ	
154	21	ద్విపళ్ళమీ = దినాపళ్ళమీ	
156	16	ఇత్థ	ఇత్థం
	10	యోదాన్యపూ	యోధాశ్శతూ
158	2	ఇతి	ఇవ
	23	వహ్నికిలాః = వహ్నికీలాః	
160	8	పదార్థేస్సకం	పదార్థేస్సకం
	19	ద్విపథ	ద్విపథ
162	20	సాసి	సాసీ
164	16	విచ్ఛన్న	విచ్ఛన్న
	18	తత్తలైః	పత్తలైః
165	10	మూహూ	ముహూ
167	8	ప్రమనావీ	ప్రమనావీ
	15	అనంగీత్	అనంసీత్
	16	ఘటితి	ఝటితి
170	2	దిదృగ్విజయ = దీదృగ్విజయ	
	10	నస్పాత్	నస్యాత్
182	14	అనశిష్య	అనశిష్యం
	16	రాయి	రాయ

వంక్తి

తప్పు

ఒప్పు

16

మద్యాతరః

మద్యాతరః

5

నదన్పుట

నదన్పుట

14

నగరనికరం

నరవరనికరం

8

గాణాః

గాణాః

19

మహా

మహా

3

సులవం

సుఖనం

17

నగమ

వగమ

2

మద్వచం

మద్వచనం

3

భారతవర్ష

భారతవర్ష

జ్ఞాతౌ

సజ్ఞాతౌ

6

సి హాసన

సింహాసన

8

మౌజ్జా

మౌజ్జా

14

ఇత్యమరః

ఇత్యమరఃకరః

13

భ వేదిత

భ వేదితి

3

మోహన

మోహం న

11

అతివనం

అపివతిం

వరాః

వలాః

1

లే చో

లేనిచో

11

జీవి ప

జీవింప

18

నసావహితాం

నసావహితార

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
207	7	ర బ్రతుని	ర బ్రతిని
	19	గ్రాహమేవ	గ్రాహ్యమేవ
208	26	లాజ	రాజ
200	1	ప్రారేయ	ప్రలేయ
	16	అయముదన్త	అయముదన్తః
	17	గ్రన్దేషు	గ్రన్దేషు
	11	దృశ్యత	దృశ్యతే
210	21	సజ్జావన్త్య	సజ్జీవన్త్య
211	18	భత్కుమ	భవత్కు
		ద్యాఃరా	మార్యా
	19	లక్ష్మిం	లక్ష్మిం
	23	పుత్యాః	పుత్ర్యాః
	11	నాదేత	నాధేత
212	4	గ్రహీప్యత్యేవ	గ్రహీప్యత్యేవ
214	14	దృష్ట్యా	దృష్ట్యా
	6	జనయన్తా	బద్ధయన్తా
	3	దారియం	ధారయన్తా
	4	వితగ్ధా	విశీర్ణా
	5	జనన్తా	జనన్తా

పేజీ

వంక్రి

తప్పు

ఒప్పు

218

7 వ్రకథయోగ్య వ్రకథన

యోగ్య

219

11 కృతాభికా

కృతాభిషేకా

12 వరస్పరాక

వరస్పరాధి

ధికా

కరా

20 వహ్మవ

వ్రహ్మవ్య

220

23 సఖాయాం

సఖాయాం

224

16 పాశ్చాతాక

పాశ్చాత్యా

18 యస్య

యస్య

225

18 4 ఏతయోః

ఏతయోః

226

5 వ్యకటితః

వ్యకటితః

228

8 తెలుగుతో

తెలుగుతో

229

7 మహాంతః

మహాంతః

8 గురుణవ

గురుణేవ

13 ప్రీత్యాః

ప్రీత్యా

230

10 శ్రుతిమాతా

శ్రుతిమతా

232

12 లక్ష్మిం

లక్ష్మిం

18 ప్రావయ్య

ప్రావయిత్యా

233

1 సార్వభౌముగా సార్వభౌ

మునిగా

పేజి

పంక్తి తప్పు

ఒప్పు

3 కూతునధిక

కూతున కధి

ముగ

కముగ

7 నణ్డీయ

నణ్డీయ

235

23 మత్యాది

మిత్రాది

237

3 స్వపితా

స్వపిత్రా

20 భూద్వివైః

భూదేవైః

21 ద్రాక్షిహసన

ద్రాక్షిహసన

238

4 భూదేవై

భూదేవైః

16 కతేతం

కరేతం

21 భూత్వా

భూషితా

22 కరా

కర్తా

242

15 వన్నింతవానిని

వన్నింత

వానిని

22 వృదు

వృధు

243

5 ఆశ్రితజః

ఆశ్రితజన

9 శ్రేష్ఠనకు

శ్రేష్ఠనకు

దా స భారతీ ప్రచురణలు

(1967 నుండి 1987 వరకు)

రూ. పై.

1. నవరస తరంగిణి	80-00
(Beauties of Shakespear & Kalidas)	
2. జగజ్జ్యోతి Part I (అష్టాదశవిద్వారహాస్యము)	50-00
3. జగజ్జ్యోతి Part II	50-00
4. కచ్చపీశుతులు-పద్యసంకలనము (Prof. S. V. Joga Rao)	10-00
5. మేలుబంతి (చాటువర్ణబంధము)	12-00
6. వ్యాసపీఠం (గద్య సంకలనము)	20-00
7. నాయెఱుక (దాస స్వీయచరిత్ర)	22-00
8. శతకద్వయమ్ - కాశీ రామచంద్ర శతకములు	8-00

సంస్కృతము - ఆ. నా. దాసు

హిందీ అనువాదం - శ్రీ సూర్యనారాయణభాను

తెలుగు ,, బ్రహ్మీభూషణ

ఆర్. యల్. యస్. శాస్త్రి

9. బాటసారి - కావ్య ప్రబంధము	5-00
10. సారంగధర - నాటకము	5-00
11. పంచశతి - 5 శతకములు (శివ, ముకుంద, సత్యవ్రత, నూర్యనారాయణ, వేల్పువంద)	5-00
12. నూలుగంటి-Soop fables-నీతి పద్యములతో	8-00
13. దశవిధరాగనాటి కుసుమమంజరి-సంగీతప్రబంధము	5-00
14. తల్లివిన్ని-లలితా సహస్రనామ వివృతి-అచ్చ తెలుగు	15-00
15. తారక మహాకావ్యము-సంస్కృత ప్రబంధము	50-00

వాఙ్మత-బ్రహ్మీభూషణ

(తెలుగు తాత్పర్యముతో)

రాంభట్లలక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి)

దాసభారతప్పీద ఇతరుల రచనలు

రూ. పై.

<p>16. జగజ్జ్యోతి - Abridged in Telugu by Sri Peri
Suryanarayana - Rtd. Head Master</p>	10-00
17. ,, Translated in English ,, ,,	15-00
<p>18. మహాకవి నారాయణదాస చరిత్ర
M. V. R. Krishna Sarma</p>	7-00
19. Monarch of Rhythm - English - Dr. Sri Rama Murthy	5-00
<p>20. మహాకవి ఆదిభట్ట నారాయణదాస విజయము
శ్రీ పేరేశ్వర నారసింహకవులు</p>	8-00
<p>21. ఉమర్ ఖయ్యాం - రుబాయీలు
సంస్కృతం - శ్రీ నారాయణదాసు
తెలుగు - యామిజాల వద్మనాథస్వామి</p>	8-00
<p>22. పూర్ణపురుషుడు - శ్రీ నారాయణదాస చరిత్ర
by శ్రీ యామిజాల వద్మనాథస్వామి</p>	5-00
<p>23. భట్టు - విద్య లక్ష్మీభట్టు - ఆదిభట్టు
శ్రీ నారాయణ దాసావతరణము
(Auto Writings)</p>	5-00

ప్రాప్తిస్థానం :-

శ్రీమతి కర్రా శ్యామలదేవి

2-14-130/2 శ్యామలానగర్, గుంటూరు-6,

పైన పేర్కొనబడిన కొన్ని ముఖ్యమైన

దానభారతీ ప్రచురణముల వివరణము

1. ముఖ్యబంతి : చాటు ప్రబంధములు (అనేక పటములతో) పుటలు 280, వెల 12 రూ. సంపాదకుడు : యస్వీ జోగారావు.
2. కచ్చపీఠములు : దానుగారి ముద్రాకళ్యాణములనుండి యేర్పికూర్చిన పలుచక్కని పద్యముల సంకలనము పుటలు 200, వెల 10 రూ. సంపాదకుడు : యస్వీ జోగారావు.
3. వ్యాసవీరము : భాషా సాహిత్యజీవిత సంబంధులగు అనేక విషయములపై నినుర్భాస-త్మకములు, సృజనాత్మకములు, నగు వ్యాసముల సంపుటి - పుటలు 370 వెల 20 రూ. సంపాదకుడు : యస్వీ జోగారావు.
4. నా యెఱుక : దానుగారి స్వీయచరిత్ర అనేక (పటములతో) పుటలు 450, వెల 22 రూ. సంపాదకుడు : యస్వీ జోగారావు.
5. తల్లిచిన్ని : చలితనహాసనామముల వరసార్థ ప్రకాశిక - అచ్చ తెలుగు పద్యములందు వివృతి. పుటలు సుమారు 310, వెల 15 రూ. సంపాదకులు : ఆచార్య శ్రీ ఓరుగంటి నీలకంఠశాస్త్రి
6. సంస్కృత శతక ద్వయము (కాశీ, నాచించనశతకములు - శ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనాగాయనశాస్త్రిగారి తెలుగు డాక్టర్ & శ్రీ "భాను"గారి హిందీ అనువాదములతో) సుమారు 210 పుటలు, వెల 7 రూ.
7. పంచశతి: (సూర్యనారాయణ, శివ, ముకుంద, సత్యవ్రత, వేల్పు వంద) సుమారు 120 పుటలు, వెల 5 రూ. సంపాదకుడు : శ్రీమాన్ కోగంటి సీతారామ వార్యులు.
8. నూలుగంటి : (నీతికథా మంజరి) సంపాదకుడు : శ్రీ మన్నవ గిరిధరరావు. సుమారు 80 పుటలు, వెల 5 రూ.

9. బాటసారి (పద్య కావ్యము) మమారు 58 పుటలు. వెల 4 ర
10. జగజ్జ్యోతి (భారతీయ సంవిత్సర్వస్వము) శ్రీ పేరి సూర్యనా
యణశాస్త్రిగారి క్లుప్త పీఠికరణము) పుటలు 180 వెల 10 రూ.
11. మహాకవి శ్రీ ఆదిభట్ట నారాయణదాస చరిత్రము కృతికర్త
శ్రీ యం. వి. ఆర్. కృష్ణశర్మ, పుటలు 220. వెల 6-50 రూ.
12. The Lights of the worlds. An abridgement and
translation of the Jagajjyoti, an astounding product
of learning and genius of Narayanadas by Sri Peri
Suryanarayana Sastri B. A. L. T. (dealing with the
Eighteen disciplines of the ancient Indian wisdom
with Introduction by Prof. G. J. Somayaji M. A.
L. T.) 200 pages. Price 10 Rs.
13. నవరసతరంగణి: షేక్స్పియర్, శాలిదాస మహాకవుల కృతుల
లోని కవితాసౌందర్యము, కవితామధురిమ, భావనావైశిష్ట్యము
లను తులనాత్మకముగా, నవరసముల సమన్వయముతో సాగిన
దాసుగారి విశిష్ట గ్రంథమిది. పుటలు 750. వెల 80-00 రూ.
14. సారంగధర : ధర్మవరము వారి 'విషాద సారంగధర' నాటకము
తరువాత అంతటి బహుళజనాదరణము నందినది దాసుగారి
'సారంగధర'. ప్రాక్ ప్రతిచీ నాటకవిశ్లేషణ మార్గములను
రెండింటిని చక్కగా మేళవించి చేసిన స్వరచన యిది.

